

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM

Állam- és Jogtudományi Kar

Doktori Iskola

Tamási Anna Éva

**A veszprémi és a székesfehérvári szentszékek törvénykezési
gyakorlata házassági perekben
1850 - 1920**

A kánoni házasságjog eljárási intézményeinek fejlődése, figyelemmel a
szekularizált állami házassági jog rendelkezéseire

PhD értekezés

Témavezető: Dr. Balogh Elemér egyetemi tanár

Szeged, 2017

Tartalomjegyzék

Előszó.....	5
I. Bevezető gondolatok, jogszabályi alapvetés	10
1. A házasság fogalmának jogtörténeti fejlődése	10
2. A házasság osztályozása	24
3. A Magyarországon alkalmazott házassági jogrend és bírászkodás	25
4. A legfontosabb házassági eljárást szabályozó jogforrások.....	31
5. A polgári házasság története Magyarországon	34
Bevezetése és annak előzményei egyházi és állami szemszögből	34
5.1. Történeti előzmények, első bevezetési kísérletek	34
5.2. A polgári házasság meghatározása és fajtái	39
5.3. A házassági törvényjavaslat tárgyalásának előzményei, országgyűlés előtti megjelenése.....	40
5.4. A házassági törvényjavaslat vitája	42
5.5. Érvek és ellenérvek a polgári házasságról	48
5.6. Összegzés	58
6. A polgári házasság bevezetése Európa egyes államaiban	60
6.1. A polgári házasság bevezetése a Német Birodalomban, különös tekintettel hazánk jogalkotására gyakorolt hatásaira.....	65
6.2. Hazánk civil házassági törvényhozása az európai jogfejlődés tükrében.....	73
II. Anyagi jogi kérdések.....	79
1. A házassági akadályok.....	79
2. Meghatalmazott útján való házasságkötés, időhöz kötés, a házasság feltételhez kötése..	81
3. Az elmebetegség megítélése a házasságkötésre való képesség tekintetében	85
III. Egyes eljárásjogi jogintézmények a törvény szerint és a gyakorlatban	87
1. A vizsgált egyházmegyék története, fennhatósága.....	87
2. A kánoni peres eljárás alapelvei	90
2.1. Az anyanyelv használatának elve	90
2.2. Pasztorális elv	91
2.3. Rendelkezési elv – officialitás	92
2.4. Tárgyalási elv – vizsgálati elv.....	93
2.5. Szabad bizonyítás elve – kötött bizonyítás elve.....	94

2.6. A nyilvánosság, a közvetlenség és a szóbeliség-írásbeliség elve	95
2.7. A perhatékonyaság elve	96
3. A bíraskodásban részt vevő személyek	97
3.1. A bíró	98
3.2. A házasságvédő (kötelékvédő) és a tisztii ügyész.....	99
3.3. A szentszéki biztos, valamint az ügyhallgató (auditor)	101
4. Illetékességi kérdések, megkeresés	103
5. Eljárási határidők, az eljárás nyelve	105
6. A felek jelenléte a tárgyaláson.....	107
7. A szentszék előtti ügytípusok, a perek száma és nemek szerinti megoszlása	109
8. A békéltetés intézménye	114
8.1. Az eljárás menete	114
8.2. Az állami házasságkötés bevezetése előtti gyakorlat tapasztalatai	116
8.3. A Házassági törvény és a két egyházi törvénykönyv hatályba lépését követő változások	120
9. A szentszéki per fő jellemvonásai, menete.....	121
9.1. Bevezető gondolatok, hatásköri kérdések.....	121
9.2. Perbeli személyek, a szentszéki ülés részvevői és az ülések gyakorisága.....	124
9.3. A per megindítása	128
9.4. A bizonyítás	132
9.5. Az ítélet.....	134
9.6. A perorvoslatok és a végrehajtás	136
9.7. A sommás eljárás	139
10. Az egyházi és a polgári per viszonya, változások a Ht. hatályba lépése után	142
11. Eljárás házassági perekben a Házassági törvény hatályba lépését követően.....	144
12. Kiemelt specialitások az 1917-es CIC hatályba lépése után	146
IV. A leggyakoribb eljárások	148
1. A <i>separatio</i> (ágytól-asztaltól való elválasztás).....	148
1.1. A <i>separatio</i> a civiljogban és a kánonjog-történetben	148
1.2. A <i>separatio</i> a gyakorlatban és hatályos egyházjogunkban	152
1.3. A kegyetlenkedés, mint szeparációs ok az egyházi bíróságok gyakorlatában, kitékintéssel a világi bíróságok gyakorlatára	155
1.4. Önkéntes (hűtlen) elhagyás egyházi és polgári szempontból	166
2. A házassági kötelék felbontására irányuló perek.....	178

2.1. Az el nem hált házasságokkal kapcsolatos perek.....	178
2.2. Erőszak és félelem (vis et metus).....	180
V. Vis et metus a gyakorlatban – egy példa alapján	184
1. Előzmények	184
2. Első-, másod- és harmadfokú ítélet	185
3. A per negyedfokra kerül	187
4. Tanúkihallgatások.....	188
5. Jogkérdések az új tanúkihallgatásokkal kapcsolatban.....	193
6. A negyedfokú ítélet	195
Összegzés	198
Forrás- és irodalomjegyzék	202

Előszó

„Hogyan is írhatnám le egy házasság boldogságát? Az Egyház adja össze őket, az önátadás erősíti és Isten áldása pecsételi meg. Milyen szép pár két hívő, akik megosztják egymással azonos reményüket, eszményüket, életfelfogásukat, és a szolgálatra való készségüket! Mindketten ugyanannak az Úrnak szolgálnak, semmi nem választja szét őket, sem testi, sem lelki. Közösén imádkoznak, együtt térdelnek az Úr elé, együtt böjtölnek. Az egyik tanítja és figyelmezteti a másikat, így támaszai egymásnak. Együtt vesznek részt a szent gyülekezetben, az Úr asztalánál. Együtt élnek át a megpróbáltatásokat és az örömet. Nem kell félniük attól, hogy az egyikük eltitkol valamit, vagy elhagyja a másikat, vagy hogy egymás terhére lesznek. Szívesen meglátogatják a betegeket és segítenek a rászorultaknak. Krisztus öröme telik az ilyen házaspárban és megajándékozza őket békéjével. Ahol ketten együtt vannak, ott van Krisztus is.”¹ E gondolatébresztő szavak kiválóan összefoglalják a kánoni házasság lényegét, legfontosabb tulajdonságait, valamint egyúttal kánonjogi mibenlétét is. Életünk alapvető emberi kapcsolata, és ezáltal az egyik legfontosabb jogintézmény, a házasság minden korban a vizsgálódások fókuszában volt, és ott is kell maradnia hatalmas jelentőségéből kifolyólag, mint a következő generációk életének kulcsa. Jelen értekezésben jogtörténeti megközelítésben vizsgálom meg, hogy az egyházi bíróságok gyakorlatában, az egyes eljárásjogi intézmények keretei között miként jelenik meg e jogintézmény. A nagy magánjogász, *Szladits Károly* is megállapította, hogy „a keresztény művelődés keretében a házassági köteléki jog a kánonjogban kapta nagyszerű kiképzését,”² ennek fényében a dolgozat elsődlegesen kánonjogi alapokon vizsgálja a házassági eljárási kérdéseket. Emellett természetesen helyet kell kapniuk civiljogi³ kérdéseknek is, mivel napjainkra e szabályozás vált uralkodóvá hazánkban és külföldi viszonylatban egyaránt.

A dolgozat két fő mezsgyén halad a jogszabályi alapok elemzése során, egyrészt vizsgálom jogtörténeti fókusszal tisztán az egyházjog házassági ügyekben releváns eljárásjogi intézményeit, ezek 19. századi állapotát, fejlődését, a hatályos kánonjogra gyakorolt hatását. Másrészt civiljogi kontextusba is helyezem az egyházjogi vonatkozásokat, a kánoni eljárást,

¹*Tertullianus gondolatai*, in: Katolikus pedagógia, Egyházatyák írásai házasságról, családról, nevelésről. 1/2011, 2. szám, 249. p.

²SZLADITS Károly: *A magyar magánjog vázlata, II. rész (Kötelmi jog, családi jog, öröklési jog)*, Grill, Budapest, 1937, 320. p.

³Dolgozatomban civiljog alatt az állami magánjogi szabályokat értem, azon belül is témából adódóan a házassági jogi normákat, kánonjogi megközelítésből használva e kifejezést.

ugyanis ezek jelentős mértékben hatottak egymásra: mind magánjogunk a hazai kánoni gyakorlatra, mind a kánonjog az állami házassági törvényhozásra és törvénykezésre.

A királynék városában az 1570-es években, dolomit sziklára épült várban található a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, ahol – Veszprém megyei illetőségem okán – levéltári kutatásaim egy részét végeztem. 1880 és 1890 között négy földrengést és három tűzvészt élt át a város, így sok felbecsülhetetlen értékű dokumentum szinte teljes egészében megsemmisült (a megyei és a városi levéltárban teljesen, az érseki levéltárban pedig, talán mivel a város legmagasabb pontján található, néhány doboz megmaradt.). Sajnos a fellelhető iratok elég hiányosak a századfordulót megelőző időszakból, a meglévő iratok pedig még nincsenek rendszerezve.⁴ A Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban szerencsére az iratok hiánytalanul fennmaradtak, a fentiekhez hasonló természeti katasztrófák nem pusztították az értékes dokumentumokat, így az ottani anyagból teljesebb képet kaphatunk a bíraskodási gyakorlatot tekintve. Dolgozatomban tehát a veszprémi és a székesfehérvári szentszék törvénykezési gyakorlatát vettem górcső alá, kiegészítve a Szombathelyi Püspöki Levéltár néhány releváns anyagával, ennek megfelelően nagyrészt primer forrásokra – a levéltári anyagra – támaszkodtam.

Az értekezés felépítését tekintve először bemutatom, hogy a 19. század folyamán, még a több évszázados múltra visszatekintő Corpus Iuris Canonici hatályossága alatt miként alakult az egyházi bíróságok házassági ügyekben folytatott bíraskodási gyakorlata. Ezt követően, ahol a jelentősnek tekinthető változtatások okán szükséges, az 1917-es Codex Iuris Canonici rendelkezéseit elemzem. Végül a hatályos, 1983-as kódexünk szabályozását villantom fel röviden, megvizsgálva a házassági ügyekben folytatott eljárás legfontosabb újdonságait. Ahhoz, hogy minél szélesebb körű rálátásunk legyen hazánk egyházi joggyakorlatára, véleményem szerint a partikuláris rendelkezésekből, jogalkalmazásból kell kiindulni, mert ezekből lehet levonni országosan érvényesülő tendenciákat. Dolgozatomban tehát elsődlegesen arra a kérdésre keresem a választ, hogy hogyan ültették át a gyakorlatba az egyetemes kánonjogi rendelkezéseket hazánkban: miként valósultak meg hazánk szentszéki gyakorlatában a kánoni jogszabályok.

Az értekezés keretei között – a teljesség igénye nélkül – arra is választ keresek egyes eljárásjogi intézmények fejlődésének bemutatásán keresztül, hogy a jogtörténeti

⁴Például a későbbi időkből származó dobozokban is találtam a korábbi időszakhoz tartozó iratokat és fordítva. A levéltárt ért pusztításokról ld. bővebben: HOGYA György: *Veszprém város szervezett tűzvédelme 1875–1948*, 1990, 36. p.

előzményekhez visszanyúltak-e hatályos egyházi törvénykönyvünk megalkotói, és ha igen, mennyiben, milyen mértékben.

Másrészt, bár nem egyházjogi törvényről van szó, hazánk házassági ügyekben megvalósult szentszéki joggyakorlatának vizsgálatakor nem mehetünk el szó nélkül a polgári házasságot bevezető 1894. évi XXXI. tc., azaz a Házassági törvény (a továbbiakban: Ht.) mellett sem, ugyanis e törvénnyel állami kézbe került a házassági ügyek intézése, így ez bizonyos mértékig befolyásolta a perek alakulását az egyházi bíróságokon. Természetesen nem a kánonjogi hatásokat tekintve, vagy jogszabályi szinten, mivel a szentszékek a kánonjog rendelkezéseit alkalmazták, azonban az állami bíróságok előtti köteléki perek egyes hatásai megmutatkoztak a perek számában és fajtaiban, az ügyek alakulásában, a bizonyítási eljárásban. Ennek megfelelően ahol szükségesnek tartottam, e törvény hatásaira is kitértem, valamint a törvény megalkotásának hosszas folyamatát, „harcait” is bemutattam. Az állam házassági jogalkotására azért is érdemes figyelmet szentelni, mivel az egyetemes kánonjog rendelkezésein túl hazánk szentszékei az állami házassági jogi normákat is alkalmazták mind az eljárásuk vonatkozásában, mind az ítéletek indokolásában anyagi jogi törvényhelyek citálásakor, így ennek vizsgálata is részét képezi a dolgozatnak. Továbbá a polgári házasság bevezetése kapcsán arra is választ kerestem az értekezés keretei között, hogy hazánkban milyen mértékben vették figyelembe a külföldi, szintén a 19. század második felében zajló polgári házassági kodifikációs munkálatokat, valamint a Német Birodalomban az 1875-ös, a polgári házasságot birodalmi szinten először bevezető törvény milyen megoldásokat alkalmazott.

Több jogintézmény vizsgálatakor – természetesen ahol releváns – az egyházi és a polgári törvényhozásban, törvénykezésben egyaránt megjelenő jogintézményeket párhuzamosan vizsgáltam, rávilágítva azok rokon vonásaira, esetleges egymásra gyakorolt hatásaira, különbözőségeikre. A dolgozat fontos célkitűzése volt tehát, hogy azok a házassági jogintézmények, amelyek mind a kánonjogban, mind állami magánjogunkban megtalálhatók voltak – akár egymástól átvéve, akár külön fejlődés révén – összehasonlító módszerrel bemutatásra kerüljenek.

A kutatásaim során rábukkantam néhány nagyon érdekes, különleges esetre is. Egyik ilyen különlegesség gr. Andrássy Natália felperes (Andrássy Gyula volt miniszterelnök unokahúga) és gr. Széchenyi Aladár alperes (Széchenyi Ferenc dédunokája) Veszprémben indított, majd egészen ötödfokig jutó házassági bontóperének anyaga. Ezen a válóperen

keresztül mutatom be, hogy egyrészt pontosan hogyan zajlott az egyház berkein belül ez a különleges, érvénytelenség megállapítását célzó per, másrészt azért is szentelek neki külön fejezetet, mert az 1910-es évektől drasztikusan megszorodó erőszak és félelem címén indított pereknél e jogeset precedensértékűnek számított, ez járult hozzá leginkább az oly sokat emlegetett bírói gyakorlat kialakításához.

Bár jogtörténeti értekezésről van szó, jelenkorunk égető kérdéseire is szeretnék reflektálni, mind egyházjogi, mind a házasság polgári jogi vonatkozásaiban. Egyházjogi tekintetben hatalmas változások mentek végbe a 2015-ös évben, ugyanis olyan jelentős változtatásokat hoztak az eljárásjog tekintetében, mint például a két egybehangzó ítélet megkövetelésének eltörlése házassági perekben. Továbbá az elvált újrَاهázasodottak egyházjogi megítélésének kérdése sosem volt annyira aktuális téma, mint napjainkban. A korral járó változások szele tehát az egyházat is megérintette. Emellett polgári jogunkat tekintve is megjelentek a házasság intézménye mellett, mely korábban szinte kizárólagos együttélési forma volt, olyan társas együttélési rendszerek, melyek korábban elképzelhetetlenek voltak, viszont ma már jelentős számot képviselnek. Erre hatályos Alaptörvényünk is reflektált, a házasság fokozott védelmével, mely témakör égető aktualitása mellett szintén nem mehettem el szó nélkül egy házasságjogot tárgyaló munkában.

Az értekezés munkamódszerét tekintve – amint említettem – elsődlegesnek tartottam a primer források, azaz a levéltári anyag feltárását és a dolgozatba való beépítését, a forrásfeltárás tehát elsődleges célja és módszere egyben a dolgozatnak. E részeknél a leíró jelleg dominál az értekezésben, kiegészítve néhol a kritikai elemző módszerrel.

A gyakorlatban alkalmazott eljárási intézmények jogszabályi alapjainak és előzményeinek bemutatásánál szintén kétféle módszert ötvözve jártam el, egyrészt leíró jelleggel mutatom be a releváns jogszabályokat, történeti előzményeket, másrészt kritikai-elemző módszerrel közelítem meg azok helyességét, valamint az egyes jogtudományi álláspontokat, saját véleménnyel kiegészítve.

További módszerként alkalmaztam az értekezésben a komparatiztikát, többféle aspektusban. Egyrészt a hazai alkotmánybírósági gyakorlat bemutatásánál igyekeztem párhuzamosságokat felfedezni: arra kerestem a választ, hogy a jogtörténeti momentumok mennyiben jelentek meg, hatottak a mai jogalkalmazásra, milyen összefüggések fedezhetők fel hazánk mai gyakorlata és a korábbi évek tapasztalatai között. E részeknél a komparatív

jelleg mellett az alkotmánybíróági határozatok bemutatásakor a leíró jelleg, elemzések pedig a kritikai módszer alkalmazásával jártam el.

Az értekezés egy másik, komparatív módszerrel kezelt területe a német és a magyar házassági jog összevetése, itt a külföldi minták magyarországi törvényhozásra gyakorolt hatásait elemeztem. Egy ösztöndíj keretein belül lehetőségem nyílt egy szemeszert Münchenben kutatni, így e téma az ott feldolgozott szekunder szakirodalmon alapul, kiegészítve a hazai szerzők releváns témával foglalkozó munkáival.

Bizonyos házassági jogintézmények vizsgálatakor, melyek mind a kánonjogban, mind a civiljogban megjelentek, szintén a komparatiztika eszközéhez nyúltam a teljesebb kép kialakítása érdekében. E részeknél emellett a kritikai elemző módszert is alkalmaztam.

Végül szeretném megköszönni mindenkinek, aki bármilyen formában hozzájárult e dolgozat megszületéséhez. Elsősorban a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Európai Jogtörténeti Tanszék vezetőjének, konzulensemnek: Dr. Balogh Elemér professzor úrnak a lelkiismeretes, fáradhatatlan segítségét, útmutatását, valamint a szegedi jogtörténész kollégák építő tanácsait. Szeretném köszönetemet kifejezni a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogi Posztgraduális Intézet kiváló tanárainak, akik nélkülözhetetlen kánonjogi ismeretekkel gazdagítottak, melyek nélkül e dolgozat nem születhetett volna meg. Külön szeretném kiemelni konzulensem, Dr. Szuromi Szabolcs Anzelm professzor urat, aki munkámhoz nagy segítséget nyújtott. Nagyon köszönöm továbbá a Veszprémi Érseki Könyvtár és Levéltár, a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, valamint a Szombathelyi Püspöki Levéltár munkatársainak szíves és hathatós segítségét.

I. Bevezető gondolatok, jogszabályi alapvetés

1. A házasság fogalmának jogtörténeti fejlődése

A házasság és a család intézménye, ahogy a történelem folyamán végig, úgy napjainkban is alapvető fontosságú, mondhatni a jövőnk garanciája, ebből kifolyólag a jogtörténeti vizsgálódás mellett a téma jelenkori aktualitásának, relevanciájának bizonyításához nem szükséges hosszadalmas magyarázatot fűzni. Hatályos Alaptörvényünk is többértűen foglalkozik vele, e szabályozás azonban nem előzmények nélküli, jelentősen merít a jogtörténeti örökségből. Feltehetjük tehát a kérdést, hogy mennyiben, milyen elemekben fedezhetünk fel rokonságot a hatályos törvények és a korábbi szabályozások között.

Vizsgálódásunk első momentumaként vessünk egy pillantást arra, miként szabályozták a házasságot a különböző jogrendszerek, állami berendezkedések a legkorábbi időktől a római koron és a középkoron át napjainkig. Bár alapvetően eljárásjogi profilú dolgozatról van szó, a jogintézmény pontos definiálása megkerülhetetlen.

A történelem során a házasság konkrét fogalmának meghatározása elvétve történt meg. Hammurapi kőbe vésett törvényei (Kr. e. 1792–1750), az „igazságos ítéletek gyűjteményei” szerint a házasság jogi alapját két ember, egy nő és egy férfi, illetve azok szülei között kötött szerződés (eljegyzés) hozta létre. Ezzel a megkötött szerződéssel a nő a kérő férfi tulajdona lett.⁵

A római korban kialakult egy eszménykép a családdal kapcsolatban, mely szerint a házasság egy férfi és egy nő tartós együttélése utódnemzés céljából. Természetesen ez egy nagyon tömören megfogalmazott, lényegre törő állítás, rengeteg részletszabályozás élt ennek keretén belül, melyekre most nincs módunk kitérni. Helyette álljon egy konkrét házasság-fogalom a híres római jogász, *Modestinus* tollából: „a házasság férfi és a nő kapcsolata, egész életre szóló sorsközösség, isteni és emberi jog szerinti közösség.”⁶ Az első keresztény időkben a házasságra vonatkozóan tehát a római jog elvei voltak az irányadók.

A házasság fogalma és mibenléte a Bibliában is sok helyen tárgyalás alá került, bemutatták lényeges vonásait és elemeit. Az Ószövetség könyveiben a következőket olvashatjuk többek között:

⁵KMOSKÓ Mihály: *Hammurabi törvényei*, Kolozsvár, 1911, 79. p.

⁶HERGER Csabáné: *A nővértől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2006, 15–16. p.

„Azután így szólt az Úristen: Nem jó az embernek egyedül lennie. Alkotok neki segítőtársat, aki hozzá illő. [...] Ezért az Úristen álmodta az emberre, s mikor elaludt, kivette egyik oldalcsontját, s a helyét hússal töltötte ki. Azután az Úristen az emberből kivett oldalcsontból megalkotta az asszonyt, és az emberhez vezette. Az ember így szólt: „Ez már csont a csontomból és hús a húsemből. Asszony a neve, mivel a férfiből lett.” Ezért a férfi elhagyja apját és anyját és feleségéhez ragaszkodik, s a kettő egy test lesz.”⁷

A Biblia régebbi könyvében ezen kívül is találhatunk idézeteket a házasság és a házassélet lényegéről, melyben még a többnejűség nem volt teljesen kizárva, bár semmiképpen sem preferálták.⁸

Az Újszövetségben már egyértelműen a monogám házasság jelent meg, egy férfi és egy nő frigyeként jellemezték a házasságot, mind az evangéliumokban, mind az apostoli levelekben. Szent Pál a következő jellemzését adta a házasságnak:

„Legyetek egymásnak alárendeltjei Krisztus iránti tiszteletből. Az asszony engedelmeskedjék férjének, akárcsak az Úrnak, mert a férfi feje az asszonynak, ahogy Krisztus feje az Egyháznak: testének ő a megváltója. [...] Férfiak, szeressétek feleségeteket, ahogy Krisztus is szerette az Egyházat, és feláldozta magát érte, hogy a keresztségben szavával megtisztítva megszentelje. [...] Így a férj is köteles szeretni feleségét, mint saját testét. Aki feleségét szereti, önmagát szereti. A saját testét senki sem gyűlöli, hanem táplálja, gondozza, akárcsak Krisztus az Egyházat. Mert tagjai vagyunk testének. Ezért az ember elhagyja apját, anyját, feleségével tart, és a kettő egy test lesz. Nagy titok ez, én Krisztusra és az Egyházra vonatkoztatom. Szeresse hát mindegyiktek a feleségét, mint önmagát, az asszonyok meg tiszteljék férjüket.”⁹

Pál apostol tehát a házasságot Jézus Krisztus és az egyház bensőséges, önmagánál a másikat előbbre helyező kapcsolathoz hasonlította, amelyben a férj és a feleség a házasságon belül más-más feladattal van megáldva: az asszony kötelessége a feddhetetlen élet és a férjének való engedelmisség, a férfi „feladata” pedig a szeretet kinyilvánítása, féltő vigyázás, gondoskodás.

Az evangéliumokban pedig a következőket olvashatjuk a házasságról és annak felbonthatatlan jellegéről:

⁷ Ter 2, 18-24.

⁸ Fontos ószövetségi idézetek még pl.: Peld. 31, 10-31., Sirák fiának könyve 26, 1-4. 13-16.

⁹ Ef 5, 21-32.; további házassággal kapcsolatos tanítások a levelekben pl.: Ef 4, 1-6; Rom 15, 1b-3a. 5-7. 13; 1 Pet 3, 1-9;

„Akkor odamentek hozzá a farizeusok, hogy próbára tegyék. Ezt kérdezték: „El szabad a férfinak bármilyen okból bocsátania a feleségét?” Így felelt: „Nem olvastátok, hogy a Teremtő kezdetben férfinak és nőnek teremtette őket, és azt mondta: Ezért a férfi elhagyja apját, anyját, a feleségéhez ragaszkodik, és egy test lesz a kettő? Most már többé nem két test, hanem csak egy. Amit tehát Isten egybekötött, azt ember ne válassza szét.”¹⁰

Egészen a 13. századig a házasság nagyrészt világi jellegű volt. A házasságnak négy alapformája volt, melyek akár egymás mellett is fennállhattak. A patriarchális germán társadalmakban a monogámia csak az asszonyokra nézve volt kötelező, bár a házasság alapformáját jelentő szerződéses házasságból csak egyet köthettek a férfiak is. A házasság formái a 13. század előtt a következők voltak. A nemzetségek, nagycsaládok szerződésén alapuló, adás-vétel jellegű, a férjnek *mundiumot* nyújtó házasság; a nőrablásból eredő frigy; a házastársak közötti megegyezésen alapuló, a családjaik közreműködését mellőző, a férjnek *mundiumot* nem nyújtó házasság; valamint a férj egyoldalú elhatározásával létrehozott házasság. Ezek közül a fő forma az elsőként említett volt, érdekes módon ezt „fejlesztette” tovább a katolikus egyház, nem pedig a harmadikként említett formát.¹¹

Magyarországon az imént felsoroltak kicsit másként jelentek meg. Bár nálunk is az adás-vétel volt a „nőszerzés” legáltalánosabb módja, és a nőrablásra szintén sok példa akadt, különbségek is tetten érhetők hazánk jogtörténetében. Egyrészt nálunk a házasság államalapításunktól fogva monogám jellegű volt, másrészt a nőt a házasság önjogúvá tette, nem került férje hatalma alá, azaz a germán eredetű *mundiumot* a magyar jogélet nem ismerte.¹²

A fentebb említettekkel szemben alakult ki a kánonjogi állásfoglalás, mely hamar egyeduralgódóvá vált, és kimondta, hogy a házasságot egyedül a konszenzus hozza létre.¹³ Emellett természetesen a trienti zsinat előírásai szerint az érvényes házassághoz a meghatározott formai követelményeket is be kellett tartaniuk a feleknek.¹⁴ Tehát amikor hazánk és gyakorlatilag az egész keresztény Európa házasság fogalmát és házassági jogának eredetét vizsgáljuk, először is a katolikus egyház jogát, azaz a kánonjogot kell alaposabban megvizsgáljunk. Ugyanis a házasságjogi terület évszázadokon át, már a *ius commune*, Európa közös jogának időszakától kezdődően a katolikus egyház szabályozása alá került teljes

¹⁰ Mt 19, 3-6.; Mk 10, 2-12.

¹¹ RUSZOLY József: *Európa jogtörténete*, Püski, Budapest, 2001, 238–239. p.

¹² HERCZEGH Mihály: *Magyar jogtörténet. Kapcsolatosan az európai jogtörténettel*, Politzer, Budapest, 1902, 174. p.

¹³ Erről ld. bővebben KOVÁTS Gyula: *A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint, tekintettel törvényhozásunk feladatára*, Budapest, 1883, 156–161 p.

¹⁴ A formai kellékek nélkül kötött házasság a IV. lateráni zsinattól (1215) kezdve tilos, de érvényes volt, míg a trienti zsinat után (1545-1563) tilos és érvénytelen.

egészeben, valamint annak egyes jogvitáiban a katolikus egyházi bíróságok voltak az illetékesek.

A középkori Európában a kánonjogi szabályozás szerint az egyházi házasság fő fogalmi eleme a konszenzus volt, ugyanis e szent frigyet egy nő és egy férfi egybehangzó akarata hozta létre, és gyermekek nemzésére, nevelésére irányult. A házasság lényege a házastársi élet és szeretetközösség, mely Isten műve. Ezt a szövetséget az egyház a megkereszteltek között a szentség rangjára emelte. Minden, két keresztény által kötött érvényes házasság szentségnek minősül, így például két protestáns – nem katolikus kánonjog szerint kötött – házassága nem csupán érvényes, hanem szentség is egyben. A házasság lényegi tulajdonságai az egység és a felbonthatatlanság. Az egység azt jelenti, hogy a házasság csakis egyetlen férfi és egyetlen nő közti kizárólagos kapcsolat. A felbonthatatlanság a házasságnak az a lényeges tulajdonsága, mely szerint magától nem szűnik meg másként, csakis a felek egyikének halálával: sem a felek közösen, sem egyikük külön nem képes akaratával a házasságot felbontani, sem emberi karhatalom nem bonthatja fel. Különleges esetekben a pápa valamilyen nem szentségi, de érvényes, vagy szentségi, de nem elhált házasságot felbont, viszont elhált szentségi házasságot még ő sem bonthat fel soha.¹⁵

A görög katolikusoknál a feleség házasságtörése ok a házasság felbontására. A római katolikus vallás esetén ez nincs így, ez az eset sem törheti meg a megkeresztelt felek házasságának felbonthatatlanságát.¹⁶

Ugyanakkor a kánonjog érvénytelennek tartja a római katolikus személy és más keresztény személy házasságkötését, ha azt nem a római katolikus egyház szertartása szerint kötötték. Hangsúlyoznunk kell, hogy a meg nem kereszteltekkel való házasságkötés tilalma, a pogányokkal való házasodási tilalom régi zsidó tilalomból származott.¹⁷

Erdő Péter a következő definícióját adta a középkori kánonjog szerinti házasságnak: „A házasságot jogilag képes feleknek törvényesen kinyilvánított konszenzusa hozza létre, ha nincs házassági akadály. Ha ugyanis akár a felek jogképessége, akár a beleegyezés, akár az akaratnyilvánítás törvényes formája hiányzott, a házasság érvénytelen volt.”¹⁸

A két egyházi kódex, az 1917-es és a jelenleg is hatályos 1983-as egyházi törvénykönyv egy kicsit alaposabb vizsgálatot követel meg, ugyanis ezek az évszázadok alatt

¹⁵ERDŐ Péter: *Egyházi jogi alapismertek. Általános szabályok*, Budapest, 1989, 131–132. p.

¹⁶HANÁK László: *Ágytól asztaltól...?*, Kossuth Könyvkiadó, 1986, 184. p.

¹⁷ERDŐ Péter: *Egyházi jog a középkori Magyarországon*, Szent István Társulat, Budapest, 2001, 220. p.

¹⁸ERDŐ 2001, 220. p.; A törvényes forma alól csak szűk körben volt lehetséges a felmentés, a rendkívüli forma 1917-es kódex utáni változásairól ld. bővebben: SIPOS István: *A házasságkötés rendkívüli formája halálos veszedelmen kívül*, in: Angyal Pál – Baranyay Jusztin – Móra Mihály (szerk.): *Notter Antal emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*, Szent István Társulat, Budapest, 1941, 993–1006. p.

kikristályosodott elveket, hagyományokat összegzik, burkolják törvényi formába, valamint jelenleg is hatályos kánonjogunk ezekből merít, és az Alaptörvény szellemiségére is hatást gyakoroltak.

A két kódexet vizsgálva észrevehetjük, hogy szoros értelemben egyik sem definiálja a házasságot, hanem mintegy leírást ad róla, megfogalmazza a lényeges elemeit.¹⁹ A pontos definiálásra a jogtudósok, törvénytárgyozók tettek kísérletet, ennek megfelelően meglehetősen sok definíció született, mely megpróbálta a házasság lényegét kimerítően megfogalmazni. Szemléltetésül álljon itt egy példa az 1917-es kódex magyarázóinak részéről: „Matrimonium quatenus est contractus in se spectatus, describi potest: contractus quo vir et mulier sese mutuo consociant et coniunguntur in intimam, individuum ac stabilem societatem coniugalem.”²⁰

Hatályos kódexünk (1983) kihirdetése után még viszonylag kevés definíció született, *Castano* meghatározásáról azonban szemléltetésül érdemes és hasznos megemlékeznünk: a házasság, mint actus quo: „Matrimoniale foedus quo vir et mulier inter se totius vitae consortium coniugale constituunt. Valamint a házasság mint realitas permanens: „Consortium coniugale resultans (quod nascitur) ex matrimonio foedere.”²¹

A házasság célja hatályos kódexünkben a régi kódexhez képest kissé másképpen került megfogalmazásra, bár lényegi eltéréseket nem fedezhetünk fel. Az 1917-es törvénykönyv szerint „A házasság célja elsősorban gyermekek nemzése és nevelése, másodsorban kölcsönös segítség és az érzékiség fékentartása.”²² Ezzel szemben hatályos kódexünk a következőképpen rendelkezik (a korábbiakkal ellentétben már nem kiemelve explicit módon, hogy ezek a célok): „[...] természeténél fogva a házaspár javára, gyermekek nemzésére és nevelésére irányul.”²³ Tehát láthatjuk, hogy a lényegi elemek között előtérbe került a házaspár java, bár nem elsőbbrangú a gyermeknemzéshez képest. Ezzel szemben az 1917-es

¹⁹ CIC 1917 1012. kán. 1–2. §§: Krisztus Urunk szentség méltóságára emelte magát a kereszteltek házassági szerződését. Ezért kereszteltek között nem lehetséges érvényes házassági szerződés, anélkül hogy ne lenne egyszersmind szentség. 1013. kán. 1 – 2. §§: A házasság célja elsősorban gyermekek nemzése és nevelése; másodsorban kölcsönös segítség és az érzékiség fékentartása.

CIC 1983 1055. kán. 1 – 2. §§: A házassági szövetséget, amelyben a férfi és a nő az egész élet olyan közösségét hozza létre egymással, amely természeténél fogva a házaspár javára, gyermekek nemzésére és nevelésére irányul. Krisztus urunk a megkereszteltek között a szentség rangjára emelte. Ezért megkereszteltek között nem állhat fenn érvényes házassági szerződés anélkül, hogy ugyanakkor ne lenne szentség is.

²⁰KUMINETZ Géza: *Katolikus házasságjog, Különös tekintettel a latin egyház jogára*, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 37. p, *De Smet* definíciója.

²¹KUMINETZ 2002, 37. p.

²²CIC 1917, 1013. kán. 1. §.

²³CIC 1983, 1055. kán. 1. §.

kódex még elsődlegesnek tekintette a gyermekek nemzését és nevelését,²⁴ és csak másodsorban szólt a kölcsönös segítségről és a szexuális vágy féken tartásáról, mely utóbbi hatályos kódexünkben már egyáltalán nem szerepel, esetleg ez is a „házasfelek java” kategórián belül értelmezhető. Az 1917-es CIC a házasság tárgyalásakor lényegében három célt emelt ki: a gyermek javát, a hit javát és a szentség javát.²⁵ Mint tudjuk, a házasság akkor is érvényes és felbonthatatlan, ha nem születik gyermek belőle, így talán szerencsésebbnek is tekinthetjük a hatályos törvényszöveget, bár kétségtelen, hogy minden házasság lényegi pontja kell, hogy legyen a gyermekvállalásra törekvés is.²⁶

A protestáns házasság-felfogás némileg eltért a katolikus egyház szemléletétől, így arra is ki kell térnünk pár gondolat erejéig.²⁷ A protestantizmus elvetette a házasság felbonthatatlanságát, valamint e frigy szentségének elvét. Polgári jogviszonynak tekintették a házasságot, így azon az állásponton voltak, hogy a felbontott házasság nem akadályozza egy újabb frigy megkötését, viszont szigorúan vétkességi alapon volt csak lehetőség a bontásra. Mivel alapvetően helytelenítették ezt, így alkalmazását is igyekeztek szűk körre szorítani.²⁸

A kánonjog dominanciája a szekularizáció következményeképpen kezdett megtörni, az egyes országok elkezdtek állami szabályozás alá vonni a házasság jogintézményét, és mint polgári szerződésre tekintettek. Ez Európában elsőként Franciaországban történt meg az 1791-es francia alkotmányban, mely a francia forradalom hatására látott napvilágot.

Hazánkban a kánonjogi szabályozás a 19. század végéig volt uralkodó, ugyanis a Házassági törvénnyel létrejövő állami házasságkötés nyomán új házasság-fogalommal kezdett operálni a korabeli jogtudomány. Természetesen nem teljesen alkotott újat, hiszen a házasság lényege továbbra is ugyanaz maradt, legfőbb különbségként a szentségi jelleg hiányát emelhetjük ki, amely tisztán egyházi jogi fogalom, valamint a Ht.-ben előírt szabályok betartásának kiemelését, azaz az állam általi jóváhagyást. Viszont érdemes részletesebben is megvizsgálni, mit értett első házassági törvényünk házasság alatt. Korabeli jogtudósok megfogalmazása szerint a következőképpen definiálhatjuk: „A házasság (*nuptiae, matrimonium, connubium, conjugium*) nem egyéb, mint egy férfinak és egy nőnek, életük

²⁴Ez a nevelés egyrészt fizikai természetű, másrészt az erkölcsi és a vallásos nevelést is magában foglalja. Erről ld. BÁNK József: *Kánoni jog II.*, Budapest, 1962, 147. p.

²⁵SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Szemponatok a katolikus egyház jogrendjének működéséhez*, Szent István Társulat, Budapest, 2010, 197. p.

²⁶Vö.: *Gaudium et Spes*, Lelkipásztori konstitúció az Egyházzól a mai világban, in: A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai, Budapest, 2000, 695–696. p.

²⁷A protestánsoknak magáról az egyházon belüli jogi szabályozás lehetőségéről is eltérő véleményük volt, mint a katolikusoknak, egyesek e jog létjogosultságát is vitatták. Erről ld. bővebben: Erdő Péter: *Az egyház jog teológiája, intézménytörténeti megközelítésben*, Szent István Társulat, Budapest, 1995, 17–23. p.

²⁸HERGER Csabáné: *A házassági kötelék felbontásának történeti fejlődése és modelljei*, in: *Jogtörténeti Szemle*, 2004/4., 24. p.

egész tartamára, a házassági jogról szóló törvény (1894. évi XXXI. tc.) szabványai szerint kötött, az összes életviszonyokra kiterjedő, oszthatatlan és legbensőbb közössége.”²⁹

Ha megnézzük alaposabban ezt a fogalmat, szembetűnik, hogy három fontosabb eleme van, melyet érdemes egy kicsit körüljárni. Először is láthatjuk, hogy egy férfi és egy nő köthet egymással házasságot, azaz a többférjűség és a többnejűség ki van zárva, a jövőre nézve is.³⁰ Akárcsak az egyneműek házassága³¹, hiszen a házasság egyik fő célja a gyermeknemzés. Egyes szerzők fontosnak tartják azt is hangsúlyozni, hogy annak is tilos házasságra lépni, akinek a neme nem állapítható meg egyértelműen, azaz hermafrodita.³²

A második fontos kikötés, hogy a házastársaktól életre szóló elköteleződést vár el a jogalkotó, azaz házasságukat egész életre kötik. Ez nem jelent felbonthatatlanságot, ahogy a katolikus egyház tanítása szerint, viszont a felbontáshoz bizonyos feltételek, a bontó okok fennállását megkövetelték. Ha végigtekintünk jogtörténetünkön és a mai törvényi rendelkezéseken, megfigyelhető a házasság felbontásának szabályozásában egy „egyszerűsödési” folyamat, azaz – amint fentebb kifejtettük – az 1894-es Házassági törvényünk előtt a házasság felbonthatatlan volt a kánonjog szerint, napjainkban³³ viszont már gyakorlatilag feltételeket sem szabnak meg, bontó okokat sem követelnek meg a házasság megszüntetéséhez.

A Ht. szabályozásában még megfigyelhető bizonyos, a kánonjogból „átmentett”, azaz onnan eredeztethető, az addigi joggyakorlatban szereplő bontó okok megkövetelése. Ezek név szerint a következők: házasságtörés, természet elleni fajtalanság, új házasság kötése, szándékos és jogos ok nélküli elhagyás, házastárs élete elleni törés, házastárs testi épségét vagy egészségét veszélyeztető, szándékos és súlyos bántalmazás; büntett elkövetése, amennyiben az elítélt házasságot halálra vagy legalább 5 évi fegyházra vagy börtönre ítélik. Továbbá vannak olyan – enyhébbnek mondható – esetkörök, melyeknél nem elegendő a törvényben felsorakoztatott valamelyik ok³⁴ megléte az egyik házasság részéről, hanem az is

²⁹JANCSÓ György: *A magyar házassági és házastársi öröklési jog*, Politzer Zsigmond és fia kiadása, Budapest, 1901, 1. p.

³⁰ A monogámia történetéről és létjogosultságáról alapos fejtegetést ld.: BUDAY Dezső: *A házasságjog bölcselete*, Politzer, Budapest, 1901, 35–50. p.

³¹ Ezt egyébként egyik AB határozat is alapelveként fektette le: az Alkotmánybíróság értelmezésében a házastársak különeműsége fogalmi eleme a házasságnak. Ld. a bejegyzett élettársi kapcsolatról szóló törvény alkotmányellenességének utólagos vizsgálata tárgyában született 154/2008. (XII. 17.) AB határozat.

³²TÓTH Gáspár: *A magyar házassági jog rendszeres kézikönyve*, Budapest, 1986, 9. p.

³³ A jelenleg hatályos Polgári Törvénykönyv (2013. évi V. tv.) negyedik könyve foglalkozik a családjoggal, ezen belül is a házasság megszűnésének esetköreivel, mely szabályozás az 1952. évi IV. törvényt, a házasságról, a családról és a gyámságról szóló jogszabályt váltotta fel.

³⁴ Ht. 80. §. A házasság az egyik házasság fél kérelmére felbontható, ha a másik házasság fél:

a) a házastársi kötelességeket a 76-78. §-ok esetein kívül szándékos magaviselete által súlyosan megsérti;

szükséges a házasság felbontásához, hogy a bíróság meggyőződjön arról – a házasfelek egyéniségének és viszonyainak alapos mérlegelésével –, hogy ez az ok a házassági együttélést annyira feldúlta, hogy a további életközösség fenntartása a vétlen fél számára elviselhetetlenné vált.³⁵

Ezzel szemben napjainkban elegendő a felbontáshoz az a tény, hogy a házasság teljesen és helyrehozhatatlanul megromlott. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy ezt a körülményt is csak abban az esetben vizsgálja a bíróság, ha a házasfelek véleménye eltér egymástól. Ugyanis amennyiben a felek közös elhatározással, együttesen kérik a bontást, úgy a házasság megromlását sem szükséges bizonyítani. Ahogy jelenleg hatályos, legújabb Polgári törvénykönyvünk családjogi könyve fogalmaz:

„A bíróság a házasságot bármelyik házastárs kérelmére felbontja, ha az teljesen és helyrehozhatatlanul megromlott. A házasság teljes és helyrehozhatatlan megromlása állapítható meg különösen abban az esetben, ha a házastársak között az életközösség megszűnt, és annak helyreállítására – az életközösség megszűnéséhez vezető folyamat, illetve a különélés időtartama alapján – nincs kilátás.

A bíróság a házasságot az (1) bekezdésben foglalt körülmények vizsgálata nélkül bontja fel, ha azt a házastársak végleges elhatározáson alapuló, befolyásmentes megegyezésük alapján közösen kérik.”³⁶

E rendelkezés egyértelműen az 1952-es Családjogi törvény rendelkezéseiből eredeztethető, ahol már szintén – bár kicsit más megfogalmazásban – ugyanezre az eredményre jutott a jogalkotó. Ott ugyanis kiemeli, hogy amennyiben a felek közösen kérik a felbontást, abból a teljes és helyrehozhatatlan megromlásra következtethetünk, azaz nincs szükség egyéb bizonyításra.³⁷

Visszakanyarodva vizsgált fogalmi elemünkhöz, az életre szóló kötéshez, ez más jelentéstartalmakat is magában hordoz. Ki kell emelnünk ugyanis, hogy a házasságot eszerint

b) a házastársak családjához tartozó gyermeket bűncselekmény elkövetésére vagy erkölcstelen életre reábirja vagy reábirni törekszik;

c) erkölcstelen életet megátalkodottan folytat;

d) a házasság megkötése után öt évnél rövidebb tartamu fegyházra vagy börtönre, avagy nyereségvágyból elkövetett vétség miatt fogházra ítéltetett.

³⁵ 1894. évi XXXI. tc. 76–80. §. Munkámban a felhasznált világi jogszabályokra a Magyar Törvénytár 1000–1895. egyes köteteinek felhasználásával hivatkoztam.

³⁶ Ptk. 4:21. (1) és (2) bek.

³⁷ 1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról 18. § (1) és (2). bek.

sem feltételhez, sem időhöz nem lehet kötni.³⁸ Sem a házasság megkötésekor, sem a későbbiek folyamán.

Gyakran felmerülnek a házasság intézményének vizsgálata során a szerződés, szövetség, szentség kifejezések mind az állami magánjogi, mind a kánonjogi szabályozásban és a szakirodalomban. Így egy apró kitérő erejéig érdemes megvizsgálunk, hogy melyik alatt mit is értünk, mely fogalom használata lehet a helyénvalóbb az egyes esetekben.

Nézzük meg először a szerződés és a szentség kapcsolatát. A civiljog a szerződés fogalommal operál, azaz a házasságra – jogilag – mint egy szerződésre tekint, viszont megfigyelhetjük, hogy a kánonjog is használja a *contractus* szót.³⁹ Bár előnyben részesíti a *foedus*, szövetség kifejezést, melyet szellemisége szerint az egyházhoz közelebb állónak tekint. Azonban hangsúlyozzák szerzők, hogy a házasság mint szentség azonos a szerződéssel, azaz a katolikus álláspont szerint akik egyáltalán nem akarnak szentségben részesülni, érvényes szerződést sem köthetnek. Továbbá mivel a két fogalom – a szentség és a szerződés – majdhogynem egymás szinonimájának tekinthető az egyházjogban, így kiszolgáltatói maguk a szerződő felek, nem pedig a közreműködő pap (még akkor is, ha a felek nem tudnak erről, vagy nem tekintik szentségnek, mint például a protestánsok).⁴⁰

A szentségi jelleg kapcsán érdemes egy kis fogalmi pontosítást végezni. A házasság szentségi jellegét a következőképpen határozták meg az egyházi törvénykönyvek előtti időszakban: „egy megkeresztelt szabad férfinak és nőnek egybekelési szerződése, mely kegyelmet jelent és eszközöl.”⁴¹ Azonban nem csak a katolikusok házassága tekinthető szentségnek a kánonjog szerint. Két keresztény, azaz például két református vagy két evangélikus házassága is szentség. Ellenben amennyiben egy katolikus személy köt házasságot felmentéssel egy nem megkeresztelt személlyel – akár katolikus templomban, katolikus pap közreműködésével –, ez a házasság nem fog szentségnek minősülni. (Csakis abban az esetben lehet szentség, amennyiben a nem megkeresztelt fél később megkeresztelkedik.) Tehát a kulcs minden esetben a keresztség megléte vagy hiánya, nem pedig a katolikus vallás: csak keresztény részesülhet szentségben.⁴²

³⁸ Ht. 39. §. Érdemes itt megemlítenünk egy hatályos egyházjogi különlegességet, mely szerint a kánonjogban csak a jövőre vonatkozó feltétel tiltott, a múltra és a jelenre vonatkozó feltétellel akár lehet érvényes házasságot kötni. Vö. ERDŐ Péter: *Egyházjog*, Budapest, 2014., 566–567. p.

³⁹ Pl. CIC 1983, 1055. k. 2. §.

⁴⁰ SCHERMANN Egyed: *A házasság jogi és erkölcsi szempontból*, Budapest, 1913, 7. p.

⁴¹ SCHERMANN 1913, 5. p.

⁴² Ld. erről bővebben HUSZÁR Elemér: *A katolikus házasságjog rendszere*, Szent István Társulat, Budapest, 1928, 3–4. p.

Ezzel szemben a szekularizálódási folyamatok eredményeképpen az állami szabályozásban – mint jeleztük – a házasságra mint polgári szerződésre tekintettek, e szemlélet Európában először Franciaországban jelent meg a 18. században.

Áttérve korunk házasságpolitikai attitűdjeire, elsődlegesen megállapíthatjuk, hogy a házasság és a család intézményének szabályozása ma is alapvető fontosságú, napjainkban is égetően aktuális kérdés, ahogyan – mint láthattuk – egész történelmünk folyamán az volt. Hatályos Alaptörvényünk ezt különösen is hangsúlyozza. Már a Nemzeti Hitvallásban kitér ennek fontosságára, ahogy ezt a későbbiekben be is fogjuk mutatni. Ezen kívül az L cikkben foglalkozik vizsgált témánkkal némileg bővebben, ahol rögzíti azt, hogy a házasságról rendelkező törvény sarkalatosnak minősül, azaz kiemelt jelentőséggel bír:

L cikk: „Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony.

Magyarország támogatja a gyermekvállalást.

A családok védelmét sarkalatos törvény szabályozza.”⁴³

Vessünk egy pillantást arra, hogy az Alaptörvény milyen definíciót fogalmaz meg a házasságról, mit is ért pontosan alatta. Ezt az imént idézett cikkből olvashatjuk ki: a házasságra, mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösségre tekint. Ebből három lényegi elem világlik ki: egy férfi és egy nő között kell köttetnie a frigynek, önkéntes elhatározás alapján, azaz szabad akarattal, erőszak, befolyásolás nélkül; továbbá harmadik elemként megjelenik az életközösség (gazdasági és érzelmi közösség) is. A dolgozatban fentebb kifejtettek alapján állíthatjuk, hogy ezzel egyértelműen a jogtörténeti és egyben kánonjog-történeti hagyományban szereplő legfontosabb elemeket deklarálja az Alaptörvény is.

Egyébként az Alaptörvény házasság-fogalmát az Alkotmánybíróság dolgozta ki a korábbi alkotmányunk 15. §-a alapján, mely a következőképpen rendelkezett: „a Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét.”⁴⁴ Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a házasság hagyományosan egy férfi és egy nő életközössége, mind a keresztény kultúránkat, mind a jogunkat tekintve. Ez a közösség főként gyermekek születését és

⁴³ A (3) bek. a 2011. évi CCXI. törvényre hivatkozik, mely a családok védelméről címet viseli.

⁴⁴ 1949. évi XX. tv. 15. §.

felnevelését célozza, emellett a házaspár kölcsönös gondoskodását és támogatását is szolgálnia kell. A házaspár nemzőképessége nem fogalmi eleme a házasságnak, tehát nem érvényességi feltétel, de a házasság rendeltetéséből kifolyólag a felek különeműsége igen. Azért említi együtt mindegyik alaptörvényünk a házasságot és a családot, mint az alkotmányos védelem két kiemelt tárgyát, hogy elősegítsék a házastársak számára a gyerekekkel rendelkező család alapítását.⁴⁵

Többek szerint ez az alkotmánybírói állásfoglalás egyszerre pontos és problematikus is egyben. Pontos abban az értelemben, hogy valóban a házasság a legelterjedtebb együttélési forma napjainkban is, tipikusan a család alapja; problematikus viszont abban a vonatkozásban, hogy ez a tényleges társadalmi konvenció jogi kötelezettségek forrása lehet, másrészt napjainkban a társadalom egyre inkább átalakul és erősen változik a hagyományos családmódel is. Kérdésként vetik fel, hogy a házasság fogalmával kapcsolatban milyen mértékben lehet történelmi konvencióra alapozni, hagyatkozni. Az erkölcsi konvenciók mindig nagyon fontos szerepet játszottak a társadalmi együttélésben, azok koordinációs erényei vitathatatlanok, azonban ez az állítás csak akkor igaz, ha a konvenciók normák tartalmáról és az engedelmség alapjairól nincs vita. Napjainkban azonban a házasság megítélése kezd egyre sokrétűbbé válni, így az Alkotmánybírói morális érveit nem találják kellően meggyőzőnek.⁴⁶ Egyre inkább teret nyer az az álláspont is – főként külföldön⁴⁷ –, miszerint mivel ma már a házasságok sajnos nem egy életre köttetnek, így a fogalmát is célszerű lenne minél szűkebbre szorítani. Azonban a házasság intézményének ilyen jellegű módosítása szemben áll az Alaptörvényben rögzített intézményi védelemmel, amely kiemelt szerepet biztosít a házasságnak a többi együttélési formával szemben.⁴⁸

Az Alaptörvény házasság fogalmát, valamint a Nemzeti Hitvallásban megjelenő deklarációt alapul véve érdemes megvizsgálni, hogy mely momentumokat tekinthetjük a házasság lényegi javainak (itt nem a világi jogi értelemben vett, anyagi jellegű javakról van szó), továbbá ezek miként jelentek meg korábbi szabályozásainkban.

A házasság lényegi javai az évszázadokon át uralkodónak mondható kánonjog szerint a házasság fogalmából és a külön megfogalmazott lényeges elemekből vezethetők le. A Kódexek előtti időszakból – azaz a Corpus hatályossága alatt – a következő fejtegetést

⁴⁵ 14/1995 (III. 13.) AB határozat.

⁴⁶ HALMAI Gábor – POLGÁRI Eszter – SÓLYOM Péter – UITZ Renáta – VERMAN Martin: *Távol Európától. Kiemelt védelem alacsony színvonalon*, in: *Fundamentum*, 1/2009, 90–91. p.

⁴⁷ A külföldi irodalmat bemutatja: SZEIBERT Orsolya: *Házasság – házasságon kívüli partnerkapcsolat – család a nemzetközi emberi jogi egyezmények, az Alkotmány és az alkotmánybírói gyakorlat tükrében*, in Sajó András (szerk.): *Alkotmányosság a magánjogban*, Budapest: Complex, 2006, 260. p.

⁴⁸ SCHANDA Balázs: *A házasság intézményének a védelme a magyar alkotmányban*, in: *Iustum – Aequum – Salutare*, 3/2008, 67–68. p.

olvashatjuk a lényeges javakról: a legfontosabb javak a gyermeknemzés és nevelés, a kölcsönös hűség, a felbonthatatlanság, a hit, a szentség.⁴⁹ Az első, majd a jelenleg hatályos kódex hatályba lépésével a következő javak lettek egységes törvénykönyvi szinten deklarálva: egység, felbonthatatlanság, szentségi jelleg, házastársak közös java, gyermek nemzése és nevelése, hűség, életközösség.⁵⁰

A házasság tartalmi elemeinek többsége megjelenik valamilyen szinten már a Nemzeti Hitvallásban is:

„Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.”

E deklaráció magyar magánjogi forrásokat tekintve sem tekinthető új keletűnek, már a 19. század végén, az első Házassági törvény nyomán kibontakozott vitákban is mindkét fél – a polgári házasság támogatói és ellenzői egyaránt – egyetértett abban, hogy az állam az egészséges, rendezett családban az általa olyannyira kívánt társadalmi rendnek a leglényegesebb alapját látja.⁵¹

Majd a Hitvallás sorain túlmenően a fentebb elemzett L pont vonultatja fel részletesebben, szinte szóról szóra ugyanazokat a javakat, melyeket jogtörténetünkben is első helyen hoztak fel a jogalkotók.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában egyébként nem idegen a jogtörténeti alapokon érvelő, történeti momentumokra hivatkozó indokolás. A házasság egyes elemeinek kapcsán is megfigyelhető ilyen argumentáció: például gondnokság alá helyezett, cselekvőképtelen személy házassága kapcsán a „távházasság” jogtörténeti intézményének felidézésével döntötték el az ügyet. Az a probléma merült fel ugyanis, hogy a gondnok, mint képviselő kimondhatja-e érvényesen a házassági beleegyezést a gondnokolt személy helyett, azaz érvényes-e a képviselő útján kötött házasság bizonyos esetekben, vagy pedig a gondnokság alatt lévő személy nem köthet házasságot, mivel cselekvőképtelensége folytán személyesen nem teheti meg a szükséges nyilatkozatot. Az indítványozók kifogásolták, hogy aránytalan korlátozás az ilyen személyek teljes kizárása a házasságkötés lehetőségéből. Az Alkotmánybíróság viszont indokolásában elutasította az indítványozók javaslatát, miszerint ebben az esetben engedélyezni kellene a képviselő útján történő házasságkötést, méghozzá arra való hivatkozással, hogy ezt az eljárást a magyar jog nem ismeri. Ennek ellenére alapos

⁴⁹SCHERMANN 1913, 6. p.

⁵⁰CIC 1983 1055. és 1056. kán.

⁵¹BAGOSSY Bertalan: *Feladatunk a polgári házassággal szemben*, Szatmár, 1896, 7. p.

vizsgálatnak vetették alá a kérdést, felidéztek a távházasság intézményét, mely a világháborús időszakban nagyon rövid ideig élt Magyarországon, ugyanis 1916 végén ezen intézménnyel próbálták elérni a nagyon alacsony házasságkötési szám emelkedését.⁵²

Az Alkotmánybíróság érvelése szerint ez olyan szűk kivétel a magyar házassági törvényhozási gyakorlatban, mely nem alapozza azt meg, hogy egy magyar jogtól idegen intézményt engedélyezzenek. Ezzel az érveléssel nem feltétlenül érthetünk egyet annak fényében, hogy láthattuk: a magyar házassági gyakorlatban évszázadokon keresztül a kánonjog szabályai érvényesültek, mely viszont mindig is ismerte a meghatalmazott útján való házasságkötést (erre később még részletesebben kitérünk).

Természetesen nem csak jogtörténeti relációban érhető tetten az AB gyakorlatában a házasságnak, valamint egyes elemeinek elemzése. A rendszerváltást követően, működésének megkezdése után az Alkotmánybíróság nagyon hamar foglalkozni kezdett ezen alapvető jogintézmény mibenlétével, értelmezésével, így már igen korai határozataiban máig ható, fontos kijelentéseket tett, alapelveket fektetett le. Legelőször is leszögezte, hogy az Alkotmány 15. és 67. §-a alapján a házasságra és a család viszonyaira vonatkozó szabályok az állampolgárok alapvető jogai és kötelességei körébe tartoznak.⁵³ Ezt egy szintén 1990-ben született határozat azzal egészítette ki, hogy amennyiben „a védelem alapjogként kiterjed a házasság és a család jogi szabályozásának legfontosabb kérdéseire, akkor az Alkotmány 8. §. (2) bekezdéséből egyértelmű, hogy e viszonyokat csak törvénnyel lehet szabályozni, és az is, hogy e jogok lényeges tartalmukban nem korlátozhatók.”⁵⁴

Egy későbbi AB határozat azt is kifejtette, hogy melyek az állam alapvető kötelezettségei a házasságkötéshez való jog biztosítása körében. Eszerint meg kell teremtenie a házasságkötés és a családalapítás feltételeit, jogi kereteit. Tehát a jogalkotó a házasság intézményét nem szüntetheti meg, a házasságkötést nem teheti lehetetlenné, és a frigy feltételeit, esetleges akadályait is csak komoly körülménnyel határozhatja meg.⁵⁵ E határozatában az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jogból a házasságkötés szabadságához való jogot is levezette, mely az önrendelkezési jog részeként szintén kiemelt védelemben kell, hogy részesüljön.⁵⁶

Balogh Elemér alkotmánybíró a következő megállapításokat tette a házasság lényegét és alkotmányos védelmét tekintve: „a házasság alkotmányos védelem alatt álló jogintézménye

⁵² 11/2014. (IV. 4.) AB határozat.

⁵³ 4/1990. (III. 4.) AB határozat.

⁵⁴ 995/B/1990. AB határozat.

⁵⁵ 22/1992. (IV. 10.) AB határozat.

⁵⁶ 22/1992. (IV. 10.) AB határozat; 23/1993. (IV. 15.) AB határozat.

alkotmányunk belső értékrendjének egyik meghatározó eleme, olyan alkotmányos érték, amelynek megőrzése és védelme az állam alkotmányos kötelezettsége.”

Kitűnően állapítja meg, hogy az Alkotmány a házasság és a család intézményét kétirányú alkotmányos védelemben részesíti, ahogy ez az Alkotmányíróság gyakorlatából is kiolvasható: az Alkotmány 15. §-a a jogintézményi védelmet biztosította, míg az 54. § (1) bekezdésében a házasságkötéshez való jog alapjogi védelme valósult meg. A házasságnak tehát a többi párkapcsolati formához képest alkotmányosan kiemelt szerepe van, amit kifejez a szabályozás szintje és az Alkotmányban megjelenő „kétirányú” (intézményi és alapjogi) védelem.⁵⁷

A házasság és az egyéb együttélési formák kapcsolatát is több ízben vizsgálta az Alkotmánybíróság. A bejegyzett élettársakról szóló újabb törvényt vizsgáló AB határozat témánk szempontjából a következő esszenciával gazdagította az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatát: „az Alkotmány a házasságot a család intézményével együtt a társadalmi közösség alapvető építőelemeként tekinti értéknek.”⁵⁸ Emellett azonban kifejtette a határozat, hogy a társ kapcsolatoknak számos egyéb formája is létezik napjainkban. Ezen egyéb formákkal kapcsolatosan egy másik határozat nyilatkozott részletesebben, mely lefektette, hogy „az Alaptörvényből fakadó követelmény az is, hogy a házasságot és a családot érintő intézményvédelmi kötelezettség nem eredményezheti a gyermekek bármilyen, közvetlen vagy közvetett jellegű hátrányos megkülönböztetését azon az alapon, hogy szüleik házasságban, vagy más típusú életközösségben nevelik őket.”⁵⁹

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy miként az európai alkotmányok általában alapértékként védik mind a házasságot⁶⁰, mind a családot, úgy igaz ez az állítás hazánk alkotmányos gyakorlatára is. Ugyanis már az előző alkotmányunkban is alkotmányos értékként jelentek meg e tradicionális társadalmi formák, ráadásul az Alaptörvény még hangsúlyosabb szerepet kíván szánni nekik. Ezzel hazánk nemzetközi kötelezettségeinek is eleget tesz egyben, ugyanis a házasságkötés mint emberi jog és annak védelme a legfontosabb nemzetközi egyezményekben szintén szerepel, így a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában vagy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában.⁶¹

⁵⁷ Különvélemény a 32/2010. (III. 25.) AB határozathoz.

⁵⁸ 32/2010. (III. 25.) AB határozat.

⁵⁹ 43/2012. (XII. 20.) AB határozat.

⁶⁰ A házasságkötést bizonyos európai államokban (több mint tíz országban, pl. Nagy-Britannia, Spanyolország) már az azonos neműek számára is lehetővé tették, változtatva ezzel a „klasszikus”, jogtörténeti házasság-fogalmon, mely egy férfi és egy nő frigyeként definiálta a házasságot.

⁶¹ PPJNE 23. cikk, EJENY 16. cikk. Ld. erről bővebben: <http://www.ugyvedvilag.hu/rovatok/szakma/egyuttes-hazassag-csalad-mit-ved-a-jog>, letöltés ideje: 2015. aug. 31.

Láthattuk továbbá, hogy nem előzmények nélküli a mai alkotmányi szintű szabályozás, a jogtörténeti hagyományok talaján kifejlődött, kifejlesztett normákat találunk, melyek megfelelnek a történelem folyamán végig uralkodó házasság szemléletnek. Bár azt nem lehet kétségbe vonni, hogy nagy változás megy végbe napjainkban a társadalmi normákban, egyre elterjedtebbek, népszerűbbek a házasságon kívüli párkapcsolati formák, ennek ellenére megkérdőjelezhetetlen a léte és kiemelkedő fontossága a házasság intézményének, és ez megjelenik, hangsúlyt is kap az Alaptörvény kiemelt védelmi rendszerében.

2. A házasság osztályozása

A házasságot sok szempont szerint lehet osztályozni, erre nézve többféle csoportosítás született a szakirodalomban, nézzük meg az általánosan elfogadott aspektusokat. Az egyik csoportosítási szempont szerint megkülönböztettek *matrimonium legitimumot*, *ratumot* és *consummatumot*. A legitimum olyan házasság, amelyet a törvények – természeti és tételes – szerint kötöttek, vizsgált korunkban a megkereszteletlenek érvényes házasságát értették alatta. A *matrimonium ratum* vagy – magyar terminussal – megkötött házasság alatt a keresztények által kötött érvényes házasságot értették, mely egyúttal szentség is volt. A szentszéki iratok is gyakran használták ezt a kifejezést. Ehhez képest a *matrimonium consummatum* kifejezés olyan házasságot takart, melyet már el is háltak. Azaz a teljesen felbonthatatlan, érvényes házasságot a következőképpen jelezték az iratokban: *matrimonium ratum et consummatum*. E felbonthatatlanság tehát az érvényesen megkötött, elhált és szentségi rangra emelt házasságokra vonatkozott, ezt erősítette meg hitelvként a trienti zsinaton elfogadott, 1563-as *Tametsi* dekrétum.

Egy másik csoportosítási szempont alapján a következő házassági terminusokat különböztették meg: *matrimonium verum*, *praesumptum* és *putativum*. A *matrimonium verum* olyan házasság, melyet törvényesen megkötöttek, így bizonyítható is. A *praesumptum* esetén nem teljesen egyértelmű, hogy létezik a házasság, viszont a jog valamilyen tény alapján feltételezi annak meglétét. A *putativum* (azaz vélt) pedig olyan házasságot takar, melyet a házastársak vagy legalább az egyikük érvényesnek tartott, viszont az titkos házassági akadály miatt valójában érvénytelen. Amennyiben az egyház színe előtt kötöttek, és legalább az egyik fél jóhiszeműen járt el, úgy kiváltotta a házasság jogkövetkezményeit, például a született gyermekek törvényesnek számítottak.

Egy további csoportosítás szerint megkülönböztettek egyházi és polgári házasságot, ez nem szorul különösebb magyarázatra, a későbbiekben alaposabban foglalkozunk a témával.

Különbséget tehetünk ezen kívül *matrimonium publicum* és *occultum* között, melyek mibenlétéről az elnevezése szintén sokat elárul: az előbbit szabályszerű hirdetések után kötöttek, az utóbbi pedig bár az egyház színe előtt, de titkosan kötött, hirdetések nélkül, más elnevezéssel lelkiismereti házasságnak is nevezték. Ez utóbbinak, azaz a hirdetések nélkül kötött frigynek volt egy olyan változata is, melyet nem az egyház színe előtt kötöttek, azt nevezték klandesztin házasságnak, mely ellen erőteljesen küzdött az egyház a kapcsolatok tisztasága és követhetősége érdekében, közérdekből.⁶²

3. A Magyarországon alkalmazott házassági jogrend és bírászkodás

A házasság felbontására vonatkozó jogrend Magyarországon általában a nyugati kereszténységben elfogadott szabályok szerint alakult. A 13. századig hazánkban sem tekintették a házasságot felbonthatatlannak⁶³, a megkötött házasságok általában klandesztinek voltak (klandesztinnek nevezték azt a házasságot, melyet nem ünnepélyes szertartások között (*sollemnitates*), és az is, melyet nem nyilvánosan (*in facie ecclesiae*) kötöttek.⁶⁴), bár az így létrejött frigy az egyház sosem helyeselte. A házasság felbontására csak valamelyik házafél kérésére kerülhetett sor, ha a törvények által elismert bontó ok állt fenn. Majd az 1116-ban, Esztergomban megtartott zsinat⁶⁵ formákhoz akarta kötni a házasságkötést, továbbá kísérletet tett arra, hogy a felbonthatatlanság elvének érvényt szerezzen, úgy ahogy azt Jézus rendelte.⁶⁶ Ez a 13. század végére megvalósulni látszott, bár kihirdetve hittételként csak a tridenti zsinaton lett. Kimondták, hogy kivételt csak az el nem hált érvényes házasság jelentett, és ha az egyik fél szerzetesi rendbe lépett, valamint nyilvánosan szüzességi fogadalmat tett. Ezen

⁶²SCHERMANN 1913, 8–9. p.

⁶³Árpád-házi királyaink dekrétumaiban megjelent a kötelék felbontása, valamint az életközösség megszüntetése is, újraházasodási tilalom mellett. Pl. amennyiben a férj elhagyta feleségét és másik országba ment, a feleség új házasságot köthetett. Szent István király dekrétumainak második könyve, 28. fejezet, 1.§.

⁶⁴ERDŐ 2001, 242–243. p.

⁶⁵Erről ld. bővebben SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a 12. században*, in: ERDŐ Péter (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről*, Budapest, 2002, 87–142. p.

⁶⁶Kálmán tehát már a trienti zsinatot jóval megelőzve rendelkezett az érvényes házasságkötés alaki feltételeiről, mégpedig a következőképpen: „az egyház színe előtt, lelkiész jelenlétében, alkalmas tanúk előtt, az eljegyzési foglalóadás valami jelével, és mindkét fél (szabad) beleegyezésével” kell megkötni a házasságot.⁶⁶ Ez kevésnek bizonyult, ugyanis az Anjou korban újra elterjedtek a klandesztin házasságok. Ld. erről bővebben: CSIZMADIA Andor: *A házasság a feudális korban és a tridenti zsinat rendelkezéseinek végrehajtása Magyarországon*, in: *Jogtudományi Közöny*, 1983/3, 174–179. p.

túlmenően a feleknek csak a kötelék fenntartása mellett volt lehetőségük az életközösség megszüntetésére (*separatio a mensa et toro*).⁶⁷ Hatályos kódexünk szerint lehetőség van ezen kívül a házasság felbontására a hit javára is, ez az úgynevezett *privilegium paulinum* esetköre, vagyis a két meg nem keresztelt, vagy egy megkeresztelt és egy meg nem keresztelt közti házasságra vonatkozó szabályozás.⁶⁸ (1142–1147. kk.) A felbonthatatlanság elvét tekintve megoszlanak a vélemények, napjainkban is sok támadás éri, elavultnak, az egyháztól eltávolító tényezőnek, és sok esetben igazságtalannak, a tényleges helyzetre nem reflektálóknak tekinti több morálteológus is.⁶⁹ Ellenben többen mellette, és a hagyományok követése mellett teszik le voksukat.

Az egyházi bíróságok a pápa, mint egyetemes bíró fennhatósága alatt álltak, és a világi bírósági rendszerrel párhuzamosan jöttek létre. Szervezetük megfelelt az egyházi hierarchiának. Kisebb jelentőségű ügyekben első fokon a főesperes járt el (igaz, csak a 16. századig, akkor ugyanis megszűnt a legalsóbb szintű ítélkezésük⁷⁰), akitől a megyéspüspökhöz lehetett fellebbezni. Az általános hatáskörű elsőfokú bíró utóbb a megyéspüspök volt, mindenkor helyettese pedig a helynök (officiális, vicarius).⁷¹ Magyarországon és összefoglalóan mondhatjuk: az Alpoktól délre, például Olaszországban vicariusnak, az Alpoktól északra, például Lengyelországban pedig officialisnak hívták a bíraskodást. Függetlenül a különböző elnevezéstől, ezek élén olyan személy állt, aki egyszerre volt püspök és egyházmegyei bíróság vezetője is. A püspöki szék rendes tagjai voltak az egyházi ülnökök is.⁷²

A római apostoli szentszék rendelete alapján másodfokú fellebbezést az Esztergomi Érseki Főszentszékhez lehetett benyújtani, majd harmadfokon az Esztergomi Prímási Főszentszékhez, amely ritkaságszámba ment és megy mind a mai napig az egész világon, hogy harmadfokon helyi bíróságot engedélyezzenek. Csakis különleges engedély folytán van néhány országnak erre lehetősége, köztük Magyarországnak is.⁷³ Ezt követően a Rota Romana bírósághoz lehetett másod- illetve további fokon a feleknek fellebbezési jogukkal élni. Bár volt olyan per, például az el nem hált házasság, amelyben csakis a pápa volt jogosult

⁶⁷HOMOKI-NAGY Mária: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*, Jatepress, Szeged, 2005, 31. p.; HERGER 2006, 147–149. p.

⁶⁸Erről ld. bővebben Janus KOWAL: *A házasság felbontása a hit javára*, Budapest, 2004. 24–34. p.

⁶⁹Julius MOREL, J., *Radikális egyházreform, A katolikus egyház válsága az 1950-től napjainkig tartó időszakban, megújulásra ösztönző tények és vallásszociológiai elemzések*, Budapest, 2007. 163–165. p.

⁷⁰BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*, Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1961, 74–75. p.

⁷¹HERGER 2006, 145. p.

⁷²ERDŐ 2001, 89–90. p.

⁷³Erről ld. bővebben: Zenon GROCHOLEWSKI: *Tanulmányok az egyházi házasság és perjogról*, Budapest, 2000, 170–173. p.

dönteni, kisebb fokú bíróság nem. A pert magasabb szintű egyházi fórum előtt is el lehetett indítani, ebből viszont egy olyan gyakorlat alakult ki a magyarországi papok körében, hogy legapróbb jogvitáikkal is a római szentszékhez fordultak, rendkívül nagy költségekkel. Ilyenkor a pápa gyakran bízott meg magyar főpapokból álló delegált bíróságot, mely pápai tekintéllyel dönthetett. Viszont ebből gyakran támadt zűrzavar, ugyanis sok esetben rendes és delegált bíróságok is tettek eljárási lépéseket ugyanabban az ügyben, így a középkor végére világi törvények megtiltották a rendes fellebbezési út megkerülését.⁷⁴

Az egyes hatásköri és illetékességi kérdéseket, valamint esetleges összeütközéseket, melyek a gyakorlatban felmerültek, a 15. századig nagyrészt szokásjogi úton oldották meg. Az egyik első, részletes szabályozást I. Lajos király oklevele tartalmazta, melyet András erdélyi püspök jogvitája kapcsán bocsátott ki. Ebben rögzítette az egyházi joghatóság főbb területeit.⁷⁵ Egyébként gyakran merültek fel hatásköri összeütközések az egyházi és a világi fórumok között, mivel egyre inkább szűkíteni próbálták a szentszékek hatáskörét. Ennek a mozgórugói leginkább az anyagi érdekek voltak, mivel el akarták vonni a főpapoktól a jogszolgáltatással járó busás jövedelmeket. Másrészt az is szerepet játszott, hogy a döntéshozatallal járó hatalmat minél inkább kivegyék a papság kezéből. Zsigmond 1405-ös törvényei kimondták, hogy amennyiben hatásköri vita merül fel, azt a király személyes jelenlétében kell megtárgyalni. Ezzel lényegében az uralkodó szabad kezet kapott, amellyel királyaink éltek is.⁷⁶

Összefoglalva elmondható, hogy az egyházi bíráskodás stabil lábakon állt, jól prosperált, olyannyira, hogy az állami bíráskodás az egyháznál bevett perjogi eszközök közül többet is átvett, mint például a fellebbezés⁷⁷ intézményét.

Az évszázadok során kialakultak a házasság megkötésének formai követelményei is. Az 1215-ben tartott IV. lateráni zsinaton megparancsolták a házasságok előzetes kihirdetését. Mivel pedig a kihirdetések és áldáskérések itt-ott ismét elmaradtak, a trienti zsinat⁷⁸ azokat újra életbe léptette, s megakadályozta a nagy visszaéléseket. A papi áldás, mint az érvényes

⁷⁴ BÓNIS–DEGRÉ–VARGA 1961, 20. p.

⁷⁵ BÓNIS György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon* (Jogtörténeti Tár 1/1), Püski Kiadó, Budapest, 1997, Nr. 1008, idézi: BALOGH Elemér: *Egyházi bíráskodás a középkori Erdélyben*, in: *Iustum Aequum Salutare VI*, 2010/1., 58. p.

⁷⁶ BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1961, 20–21. p.

⁷⁷ A fellebbezés fejlődéstörténetéről ld. VÖLGYESI Levente: *A polgári peres eljárási jogi fellebbezés jogintézményének modernkori fejlődéstörténete*, in: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon*: V. Szegedi Jogtörténeti Napok, Szeged, 2013, 239–245. p.

⁷⁸ A trienti zsinat legfontosabb egyházi jogi rendelkezéseiről ld. CSIKY Gergely: *Az egyházjog tankönyve különös tekintettel a Vatikáni Zsinatra és a magyarországi jogviszonyokra*, Csanád-egyházmegyei Nyomda, Temesvár, 1873, 65–67. p.; valamint azok érvényéről: KAZALY Imre: *A katolikus egyházjogtan kézikönyve, különös tekintettel Magyarország jogi viszonyaira*, I. kötet, 3. kiadás, Serédy Könyvnyomdája, Vác, 1882, 41–46. p.

házasságkötés feltétele, először a bizánci császári törvényhozásban jelent meg, Bölcös Leó császár 907 előtt alkotott 89. novellájában mint a házasság érvényes megkötéséhez szükséges egyetlen formula volt meghatározva.⁷⁹ A trienti zsinat a katolikus egyháznak utat mutatott, és meghatározta a házasság érvényességéhez szükséges kellékeket. Kimondták, hogy a kihirdetés mellőzése érvénytelenséget von maga után; továbbá elrendelte, hogy minden plébánián kihirdessék, s az első kihirdetés után 30 nap elteltével jogérvényes legyen. Azokban az országokban, ahol a Zsinat határozatai ki lettek hirdetve, mint Ausztriában és Magyarországon is, a katolikusok házasságai, melyeket nem illetékes plébános, és két tanú előtt kötöttek, érvénytelenek voltak.

Ezeknek a határozatoknak (például a 30 napos kihirdetésnek, a templomi kifüggesztésnek) valószínűleg azért is lehetett nagy jelentősége, mert anyakönyvezés nem lévén, a trienti zsinat után pedig néhol vagy nem megfelelően működött, vagy kétes esetek merültek fel a kötelező anyakönyvezés mellett is, még az 1800-as években keletkezett dokumentumokban is talákoztam visszaélésnek látszó esetekkel.⁸⁰

Ha a magyar törvényhozásra vetünk egy pillantást, azt láthatjuk, hogy az több évszázad elteltével (utoljára a 11-12. században), 1719-ben próbálkozott újra házasságjogi kérdésekkel foglalkozni. Az országgyűlés által kiküldött törvény-előkészítési bizottság tervezete foglalkozott a házasság fogalmával, a vérrokonságból és sógorságból származó házassági akadályokkal, a vérrokonság ízsámításával. Elmondható erről a szabályozásról, hogy lényegében a kánonjog rendelkezéseit vette át, újat nem alkotott, inkább az volt a célja, hogy Werbőczy szabályait precízebbé tegye.⁸¹ Werbőczy munkájára ugyanis törvénykönyvként hivatkoztak, nagyon hasznos munka volt ez, ugyanakkor a magánjogi jogfejlődést⁸² megmerevítette évszázadokra, mivel sokáig fel sem merült annak az igénye, hogy a szokásjogi normákat háttérbe szorító, új törvénykönyvet alkossanak.⁸³ A fentebb említett

⁷⁹ERDŐ 2001, 226. p.

⁸⁰ Például 1861. június 10-én Csicskó Mihály szabadságos katonát a pap összeeskette Lorrencsics Katalin özvegygel, holott Német Pál, ezen özvegy első férje ellen indított halottá nyilvánítási ügy még nem fejeződött be.

Egy másik esetben Mikó, másképp Magyar József többnejűség vétségét követte el, mivel már volt felesége, mégis 1865-ben Iváncsics Katalinnal Homok-Komáromban, a lelkész előtt újabb házasságot kötött. Ezt kiderülése után a plébános két tanú előtt a házassultak anyakönyvéből, mint érvénytelen és semmis kötést, kitörölte. Veszprémi Érseki Levéltár (a továbbiakban: VÉL), Szentszéki iratok, 1880 – 1907.

⁸¹BÓNIS György: *Házassági törvényjavaslatok a XIII. század elején*, Regnum, 1936. évf., Különlenyomat, 6–9. p.
⁸² A magyar magánjog kodifikálásának kísérleteiről és a magánjog-fejlődésről ld. részletesen: DAEMPF Sándor: *A magánjog és tárgya, különös tekintettel a magyar általános magánjog codificatiójára*, Madarász Endre Nyomdája, Pécs, 1877, 240–282. p.; SCHWARZ Gusztáv: *Újabb magánjogi fejtegetések*, Politzer, Budapest, 1901, 10–11. p.

⁸³HOMOKI-NAGY Mária: *A magyar magánjog kodifikációja a 19. században*, in: *Jogtörténeti Szemle*, 2004/1., 4. p.

rendeletek azonban még országgyűlési tárgyalásra sem kerültek.

A következő házasságot érintő rendelkezést a Carolina Resolutio-ban találhatjuk, mely a szentszékek elé utalta a protestánsok házassági köteléki pereit⁸⁴, és előírta, hogy ilyen esetekben a protestáns hitelveket kell alkalmazniuk az egyházi bíróságoknak. Ők e rendelkezést nem követték, viszont némi méltányosságot alkalmaztak.⁸⁵

II. József házassági rendelete megszüntette a katolikus szentszékek világi ügyekben történő bíraskodását, valamint a felekezetek joga szerint folyó házassági pereket, és a világi törvényszék elé utalta; ugyanakkor a házasságot, hogy érvényes legyen, a felek saját plébánosa, vagy vallásszolgája előtt rendelte köttetni.⁸⁶

II. Lipót a mindkét hitvallású evangélikusok házassági ügyeit saját egyházi bíróságaik elé utalta (1790. évi 26. tc. 11.,15.,16. p.). A rendelkezés gyakorlati megvalósítása azonban nem történt meg, a protestánsok házassági ügyeiben továbbra is világi törvényszékek ítéleztek. Tisztán protestáns házasságokban a szentszékeknek megszűnt a hatáskörük. A vegyes házasságokat pedig tekintet nélkül arra, hogy a házasságkötés idején már vegyesek voltak, vagy az egyik fél utólagos áttérése⁸⁷ által váltak azzá, „mivel mind a két esetben valóságos szentségről van szó”, katolikus egyházi bírósági hatáskörbe utasította. A katolikusok házassági pereit természetesen a szentszékek hatáskörébe tartoztak továbbra is.⁸⁸

A kiegyezés után olyan politikai légkör teremtődött Magyarországon, beleértve a protestánsok nyomását is, amely a törvényhozást arra késztette, hogy megteremtse a házassági jog új alapokra helyezését, a minden állampolgárra kiterjedő állami bírósági ítélezés bevezetését, annak tükrében, hogy a vegyes házassági köteléki perek egyre kiterjedtebbek és bonyodalomra okot adóak lettek. Azonban az 1868. évi XLVIII. és LIII. tc. nemhogy megoldotta volna a fennálló problémákat, amelyek kialakultak a vegyes házasságok körül,

⁸⁴A protestánsok már a 17. század folyamán is nagyon sérelmesnek érezték magukra nézve, hogy a szentszékek járnak el a házassági ügyekben. Ez odáig fajult, hogy Bocskay István 1605-ben a korponai gyűlésen azt követelte, hogy a szentszékeknek még a neve is szűnjön meg. 1657 után a protestáns zsinati bíraskodás a házasságot felbonthatónak tartotta, a legtöbb házassági per bontóper volt. Elvértve akadt néhány impotenciára alapított érvénytelenítési per. A református zsinatok bontó okként két esetkört ismertek el: a házastárs hűtlen elhagyását és a házasságtörést. Emellett azonban a katolikus szentszékek is maguknak vindikálták a jogot, hogy a házassági perekben kizárólagosan ítéljezenek. DEGRÉ Alajos: *A magyarországi szentszékek gyakorlata a protestánsok köteléki pereiben 1786-ig*, in: Angyal Pál – Baranyai Juszti – Móra Mihály (szerk.): Notter Antal Emlékkönyv, Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről, Szent István Társulat, Budapest, 1941, 162–165. p.; KOLOSVÁRY Bálint: *Széljegyzetek a református egyházi törvénykezéshez*, in: Angyal Pál – Baranyai Juszti – Móra Mihály (szerk.): Notter Antal Emlékkönyv, Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről, Szent István Társulat, Budapest, 1941, 671–683. p.

⁸⁵DEGRÉ Alajos: *A polgári házasság kialakulása Magyarországon*, in: Jogtudományi Közlöny, 1983/1., 36. p.

⁸⁶RADA István: *Egyházi perrendtartás*, 1918. 14. p.

⁸⁷A vallásváltoztatásról ld. bővebben: MADARÁSZ István: *A vallásváltoztatás magyar közjogi szempontból*, Szerző kiadása, Budapest, 1938. (Még 1938-ban sem volt egyértelmű, hogy az elkeresztelési rendelet érvényben van-e még. MADARÁSZ 1938, 95–97. p.)

⁸⁸Magyar Törvénytar 1740–1835., 175. és 179. p.

hanem még jobban összekuszálta azokat.⁸⁹ Így a sokfajta felekezet és a náluk alkalmazott különböző eljárások elkerülhetetlenné tették az állam beavatkozását a házassági ügyekbe.⁹⁰ Ettől függetlenül az egyházi bíróságok működése változatlan formában, a kánonjog szabályozta mederben működött tovább, és a vallásos emberek továbbra is fontosnak tartották, tartják egyházilag is rendezni kapcsolataikat.

A házassági jog története Erdélyben az imént felvázoltakhoz képest némileg másként alakult. A teljesség kedvéért néhány gondolat erejéig az ottani viszonyokra is ki kell térnünk. Ezen országrészben a teljes vallási egyenlőség és viszonyosság a római katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius vallás között már a 16. század végére érvényes jogként jelentkezett. Ennek megfelelően az Approbáták mindegyik felekezetnek biztosította a házasságkötés és a bíraskodás jogát, továbbá szabályozta a házasságfelbontás okából történő áttérést az egyenlőség elvének fenntartása mellett. A vegyes házassági válópereket a viszonyosság és egyenlőség jegyében az alperes vallása szerint illetékes egyházi bíróság előtt lehetett megindítani.

Ezen a helyzeten a Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályairól szóló 1868. évi XLIII. törvénycikk sem változtatott, ugyanis kimondta, hogy „Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban ugynevezett magyarországi részekben a bevett vallás-felekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlat s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait, s illetőleg hatáskörét biztosítják, nemcsak sértetlenül fentartatnak, hanem egyszersmind a görög- és örménykatholikus, és a keleti-görög szertartású egyházakra is kiterjesztetnek.”⁹¹ Ennek megfelelően tehát Erdélyben az 1895-ben hatályba lépő Házassági törvényig az öt bevett vallásfelekezetnek (mivel 1848-ban a görög nem egyesülteket is bevett vallásnak ismerték el) ötféle házassági anyagi és eljárásjoga volt.⁹²

⁸⁹ Vö.: BARTA Béla: *A katolikus egyház és a keresztény vallásfelekezetek közötti viszonyosság*, Buzárovits Ny., Budapest, 1890, 39–40. p.

⁹⁰ SCHLAUCH Lóricz: *Fölterjesztése az „egységes polgári házasságjogról” szóló törvényjavaslatra és indoklására*, Budapest, 1893, 6. p.

⁹¹ 1868. évi XLIII. tc. Magyarország és Erdély egyesítésének részletes szabályozásáról, 14. §.

⁹² FODOR Ármin (szerk.): *Magyar magánjog IV., Családjog*, Singer és Wolfner, Budapest, é. n., XI–XII. p.

4. A legfontosabb házassági eljárást szabályozó jogforrások

Elsődlegesen le kell szögezni, hogy a szentszékek a kánonjogban lefektetett anyagi jogi és eljárásjogi szabályok alapján ítéleztek. 1917-ig nem volt egy egységes törvénykönyv, hanem az évszázadok során megszületett jogszabály-gyűjtemények együttesen alkották a kánonjogot. Ez jelentősen megnehezítette a jogalkalmazást a mégoly felkészült és nagy tudású egyházi személyeknek is.⁹³ A Corpus Iuris Canonici, magyarul kánontörvénytar elnevezés a 16. századtól kezdve vált szokásossá, ugyanis a Corpus kiadásai legnagyobb részét a XIII. Gergely pápasága idején, 1582-ben megjelent hiteles kiadáson alapultak. Azonban nemcsak a Corpus volt a kánonjog, és ezen belül a házassági ügyekben alkalmazott eljárásjog kizárólagos forrása. Az 1917-es kódex megalkotását megelőzően a házasságra vonatkozó rendelkezéseket az alábbi jogforrások tartalmazták: a Decretum Gratiani Pars II. C. 27-36., IX. Gergely dekretális-gyűjteményének IV. könyve, a Liber Sextus rövid, három titulusból álló IV. könyve, a Clementinae IV. könyvben szereplő egyetlen titulusa, a korszakalkotó trienti törvényhozás, az azt követő és magyarázó, valamint főképpen a perjogi részt szabályozó pápai konstitúciók, és a legújabb időkből a Ne temere dekrétum.⁹⁴ A pápai konstitúciók közül a legjelentősebb perjogi vonatkozású reform XIV. Benedek pápa 1741. november 3-án kiadott *Dei miseratione* kezdetű rendelkezése volt, mellyel a házassági köteléki pereket szabályozta részletesebben.

A pápai rendeleteken kívül az egyes országokban és azon belül az egyházmegyékben is igyekeztek a perrendtartás szabályait az egyetemes kánonoknak megfelelően, helyi szinten szabályozni. Ezek közül Magyarországot szorosán érintette az *Instructio pro judiciis ecclesiasticis imperii Austriaci quoad causas matrimoniales*, melyet Ferenc József osztrák császár és magyar király adott ki 1856-ban „Utasítás az ausztriai birodalom egyházi bíróságai számára a házassági ügyek tárgyában” címmel, és ezt a magyarországi szentszékek is irányadónak tekintették.⁹⁵ A Corpus dokumentumain, a pápai dekretálisokon, az egyetemes, nemzeti és egyházmegyei zsinati rendelkezéseken, valamint a magyar partikuláris jog forrásgyűjteményein túl fontos jogforrásnak számítottak a szentszéki gyakorlatban az egyes

⁹³ Hübner Emil a következőket fogalmazta meg: „A kutatónak tehát a Codex előtt nemcsak tételes jogásznak, hanem főleg jogtörténésznek is kellett lenni, hogy e kiválóató munkára képes legyen, hogy az élő és holt anyag összekevert és felhalmozott tömegéből a tételes élő jogot összeállítani tudja.” HÜBNER Emil: *Egyházjog és jogtörténet*, Simon és Garab Könyvnyomdája, Cegléd, 1928, 5. p.

⁹⁴ SIPOS István–GÁLOS László: *A katolikus házasságjog rendszere a Codex Iuris Canonici szerint*, Szent István Társulat, Budapest, 1960, 22. p.

⁹⁵ RADA 1918, 21–22. p.

egyházmegyék jogszokásai⁹⁶, valamint magának a szentszéknek a saját gyakorlata, azaz egyforma ítéletek, melyek zsinórmértékül szolgáltak a más hasonló ügyek elbírálásakor. Ezen kívül források voltak a világi törvények, melyeket azonban csak akkor szabadott alkalmazni szorosán vett egyházi ügyekben, amennyiben az egyház nem rosszallta azokat.⁹⁷ Az általam vizsgált szentszékek gyakorlatában leggyakrabban Werbőczy Tripartitumára, valamint Mátyás király és II. Ulászló törvényeire történt hivatkozás az ítéletekben.

Már az I. Vatikáni Zsinat (1869-1870) előkészületei során felmerült az igény egy kizárólagos egyházi törvénygyűjteményre, mert az addig felhalmozódott egyházi jogszabályok sokaságában olyan nehéz volt eligazodni, hogy az a jogalkalmazást jelentősen megnehezítette, nehézkessé tette, ugyanis a konstitúciók, pápai és kongregációi rendeletek mellett – mint fentebb láthattuk – még az egyes országokban és egyházmegyékben is külön-külön igyekeztek a perrendtartás szabályait az egyetemes kánonjog szabályainak megfelelően összeállítani.⁹⁸

A *Ne temere* dekrétumot X. Piusz pápa adta ki 1907-ben, mely a megkötött egyházi házasság anyakönyvezését szabályozta, valamint másik fontos intézkedése volt az egyházi házasságkötés rendkívüli formájának bevezetése, amely akkor volt alkalmazható, ha halálveszély állt fenn, vagy súlyos elháríthatatlan körülmények, és az illetékes közreműködő nem lehetett jelen, vagy nem volt elérhető.⁹⁹

A kánonjog hivatalos kodifikációját X. Piusz pápa rendelte el 1904-ben, a munkálatokat pedig Pietro Gasparri bíboros vezette. Az elsődleges cél nem teljesen új jog alkotása volt, hanem az addigi rendelkezések összefoglalása, elrendezése, egyszerűsítése, tehát az elkészült törvénykönyvre inkább kompilációs munkaként lehet tekinteni, mint valódi kodifikációs termékre. Az anyagot öt könyvbe szerkesztették általános szabályok, személyek, dolgok, perjog és büntetőjog címen. A törvénykönyvet (Codex Iuris Canonici 1917) XV. Benedek pápa hirdette ki 1917. május 27-én, és rá majd egy évre, 1918. május 19-én, pünkösd napján lépett hatályba.¹⁰⁰

A Corpus és a kódex viszonyát tekintve egyrészt a Codex Iuris Canonici 6. kánonja volt az irányadó, mely alapján bizonyos esetekben kifejezetten a régi jogot kellett figyelembe venni. Erre akkor kerülhetett sor, ha az adott kérdésben a kódex egy az egyben átvette a

⁹⁶ A jogszokás „oly jogszabály, mely valamely egyháztársulatban tagjai egyforma tetteiből hallgatag beleegyezés alapján keletkezett.” KONEK 1889, 37. p.

⁹⁷ KONEK 1889, 37–38. p.

⁹⁸ RADA 1918, 21–22. p.

⁹⁹ SZUROMI 2010, 197. p.; vö. Franz HEINER: *Das neue Verlöbnis- und Eheschliessungsrecht in der katholischen Kirche, Für die Praxis dargestellt*, Verlag von Heinrich Schöningh, Münster, 1908, 21–32. p.

¹⁰⁰ ERDŐ Péter: *Egyházjog*, Szent István Társulat, Budapest, 2005. 74. p.

Corpusban található szöveget, erre azonban nem volt sok példa. Ha a kódex rendelkezése részben megegyezett, részben pedig eltért a régi jogtól, akkor a Corpus a kánon értelmének megvilágításához kellett használni az új norma sajátos jelentésének szem előtt tartásával. Abban az esetben, ha kétséges volt, hogy a kódex tartalma eltér-e a régi jogtól, akkor a régi jogot kellett figyelembe venni mindaddig, amíg nem született hiteles törvénytárgyarázat a kérdéses rendelkezéshez.¹⁰¹

Az 1917-es CIC a III. könyv VII. titulusában, az 1012–1143. kánonokban tartalmazta a házassági anyagi jogot, mely így már nem önálló könyv volt, mint a korábbi dekretális gyűjteményekben, hanem a szentségek között lett elhelyezve. A házassági pert, azaz az eljárásjogot pedig a IV. könyv I. részének II. sectiojában, a XX. titulusban szabályozták.¹⁰²

Az 1962–1965. között megtartott II. Vatikáni Zsinat új szemléletet igyekezett vinni a házasság és a család intézményének szabályozásába, ennek megfelelően az 1983-as CIC ezt igyekezett elsősorban a kánonjogi nyelvezetre minél korszerűbben átültetni. Emellett másik fő törekvése az volt, hogy a korábbi kódex óta megszületett törvényhozói, tanbeli és jogtudományi eredményeket beépítse a hatályos szabályozásba.

A hatályos kódex ugyanazt a módszert követi a házasság semmisségét kimondó eljárásra, mint az 1917-es kódex. Egy külön fejezetbe gyűjti össze ennek az eljárásnak a sajátos szabályait, az összes többi eljárási szabályt pedig a *De iudiciis in genere* (1400–1500. kán.) és a *De iudicio contentioso* (1501–1655. kán.) elnevezésű részek tartalmazzák. Tehát az eljárási szabályokat a jogalkalmazók nem egy helyen találják meg, amely jelentős nehézséget okozott a gyakorlatban mind az 1917-es kódex hatályba lépése után, mind jelenlegi kódexünknel. Ennek a nehézségnek a kiküszöbölésére született meg az 1917-es kódex hatályba lépése után pár évvel, 1936-ban a *Provida Mater* kezdetű utasítás, amely a jogalkalmazás megkönnyítése céljából összegyűjtötte a kánonokat, a jogtudományi álláspontokat és a Római Kúria gyakorlatát. Hasonló megfontolásokból született meg hatályos kódexünkhöz is egy instrukció, nevezetesen a *Dignitas Connubii*, hogy segítséget nyújtson a bírácoknak és egyéb jogalkalmazóknak a házasságjog helyes értelmezéséhez és alkalmazásához. Ennek megalkotásáig, akárcsak az 1917-es kódex után, most is eltelt pár esztendő a

¹⁰¹SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Kánonjogtudomány és kodifikáció, Megjegyzések a latin egyházjog kodifikációjához*, in: *Iustum Aequum Salutare*, IV. évf. 2008/2. 83–92. p.

¹⁰²SIPOS–GÁLOS 1960, 23. p.

törvénykönyv hatályba lépése után, mégpedig azért, hogy a gyakorlati tapasztalatokat bele tudják építeni az instrukcióba, ezzel is tökéletesítve azt.¹⁰³

5. A polgári házasság története Magyarországon

Bevezetése és annak előzményei egyházi és állami szemszögből

5.1. Történeti előzmények, első bevezetési kísérletek

Hazánkban évszázadokon keresztül a katolikus egyházjog terrénumába tartozott a házasság jogintézményének szabályozása, a kötéshez szükséges feltételeket meghatározta, a házassági jogvitákban döntést hozott. A házasság megkötésénél a trienti zsinat (1545–1563) *Tametsi* kezdetű dekrétumának szabályozása volt az irányadó, mely pontosan meghatározta, hogy milyen feltételek megléte mellett köthető érvényes házasság.¹⁰⁴

A magánjog kodifikációját a természetjogi eszmék és a kibontakozó felvilágosodás gyorsította fel, ez az eszmerendszer Magyarországot sem kerülhette el. A kodifikáció kapcsán Európa államaiban lezajlott vitákat megfigyelhettük hazánkban is.¹⁰⁵ Tehát a 18. század folyamán hazánk területére is kisebb-nagyobb mértékben begyűrűzött az a folyamat, amely már egész Európában megfigyelhető volt, amely szerint az államnak saját szabályozása alá kellene vonni a házasságkötést, és mintegy polgári szerződésként tekintve rá, szabályoznia kellene a megkötéstől kezdve egészen a jogviták feletti döntésig.

A felvilágosodás hatásai mellett azonban azt is hangsúlyozni kell, hogy a reformáció következtében igen jelentős volt a protestánsok száma Magyarországon, mely tény szintén befolyásolta a házassági jog itteni alakulását.

Hazánkban a fentebb említett szekularizációs folyamat II. József uralkodása alatt jelent meg, az ő törvényhozásában találkozhatunk először a polgári házasság gondolatával.¹⁰⁶ 1786. március 6-án kelt pátensében olyan módon próbálta állami szabályozás alá vonni a házasságkötést, hogy kijelentette: a házasság megkötése a tridenti forma módjára menjen

¹⁰³ *Dignitas Connubii*, Instrukció, Az egyházmegyei és egyházmegyeközi bíróságok által a házassági semmisségi ügyek elintézése során megtartandó szabályokról, Szent István Társulat, Budapest, 2005, 7–9. p.

¹⁰⁴ A feleknek – a szükséghelyet, halálvesztély esetét leszámítva – az illetékes plébános (parochus) előtt kellett kötniük a házasságot két tanú jelenlétében.

¹⁰⁵ HOMOKI-NAGY 2004, 4–6. p.

¹⁰⁶ II. József császár kegyelmes nyílt parancsa a házasságról Magyarországon, in: SZTEHLO 1885, 223–237. p.

végbe. (Az örökös tartományokban ez a pátens már 1783-ban érvényben volt.)¹⁰⁷ Azonban a pátens ellenérzéseket szült a katolikus papság körében, ugyanis azt várták el tőle, hogy az egyházjog szerint érvénytelen (házassági akadály megléte miatt), viszont a polgári jog szerint érvényes házasságoknál is működjenek közre.¹⁰⁸ Továbbá a katolikus papság körében azt sem találták helyénvalónak, hogy noha elvileg a pátens nem veszi el az egyházi bíraskodási jogot a házassági ügyek tekintetében, de gyakorlatilag azáltal, hogy polgári szerződésként tekint rá, az állami bíróságoknak juttatja a jogot, hogy döntést hozzanak felette. Azonban ez szerintük nem helyénvaló, ugyanis a szerződés a szentségtől nem választható el, szentségi kérdésekben viszont egyedül az egyházi hatóság lehet illetékes.¹⁰⁹

A pátensről a püspökök még 1786-ban magánértekezletet tartottak, amelyen meghatározták a követendő irányvonalakat vele kapcsolatban, próbáltak kompromisszumos megoldásra jutni. Papjaiknak meghatározták, hogy miként járjanak el a gyakorlatban az egyes házasságkötéseknél. Alapkövetelményként lefektették, hogy úgy kell a pátensnek érvényt szerezni, hogy az egyházjog se sérüljön közben. Meghagyták papjaiknak, hogy olyan házasságot ne engedjenek megkötni, amely a polgári törvényekkel ellenkezik, ugyanakkor az egyházjog szerint érvénytelen házasságnál se működjenek közre. Ezt oly módon tegyék, hogy ha olyan esettel találkoznak, melynél valamilyen egyházjogi házassági akadály áll fenn, akkor addig ne adják beleegyezésüket a házassághoz, ameddig a püspöktől meg nem kapták a felmentést. A helytartótanácsnak a megoldás ezen része nem tetszett, ugyanis úgy vélte, hogy szükségtelen zavart és késleltetést eredményezhet ez az eljárás, és felhívta az egyházi vezetők figyelmét, hogy a pátens megalkotásakor tekintettel voltak arra, hogy az egyházjoggal egyeztessék a polgári szabályozást.¹¹⁰ Lényegében elmondhatjuk, hogy a pátens életbe lépése után az egyházi előjárók bizonyos engedékenységet, rugalmasságot mutattak, bár hosszú gyakorlatról nem beszélhetünk, ugyanis a katolikusok házasságaira vonatkozóan nem volt hosszú életű a pátens.

Röviden összefoglalva a házassági pátensnek a következő eltérései voltak a kánonjoghoz képest. Egyrészt a pátensben sehol nem találunk utalást arra, hogy az elhálás

¹⁰⁷ Az Osztrák Császárságban szintén e pátens szabályozta először államilag a házasságjogot, „félretéve” ezzel a kánonjogi rendelkezéseket. Arbeitsgemeinschaft Österreichische Rechtsgeschichte (Hg.): *Rechts- und Verfassungsgeschichte*, 3. Auflage, Facultas, Wien, 2014, 109. p.

¹⁰⁸ Az egyházjogban ekkor még ugyanis a harmad- és negyedfokú rokonság és sógorság házassági akadállyal minősült, a magyar világi jog szerint azonban nem.

¹⁰⁹ KOVÁTS 1883, 55. p.

¹¹⁰ TANCZIK Balázs: *Egyházjogi változások és azok civiljogi hatásai Magyarországon a XIX. század második felében*, Budapest, 2012, 188–189. p.

teszi a házasságot befejezetté,¹¹¹ míg a kánonjogban csakis az elhálással teljesedik be a házasság; ameddig az meg nem történik, bizonyos esetekben pápai felmentéssel még felbontható a frigy. Másrészt a házasság megkötéséhez a pátens szerint elegendő a felek konszenzusa, az egyházi szolgálattelvő, mint állami tisztségviselő csak jelen van, semmilyen aktív feladata nincs.¹¹² Ezzel szemben a kánonjog szerint a konszenzust a pap veszi ki a felektől. Harmadrészt a házasság feltételhez kötését a pátens kizárta, míg az egyházjogban, bizonyos esetekben, szűk körben van lehetőség feltételhez kötésre.

Ha pár mondatban szeretnénk összefoglalni a házassági pátens lényegét, akkor a következőket emelhetjük ki. II. József alkalmazkodott benne a trienti formához, azonban olyan felfogásban, amely nem egyezett teljesen az egyházjoggal, és ebből nézeteltérések adódtak. A házasságot pusztán polgári szerződésnek tekintette, a közreműködő papra pedig csak mint állami tisztségviselőre tekintett. A házasságok könyvének vezetését állami szabályok alá vonta, és a házassági bíráskodást is lényegében az állami bíróságok kezére adta, ami által biztosítva látta, hogy a pátens határozatai foganatosíthatók lesznek.¹¹³

A házassági pátens ebben a formájában nem volt hosszú életű, a császár halála után nem sikerült fenntartani. Az 1790/91. évi 26. törvénycikkkel azonban „csenkített” formájában tovább élt, ugyanis ezt a törvényt minősítették a magyarországi protestánsok házassági jogának.

II. József uralkodásának idején egyébként nemcsak a házasságjog tekintetében történtek komoly irányváltások, az állam és az egyház egész viszonyrendszerében komoly változás állt be, ugyanis a korábbi felfogásból, azaz az állam egyház iránti védnökségéből vallás fölötti gyámkodás lett. A katolikus egyház lényegében eszközzé vált a modern, felvilágosult állam kiépítésére. Ez a folyamat már Mária Terézia uralkodása alatt megindult, azonban a jozefinizmusnak elnevezett korszak, irányzat alatt bontakozott ki igazán.¹¹⁴

¹¹¹ 22. §. „Contractus Matrimonialis per id concluditur, si vir et mulier mutuo consentiant ad ineundum indissolubilem unionem fine eo, ut proles generent, et juribus Statui huic cohaerentibus fruuntur.”

¹¹² 29. §. „Clementer nihilominus declaramus Nos non quemlibet expressum Consensum pro sufficienti ad contrahendum Matrimonium agnoscere, sed pro substantia Contractus Matrimonii, et Conditione inevitabiliter necessaria statuere, ut mutuus in Matrimonium Consensus praesente Parocho, Pastore, aut Popa, in cujus Parochia, vel Districtu Sponsi resident, praesentibus item duobus Testibus exprimatur, eo tamen Parochis, Pastoribus, vel Popis admissio, ut hi loco sui alium etiam nomine suo Matrimonio ineundo interfuturum constituere possint.”)

¹¹³ KOVÁTS 1883, 61–62. p.

¹¹⁴ ADRIÁNYI Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*, Szent István Társulat, Budapest, 2001, 337–339. p. Holott az lenne a helyes az egyházi tanítás szerint, ha az egyház és az állam a maguk területén autonómiát élveznének, viszont szoros kapcsolat is lenne köztük, mivel mindkettő ugyanazoknak az embereknek a személyes és társadalmi jólétét hivatott szolgálni. vö.: CSORDÁS Eörs M.: *A katolikus kánoni jog*, in: Ráczy Lajos (szerk.): *Felekezeti egyházjog Magyarországon, Unió, é. n., 67–68. p.*

II. József házassági szabályozása a leghosszabb ideig Ausztriában maradt fent, ugyanis az 1811-es Osztrák Polgári Törvénykönyv, ha nem is szó szerint, de lényegét tekintve átvette a pápens rendelkezéseit. Amikor hazánkban is bevezetésre került az OPTK 1853-ban, kimondták, hogy a törvénykönyv házasságjogi része a római katolikus vallású és a görög szertartású polgárookra nem alkalmazandó, amennyiben a házasság érvényes megkötéséről, a házasság érvénytelensége iránti tárgyalásról, az ágytól és asztaltól történő elválásról és a házasság felbontásáról van szó. Tehát rájuk nézve továbbra is a kánonjog rendelkezései voltak az irányadók.¹¹⁵ Hazánkban az osztrák törvénykönyv hatályon kívül helyezésével a protestánsokra nézve új jogot kellett hatályba léptetni azon rendelkezések helyére, melyeket eddig az OPTK szabályozott. Nem is volt ez annyira új törvény, ugyanis II. József pápensével töltötték be a keletkező joghézagot.¹¹⁶

Következő fontos egyházügyi törvényeinkig 1868-ig kellett várni, igaz ezek csak még jobban összekuszálták a helyzetet, egyre inkább átláthatatlanná vált, hogy mire milyen jog az irányadó, és ez tovább bonyolította a házasságkötési kérdéseket. Az 1868. évi LXVIII. tc. a vegyes házassági válóperekről rendelkezett, és kimondta, hogy a római- és görög katolikusokra, a görög keletiekre, az erdélyi protestánsokra és az unitáriusokra a saját egyházjoguk az irányadó, jogvitáikban az egyházi bíróságok az illetékes bírúk, míg a magyarországi protestánsokra a világi törvényszékek illetékesek II. József pátense szerint. A válópereket tekintve pedig azt fektette le főszabályként a törvény, hogy mindkét félre nézve külön a saját hitelvei szerint a saját bírósága hoz ítéletet, és ahhoz kötelesek tartani magukat.¹¹⁷

Fontos törvény ugyanebből az évből az egyházakra vonatkozóan az 1868. évi LIII. tc. témánk szempontjából, mely a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról szólt. Erről azt kell mindenekelőtt megemlíteni, hogy szabályozta a másik

¹¹⁵ Továbbá született egy konkordátum is a Római Kúriával, melyek rendelkezéseit 1856-ban ültették át az osztrák jogba egy pápenssel. Ez még kedvezőbb rendelkezéseket tartalmazott a katolikus egyházra nézve, visszaállították teljes mértékben a szentszékek hatáskörét, valamint a Trienti Zsinat rendelkezései is újra teljes uralomra jutottak Ezek a – katolikus egyházra nézve – kedvező rendelkezések az Osztrák Császárság területén bő egy évtizedig voltak azonban csak hatályban, ugyanis 1867-ben kötelezővé tették az OPTK házasságjogi részét a katolikusokra nézve is, valamint hatályon kívül helyezték az 1856-os pátenst. Ezt Magyarországon az 1868-as törvénycikkek ültették át. A konkordátum megszületésének körülményeiről és az osztrák egyházpolitikáról lásd bővebben: ADRIÁNYI Gábor: *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája 1849–1859*, Kairosz Kiadó, Győr, 2009.; a konkordátum magyarországi sorsáról: 148–179. p.

¹¹⁶ KOVÁTS 1883, 62–68. p.

¹¹⁷ Ez technikailag a következőképpen volt megoldva: 1. §. A vegyes házassági válóperek, a mennyiben a házassági kötelék érvényességét és az ideiglenes elválást, vagy a végképi fölbontást tárgyazzák, az alperes illetékes bírósága előtt indítandók meg, és miután az alperes felett kimondott ítélet jogerőre emelkedett, a per legfőbb harmincz nap alatt hivatalból átteendő a felperes illetékes bíróságához, mely viszont a felperes felett hoz ítéletet. Mindenik félre nézve egyedül saját illetékes bíróságának az illető fél saját hitelvei alapján hozott jogerejű ítélete kötelező. 1868. évi 48. tc. a vegyes házassági válóperekről.

felekezetbe történő átlépést. Ehhez nem támasztott túlzottan magas követelményeket, így melegágyává vált annak a gyakorlatnak, hogy azok a katolikusok, akik túl szigorúnak érezték az egyházjog rendelkezéseit, és válni akartak mindenképpen, könnyedén átléptek egy másik felekezetbe. A törvény kimondta ugyanis, hogy az átlépés pillanatától kezdve minden cselekményük az új egyház hitelve szerint ítélandó és bírálendő el. Ez pedig tovább bonyolította a helyzetet, a házassági viszonyok egyre átláthatatlanabbá váltak.¹¹⁸

Fontos még kiemelnünk az állami törvényhozásból azt az egyházak szempontjából fontos rendelkezést, mely az 1868. évi LIV. tc.-ben foglaltatott. Ebben meghatározták, hogy az eljegyzés és a születés törvényessége feletti kérdésekben folyó ügyekben ezentúl nem a szentszékek lesznek illetékesek, hanem a világi bíróságok.¹¹⁹ Azonban ez az új rendelkezés érintetlenül hagyta a jogi hátteret, mert azon ügyekben, melyeket áttettek a világi bíróságokhoz, de korábban a szentszékhez tartoztak, továbbra is az egyházjog szabályai szerint kellett elbírálni a jogvitát.¹²⁰

Ilyen jogi környezetben kezdtek el tárgyalni az egységes polgári házassági jog kialakításáról, mely állami szempontból elengedhetetlennek bizonyult.

Láthatjuk tehát, hogy míg egységesen a kánonjog terebélyesedésébe tartozott teljes mértékben a házassági jogalkotás és törvénykezés, addig nem volt szükség állami beavatkozásra, az egyházzal összefonódott államnak tökéletesen megfelelt az egyházjog által kimunkált rendszer. Azonban tény, hogy a többi felekezetre és az egyházak egyenjogúságára nézve ez sérelmes állapot volt. A különböző egyházak autonómiájának¹²¹ elismerésével, és azzal, hogy jogot szereztek a házassági ügyeiket saját maguk intézni (akár saját bíróságaik révén, akár az állami bíróságok révén) a saját hitelveik szerint, ezzel viszont az egységes házasságjog szűnt meg létezni, amely egy jól működő államban, ilyen fontos jogterületen, megengedhetetlen volt.

¹¹⁸3. §. Az áttérni kívánó, bármely egyház tagja legyen, ebbeli szándékát önmaga által választott két tanú jelenlétében saját egyházközségének lelkésze előtt nyilatkoztatja ki. 1868. évi LIII. tc. a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról.

¹¹⁹ 1868. évi 54. tc. 22. §.

¹²⁰ KOVÁTS 1883, 68. p. Természetesen mikor a házasságkötéssel kapcsolódik össze az eljegyzési jogvita, továbbra is a szentszékek döntöttek a kérdésben, ugyanis ott mint a házasság egy alkotóeleme jön számításba az eljegyzés, nem pedig önállóan.

¹²¹ Érdekes és elsőre kicsit paradoxnak tűnő módon az állammal évszázadokon át összefonódó katolikus egyházban is komoly autonómia mozgalom bontakozott ki a 19. század folyamán, erről ld. részletesebben: SARNYAI Csaba Máté: *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március-december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése*, Budapest, 2002, 9–14. p. E katolikus törekvések az elméletben több, a gyakorlati megvalósításban viszont már kevesebb támogatást kaptak. Ld. HERGER Csabáné: „*Szabad egyház szabad államban*”- *A katolikus autonómia-mozgalom a 19. századi Magyarországon*, in: Jura 1/2008, 22. p.; GERGELY Jenő: *A történelmi keresztény egyházak autonómia-szervezete a dualizmus éveiben*, in: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Állam- és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*, Budapest, 2001, 140–143. p.; A törekvések eredményeinek részletes bemutatását ld.: MELICHÁR Kálmán: *A katolikus autonómia Magyarországon*, Kilián Frigyes utóda, Budapest, 1907, 45–80. p.

5.2. A polgári házasság meghatározása és fajtái

Tehát az egész Európában megfigyelhető, és Magyarországra is begyűrűző szekularizálódási folyamatoknak, valamint az egyre inkább átláthatatlanná váló, egymásnak sokszor ellentmondó törvényi szabályozásnak köszönhetően a 19. század folyamán hazánkban is napirendre került a polgári házasság bevezetésének gondolata. Nagyon megoszlottak a vélemények ennek szükségességéről: a katolikus egyház hevesen tiltakozott ellene, mivel egyik szentségéről és fő intézményéről van szó, amelyet mindig is saját ügyeként kezelte.¹²² Másrészt az állami magánjogi szabályozás ellentétben állt a fő zsinatok (mint például a trienti zsinat) házassági eljárásra vonatkozó határozataival, továbbá az egyház azon isteni törvényével, miszerint az érvényesen megkötött és elhált házasság felbonthatatlan. Ugyanakkor a polgári házasság mellett érvelők is jelentős tábor képviseltek, és érveket is hoztak fel szép számmal, ahogy ez később részletesebben is kifejtésre kerül.

Az egyház szempontjából élesen el kell választanunk egymástól az egyházi házasság és a polgári házasság fogalmát. Témánk szempontjából most a polgári házasság fogalma bír relevanciával, így most azt vizsgáljuk meg közelebbről. A két tábor a polgári házasság mibenlétét is másképpen fogalmazta meg aszerint, hogy honnan közelítette meg a lényeges elemeit. Az így kialakult legfőbb „definíciók” a következők:

Az egyház szerint „polgári házasságnak nevezetnek azok, amelyek az egyházi elvek s akadályok mellőzésével, mint pusztán polgári szerződések, polgári törvények szerint, a világi hatóság előtt köttenek, s ez által oldatnak.”¹²³ Tehát polgári házasság alatt az állami házasságjogi törvények szerint, és az állam által meghatározott alakszerűségekkel megkötött házasságot értették. Rendszerint ez, ahogy a definícióban is olvasható, állami tisztségviselő előtt kötött, azonban fontos leszögeznünk – ahogy Sipos István is felhívja rá a figyelmet –, hogy az is polgári házasságnak minősül, melyet bár egyházi szertartások szerint kötnek, de az állami törvények szabályozzák.¹²⁴

Ezzel szemben a magánjog a következő meghatározását adta vizsgált jogintézményünknek: a házasság (*nuptiae matrimonium, connubium, conjugium*) egy férfinék és egy nőnek, életük egész tartamára, a házassági jogról szóló törvény (1894. évi XXXI. tc.)

¹²² Az egyháznak eredendően, isteni jog alapján saját és kizárólagos joga a házassági ügyeket szabályozni. Erről lásd bővebben: ERDŐ 2014, 510–511. p.

¹²³ PORUBSZKY József: *Értekezés a polgári házasságról*, Eger, 1868, 4. p.

¹²⁴ SIPOS–GÁLOS 1960, 75–78. p.

szabályai szerint kötött életközössége.¹²⁵ Érdekes megfogalmazás az „életük egész tartamára” kitétel, ezt inkább mint egy célt és ideális esetet határozhatnánk meg, ugyanis a polgári törvények szerint szó sem volt a házasság felbonthatatlanságáról (legalábbis Magyarországon). Értékelhetjük ezt az egyházi elvek felé történő nyitásként, gesztusként is, valamint a múltbeli hagyományok iránti tisztelet jeleként, és mint ma is ideális elvárásként. Témánk későbbi tárgyalása szempontjából fontos tisztáznunk olyan terminológiai alapvetéseket, miszerint a korabeli törvényhozók és egyházi jogtudósok milyen fogalmakkal operáltak a házassági jog kapcsán, milyen fajtáit különböztették meg a polgári házasságnak. E jogintézmény három változatát különböztette meg az akkori jogtudomány, mely tökéletes ábráját mutatja a korabeli viszonyoknak. Egyrészt beszélt kötelező (*obligatorius*) polgári házasságról, mely esetben az állam és az egyház is egymástól teljesen függetlenül alkotja meg a saját házasságjogát, és az „alattvalókat” arra kötelezi, hogy ezen törvények szerint kössék meg frigyüket, és ha csupán polgárilag kelnek egybe, azt is érvényesnek tekinti, viszont polgárilag mindenképpen kötelező egybekelni. Példaként hozza fel erre többek között Magyarországot 1895 óta, Németországot, Franciaországot, stb. A második csoport a tetszés szerinti (*facultativ*) polgári házasság, melynek esetén az állam mindenre kiterjedően szabályozza a polgári házasságot, a jogi feltételeit és a bíraskodási elveket is lefekteti, azonban a felekre bízza, hogy e szabályok szerint, vagy az egyházi szabályok szerint, vagy esetleg mindkettő alapján kívánnak-e egybekelni, és bármelyiket érvényesnek ismeri el. Ez a rendszer működött Angliában és az Egyesült Államokban vizsgált korszakunkban. A polgári házasságok harmadik köre pedig az, ahol az állam az egyházi szabályozásnak csak bizonyos elemeivel nem ért egyet, azaz csak egy-két akadályát nem ismeri el, és ezekben az esetekben megengedi a polgári egybekelést azoknak, akiknek egyházilag az tiltva lenne. Ezt nevezték szükségbeli polgári házasságnak. Ilyen rendszerrel találkozhatunk például Ausztriában, Oroszországban vagy a skandináv országokban.¹²⁶

5.3. A házassági törvényjavaslat tárgyalásának előzményei, országgyűlés előtti megjelenése

A polgári házasság bevezetésének gondolata hazánkban először 1868-ban merült fel, amikor a képviselőház október 20-ai ülésén Tisza Kálmán határozati javaslattal vetette fel, hogy sürgősen szükséges lenne egységesen, államilag szabályozni a házasságjogot, azaz bevezetni

¹²⁵ JANCSÓ 1901, 1. p.

¹²⁶ SCHERMANN Egyed: *A házasság jogi és erkölcsi szempontból*, Budapest, 1913, 11–12. p.

a polgári házasságot. Ezt követően Irányi Dániel terjesztett elő egy törvényjavaslatot 1869-ben, melyben több radikális követeléssel egyetemben a polgári házasság bevezetését is kívánta, továbbá a szentszékek előtt folyó pereket állami bíróságok elé akarta áttetetni.¹²⁷ Javaslatát az alsóház központi bizottsága elutasította, mivel e javaslatot még Tisza Kálmán is túlzónak tartotta, bár a polgári házasságra vonatkozó követelést és a szentszékek bíraskodásának megszüntetését ő is támogatta.

A következő említést érdeklő momentum témánk szempontjából, hogy 1870-ben Hodossy Imre országgyűlési képviselő egy emlékiratot terjesztett a miniszter elé, melyben a polgári házasságot és az anyakönyvezést tárgyalta részletesen. Ebben azt javasolta, hogy állami anyakönyvvezetőket az egyes hitfelekezetek papjai közül is nevezzenek ki, úgy, hogy e funkcióban mint állami tisztviselők járnának el. Kifejtette továbbá, hogy bízik benne, ezt a hivatalt a papok el is vállalnák, mivel a vegyes házasságokban is szerepet vállalnak a passiva assistentia útján, amely nagyon hasonlatos a polgári házassághoz.

Ezt követően 1871-ben történt a következő érdemi lépés a polgári házasság bevezetésének hosszú útján, amikor a kálvinista Irányi és Horn Endre nyújtott be interpellációt és határozati javaslatot, mely szerint a kormány terjesszen be törvényjavaslatot az országgyűlés elé még ezen ülés alatt a polgári házasság bevezetéséről és annak kizárólagos érvényességéről. A felek pedig utólag dönthessenek arról, hogy kívánják-e az egyházi áldást is. Ezt követően Irányi 1872-ben is próbálkozott hasonló javaslatokkal, azonban kezdeményezése nem ért célba.¹²⁸

1873-ban lett meg a kitartó próbálkozásainak gyümölcse, ugyanis a képviselőház elfogadta Irányi határozati javaslatát, és utasította a kormányt a vallásszabadságról és a polgári házasságról szóló törvényjavaslat benyújtására. Ugyanebben az évben Trefort Ágoston egy bizottság kiküldését indítványozta, abból a célból, hogy készítsenek egy javaslatot a kultuszminiszter közreműködésével az egyház és az állam viszonyainak szabályozására. Ezt a gondolatot Deák Ferenc is helyeselte, és parlamenti beszédében a kötelező polgári házasság mellett tette le voksát.¹²⁹ A bizottság felállításra került, elkezdte

¹²⁷ Irányi már korábban is hasonló „követelésekkel” állt elő, még nem törvényjavaslat formájában. ZELLER Árpád: *A magyar egyházpolitika 1847–1894*. A vallásszabadság, a polgári házasság, a katolikus autonomia, az alapok és alapítványok s egyéb egyházpolitikai kérdések történelmi fejlődése hazánkban, Boruth E. kny., Budapest, 1894. 233. p.

¹²⁸ KEMÉNYFY Kálmán Dániel: *Ötven év alkotmányos egyházpolitikája (1848–1898)*, Buzárovits Gusztáv, Esztergom, 1898, 227. p.

¹²⁹ Deák parlamenti beszédében kétféle polgári házasságkötési módot különböztetett meg, a kötelezőt és a fakultatívot, és az előbbi mellett tette le a voksát. Mégpedig azért, mert az utóbbit logikátlanak érezte, valamint az államra nézve lealacsonyítónak, mivel a fakultatív szerint amennyiben az egyház nem adta volna össze a párt, akkor az államhoz fordulhattak volna, hogy megtegye ezt, viszont ezzel az egyházi magasabb erkölcsi megítélés

munkáját, javaslatában olyan elveket fogalmazott meg, amelyek szerint „A polgári házasság ne téessék, és ne tekintessék az egyházi házasságnak mint szentnek ellentétéül. Ne legyen az egyéb, mint a házasság jogi polgári oldalának az állam által általánosan rendezése, sértetlenül fenhagyatván a vallási momentumnak az illetők hite szerint való érvényesítése.” Ellenben a bizottsági javaslatot Bittó István miniszterelnök kezdeményezésére név szerinti szavazással levették az országgyűlés napirendjéről. 1874-ben újra született egy tiszavirág életű javaslat az újjáalakított bizottságtól, ennek a tárgyalására sem került sor. Miután Tisza Kálmán lett a kormányfő, félt, hogy a liberális javaslattal sok támogatót veszít, ezért arra az álláspontra helyezkedett, hogy az állam és az egyház kapcsolata rendben van, ne legyenek súrlódások. Szüksége volt a papság támogatására, ezért korábbi egyházpolitikai követeléseit félretette. Irányi azonban nem adta fel, a következő években is próbálkozott javaslatokkal, azonban azok rendre elbuktak.¹³⁰

5.4. A házassági törvényjavaslat vitája

Az imént láthattuk, hogy a 19. század második felében sok éven át napirenden volt a polgári házasság bevezetésének gondolata, azonban ez bizonyos okoknál fogva nem valósult meg. Azonban 1888-ben Csáky Albin került a vallás- és közoktatásügyi tárca élére, aki köztudottan a polgári házasság nagy szimpatizánsa volt, majd a református és szabadelvű Szilágyi Dezső¹³¹ lett az igazságügy-miniszter¹³², így újra fellángolt a lelkesedés az egyházügyi törvények meghozatalára és ezzel együtt a polgári házasság bevezetésére.

alá esett volna. Vö. CSIZMADIA Andor: *Deák Ferenc egyházpolitikája*, in: *Tanulmányok Deák Ferencről*, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1976, 11–58. p.

¹³⁰TANCZIK 2012, 197–204. p.

¹³¹ Szilágyi Dezső a vallásügyi újítások mellett több téren is nagy reformernek bizonyult, ezek részletes elemzését ld.: ANTAL Tamás: *Szilágyi Dezső igazságügyi reformjairól (1890–1900)*, in: Béli Gábor – Kajtár István – Szekeres Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VIII.*, Pécs, 2005, 9–26. p. Leginkább kiemelendő modernizációs programjai a következő területeken valósultak meg: az ítélőtáblák decentralizációja, a bírói jogviszony reformja, a polgári és a büntető eljárás kodifikációja, az esküdtszéki bíraskodás kiterjesztése, az örökösödés és a házasságjog újraszabályozása, a vallásügyi reform, valamint a közigazgatási bíróság felállítása. Lásd: ANTAL Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtszék*, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2006, 13. p. Szilágyi Dezső munkáját azonban nem csak dicsérő szavakkal illették: egyházi személyek, akik a katolikusok jogainak csorbítását sérelmezték, elemzéseikben kemény kritikát fogalmaztak meg vele kapcsolatban. Erről ld. bővebben pl.: LAURAN Ágoston: *Mivé lett a katolikus Magyarország, vagyis a magyarországi katolicizmus jelenlegi egyházpolitikai helyzetét ábrázoló napi kérdések*, Ifj. Berger S. Könyvnyomdája, Nagyvárad, 1890, 56–68. p.

¹³² Miniszteri megbízatásáról és igazságügyi reformjairól ld. bővebben: ANTAL Tamás: *Szilágyi Dezső és műve*, Iurisperitus, Szeged, 2016, 64–68. p.

A kormány tagjai nem foglaltak el egységes álláspontot a kérdésben, voltak, akik a kötelező polgári házasság mellett törtek lándzsát, és voltak, akik inkább a fakultatív polgári házasságot részesítették előnyben. Ez utóbbiakhoz tartozott kezdetben maga Szilágyi Dezső is. 1890-ben alakult meg a bizottság, mely arra volt hivatva, hogy törvényjavaslatot készítsen az egységes házasságjog kialakítására (amelynél a családjogot és az öröklési jogot együtt szabályoznák Szilágyi Dezső elképzelése szerint). Győry Elek ügyvéd, országgyűlési képviselő¹³³ lett a házasságjogi rész kidolgozásával megbízva. 1891 nyarára elkészült a törvénytervezet, melynek vezérlő gondolata az volt, hogy nem szükséges a kötelező polgári házasság, hanem akkor fordultak volna a felek a polgári tisztviselőhöz, ha a lelkész megtagadta az esketést, azaz a szükségbeli polgári házasság elveit fektették le. Továbbá egyes házasságok esetén a felek választhattak volna az egyházi és az állami házasságkötés közül. A felbontást viszont kizárólag állami hatáskörbe kívánta utalni, tehát az egyházi házasságjog érvényesülését nem akarta engedni, a házasságot felbonthatónak tartotta házasságtörés és hűtlen elhagyás esetén. Győry a következőképpen foglalta össze munkájának fő vezérfonalát: „a szabályozás nem csak alakilag, a külső forrás különböző voltára nézve, vagy arra nézve, hogy mi módon és ki előtt köttessék a házasság, lépjen az eddigi házassági jogok helyére, hanem tartalmára nézve is valóban polgári természetű legyen.”¹³⁴ A bizottsági tárgyalások elég lassan haladtak, heti kétszeri periódusokban, továbbra is megoszlottak a vélemények a kötelező és a fakultatív forma bevezetésének szükségességéről, valamint a katolikus egyházjog mellőzöttségéről.¹³⁵

Szilágyi Dezső és a kormány egyházpolitikája közben megváltozott, merészebb reformokat tűztek ki célként, immár a kötelező polgári házasság bevezetése mellett tette le voksát az igazságügy-miniszter, így a korábbi tervezetet félretette, és Vavrik Bélát bízta meg az új javaslat elkészítésével.¹³⁶ Az 1892. szeptember 16-ai kormányülésen is szóba került a téma, ahol Szapáry azt hangsúlyozta, hogy a közigazgatási reform lenne a legégetőbb, amellet nem lehet egyházügyi téren is haladni. Így annak elhalasztását javasolta. Wekerle nem ellenezte a kötelező polgári házasságot, de sokkal hatékonyabbnak tartotta a fakultatívat.¹³⁷

¹³³ Győry Elek személyéről, munkásságáról ld. bővebben: SALACZ Gábor: *A magyar kultúrharc története 1890–1895*, Pécsi Egyetemi Kiadó, Béc, 1938, 39. p.

¹³⁴ HERGER 2006, 88. p.

¹³⁵ Az egyházpolitikai vitákról és a kultúrharcról ld. bővebben: HERGER 2006, 90–98. p.

¹³⁶ Vö. RÁCZ Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*, Budapest, 1972, 38–39. p.

¹³⁷ A Szapáry- és a Wekerle kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1890. március 16. – 1895. január 13., Budapest, 1999, Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Lakos János, 727–733. p.

Ugyanez év októberében a minisztertanácson szintén a házasságjog szabályozása volt a téma, ahol abban mindenki egyetértett, hogy a felbontást meg kell engedni, azonban csak szigorú feltételek esetén. Valamint abban is egyetértettek, hogy a kérdésben állami bíróságok ítélkezzenek, viszont abban már nem volt ilyen nagy az összhang, hogy kötelező, fakultatív vagy szükségbeli polgári házasságot vezessenek-e be. A fakultatív mellett olyan érvek hangzottak el, miszerint az ellen a lakosság kevésbé lenne felháborodva, könnyebben bevezethető és keresztülvihető lenne. A kötelező mellett pedig az volt az érvelés vezérfonala, hogy a vallásosak szemében állandó botrányt okoznának azok, akik a polgári kötés mellett döntenek, valamint a papságot is büntetni kéne, amennyiben nem tartanak be az állami törvényeket a fakultatív esetén, így az sok bonyodalommal és feszültséggel járna (míg a kötelező esetén csakis akkor „kellene” büntetni őket, ha előbb adják össze a feleket egyháziilag, minthogy a polgári kötés megtörténik). Vaszary Kolosnak egyházi részről az volt a véleménye, amelyet a minisztertanácson ismertetett is, hogy a polgári házasság egyik formáját sem támogatja, de amennyiben mindenképpen törvény fog születni erről, úgy a kötelezőt látja a legkevésbé károsnak, mivel a fakultatív és a szükségbeli esetén az egyháziilag megkötött házasságok is államilag felbonthatók lennének, amely a kánonjog súlyos megsértéséhez, és a két jogrend közti állandó ellentétekhez vezetne.¹³⁸

Az október 10-ei ülésen Szapáry összhangba kívánta hozni a kormányon belüli véleményeket, hogy egységes álláspontot képviselve kerülhessen a Képviselőház elé a nyilatkozat, azonban ez nem sikerült, így az egyes miniszterek álláspontja külön került jegyzőkönyvezésre.¹³⁹ Október 17-én maga a király elnökölt az ülésen, így a jegyzőkönyvet is német nyelven vették fel. Kifogását fejezte ki az ügyben, hogy nagyon előrehaladtak a tárgyalások az egyházügyi kérdésekben az ő elnöklése nélkül, pedig nem érzi úgy, hogy ennyire sürgető lenne a helyzet a törvények meghozatalára. Másrészt ellenezte a kötelező polgári házasságot, és Ausztria példáját hozta fel, ahol véleménye szerint jól bevált a szükségbeli forma. Ráadásul azt sem tartotta helyesnek, hogy olyan dologra adja áldását, amely a Főrendiházban akkora ellenállást vált ki.¹⁴⁰ A kormányon belüli nézetkülönbségek végül a kormány bukásához vezettek. Mivel egyedül a szabadelvű párt maradt kormányzóképes, így Szapáryt Wekerle kormánya követte. Az uralkodó nem akart feszültségeket, így kénytelen volt megváltoztatni véleményét az egyházügyi törvényekről. Az új kormány a kötelező polgári házasság mellett állt ki, így el is kezdődtek a törvényjavaslat

¹³⁸A Szapáry- és a Wekerle kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1890. március 16. – 1895. január 13., Budapest, 1999, Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Lakos János, 749–755. p.

¹³⁹i. m. 759–761. p.

¹⁴⁰i. m. 764–776. p.

megalkotásának munkálatai. Emellé egy indokolást is fűztek, melyben kifejtették többek között, hogy mi vezetett a jelenlegi kaotikus állapotokhoz, és úgy gondolták, hogy csak akkor lehetne kikerülni a kötelező polgári házasságot, ha az állam vallásilag homogén lenne.¹⁴¹

1892. november 23-án elindult a kérdésben az országgyűlési vita, mely végig napirenden maradt. A vélemények teljesen eltértek, még a szabadelvű párton belül sem volt meg az egyetértés, egyre többen léptek ki a pártból az egyházpolitikai kérdések miatt. A polgári házasság ellen országos katolikus tiltakozás indult meg, sorra szervezték a nagygyűléseket, a liberálisok válaszul ellentüntetéseket szerveztek.

Vavrik kétszer is átírta házassági törvénytervezetét, az utolsót végül az 1893. július 21-én megtartott minisztertanácsi ülés elfogadta, és megbízta Szilágyit, hogy a király jóváhagyása után terjessze az országgyűlés elé. Amint Ferenc József megkapta a javaslatot, kiküldte véleményezésre a két magyar bíborosnak, Schlauch Lőrincnek és Vaszary Kolosnak, akik természetesen elutasították azt, mivel a javaslat felbontható polgári szerződésként kezelte a házasságot, mely fölött az állami bíróság ítélkezik.¹⁴² Meglátásaikat a király továbbította a miniszterelnöknek és az igazságügy-miniszternek, és arra kérte őket, hogy gondolják még egyszer végig a javaslatot. Ők azonban nem kívántak azon lényeges változtatásokat tenni, így a király kénytelen volt a politikai stabilitás érdekében megengedni az országgyűléshez történő benyújtást. Sőt, feladta politikai semlegességét is a kérdésben, tartva a kormányválságtól és a kiegyezés felbomlásától, így személyes meggyőződésével ellentétben felhatalmazta Wekerlét olyan nyilatkozat tételére, amely szerint ő is szükségesnek tartja az egyházpolitikai törvények mielőbbi meghozatalát. Ezen kívül a kormányt támogató főurakkal töltötték fel az üresedésben lévő főrendiházi székeket, néhány ellenzéki főurat pedig a király személyesen megkért a szavazástól való távolmaradásra. Mivel a főrendek nem akartak a király ellen tüntetni, így végül a javaslat 128:124 arányban elfogadásra került. A részletes tárgyalásra sokan már el sem mentek.¹⁴³

A katolikus főpapok és főurak azt igyekeztek hozzászólásaikban érzékeltetni, hogy az egyház joga egységesen és kiválóan ellátta a feladatát házasságjogi ügyekben, amíg az állami törvényhozás össze nem kuszálta a helyzetet elhibázott törvényeivel. Továbbá kifejtették, hogy a kötelező forma által kerülhetők csak el az egyház és az állam közti súrlódások.¹⁴⁴

¹⁴¹ Az 1892. évi február hó 18.-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai, Képviselőház irományok, XV. kötet, Budapest, 1894, 40–66. p.

¹⁴² TANCZIK 2012, 232–233. p.

¹⁴³ TANCZIK 2012, 242–243. p.

¹⁴⁴ Az 1892. évi február hó 18.-ára hirdetett országgyűlés Főrendiházának naplója, III. kötet, Budapest, 1894, 124–131. p.

Schlauch Lőrincz bíboros, váradi püspök a törvényjavaslat tanulmányozása után elég lesújtó véleményt fogalmazott meg könyvében, többek között így írt: „A törvényjavaslat mélyen járó változásokat van hivatva Magyarországon előidézni. Minden eddig létezett házassági jogviszonyokat nem létezőnek tekintvén: egészen új elvek szerint, egészen új alapon, – nem a százados jogfejlődésre támaszkodván, hanem az ideális jogállam ma még ki nem forrt, Magyarországbán pedig csak a jogi katedrákon előadott principiumai nyomán akar házassági jogot teremteni.”¹⁴⁵

Szerinte ez a kísérlet a házasság jogi szilárdságát, erkölcsi alapját fogja megingatni. Ezenkívül megsérti a katolikusok vallásos érzelmeit azzal, hogy azt követeli, tagadják meg saját vallásuk dogmáit és hajoljanak meg képzelt alkotmányos dogmák előtt, valamint elvárja, hogy ismerjék el az állami házasságot érvényesnek, saját egyházi törvényeik egy részét pedig érvénytelennek. Tehát a keresztény házasságot, mint államra nézve nem létezőt kívánja tekinteni.¹⁴⁶

A könyv írója feltette a kérdést: „hogyan lehet e mellett beszélni vallás- és lelkiismeret-szabadságról?! Hogyan állíthatni, hogy senki oly cselekményre nem kényszerítetik, mely vallási meggyőződésével ellenkezik?! Hogyan lehet egyházak szabadságáról beszélni, midőn a legfontosabb ügytől – mint az egyházi házasság saját papja előtti megkötése megtagadtatnak?!”¹⁴⁷

A polgári házasság bevezetését sürgető politikusok álláspontja szöges ellentétben állt ezzel a véleménnyel: a törvényjavaslat indokolása kimondta, hogy az egységes állami házassági jog szükségessé és fontossá vált, mert az állam eddig is nagy hibát követett el, hogy a századok folyamán elmulasztotta az egységes házasságjogot megalkotni; engedte a sokféle, egymással ellentétben álló, visszaélésekre is okot adó felekezeti házassági jogot érvényben tartani. Szerintük a kialakult kaotikus viszonyok miatt nem odázható el a házassági jog rendezése.

Ebben a korban nyolc felekezeti jog élt egymás mellett, részben eltérő házassági jogszokásokkal: a római katolikus kánonjog, a protestáns egyházban a házassági nyílt parancs, az erdélyi református egyház házassági joga, az erdélyi evangélikus egyház 1870-ben kihirdetett házassági szervezete, a görögkeleti egyházban az 1868.: IX. törvénycikk szerint is meghagyott szervezet (a románoknak a Pravila és Pidalion, a szerb egyháznak a Kormcsaja Kniga), az unitáriusok 1889-ben elfogadott házassági törvényei, a magyar izraeliták 1863. évi

¹⁴⁵ SCHLAUCH 1893, 1. p.

¹⁴⁶ SCHLAUCH 1893, 1–4. p.

¹⁴⁷ SCHLAUCH 1893, 4. p.

kancelláriai rendelete, az erdélyi és a fiumei izraelitákra pedig az OPTK volt irányadó.¹⁴⁸Főképpen ezzel indokolták a változtatás szükségességét.

Erre a katolikus egyház válasza az volt, hogy a mai ziláltság egészen más okokra vezethető vissza, ugyanis Magyarországnak volt egységes házassági joga, a kánoni jog. Ezen egységet az államhatalom évszázadokon át minden támadás ellen megvédelmezte, mivel a magyar állam katolikus, a házassági joga is katolikus volt. A támadó pedig a terjeszkedő protestantizmusban keresendő, továbbá az állam minden józan jogi gondolkodást mellőző törvényhozásában. Ugyanis az 1868. évi XLVIII. és LIII. tc. miatt a magyar judikatura a katolikus kánoni jogot nem létezőnek tekintette, másrészt ignorálta azt az általános szabályt, hogy a törvénynek visszaható hatálya nincs, így a visszaható erővel nem bíró törvényt mégis azzal ruházta fel. Így növekedett a felbontott házasságok száma; egy nőnek vagy férfinak több életben lévő házastársa volt, a több házasságból származó gyermekek törvényessége kétségessé vált, a nyugdíj kérdése a hatóságokat zavarba hozta és így támadtak azon bonyodalmak, melyek most a polgári házasság behozatalának ürügyéül szolgálnak.¹⁴⁹

A kormányon lévő és a polgári házassági törvény kidolgozója és beterjesztője, Wekerle Sándor miniszterelnök több ízben nyilatkozott a Képviselőházban a polgári házasságról, meg akarta nyugtatni azokat, akik a polgári házasságot a katolikus vallás elveibe ütközőnek gondolták. A Képviselőház 1892. nov. 22-i ülésén ezt mondta: „Erős bennem a remény, hogy az áramlat, ...talán, ha az illetők azt látják, hogy e tekintetben a közvélemény oly egyhangúsággal és másrészt a szándéknak oly tisztaságával állanak szemben, amely a vallási momentumokat nem akarja érinteni, hanem csak az állami szükségleteknek akar eleget tenni...azok a mozgalmak elfognak némulni.”¹⁵⁰

Az 1892. december 21-i ülésén pedig így szólt:„Mi azon az állásponton vagyunk és akkor, midőn a kormány programját előterjesztettem, annak adtam kifejezést, hogy a vallási érdekeknek és a vallási békének megóvása az a vezéreszme, amely bennünket az egyházpolitikai kérdésekben vezet, tehát nem mulaszthatom el annak ismételt constatálását, hogy mi nem hitelvekkel foglalkozunk, hanem állami érdekeknek kielégítésére, hitelvek sérelme nélkül vállalkozunk.”¹⁵¹

Szilágyi Dezső igazságügy miniszter, aki szintén nagyformátumú egyénisége volt a kormánynak, 1893. március 8-án a következőket mondta: „A kötelező polgári házasság

¹⁴⁸ NAGY Andrea: *A házasság intézménye a dualizmus utolsó két évtizedében*, in: *Belvedere Meridionale*, 2007. febr.-márc. XIX. évf. 1–2. szám, 17–20. p.

¹⁴⁹ SCHLAUCH 1893, 6–10. p.

¹⁵⁰ Képviselőházi Napló, 1892–1897. XIII. évf.

¹⁵¹ Képviselőházi Napló, 1892–1897. XIII. évf.

eszméje arra van építve, hogy a házasságnak mint jogviszonynak jogi oldalát nem hozzuk ellentétbe, nem tesszük kizárólagossá, de megkülönböztetjük annak valláserkölcsei oldalától.”¹⁵²

A törvényjavaslatot végül elfogadták, és 1895-ben lépett hatályba a törvény. E jogszabály jelentősen érintette a már fennálló házasságokat is, nem kizárólag a jövőre vonatkozóan rendezte a családi viszonyokat. Kimondták, hogy az 1895. október 1. előtt kötött házasságok érvényessége azon törvény szerint bírálendő el, mely a házasságkötés idején fennállt. Viszont olyan érvénytelenségi ok miatt, melyet a Ht. nem ismert el annak, csakis úgy indítható érvénytelenség megállapítását célzó per, ha ez okból a házasságkötéskor fennálló törvény szerint nem volt helye *dispensation*nak. Ugyanis ha felmentésnek volt helye, azt megadta az életbe lépő Ht. Másrészt az 1895. október 1. előtt kötött házasságot is fel lehetett bontani, amennyiben a régi jog uralma alatt létrejött tényeknek a Ht. felbontó hatályt tulajdonít, noha korábban csak ágytól-asztaltól elválasztásnak volt helye. (Ugyanez volt a helyzet természetesen, ha a bontó ok az új törvény hatálya alatt keletkezett.)¹⁵³

5.5. Érvek és ellenérvek a polgári házasságról

A polgári házasság bevezetésének gondolata, és maga a törvényjavaslat is, mint láthattuk, heves vitákat váltott ki hazánkban; politikusok, egyházi személyek, országos és helyi érdekeltségű lapok is sokat foglalkoztak a kérdéssel, az egész ország lázba jött, mindenkinek volt véleménye a kérdéstről. Vessünk egy pillantást arra, hogy milyen érvek fogalmazódtak meg összességében, szemezgessünk kicsit a publicisztikák, monográfiák között, hogy a legtejemesebb képet kaphassuk a két oldal álláspontjáról, érvrendszeréről.¹⁵⁴ Egyébként előljáróban annyit leszögezhetünk, hogy nem vizsgált korszakunkban, a 19. században parázslottak fel a viták először Európában annak tekintetében, hogy az egyházat vagy a civil hatalmat illeti-e meg a *iurisdictio* házassági ügyekben. E jogot a császárnak mint világi

¹⁵² Képviselőházi Napló, 1892–1897. XIII. évf.

¹⁵³ KATONA Mór: *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala*, 2. kiadás, Stampfel, Pozsony–Budapest, 1904, 187–188. p.; TÓTH Gáspár: *A szentszéki válóperek*, in: *Jogtudományi Közlöny* 36/1895, 281–282. p.

¹⁵⁴ Notter Antal korabeli jogtudós egy egész monográfiát szentelt e kérdéskörnek, többek között arra kereste a választ munkájában, hogy mely dogmatikai, bölcséleti, erkölcsi vagy jogi érvek szólnak az egyház házassági törvényhozó jogának kizárólagossága mellett és ellen; valamint hogy az állam milyen helyzetben van a szent frigről való rendelkezés tekintetében. Mindenekelőtt leszögezte, hogy mennyire káros és bonyodalmakat szülő dolog az, amennyiben a két hatalom – az egyházi és az állami törvényhozás – konkurál egymással házassági téren. NOTTER Antal: *Az egyház törvényhozó joga a házasság kötelékére vonatkozólag*, Budapest, Szent István Társulat, 1904. 7. p., 85–87. p.

hatalomnak vindikáló okfejtések már a 14. században is megjelentek, egyik érvelés szerint¹⁵⁵ a császárnak általános *iurisdictio* hatásköre van, mely magában foglalja mind a törvényhozást, mind az igazságszolgáltatást. E megállapítást azzal támasztották alá, hogy a császárok már a kereszténység felvétele előtt – amikor még nem is léteztek egyházi törvények – keresztényként gyakorolták a házassági jogalkotást. Az egyház pedig az ő felhatalmazásuk alapján járt el, és nekik e felhatalmazást bármikor jogukban áll visszavonni.¹⁵⁶ Természetesen a katolikus egyház képviselői ezt az érvelést nem fogadták el.

a) Egyházi érvelés

Teljesen más megközelítésben látták a helyzetet a katolikus cikkekben, monográfiákban, mint az állami törvényhozók: ezekben a 2000 éves hagyománnyal szembenő, a történelmi gyökereket meghazudtoló rendelkezéseknek minősítették az új egyházügyi törvényeket. Szemléltetésül álljon itt egy példa: „Azzal azután a törvény nem törődik: elmegy-e valaki templomba, vagy nem. Neki az is jó, ha valaki nem megy el templomba és nem esküszik meg, csak nála jelentkezzék; ennek a házassága törvényes lesz előtte. Nem bánja, ha zsidóasszonnyal, vagy bálványimádó tatárnak leányával, vagy akár valami pogány szerezsen kisasszonnyal jössz is elébe; az neki törvényes házasság lesz. De ha maga a római pápa, vagy az ország primása előtt tennéd is le a hitet, ha maga a király Ő felsége lenne is a násznagyod, ez törvénytelen lenne előtte. Sérelmezik, hogy úgy tekint a magyar törvényhozás a házasságra, mintha arról Isten előtt nem kellene számot adni, továbbá az isteni törvény ellenére a saját törvényei alapján felbontja a házasságokat, amely teljesen jogtalan tett.”¹⁵⁷

Másrészt úgy vélték, hogy az emberek morálja, felfogása szempontjából is nagyon ártalmas a polgári házasság, és ezzel a válás lehetőségének bevezetése, ez végső soron az állam alapjának, a család intézményének a megrendüléséhez is vezethet. Az állam önmaga ellen is dolgozik ezekkel a törvényekkel. Azért jutottak erre a következtetésre, mert úgy vélték, ha a veszekedő, ne adj Isten kegyetlenkedő házasság úgy tudja, hogy nem válhat el

¹⁵⁵ Az érvelés kidolgozásának történelmi okairól ld. Otto BORNHAK: *Staatskirchenliche Anschauungen und Handlungen am Hofe Kaiser Ludwigs des Bayern*, in: *Quellen und Studien zur Verfassungsgeschichte des Deutschen Reiches in Mittelalter und Neuzeit*, K. Zeumer, VII. kötet, 1. füzet, Weimar, 1933, 116. p.

¹⁵⁶ HERGER Csabáné: *A házassági jogalkotási és jogalkalmazási hatáskör helye az állam és az egyház közötti kapcsolatban*, in: *Jogelméleti Szemle* 3/2000., http://jesz.ajk.elte.hu/herger3.html#_ftn14, letöltés ideje: 2016. október 27. Az elméleti megalapozásról ld. bővebben: Dieter SCHWAB: *Grundlagen und Gestalt der staatlichen Ehegesetzgebung in der Neuzeit bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*, Bielefeld, 1967, 41–45. p.

¹⁵⁷ POLGÁRTÁRS: *Uj magyar házasságjog*, Budapest, 1894, 3–5. p.

semmiképp, akkor próbál különbbé válni, az otthoni béke kedvéért visszafogni magát, és a házastársa is többet tűr vele szemben, megpróbálják minél inkább helyrehozni a házasságukat, mert a válás nem lehet megoldás a problémáikra. Akkor azonban, ha bevezetik az egyszerű polgári elváltást, már nem fognak a házasságukért küzdeni, egyik fél sem fog tűrni a másikkal szemben, hanem rögtön más oldalán próbálja majd keresni a boldogságot.¹⁵⁸ Ebben a gondolatmenetben is van logika mindenképpen, és bizonyos esetekben igaza is van az ezzel érvelőknek, valóban néhány házasságot meg lehetne menteni e módon. Azonban kérdés, hogy a teljesen megromlott házasságot kell-e erőltetni, valóban az szolgálja-e a házaspár és a gyermekek lelki üdvét, ha egy lelkiileg fojtó környezetben, esetleg testi bántalmazások közepette kell élniük mindennapjaikat. Bár erre az volt a válasza a katolikus oldalnak, hogy a válás behozatala sem szüntette meg a rossz házasságokat, inkább szaporította azokat. Ugyanis ha valaki el is válik a rossznak tartott hitvestársától, semmi garancia nincs arra, hogy jobbat fog kapni.

Véleményük szerint a kálvinisták csakis azért támogatják a polgári házasságot, hogy ezzel a katolicizmus gyengítve legyen, hogy a katolikus hitelveken csorba essen. Ugyanis eddig csak úgy válhatott el egy katolikus az állami törvények szerint, ha áttért egy másik hitre. Onnantól kezdve az új hitelvek szerint kellett kezelni a házasságát, és a protestánsoknál a válás megengedett volt. Azonban az új polgári törvények szerint már katolikusként is elválhat az állami törvények szerint, és ez komoly sérelem a katolikus egyházra nézve.¹⁵⁹

A katolikus álláspontot képviselők érvelésükben arra is felhívták az állami házasságkötés pártolóinak figyelmét, hogy míg az állam a polgári házasságkötés bevezetésével a nemzet egységét igyekszik előmozdítani és erősíteni, addig arra nem figyel, hogy a vallás szabad gyakorlatával, és az egyházaknak adott autonómiával épp az ellenkezőjét éri el, mivel az újonnan keletkező vallások és felekezetek is autonómiát fognak követelni maguknak, bomlasztva ezáltal az egységet, és „szakadozottságot” idézve elő.¹⁶⁰

Az állam azon álláspontjára is megvolt a válaszuk, miszerint a polgári házasság bevezetése annak az erkölcstelenségnek is gátat szab, hogy valaki csak azért tér át egy másik hitre, hogy elválhasson a házastársától. A katolikus nézőpont válasza erre az, hogy éppen az állam volt az, aki ennek az erkölcstelenségnek utat engedett az elhibázott törvénykezésével, és erre nem az a megoldás, ha újabb téves törvényeket alkot, hanem ha a korábbi törvényeket

¹⁵⁸ POLGÁRTÁRS 1894, 6–7. p.

¹⁵⁹ POLGÁRTÁRS 1894, 9–10. p.

¹⁶⁰ MIKLÓS Péter: *Az emlékezés világa. Művelődéstörténeti tanulmányok*, Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2015. 160–162. p.

hatályon kívül helyezi, és visszaadja a szentszékek hatáskörébe azon ügyeket, ahol azok eddig is következetesen és ellentmondások nélkül voltak elintézve.¹⁶¹

A katolikus főpapok egyébként abban maximálisan egyetértettek az állammal, hogy a jelenlegi állapot tarthatatlan, ezért kidolgoztak egy megoldási javaslatot a kialakult áldatlan állapotokra, és ezáltal a házasság reformjára. Ennek eszenciáját a következő három pontban foglalhatjuk össze. Egyrészt érvényben szeretnék volna hagyni az egyházjogot és az egyházi jurisdictio-t a katolikusokra és a keletiekre nézve, a többi állampolgárra nézve pedig egységes állami házasságjog és törvénykezés behozatalát javasolták. Másrészt fontosnak tartották volna, hogy az 1868. évi LIII. tc.-et módosítsák, és mondják ki, hogy a katolikus felek között kötött házasság abban az esetben is a kánonjog és az egyházi bíróságok által ítéendő meg, ha valamelyik vagy akár mindkét fél más vallásra tér át. Ugyanez vonatkozna a vegyes házasságokban is a katolikus félre. Megoldási javaslatuk harmadik pontját pedig az képezte, hogy a vegyes házasságokra vonatkozóan egységes jogot kellene alkotni, ez az egységes jog pedig a kánonjog lenne, tehát amennyiben legalább az egyik fél katolikus, az egész házasság és jogkövetkezményei a kánonjog alapján, egyházi bíróságokon ítéltessen meg.¹⁶²

Fontos kiemelnünk, amelyre már a 19. század második felében felhívták jeles szerzők a figyelmet, hogy az egyházjogot is úgy érdemes igazán vizsgálni, úgy kaphatjuk a legteljesebb képet róla, ha a hazai viszonyokkal, adatokkal, tendenciákkal, polgári jogi környezettel együtt vizsgáljuk. Kováts Gyula szomorúságát fejezte ki, hogy régebbi egyházjogi munkák inkább tekintettel voltak erre, és ösztönözték a tudománnyal foglalkozókat, mint a 19. századi szerzők, ezen kívánt ő is változtatni átfogó monográfiájával.¹⁶³

Kováts Gyula egy lehetséges megoldási javaslatot vázolt fel az áldatlan állapotok megoldására. Ennek fő gondolatait azért tartjuk szükségesnek bemutatni, mivel az egyház álláspontja és megoldási javaslata nagyban hasonlít erre, és nagyon megalapozott, összeszedett gondolatmenetet vitt végig. Munkájában kifejtette, hogy az esetről esetre való törvényhozás, amely Magyarországon zajlott 1790-től kezdve, szükségszerűen a jogi szétdarabolódáshoz vezetett. Azt is megállapította, hogy a jozefinizmus hatására történt, és nem a magyar törvényekre vezethető vissza, hogy a vegyes házasságokba állami belenyúlás történt, azt a jól működő és egységes rendszert megszüntették, miszerint a vegyes házasságokat egységesen a kánonjog alapján ítélték meg.¹⁶⁴

¹⁶¹ POLGÁRTÁRS 1894, 22–23. p.

¹⁶² Az 1892. évi február hó 18.-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai, Képviselőház irományok, XV. kötet, Budapest, 1894, 67. p.

¹⁶³ KOVÁTS 1883, VI. p.

¹⁶⁴ KOVÁTS 1883, 239–247. p.

Kováts úgy gondolta, hogy nem az lehet a megoldás az évtizedek alatt keletkezett kaotikus viszonyokra, ha külföldről vesz át a magyar állami jogalkotás valamilyen házasságjogi mintát, amelynek itthon semmi hagyománya nincs, hanem ha a saját jogfejlődésünkből kiindulva próbáljuk valamilyen módon egységesíteni házassági jogszabályainkat. Igaza alátámasztására párhuzamot vont az népiskolai közoktatás 19. századi reformjával. Ott is kezdetben divatba jöttek a felekezet nélküli iskolák, azonban a szekularizáció mellett döntő községek hamar rájöttek, hogy mégsem az a legjobb út, és visszavágytak a régi állapothoz, a katolikus népiskolákhoz, így szép lassan vissza is kerültek az egyház kezébe a népiskolák.¹⁶⁵

A következő megfontolandó szempontokat állította a törvényhozás elé a házassági joggal kapcsolatban. Úgy vélte, hogy fel kell ismernie a törvényhozóknak, hogy a házasság már a jogi szabályozás előtt is létezett, amikor két ember eldöntötte, hogy együtt akar élni. Ez az isteni jogból következik, az embernek a természetjog adta alapvető joga, hogy házasságban éljen, mely már a teremtésre visszavezethető, ez által az egyházi kapcsolata elvitathatatlan, és nem lehet figyelmen kívül hagyni a törvényhozás során. Szó sem lehet tehát arról, hogy a házasságot mint pusztán jogi valóságot, jogviszonyt szabályozzák. Ugyanis nem a jogrend hozza létre, azt már készen találta, és maximum a társadalmi együttélés zökkenőmentessége okán szabályozhatja. A jogrend fő feladata tehát a házasság intézményének megóvása. Kováts azt tartotta volna a helyes megoldásnak, ha az egyházjogot vennék alapul a házasság szabályozásánál, ahogy azt II. József pátense is tette, és a polgári házasságnak („pótpolgári házasság”) csak kiegészítő szerepet szánna. Tehát a főszabálynak azt tekintené, hogy a házasságok az egyházak előtt köttessenek, a katolikus házasság főbb tételei szerinte házasság dolgában állami elismerést igényelnek (pl. a felbonthatatlanság). Amennyiben viszont a pap, lelkész nem venne részt a házasság megkötésében, legyen egy állami közeg, mely előtt az állam házassági joga érvényesülhessen. A házassági ügyek feletti törvénykezést is állami kézbe tenné, hogy az állami törvények teljesen kikényszeríthetők legyenek, tehát az államra és polgáraitra csak az állami hatóságok ítéletének lenne ereje. Azonban véleménye szerint semmiképpen sem szabad megszüntetni az egyházi bírászkodást házassági ügyekben, ugyanis kell lennie egy olyan fórumnak, mely a vitát a saját joga – az egyházjog – szempontjából eldöntené. Viszont az egyházi bíróság ítéletének az egyházon belül volna értelme, valamint az egyház és hívei közötti viszonylatban.

¹⁶⁵ KOVÁTS 1883, 251–252. p.

A katolikus vallás hittételeinek előtérbe helyezésével létrejövő vallási egyenlőtlenséget felismerte, azonban véleménye szerint teljes egyenlőséget nem is lehet és nem is kell létrehozni, tekintettel a különböző vallásokhoz tartozók eltérő számarányaira. Azonban bizonyos tételeknél, mint például a felbonthatatlanság, úgy véli, hogy apró engedményeket kell tenni államilag a protestánsok hitelveire tekintettel. Viszont vegyes házasságoknál (és természetesen katolikus házasság esetén is) a felbonthatatlanságot kell érvényre juttatni, ami a protestáns félre nézve nem a legjobb, de még mindig kisebb bajokkal járna, mint a korábbi állapotok.¹⁶⁶

Összefoglalva tehát az az ő gondolatának vezérelve, hogy a magyar jogfejlődésből, a hazai jogintézményeinkből kell kiindulni, és megoldást találni, nem pedig külföldi jogok átvételével kell megoldást keresni a problémákra. Egyrészt mert a külföldi intézmények sok helyen már ott kudarcba fulladtak (pl. a német birodalmi törvény) másrészt a magyar emberek is könnyebben azonosulnak a régi, bevált szabályozással, mint az idegen, tőlük távol álló joggal. „Házassági törvényhozó a história szövétnekével kezében járhatja csak a maga biztos útját.” Ugyanakkor az egységes polgári házasság bevezetése elkerülhetetlen, azonban ez alatt nem feltétlenül a polgári hatóság előtt kötött házasságot kell érteni. A cél tehát hogy a világi és az egyházi jog együtt, egymást kiegészítve, együttműködve szolgálja a közösség javát.¹⁶⁷

b) Állami érvelés

Ezzel szemben az állami vezetők, törvényhozók más szemszögből közelítették meg a kérdést. A házassági törvény indokolásakor kifejtették, a törvény abból indul ki, hogy a házassági viszony mind a természeténél, mind a felek akaratánál fogva egy egész életre szól. Azonban ha ez a viszony olyannyira megromlott, hogy már nem szolgálja a házasságkötés célját, akkor az államnak nincsenek meg az eszközei ahhoz, a házassági viszony erkölcsi jellegéből kifolyólag, hogy kényszereszközökkel beavatkozzon, azt helyrehozza, ahogy tehetné ezt bármilyen más jogviszony esetén. Tehát mikor már a családi béke helyébe az engesztelhetetlen gyűlölet és megvetés került, nem helyénvaló, hogy bizonyos eszményeknek, melyek a gyakorlatban kivitelezhetetlenek, alárendeljék a felek javát. Továbbá azzal érveltek, hogy amennyiben meg van tiltva a házasság felbontása, azzal még nem tudják meggátolni a

¹⁶⁶ KOVÁTS 1883, 267–272. p.

¹⁶⁷ KOVÁTS 1883, 286–290. p.

házasságon kívüli együttéléseket és a törvénytelen gyermekek születését, amely erkölcstelen állapotokhoz fog vezetni szükségszerűen. Már csak az ember természetéből kiindulva sem lehet az ezektől való tartózkodást megkövetelni, mivel az ember társas lény, és bármennyire szeretne, az esetek többségében nem tud megfelelni annak az elvárásnak, hogy egyedül élje le az életét, mivel a házastársától ágytól és asztaltól el van választva, viszont új kapcsolatot nem létesíthet. Azoknak a gyermekeknek a helyzetéről nem is beszélve, akik törvénytelen együttélésből születtek, és hibájukon kívül, pusztán a születésük törvényteleniségéből kifolyólag az egész életük során erkölcsi nehézségekkel kell megküzdeniük.¹⁶⁸

Továbbá kifejtették azt is, hogy a nőt általában súlyosabban érinthetik a szeparáció következményei, pláne amennyiben az ő hibájából következett be az ágytól és asztaltól történő elválás. Ekkor ugyanis nem tarthat igényt házastársi tartásra, és egyéb vagyoni viszonyai is kedvezőtlené válnak, amely egyenes út ahhoz, hogy nyomorba, esetleg erkölcstelen pénzkeresetbe sodorja az asszonyt. Erre a helyzetre is az elválás a megoldás, amikor új családot alapíthat az asszony, és nincs kitéve a fentebb említett veszélyeknek.

Véleményük szerint a közerkölcsöket egyáltalán nem fogja rombolni a válás megengedettsége, ugyanis ez csak nagyon szigorú követelmények teljesülése esetén, végső esetben lehetséges, amellyel elejét veszik annak, hogy ezzel a lehetőséggel könnyelműen visszaélhessenek. Ráadásul úgy gondolták, hogy éppen az nem tesz jót az erkölcsöknek, hogy amennyiben az ágytól és asztaltól elválasztott felek új, nem törvényes kapcsolatot létesítenek, ezt is nagyon könnyen fel fogják rúgni, és egyre több emberrel fognak tiltott viszonyban élni. Mivel úgy vannak vele, hogy ha törvényesen a bírósághoz fordulnak, akkor sem kapják vissza a szabadságukat, akkor sem tudják a viszonyaikat törvényesen rendezni, így felesleges az állami vagy akár az egyházi szervekhez fordulni. Amennyiben viszont a polgári házasság révén lesz erre lehetőségük, úgy a törvényesen rendezett házasságot fogják inkább választani.

A törvényhozók és magyarázók véleménye szerint a gyermekeknek is ez az új törvény szolgálja igazán az érdekeit, ugyanis egy rossz házasságban, szeretetteljes légkör nélkül, állandó veszekedésben felnőni egyáltalán nem tesz jót a gyermeknek, sőt, súlyos lelki traumáknak teszi ki inkább, holott a gyermekek valódi érdeke a szülőket boldognak látni, és szeretetben élni.

A házasság felbontásával kapcsolatban egyébként leszögezték, hogy a válás nem kényszerítő jog a házasfelekre nézve, tehát amennyiben ők a vallásuk hitelveinek meg akarnak felelni, ezt minden további nélkül megtehetik, aki tehát a hite és lelkiismerete szerint

¹⁶⁸ MÁRKUS Dezső: *A házassági jog és az anyakönyvi törvény kézikönyve, az 1894. XXXI., XXXII. és XXXIII. törvénycikkek és az azokra vonatkozó összes rendeletek és utasítások*, Budapest, 1895, 98–99. p.

házasságát nem tartja megszüntnek, mindenben hű maradhat vallásos meggyőződéséhez. Így amennyiben állami törvény kimondja a házasság felbonthatóságát, ezzel csakis azt deklarálja, hogy megszűnik az állami kényszer a felbonthatatlanság elvének megtartására, ellenben sem az egyházak szabadsága, sem a lelkiismereti szabadság nem sérül.

A válás ultima ratio jellegét azzal is igyekeztek alátámasztani, hangsúlyozni, hogy megszüntették az új házassági törvénnyel a korábban érvényben volt, még II. József pátense által életre hívott, és a bírói gyakorlat által jelentősen tágított szabályt, miszerint a felek legyőzhetetlen gyűlölet címén kérhették a házasság felbontását. Ebben az esetben ugyanis jogilag értékelhetetlen momentumok, érzelmi mozzanatok, és sokszor csak egyik fél akarata alapján bontották fel a házasságot, amely nem kedvezett az intézmény állandóságának. Továbbá nem engedi meg a Ht. a felek kölcsönös megegyezésével történő válását sem, ahogy pedig ezt már több ország törvényhozása behozta a gyakorlatba, ugyanis véleményük szerint a házasság nem alacsonyítható le egy vagyoni jogi szerződés szintjére.¹⁶⁹

Azonban a történeti szempont nem csak II. Józsefíg visszanyúlóan jelent meg az érvelésekben, ugyanis a polgári házasság pártolói e jogintézményt egészen Szent István és Kálmán királyig visszavezették. Álláspontjuk szerint e királyok törvényeiből világosan kitűnik, hogy polgári szerződésnek tekintették a házasságot, mivel az országgyűlés szabályozta nemcsak a világi emberek, hanem még a papok, püspökök házasságát is (ebben az időben még a cölibátusnak nem sikerült maradéktalanul érvényt szerezni). Tehát ha az állam ezt megtehetette a papokkal szemben, akkor véleményük szerint a világi személyek házassága kapcsán még inkább megteheti, a „felvilágosultság évszázadában”.¹⁷⁰

Tehát az egyházpolitikai törvényeknek, melyek a 19. század végén keletkeztek, a törvényhozók szerint a következő elérendő céljai voltak.¹⁷¹ Mindenekelőtt megszüntetni a házassági jogszolgáltatás terén tapasztalható bizonytalanságot, e tekintetben egységes jogot alkotni. Ezen kívül a vallásszabadság eszméjének megfelelően megszüntetni a különböző vallású állampolgárok közötti dogmatikai válaszfalakat, továbbá az anyakönyvezést kivonni a különböző vallásfelekezetek kezéből, hogy az az állami közigazgatás egyik legfontosabb ágává válhasson.¹⁷²

¹⁶⁹MÁRKUS 1895, 98–102. p.

¹⁷⁰HERCZEGH Mihály: *Magyar családi és öröklési jog : a vonatkozó újabb törvények-, felsőbb rendeletek és egy döntvényfüggelékekkel, mely a M. Kir. curiának, úgys mint hétszemélyes, úgys mint legfőbb ítélőszéknek elvi határozatait tartalmazza*, Eggenberger, Budapest, 1885, 5–7. p.

¹⁷¹Az állam 19. század második felében született valláspolitikai döntéseiről pontokba szedett, alapos összefoglalást ld. KEMÉNYFY Kálmán Dániel: *A modern keresztény politika érvényesülésének akadályai*, Budapest, Stephaneum Nyomda Rt., 1905, 12–16. p.

¹⁷²BUKOVSZKY Viktor: *Útmutató anyakönyvi és házassági ügyekben az új módosítási törvény felöléléssel*, Budapest, 1907, 6. p.

A szabadelvű kormány törvényjavaslatáról a liberális szerzők nagy párosszal nyilatkoztak, örömeiket fejezték ki, hogy szakított a törvényhozás a középkorinak nevezett felfogással, és modern, új házassági jogot alkotott. Úgy vélekedtek, hogy a haladó kor szellemének kell győzedelmeskednie, a nemzeti identitásnak, ami elképzelhetetlen egységes törvényi rendszer nélkül. Egy „nemzet-testre” van szükség, ahogy megszületett az egységes Németország és Olaszország, hazánkban is olyan egységet kell teremteni Erdély és Magyarország között, amelyhez szükséges az, hogy a magánjogi viszonyokat az állam rendezze. Megfogalmazásukban ez így hangzik: „Most arról van szó, hogy a modern magyar állam birtokába vegye idegenek által bitorolt jogát. Arról van szó, hogy polgárainak magánjogi viszonyai fölött rendelkezzen. Arról van szó, hogy egységes rendet állítson abban az irtózatosságon, mely a magyar állampolgárok házassági jogviszonyai fölött orgiát ül.”¹⁷³

Az egyházi vezetők, közvetlenül a polgári házasságkötés bevezetése után, 1895. augusztus 31-én egy püspöki közös körlevélben közvetítették álláspontjukat papjaik felé, hogy miként járjanak el annak kiküszöbölésére, hogy az egyház és az állam között összeütközésekre kerüljön sor. Feladatuk tűzték ki, hogy figyelmeztetni és kötelezni kell a híveket, hogy házassági szándékukat először a lelkészüknél jelentsék be, hogy ő megvizsgálja, lehetséges-e ez, nem áll-e fenn valamilyen akadály, érvényes és törvényes házasságot tudnak-e kötni. És csakis akkor keljenek egybe polgárilag, ha a lelkész már megbizonyosodott róla, hogy az egyházi házasságnak semmi sem áll útjában.¹⁷⁴

c) Sajtó

A viták során a katolikus egyháziak igazuk alátámasztására nagyon láttató, néhol kicsit szentimentális hasonlatokkal is éltek: „Mert nehogy úgy járjon, mint azon ember, ki hogy teste szabadabb legyen, a lelkét elúzi magából, s lesz belőle hullá; vagy mint az épület, melyből a köveket összetartó mész kiszedetik és lesz belőle omladék.”¹⁷⁵

¹⁷³CERBERUS: *Polgári házasság és a papok*, Pécs, 1894, 10. p.

¹⁷⁴SCHERMANN 1913, 12–13. p.

¹⁷⁵PORUBSZKY 1868, 12. p.

A katolikusokkal nem szimpatizáló, e korban divatos szóhasználattal „anti-katolikus”¹⁷⁶ sajtó gyakran emlegette, és hevesen sürgette a polgári házasságot. A Hon című lap még a katolikus papságot is szerette volna megnyerni olyan ígéretekkel, hogy ha valamely tagja (pap) házasságot szeretne kötni, nyugodtan tegye meg, ugyanis nem lesz semmiféle jogkövetkezménye, mert a javadalma, nyugdíja, egyéb kiváltsága akkor is megmarad. Természetesen ezt nem hagyták szó nélkül, pontos egyházi jogi választ adtak rá: „E biztatás csalfasága, hogy ne mondjam gonoszsága kitűnik nem csak az egyház kánonjából, melyek szerint a házasságra lépni merő pap álnejjével együtt, ha ez az akadályt tudta, kiközösítetik, és javadalmától sőt papi czimén birt nyugdíjától is megfosztatik (cap. unic. de consangvineit. in Clement. és can. 16. Dist 81.).”¹⁷⁷

A Századunk című folyóirat várta és támogatta a polgári házasság bevezetését, erről a következőképpen írt: „Nem tesz-e a ministerium megint fél lépést, ahelyett, hogy határozottan és ingadozás nélkül megtestesítse a társadalom egyik nagy követelményét (!)”.¹⁷⁸ Ugyanez a lap a Katolikus Néplapot is támadta, mondván: „nemhogy felvilágosítaná, oktatná olvasóit, a vallási fanatizmust igyekszik benne felébreszteni, hanem a polgári házasság ellen szórja rágalmaikat és felkiált: mi ez más, mint lelkiismeretlen ámitása a tanulatlansága folytán hiszékeny népnek? Mi ez más, mint rosszakaratú lázítás azon liberális reformok ellen, melyeket a kormány életbe léptetni törekszik?”¹⁷⁹

Erdélyi folyóiratokban is sokat foglalkoztak a kérdéskörrel, valamint 1895-ben az első polgári házasságról is nagyon részletesen tudósítottak. Ennek mikéntje egyébként nagyon pozitív visszhangra talált, ugyanis mindkét fél nagyon szimpatikusan állt a kérdéshez. Az állami tisztségviselő hangsúlyozta, hogy az egyház felé tartozó kötelezéseket is teljesítsék a felek, az egyháziak pedig arra buzdították a híveket a szószékről, hogy az állami jogszabályoknak is tegyenek eleget.¹⁸⁰

Publicisztikák sora jelent meg tehát a különböző újságokban, folyóiratokban a téma kapcsán, magas színvonalú és komoly érvelések láttak napvilágot mindkét oldal képviselőinek tollából egyaránt. A püspöki karból, a papságból, a hívekből nagy tiltakozást váltott ki a törvény elfogadása.

¹⁷⁶ Az „anti-katolikus” sajtó ellen mozgalom is indult katolikus körökben, erről ld. bővebben: SZIKLAY János: *Negyven év a katholicizmus történetéből: a „Magyar Állam”negyvenéves jubileuma: 1859–1899*, Hunyadi Mátyás Intézet, Bu–26. p.

¹⁷⁷ PORUBSZKY 1868, 1. p.

¹⁷⁸ *Századunk*, 1868. I. évf. 5. sz. 3. p.

¹⁷⁹ *Századunk*, 1868. I. évf. 6. sz. 5. p.

¹⁸⁰ Erről ld. bővebben: CHIMPAN 2012, 9. p.

Nem történt, nem is történhetett ez másképpen Veszprémben sem, ahol a helyi újság – a Veszprémi Hírlap – politikai rovata minden számban hosszú hasábokon keresztül foglalkozott a kialakult helyzettel, a törvényjavaslattal (később törvénnyel) és nem melleleg a liberális kormány helyzetével.

A katolikus szellemiségű újság nagy pátozzsal, hangzatosan fogalmazta meg hozzáállását, szemléletét: „a radikális egyházpolitika látszólag megerősítette ezen szabadkőmives-liberális rendszert, valójában azonban megásta sírját, mert ezen egyházpolitikai törvényjavaslatok ellen küzdeni fogunk mi katolikusok, s velünk együtt azok, kiknek szivéből az igazi vallásosság még ki nem halt s kiknek szivében a szó legnemesebb érteményében vett hazaszeretet tüze még lobog.”¹⁸¹ Összefogásra buzdította híveit, melynek hatásosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy sorra alakultak a katolikus népkörök szellemi mentsvárként a kaotikus viszonyok között.

Külön érdekesség, hogy „A miről liberális lapjaink hallgatnak” címmel olyan rovatot is indított az újság, melyben a katolikusok igazuk alátámasztására külföldi – leginkább olasz és portugál – példákat vonultattak fel arra nézve, hogy külföldön hogyan küzdenek a liberálisok „túlkapásai” ellen, továbbá milyen ballépéseik vannak az ottani szabadelvűeknek, és úgy általánosságban milyen károkat okozhat ez a szekularizálódási folyamat.¹⁸²

5.6. Összegzés

Az állam és az egyház több jog feletti rendelkezési jogon harcolt már a történelem folyamán, azonban helyesen állapította meg Bagossy Bertalan püspöki szertartó, hogy a házasság intézményével kapcsolatos küzdelem volt a legnagyobb mind közül. Mindkét hatalom a saját hatáskörében szerette volna tudni, mivel az egyház a vallásos családban a hit erős várát, az állam pedig a jól rendezett családban a megfelelő társadalmi rend leglényegesebb alapját látta. Mindkét fél különböző tekintélyekre hivatkozott érvelése során, mely őt feljogosítja a rendelkezésre: az egyház Jézus Krisztusra, ki az egyházat alapította, és aki a házasság intézményét szentségi rangra emelte; az állam pedig az ész szavára, mely azt hirdeti, hogy ha a család az államilag elfogadott társadalmi rend alapja, akkor vonják az állam jogkörébe a házassági viszonyt is, mely családokká fűzi össze az embereket.¹⁸³

¹⁸¹ *Veszprémi Hírlap* 1894. dec. 2. 48. szám 6. p.

¹⁸² Pl.: *Veszprémi Hírlap* 1894. dec. 2. 48. szám 8. p.

¹⁸³ BAGOSSY Bertalan: *Feladatunk a polgári házassággal szemben*, Szatmár, 1896, 9–10. p.

Témánkat összefoglalva elmondhatjuk, hogy a voksukat a polgári házasság mellett letevők szerint a házasság polgári szerződés, rendelkezni róla eszerint egyértelműen polgári hatósághoz tartozik. Továbbá azt is kifejtették, hogy a katolikusoknál is, ahol a házasság szentség, a szerződés a szentségtől elválasztható, tehát aki úgy gondolja, köthet házasságot, mint szerződést, de nem kell felvenni azt, mint szentséget. Valamint így összeházasodhatnak a különböző valláshoz tartozó jegyesek is, mert szerintük a jogegyenlőség így kívánja.¹⁸⁴

Erre a katolikusok válasza az volt, hogy nincs korlátlan szabadság, a legfüggetlenebb államnak is meg kell hajolni az isteni törvény előtt, ugyanis az efféle meghajlás az állam méltóságát nem kisebbíti, hanem inkább emeli. Az egyház figyelmeztette az államot, hogy a házassággal kapcsolatos rendelkezést, törvényhozást és bíraskodást hagyja meg – mint Krisztus rendelte – az egyháznak.¹⁸⁵

Az egyház véleménye szerint a polgári házasság mindhárom formájában sérelmes rájuk nézve, mivel szerintük az állam teljesen illetéktelen ebben a kérdésben, már csak azért is, mert mint szentséget profán módon tárgyalja, erkölcsileg tilos kötések lehetővé tesz, az érvényes házasságokat felbontja, az egyház jogaival teljesen szembemelve előmozdítja a teljes vallási közömbösséget, továbbá olyan téves tanítást hirdet és tesz magáévá, miszerint a szerződés és a szentség egymástól elválasztható. Problémának látták továbbá, hogy az állam és az egyház a kölcsönös, mindkét félre nézve kedvező megegyezés helyett egymás tekintélyét rontják, mivel az egyház kénytelen a polgári házasságot érvénytelennek, jogtalannak minősíteni, az állam pedig az ellenkező álláspontot képviseli, még ha meg is engedi az egyházi házasságkötést. Helytelennek találták a polgári szabályozást azon oknál fogva is, hogy az állami szabályozás esetén a házasság felbonthatatlanságának alaptétele sérelmet szenved, gyakorlatilag lehetetlen ezt betartani, mivel az állam azon a címen vonja hatalmi körébe a házasságot, mert pusztán polgári szerződésként tekint rá. A polgári szerződés azonban természetéből adódóan a felek megegyezésével felbontható, megszüntethető.

Ezzel szemben az állam magának vindikálta a jogot arra, hogy szabályozza a házassági ügyeket, ugyanis csak így hozhat minden felekezetre kötelező, egységes szabályokat. Erre azt javasolta a katolikus egyház, hogy csak a többi felekezetre nézve léptesse életbe az állam a polgári házasságot, de az állam ezt nem találta járható útnak, mivel véleménye szerint kivételes törvényekkel nem lehet az államot kormányozni. Továbbá az állami vezetők azon az állásponton voltak, hogy a felekezetiileg semleges államnak megvan az a joga, hogy az egyes vallások elvein felülemelkedve intézze az állami szükségleteket. Erre az egyháznak az volt a

¹⁸⁴ PORUBSZKY 1868, 9. p.

¹⁸⁵ PORUBSZKY 1868, 9. p.

válasza, hogy vallás nélküli állam nem létezik, mert ha az egyes emberek vallásra vannak kötelezve, akkor az összesség is, azaz az állam is. Arra a megállapításra jutott a katolikus egyház, hogy a vallás sérelme nélkül is biztosíthatja az állam a jogi rendet, amennyiben elrendeli, hogy először egyháziilag kell megkötni a házasságot, és csak utána polgárilag. Ezzel szemben az állam éppen fordítva járt el, először polgárilag tette kötelezővé a házasságkötést, és csak utána ad lehetőséget az egyházi egybekelésre. Sőt, büntette azokat a papokat, akik a polgári esküvő előtt esketnek.¹⁸⁶

Láthattuk tehát, hogy komoly viták keresztüztüében állt a kérdés, az idő azonban igazolta, hogy valóban szükség volt a házassági jog rendezésére. A törvény hatályba lépését követően mindkét fél nagyon kulturáltan állt a kérdéshez, az állami hivatalnokok több esetben figyelmeztették az előttük házasságot kötőket, hogy ne hanyagolják el az egyházi kötelezettségeiket sem, valamint az egyháziak is a kompromisszumot keresték hazánk közös java érdekében, és a szentszéki dokumentumok tanúsága szerint is általában nagyon jól tudtak együttműködni a házassági ügyek rendezésében.

6. A polgári házasság bevezetése Európa egyes államaiban

Témánk szempontjából érdekes és hasznos lehet egy rövid kitérő erejéig a külföldi viszonyokra is pillantást vetni. A házassági jog-összehasonlítás több okból is indokolt lehet, egyrészt mert a magyar kodifikáció idején, a századforduló környékén a párhözamosan zajló német kodifikáció eredményeit erőteljesen figyelembe vették, másrészt az OPTK magyarországi hatályba léptetése is hatást gyakorolt Magyarország jogfejlődésére.¹⁸⁷ Hazánk egyházüggyel és polgári házassággal kapcsolatos tudományos vitáiban, valamint a törvényhozásban is gyakran találunk hivatkozást a külföldi állapotokra. A házassági törvény megalkotói bizonyos helyeken a külföldi törvényeket, törvénytervezeteket használták ihletforrásként a hazai jogszabályok megalkotásakor: honatyáink hol kritikusan tekintettek az egyes külföldről megismert jogintézményekre, és negatív példaként citálták őket, hol azok kiválóságát hirdették, melyeket hazánkban is üdvös lenne bevezetni.

¹⁸⁶ Ht. 123. §, SCHERMANN 1913, 13–14. p.

¹⁸⁷ HERGER Csabáné: *Az összehasonlító jogtörténeti kutatások határai a házassági vagyonyjog területén*, in: Béli Gábor – Korsósné Delacasse Krisztina – Herger Csabáné (szerk): *Út juris ordo exigít. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*, Pécs, 2016, 93. p.

Kováts Gyula, a kor neves egyházjogásza, és a törvényhozási munkálatokban való közreműködésre is többször felkért, jeles szakembere ugyanakkor óva intette a jogalkotókat, hogy a külföldön megismert, és ott akár be is vált jogintézményeket gondolkodás nélkül bevezessék hazánkban. Arra figyelmeztetett ugyanis, amivel messzemenően egyet tudunk érteni, hogy mindig a hazai jogfejlődésből, a hazai jogintézményekből kell kiindulni, azokat kell zsinórmértéknek tekinteni a törvényhozás során. Egyrészt mert azok már kiállták az idő próbáját, másrészt a hazai törvénytisztelő állampolgároknak is könnyebb azonosulni egy olyan szabályozással, amelyik nem egyik napról a másikra lett rájuk „kényszerítve”, hanem a hagyományokból már ismerhetik, vagy találkozhattak hasonlóval.¹⁸⁸ Hozzá kell tennünk azonban, hogy természetesen vannak olyan dolgok, amelyeket nem árt a külföldi példákban ellesni, akár negatív tapasztalatokat, akár pozitív, a gyakorlatban jól bevált szabályozást, így mindig érdemes vizsgálat alá vetni a külföldi mintákat.

A házassági szabályozás kapcsán leginkább az osztrák, a francia és a német szabályozás bír relevanciával, ugyanis hazánk házassági jogviszonyaira leginkább e három állam törvényhozása gyakorolt hatást. Németországgal (összefoglaló néven illetve a német államokat, mivel a vizsgált időszakban többször is megváltozott nevű és taglétszámú államalakulatról van szó) kapcsolatban már ott felfedezhetjük az első párhuzamot, hogy náluk is hatalmas tarkaságot mutatott a házassági jogrend, nehéz volt nyomon követni, hogy mire éppen melyik jog az irányadó. Ráadásul még az is tarkította a képet, hogy a különböző német államoknak (a német egység létrejötte előtt főként) különböző házasságjoga volt. Bár ezen változtatott az 1875. február 6-ai birodalmi törvény, mely egységes házasságjogi szabályozást vezetett be, mégpedig a kötelező polgári házasság intézményén keresztül. Ezt a törvényt többségében elrettentő példaként hozták fel a korabeli magyar szerzők, mint olyat, mely néhány év alatt bizonyította, hogy mennyire elhibázott ez az út.¹⁸⁹

Mielőtt a konkrét szabályozásokra térnénk, nézzük meg először, hogy a kor néhány neves külföldi gondolkodója miként vélekedett a témában. Kitűnően körvonalazták a házassági törvényhozás feladatát a kor nagy gondolkodói, Savigny és Puchta.

Savigny három szempont kiemelését tartotta fontosnak: a házassági intézmény méltóságát, az egyéni szabadságot és a jogvédelmet. Ezek közül véleménye szerint talán az első a legfontosabb, mely azt összegzi, hogy komoly tisztelettel kell viszonyulni ezen intézményhez a törvényhozás során, mivel ez az emberi lét lényeges és szükségképpen formája, másrészt az államra nézve is komoly relevanciával bír, létének mellőzhetetlen alapja.

¹⁸⁸ Ld. erről bővebben: KOVÁTS 1883, 240–252. p.

¹⁸⁹ KOVÁTS 1883, 250. p.

Nagyon fontos emellett, hogy az egyéni szabadságnak elég tér jusson, a feleknek kellő szabadságot kell nyújtani, mivel ezt kívánja meg a jogintézmény jellege. Harmadrészt a házasság terén a jogvédelem szerepe igencsak korlátozott, ez a szabadságból is adódik, a jogvédelem szempontjának csak nagyon kis szerepet szabad játszania. Ugyanis itt olyan szituációk alakulhatnak ki, ahol lehetetlen jogvédelmet nyújtani, mint például a hűtlen elhagyás esetén, vagy a házasságon belüli bántalmazások elkerülésére sem lehet biztosítékot adni. Kártérítésről pedig e jogviszonyok esetén nem is eshet szó, ahogy például ezt a vagyoni jog terén a jog könnyen meg tudja oldani. Bár arra véleménye szerint mindig figyelni kell, hogy az egyéni szabadság ne hogy az intézmény rovására menjen, ugyanis a házasságnak olyan elismerésnek kell örvendenie, mely az egyéni véleménytől és a tetszéstől független.¹⁹⁰

*Puchta*nak pedig az volt az alapgondolata, hogy a házasság jogi téren három szempontból is relevanciával bír, ugyanis egyházi, magánjogi és politikai intézmény is egyben. Ezért van az, hogy több jogág, jogrendszer is szabályozni kívánja, valamint kizárólag a saját jogterületéhez tartozónak próbálja elismertetni. Mind a magánjog, mind a közjog, mind az egyházjog magáénak érzi, ezért ezek a területek egymással állandóan harcban állnak, és hol egyik, hol a másik kerül túlsúlyba. *Puchta* szerint az lenne a helyes, ha a házasság mint magánjogi jogviszony sértetlen maradna, azonban az egyház és az állam igényeit sem szabad nem létezőnek tekinteni és elnyomni. Egyiket sem szabad kizárólag érvényesíteni vagy túlsúlyba engedni a másik rovására, mert az hibás következményekhez fog vezetni. Ő is tárgyalta az egyéni szabadságot, akárcsak *Savigny*, és azt domborította ki ebből, hogy az egyház és az állam jogos elvárásainak meg kell előznie az egyéni szabadságot.¹⁹¹

E gondolati bevezető után először is vizsgáljuk meg, hogy Európa országaiban a polgári házasság élt-e vizsgált korszakunkban, és ha igen, melyik formája, majd vessünk egy pillantást arra is, hogy a hivatkozott jelentősebb európai államoknak milyen elvek mentén épült fel a házasságjoga.

Európában legelőször Németalföldön vezettek be polgári házasságnak minősíthető intézményt 1580-ban, majd 1795-ben bevezették a kötelező polgári házasságot Hollandiában. Ezen kívül az 1848-as forradalmak után, mint a modern szabadság követelményét, több állam is sietett bevezetni a polgári házasságot, melynek kötelező formája a következő államokban

¹⁹⁰ Ld. bővebben: Friedrich Karl von SAVIGNY: *Darstellung der in den preußischen Gesetzen über die Eheschließung unternommenen Reform*, in: Savigny: *Vermischte Schriften*, Berlin, 1850., 222–414. p.

¹⁹¹ Georg Friedrich PUCHTA: *Die Ehescheidungsfrage*, in: *Fliegende Blätter für Fragen des Tags*, Berlin, 1843, 24. p.

állt fenn: Franciaországban, Belgiumban, Svájcban, Németországban, Olaszországban¹⁹² és Romániában. Fakultatív polgári házasság élt Angliában és a skandináv államokban (igaz csak a 20. század elejétől kezdve). A szükségbeli polgári házasságot is több állam szabályozásában megtalálhattuk: így Lengyelországban, Spanyolországban vagy Ausztriában.¹⁹³

Franciaországban, bár a polgári házasságnak bizonyos momentumokban voltak előzményei a történelem folyamán,¹⁹⁴ a nagy francia forradalom időszakában került először erőteljesen előtérbe a polgári házasság bevezetése, melyet meg is valósítottak a 18. század végén. Az 1791-es alkotmány polgári szerződésnek tekintette a házasságot, valamint rendelkezett többek között a házasságok anyakönyvezéséről is. Ennek nyomán 1792. nov. 20-án egy dekrétum bevezette a kötelező polgári házasságot. E jogszabály jelentős mértékben megkönnyítette a válást, ugyanis közös megegyezéssel fel lehetett bontani a frigyét, valamint az egyik fél döntése alapján is, ha a másik fél nem teljesítette szerződési kötelezettségeit.¹⁹⁵

A Code Civil 18. század végi tervezetei már kivétel nélkül szintén a polgári formát fogalmazták meg (alapul véve egyébként az 1792-es törvény rendelkezéseit, de a bontásoknál visszatérve a vétkességi elvhez), ennek megfelelően az 1804-es polgári törvénykönyv is ezt tette magáévá, mely aztán mintául szolgált Európa számos államának. Napóleon tiltotta, hogy a polgári házasságkötést megelőzze az egyházi esketés.¹⁹⁶ Franciaországban tehát az állami házassági jog elkülönült az egyházi szabályozástól, az egyház és az állam e tekintetben is ketté lett választva. Bár az 1816-os restauráció eltörölte a Code Civil válásra vonatkozó rendelkezéseit, és a kánonjogi szabályozást alapul véve újra a felbonthatatlanság elvének szerzett érvényt. Ez a helyzet 1884-ig állt fenn, amikor szinte változatlan formában újra életbe léptették a napóleoni kódex válásra vonatkozó rendelkezéseit.¹⁹⁷ Egyes vélemények szerint a francia szabályozás volt leginkább a magyar házassági törvény inspirálója.¹⁹⁸ E véleménnyel nem feltétlenül értünk egyet a később kifejtettek fényében.

Az Osztrák Császárságban az 1783-as Ehepatent (azaz a hazánkban 1786-ban bevezetett házassági pátenst) volt ez első, mely a házasságot polgári szerződésként definiálta. A

¹⁹² Olaszországban különleges szabályozás érvényesült, ugyanis bár kötelező polgári házasság volt bevezetve, ennek ellenére nem kellett megelőznie a polgári hatáság előtti kötésnek az egyházi egybekelést, valamint a megkötött házasság felbonthatatlan volt.

¹⁹³ SIPOS – GÁLOS 1960, 76–78. p.

¹⁹⁴ Erről ld. bővebben: HERGER 2006, 51–53. p.

¹⁹⁵ E törvény hatására jelentősen megemelkedett a válások száma, főleg a nagyvárosokban, így elég hamar módosították a törvényen e folyamat visszaszorítására. KATONÁNÉ SOLTÉSZ Mária: *A válás intézményének története*, in: Jogtudományi Közlöny, 1985/2., 59. p.

¹⁹⁶ HERGER 2006, 53–54. p.

¹⁹⁷ KATONÁNÉ 1985, 59. p.

¹⁹⁸ KATONÁNÉ Soltész Mária: *A házasság jogi intézményének sorsfordulatai a kapitalista társadalomban (A franciaországi tapasztalatok)*, in: Jogtudományi Közlöny, 1978/3., 132. p.

következő – témánk szempontjából – fontos szabályozást az 1811-es ABGB házasságjoga jelentette, mely bár polgári szerződésként definiálta a házasságot, ennek ellenére a kötelező egyházi házasságkötés elvén állt.¹⁹⁹ Majd az Osztrák Császárság területére is betörték a felvilágosodás eszméi, a szabadságjogok hangsúlyozása, így 1848-ban a Pillersdorfi Alkotmány alapjogi katalógusa már deklarálta a vallásszabadság jogát, a Kremsieri tervezet pedig előírta volna, hogy először állami anyakönyvvezető előtt kell megkötni a házasságot. E tervezet azonban soha nem lépett hatályba, de a korabeli törekvéseket hűen tükrözi. S bár 1855-ben egy konkordátum ismét bevezette a katolikusokra nézve a kánoni házasságjogot, az 1867-es változásoknak köszönhetően a Decemberi Alkotmány más irányvonalakat tűzött ki²⁰⁰, melyek megvalósítására 1868-ban három törvény is született. Ezek közül az egyik a házasságjogot rendezte újra. Ennek megfelelően a katolikusokra nézve az ABGB házasságjoga volt irányadó, valamint kiegészítő jelleggel bevezette a szükségbeli polgári házasságot, azokra az esetekre, amikor a lelkész megtagadja az esketést.

Angliában az anglikán egyház létesítése előtt a common law és a kánonjog együttesen volt jelen a házassági jog kapcsán, majd később az anglikán szabályok váltak uralkodóvá, melynek kapcsán ki kell emelnünk, hogy ez az egyház tradicionálisan kánoni maradt. Angliában is megjelent a kötelező polgári házasság iránti igény, igaz ugyan, hogy ez csak egy rövid fellángolás erejéig tartott, ugyanis Cromwell 1653-ban bevezette a polgári házasságot, azonban e törvény nagyon hamar semmissé vált, 1661-ben. A házasságkötés formai kellékeit először 1754-ben határozták meg (Lord Hardwick's Act), mely a titkos házasságkötések ellen irányult, ekkor a házasság anglikán lelkész előtt való kötését írták elő. Valamint kötelezővé tette a háromszori kihirdetést a jegyespár templomában, és két szavahihető tanú, valamint a lelkész jelenlétét a házasság megkötésekor.²⁰¹ 1836-ban bevezették a fakultatív polgári házasságot, így a frigy ezentúl polgári hatóság vagy az egyház színe előtt is köttethetett, a jegyesek választása alapján.²⁰²

¹⁹⁹ABGB 44. §.

²⁰⁰Erről ld. bővebben: Anton VISEK: *Die Civilehe vor dem Forum des Rechtes und des Gewissens*, Druck und Verlag der Cyrillo-Methodisches Buchdruckerei, Prag, 1884, 20–22. p.

²⁰¹HERGER 2006, 61–62. p.

²⁰²DÁRDAY Sándor: *A polgári házasság*, in: Szabadelvűparti Naptár, 1885, 44–51. p.

6.1. A polgári házasság bevezetése a Német Birodalomban, különös tekintettel hazánk jogalkotására gyakorolt hatásaira

Végül vizsgáljuk meg kicsit alaposabban a német viszonyokat, ugyanis az szolgálta a leginkább alapul a hazai törvény megalkotásakor. A német területeken, a későbbi Német Birodalomban 1875-ig nem volt egységes, birodalmi szintű szabályozás a házasságra, a házasság megkötésére, a vele kapcsolatos törvénykezésre vonatkozóan, az egyes szövetségi tagállamok maguk szabályozták e kérdéskört. Bár a német területek egészen addig, míg két államba nem tömörültek (Német Birodalom és Osztrák Császárság), meglehetősen széttagolt formában léteztek, ennek ellenére a térség egyházpolitikája meglehetősen hasonló képet mutatott. E hasonlóság három nagyobb alkotmánytörténeti momentumra vezethető vissza. Egyrészt a középkori *Sacrum Romanum Imperium* közös egyházpolitikájának közvetett módon – a birodalom átörökített intézményeiben – fellelhető volt a hatása. Másrészt a protestantizmus a Német-római Birodalom területén mindenhol elterjedt, harmadrészt az 1848-as forradalmi hullámban született új alkotmányok, alkotmánytervezetek meglehetősen azonos szellemiséget képviseltek, hasonló elveket fogalmaztak meg.²⁰³

A német szerzők a történeti okok vizsgálatánál kiemelik a Franciaországból eredő szekularizációs hatásokat, melyek elsőként alakították az állam és az egyház viszonyrendszerét, majd kiemelték a bécsi kongresszus után fő sodorvonalként, hogy e két hatalom egymástól szép lassan egyre inkább elkülönítve kezdett működni. Továbbá hangsúlyozták, hogy a német államokban elég komoly vallási inhomogenitás volt megfigyelhető, amely még inkább előrevetítette a paritás elvének érvényesülését, valamint a gondolati, tudományos és egyéb szabadságjogok érvényesülését. Ez az időszak volt egyébként a német területeken a konkordátumok időszaka, ugyanis több német tagállam konkordátumot kötött Rómával. (Jó példa erre az 1818-as bajor Religionsedikt, mely az 1817-ben megkötött konkordátum nyomán született.)²⁰⁴

Bár az 1848-as szellemi áramlatok hatására itt is napirendre került a polgári házasság bevezetése, arról döntés is született. A frankfurti alkotmányban lefektették, hogy a házasság érvényessége annak polgári megkötésétől függ, azaz csakis annak meglétével tekinthető érvényesnek, és csakis ezután volt lehetőség egyházilag is megkötni e szent frigyét. Azonban különböző technikai nehézségek miatt (anyakönyvek vezetésének kérdése, a házasságkötésre

²⁰³HERGER Csabáné: *A vilmosi Németország és az osztrák Császárság egyházpolitikája*, in: Miskolci Jogi Szemle: A Miskolci Egyetem Állam- És Jogtudományi Karának Folyóirata 2, 2009, 75–76. p.; az alkotmánytörténeti gyökerekről ld. részletesebben: HERGER 2009, 75–89. p.

²⁰⁴Christoph LINK: *Staat und Kirche in der neueren deutschen Geschichte*, Frankfurt am Main, 2000, 30–33. p.

kijelölendő hatóságok körüli bonyodalmak) végül arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ezt a kérdést ne szövetségi szinten rendezzék, hanem az egyes tagállamokra maradt a szabályozás, azaz a polgári házasság alkotmányoszerű bevezetésének mikéntje. Vessünk egy pillantást először arra, hogy ez miképpen történt a „Nachmärz-ben”, milyen hasonlóságokat és különbségeket fedezhetünk fel az egyes szabályozásokban.²⁰⁵

Azt előjáróban mindenképpen le kell szögezni, hogy a frankfurti alkotmányozás során nem volt a semmiből előhúzott gondolat a polgári házasság bevezetése. A Rajna menti területeken, mivel rövid ideig francia uralom alá került, a Code Civilt hatályba léptették, mely által a polgári házasság bekerült e terület vérkeringésébe. Így, bár visszatértek ezen országrészek az „anyaországához”, és a Code Civilt hatályon kívül helyezték, nem volt idegen a polgári házasság gondolata, amint a törvényhozásban ez a kérdés napirendre került.²⁰⁶ Ennek megfelelően a frankfurti alkotmányban nem csoda, hogy ez a kíváncsi fogalmazódott meg az egész szövetségre nézve.

Nézzük tehát, hogy az egyes tagállamok miként álltak hozzá a polgári házasság bevezetésének kérdéséhez. Lényegében háromféle megoldással találkozhatunk, ha nagy vonalakban nézzük a kérdést. Voltak tagállamok, melyek elutasították a polgári házasság bevezetését, voltak, amelyek kötelező érvénnyel, kizárólagosan bevezették, és a harmadik csoportba azon államok tartoztak, melyek vagy fakultatív jelleggel vezették be, vagy a szükségbeli formát preferálták.

Vizsgáljuk meg az első csoportot, melyek voltak például azok a tagállamok, ahol nem jutott egységesen érvényre a polgári házasság. Elsőként említhetjük Kurhessent, ahol az 1848-ban bevezetett kötelező polgári házasságot eltörölték, pontosabban mondva csak bizonyos népcsoportokra (pl. zsidókra) tartották érvényben egy 1853-as törvénnyel. A hannoveri királyságban szintén elvetették a polgári házasság bevezetésének gondolatát teljes egészében.

A második csoportra jó példa a fentebb említett Frankfurt, ahol a jogtörténeti előzményeknek megfelelően nem meglepő, hogy a kötelező polgári házasságtól nem idegenkedtek, hanem azt vezették be a frankfurti alkotmány szellemének megfelelően.²⁰⁷

A harmadik megoldást követő államok köre kicsit tarkább képet mutat, ezekben a tagállamokban valamilyen szinten helyet kapott a polgári házasság, azonban nem kötelező jelleggel, hanem vagy fakultatív formában, vagy szükségbeli jelleggel. Badenben Napóleon

²⁰⁵Vö. Stephan BUCHHOLZ: *Eherecht zwischen Staat und Kirche, Preußische Reformversuche in den Jahren 1854 bis 1861*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1981, 19–29. p.

²⁰⁶Ld. erről bővebben: Ernst WOLF – Gerhard LÜKE – Herbert HAX: *Scheidung und Scheidungsrecht. Grundfragen der Ehescheidung in Deutschland*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1959, 38–43. p.

²⁰⁷Inken FUHRMANN: *Die Diskussion über die Einführung der fakultativen Zivilehe in Deutschland und Österreich seit mitte des 19. Jahrhunderts*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1998, 39–41. p.

kora óta fenntartották a polgári házasságot, azonban csak a fakultatív fajtáját. Hamburgban egy 1851-ben hozott törvény először csak a zsidók és a keresztények között kötött házasságra nézve vezette be a polgári házasságot, később azonban, 1861-ben, fakultatív jelleggel általánosan bevezették. Württembergben 1855-ben szükségbeli polgári házasságot vezettek be, mely azonban nem volt a zsidók és keresztények házasságára korlátozva. Szintén szükségbeli formában hozták be a polgári házasságot Anhalt-Dessau-ban, viszont csakis olyan esetekre nézve, ahol egyházi akadály forog fenn, itt egyébként a kötelező formát 1851-ben törölték el. Nassauban érdekes megoldás született, ugyanis 1863-ban olyan felekezetekre nézve vezették be a polgári házasságot, melyek papjai nem voltak feljogosítva az összeadásra.²⁰⁸

Poroszország viszonyaira, mely a legerősebb és legjelentősebb tagállamnak számított, külön is érdemes röviden pillantást vetni, továbbá a kultúrharca itt bontakozott ki a legerősebben, így ebből a szempontból is érdekes a vizsgálata. A két legdominánsabb felekezet az evangélikus és a római katolikus volt ebben a tagállamban. Az evangélikus lelkészek állami tisztségviselőknek számítottak, a házassági jog tekintetében pedig az állami törvényeknek voltak alárendelve. A római katolikus egyház pedig a sok évszázados múltra visszatekintő hagyományaival és saját intézményeivel, szervezetével szintén jelentős tényezőnek számított.²⁰⁹ Ennek megfelelően hiába szabályozta az állam a házasságkötést, az egyháztagnak mindig is a saját törvényeiknek, a kánonjognak megfelelően rendezték a házassági ügyeiket. Az *Allgemeines Landrecht* szabályozta mind a házasság megkötését, mind a felbontását, ez utóbbit oly módon, hogy a feldúltsági elvet ötvözte a vétkekességi elvvel: lehetővé tette a megegyezéses válást gyermektelen párok esetén, valamint az egyoldalú, a másik fél vétkekességére tekintet nélküli válást is, amennyiben a felek közötti viszony engesztelhetetlen és mélyen gyökerező ellenérzés következtében végérvényesen megromlott.²¹⁰ Ezen kívül bevezette a kötelező és felbontható polgári házasságot, bár rendelkezéseiben felfedezhető némi egyházi jogi attitűd²¹¹, azonban visszás helyzet alakult ki az államban érvényesülő két jog (a civil és az egyházi jog) eltérése, összehangolatlansága miatt. Ugyanis az állami törvény a lelkész előtt rendelte kötni a házasságot, azonban a katolikus papok megtagadták az összeadást, amennyiben polgárilag elvált személy szeretett volna új házasságot kötni, mivel a kánonjog szerint a házasság felbonthatatlan, az csakis egyik

²⁰⁸DÁRDAY 1885, 46–47. p.

²⁰⁹A katolikus egyház Kulturkampf alatti viszonyainak, helyzetének részletes bemutatását ld. LINK 2000, 32–36. p.

²¹⁰KATONÁNÉ 1985, 60. p.

²¹¹vö. Inken FUHRMANN: *Die Diskussion über die Einführung der fakultativen Zivilehe in Deutschland und Österreich seit mitte des 19. Jahrhunderts*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1998. 41. p.

fél halálával szűnhet meg (vagy az érvénytelenség egyházi kimondásával). Ráadásul nem csak a papok voltak ezen az állásponton, 1831-ben történt az első eset ugyanis – melyet még hasonlók követtek –, amikor evangélikus lelkész is megtagadta a felek összeadását, holott már polgári törvényszék törvényesen elválasztotta őket. 1858-ban már 2000-re emelkedett azoknak az eseteknek a száma, melynél megtagadták az egyházi kötést. Bár 1847-ben hoztak egy törvényt, mely a polgári házasságot bevezette azoknak a katolikusoknak és evangélikusoknak, akik kinyilvánították egyházukból való kilépésüket, ez sem javított sokat a helyzeten. A kormány, bár nem teljes meggyőződéssel, de benyújtott egy törvényjavaslatot 1859-ben a fakultatív polgári házasság bevezetéséről, melyet a törvényhozás elutasított. 1861-ben újra napirendre került a fakultatív polgári házasság bevezetésének gondolata, mi több, az uralkodó az egyik legfontosabb kérdésnek a házassági jog rendezését jelölte meg, ennek ellenére az urak háza 1863-ban szintén nagy többséggel utasította el ezen kezdeményezéseket. Ezután a kérdés a külpolitikai események miatt háttérbe szorult, és az egységes Német Birodalom létrejöve után lett rendezve a házassági jog a kötelező polgári házasság bevezetésével 1875-ben.²¹² E birodalmi törvényről elmondható, hogy lényegében a protestáns egyházi jogszabályokat követte szekularizált formában.²¹³

Természetesen, ahogy hazánkban, úgy a Német Birodalomban sem örült mindenki maradéktalanul a kötelező polgári házasság bevezetésének: mind a törvény meghozatala előtt, mind az után igyekeztek különböző bizonyítékokkal alátámasztani, hogy mennyire káros e megoldás a házasságokra nézve.²¹⁴ A kor két legnagyobb szakértője vizsgált témánkban *Emil Friedberg* és *Rudolf Sohm* volt. Rájuk hivatkozott több szerző is munkájában, méltatta azokat, vagy éppen a hiányosságokra próbálta felhívni a figyelmet. A két említett tudós sem értett egyet sok mindenben, olyannyira, hogy amiképpen megfigyelhettük hazánkban Kováts Gyula és Roszner Ervin egymással replikázó munkásságát, mely nézetkülönbségeiket monografikus formában is megjelentették, így volt ez a Német Birodalomban az említett szerzők között is. Bár e munka keretei között erre nem áll módunkban kitérni, műveikből kiváló képet kaphatunk a korabeli német házasságjogi viszonyokról. Friedberg olyan jelentős munkát készített a házasságjogi témakörben 1865-ben, mely az e tárgykörben született

²¹²DÁRDAY 1885, 48–49. p.

²¹³Hans DÖLLE: *Familienrecht. Darstellung des deutschen Familienrechts mit rechtsvergleichenden Hinweisen*, I. kötet, C. F. Müller, Karlsruhe, 1964, 183. p.

²¹⁴Arra is volt példa, hogy különböző tartományokból származó petíciókat (pl. Württembergből, Hamburgból, Hannoverből, stb.) vonultattak fel a kötelező polgári házasság ellen. OERTZEN-LEPPIN: *Zeugnisse wider die obligatorische Zivilehe und für die Freiheit christlicher Eheschließung*, Gütersloh, 1882, 26–38. p.

törvényhozásra, azaz vizsgált témánkra is befolyást gyakorolt.²¹⁵

Vizsgáljuk meg kicsit jobban, hogy a legfontosabb kérdéseket miként szabályozta az 1875-ös birodalmi törvény, majd vessük össze a magyar Házassági törvénnyel, milyen hasonlóságokat és milyen különbségeket fedezhetünk fel köztük, hol használták fel hazai törvényünk megalkotásakor a német mintát.

A német törvény felépítését tekintve a következőket állapíthatjuk meg. Elsőként, főszabályként leszögezhetjük, hogy az emberi élet három fő eseményét (állapotát megváltoztató momentumát) tette szabályozása középpontjába: a születést, a házasságkötést és a halált. E mozzanatok határozták meg a felépítését: egy általános rendelkezéseket tartalmazó fejezet után külön fejezetekben foglalkozott e témakörökkel, leghosszabb terjedelemben, két fejezet erejéig a házasságjoggal (a házasságkötés feltételei és a házasságkötés formája és igazolása, hitelessége címmel).

Leszögezte a törvény már az első paragrafusban, hogy e három tény igazolása csakis akkor lehet jogilag értékelhető, ha államilag rendezett hivatalok útján történik, az ott vezetett regiszterbe történő bevezetéssel (bejegyzéssel). E hivatalok alapítását, működését egyébként több szakaszon át, meglehetősen részletesen szabályozta a törvény. Azért is voltak jelentősek e szervek, ugyanis itt kellett vezetni a háromfajta regisztert (születési, házassági, halálozási), méghozzá az e törvényben komoly alapossággal kimunkált, aprólékosan rendezett szabályok szerint (pl. pontosan milyen adatoknak kell benne szerepelni, milyen betűvel kell lejegyezni az adatokat, szerepelhetnek-e rövidítések, stb.).²¹⁶

A születések anyakönyvezésének tárgyalása után a törvény harmadik és negyedik fejezete volt az, mely a házasságjogot részletesebben szabályozta. Első témakörként a házasságkötéshez szükséges feltételeket vette sorra a jogszabály. Ennek első paragrafusában kijelentették, hogy az érvényes frigy megkötéséhez elengedhetetlen a – kánonjogban is oly fontos – felek beleegyezése, valamint a házasságkötési képesség, azaz a megkívánt életkor betöltése (e kort lentebb vizsgáljuk meg). E témakör, azaz a kor kérdésének a magyarázatánál (is) kiválóan megfigyelhetjük, hogy e törvény megalkotásakor sem teljesen új, előzmények nélküli jogot kívántak alkotni a törvényhozók, ahogy hazánkban sem, ugyanis a törvény indokolásában rendre felbukkan hol külföldi jogszabályokra, leggyakrabban a Code Civile történő utalás, hol a hazai tartományi jogok szabályozását vették elő. Tehát a külföldi

²¹⁵ Ahogy ezt ő maga is megjegyezte egyik munkája előszavában: Emil FRIEDBERG: *Verlobung und Trauung*, Leipzig, 1876, 6–8. p.; az említett, komoly hatást gyakorló műve: Emil FRIEDBERG: *Das Recht der Eheschliessung in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Leipzig, 1865.; Sohm válasza Friedberg munkájára: Rudolph SOHM: *Trauung und Verlobung*, Hermann Böhlau, Weimar, 1876.

²¹⁶ 1875. évi birodalmi törvény, 13–16. §. A birodalmi törvény szövegét ld. HINSCHIUS 1876, függelék.

szabályozásokat nem csak hazánkban kísérték figyelemmel, hanem más országok jogalkotói is hasonlóképpen jártak el, így világosan állíthatjuk, hogy az egyes jogrendszerek jelentősen hatottak egymásra.

Az 1875-ös törvény szerint a házasságkötésre való képesség férfiaknál a betöltött 20., nőknél pedig a 16. életévtől volt meg, ez alól azonban lehetséges volt a felmentés.²¹⁷ Amennyiben a vőlegény nem töltötte be a 25., a menyasszony pedig a 24. életévét, a házasságkötéshez szükséges volt az apa beleegyezése, vagy halála esetén az anya beleegyező nyilatkozata, továbbá ha kiskorúak voltak, a gyám hozzájárulása is. Amennyiben egyik szülő sem élt már, úgy a gyámhatóság adhatta meg az előírt beleegyezést. A törvénytelen gyermek házasságkötésére az apját elveszített törvényes gyerekre vonatkozó rendelkezéseket kellett alkalmazni.²¹⁸ Tehát megfigyelhetjük, hogy e törvény még különbséget tett a származás törvényessége szerint, bár komoly hátrányokat nem származtatott a születés törvénytelenességéből.

Külön szabályozta a törvény az örökbefogadott gyermek helyzetét is, melyre vonatkozóan azonban nem állapított meg egységes birodalmi szintű szabályokat, hanem a különböző tartományi jogok szabályozásához utalta a kérdést.

Számolt a törvény azzal a lehetőséggel is, hogy esetleg a szülők valódi érvek nélkül, önkényesen megtagadhatják a beleegyezést a házassághoz, így erre azt a lehetőséget teremtették a házasulandó feleknek, hogy a nagykorú gyerekek keresetet indíthattak és bírói pótlást kérhettek a hiányzó hozzájárulás tekintetében.²¹⁹

E törvény is ismert természetesen házassági akadályokat, melyek fennállása esetén a házasság, ha meg is kötötték, semmis volt. Ezek a következők voltak: tilos volt egyenes ági rokonoknak egymással házasságra lépni, valamint édes- és féltestvéreknek is. Ezen kívül nem csak a vérségi kapcsolatban lévőknek volt tilalmazott a házasságkötés a rokoni kapcsolatok körén belül, hanem a mostohaszülő-mostohagyerek relációban is, valamint az anyós és az após sem házasodhatott a (volt) menyével vagy vejével. Az sem számított ezekben az esetekben, hogy házasságból vagy házasságon kívül születésről volt-e szó, mindenképpen tilalmazott volt a frigy. Az örökbefogadó és örökbefogadott között is házassági akadály állt fenn, bár csak addig, ameddig ez a jogviszony fennállt köztük. A következő esetkör pedig egy korábbi házasság elleni cselekményre vonatkozott, ugyanis a házasságtörést elkövetett elvált személy és a bűntársa sem köthette össze életét törvényesen. Bár ez utóbbi eset alól lehetséges

²¹⁷ 1875. évi birodalmi törvény, 28. §.

²¹⁸ Paul HINSCHIUS: *Das Rechtsgesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Eheschließung*, Verlag von J. Guttentag, Berlin, 1876, 101–103. p.

²¹⁹ 1875. évi birodalmi törvény, 32. §.

volt felmentést kérni. Természetesen az a keresztény alaptétel is szerepelt a törvényben, hogy senki sem köthet addig új házasságot, amíg a korábbi házassága fennáll. Erre csakis a házasság felbontása vagy a házastárs halála után kerülhetett sor. Házassági akadály állt fenn a gondozott és gondozója, valamint ez utóbbi gyerekei között e jogviszony időtartama alatt.²²⁰

Ezen kívül szerepelt egy érdekes szabály is a törvényben a házassági akadályok kapcsán, megtiltották ugyanis az asszonyoknak, vagyis a volt feleségnek, hogy a korábbi házasság megszűnésétől számított tíz hónapon belül új házasságot kössenek. E szabály alól azonban lehetséges volt felmentést kérni.²²¹

Azt is kijelentette a törvény, hogy amennyiben olyan házasságról van szó, amelyhez valamilyen engedély, hozzájárulás, bejegyzés volt szükséges – mint például a katonai személyeknek engedélyre volt szükségük, vagy a korábban tárgyalt gyámi hozzájárulás is e körbe tartozik –, amennyiben nem volt meg a kívánt jóváhagyás, az nem érintette a házasság érvényességét. Tehát ezek hiányában is a megkötött házasság érvényes volt, természetesen ettől még felelősségre lehetett vonni azt a személyt, aki nem az előírások szerint járt el, külön törvény alapján. Ugyanis e részletszabályokat külön jogszabályok rendezték, melyeket érintetlenül hagyott e törvény szabályozása.

Egyébként e törvény rendelkezéseit nem szűkíthette le más törvény a házasságjog tekintetében, minden ilyen rendelkezés érvénytelen lenne. A gyakran emlegetett házassági akadályok alóli felmentési jogosultság (természetesen melyeknél volt ilyen lehetőség) csakis az államot illette meg.²²²

A házasságkötés formája szintén egy érdekes vizsgálódási terület, erről minden jogrendszerben pontos szabályok születtek, mivel a házasság érvényességéhez megkívánták az alakiságok hiánytalan betartását. Ha megvizsgáljuk a német szabályokat, azt tapasztalhatjuk, hogy nagy vonalakban megegyezik a magyar Ht. szabályozásával, bár náluk az állami tisztségviselő kijelentésének fontosabb szerepe volt. A Német Birodalom területén ugyanis azok a házasságok voltak érvényesek, melyeket az illetékes anyakönyvvezető előtt kötöttek, ahol két tanú jelenlétében a házasodni kívánó felek külön, egymás után igenlő választ adtak az anyakönyvvezető irányított kérdésére, melyben arra kereste a választ, hogy akarják-e a házasságot. Ezután az állami tisztségviselőnek ki kellett jelentenie, hogy innentől a törvény erejénél fogva törvényes házastársakká nyilvánítja a feleket.²²³

A házasságot az előtt az anyakönyvvezető előtt kellett megkötni, amelynek illetékességi

²²⁰1875. évi birodalmi törvény, 33-37. §., vö. HINSCHIUS 1876, 112–121. p.

²²¹1875. évi birodalmi törvény, 35. §.

²²²HINSCHIUS 1876, 130–147. p.

²²³1875. évi birodalmi törvény, 52. §, vö: HINSCHIUS 1876, 172–174. p.

területén a jegyesek egyikének lakóhelye volt, vagy rendszerint ott tartózkodott. Amennyiben több illetékes anyakönyvvezető is volt, közülük a felek választhattak. Továbbá ha a felek máshol szerettek volna házasságot kötni, az illetékes hatóság írásbeli engedélyével másik anyakönyvvezető előtt is lehetett házasságot kötni.²²⁴

Abban az esetben, ha az előírások ellenére nem az illetékes hivatalnok előtt került sor a házasság megkötésére, viszont minden más formai kellék rendben volt, ez a tény – az anyakönyvvezető illetéktelensége –nem tette érvénytelenné a házasságot. Ez azért is nagyon fontos megállapítás, ugyanis hazánk jogalkotói e rendelkezés tekintetében teljes mértékben az 1875-ös törvény mintáját követték.

A házasság kihirdetése, ahogy a korábbi századokban a kánonjog uralmának idején is, nagyon fontos mozzanata volt a házasságkötést megelőző kötelező eljárásoknak. Ezzel lehetett ugyanis jobban kiszűrni azt, hogy olyan emberek keljenek egybe, akiknek az valamilyen okból nem lenne megengedett, mivel a közösségük tagjai természetesen jobban ismerték a feleket, mint az állami hivatal. Továbbá a korábban említett klandesztin házasságok sem voltak kívánatosak.

A hirdetésről való gondoskodás az anyakönyvvezető kötelessége volt, akinek az illetékessége a korábban kifejtettek szerint alakult. Ennek előfeltétele az volt, hogy a pontosan meghatározott adatokat, törvényi követelményeket beszerezze, igazolja. Ilyenek voltak például a felek születési okmányai, vagy azoknak a hozzájáruló nyilatkozatai, akiknek a beleegyezésére esetlegesen szükség volt a házasság megkötéséhez.²²⁵

Természetesen azt is pontosan megállapította a törvény, hogy hol, milyen területeken, milyen formában kellett megvalósulnia a hirdetésnek. Ismertetni kellett a készülő házasságot hirdetés útján azokban a közösségekben, ahol a jegyeseknek lakóhelyük volt, vagy ha egyikük tartózkodási helye különbözött a lakóhelyétől, akkor a tartózkodása szerinti közösségben is. Továbbá amennyiben a jegyesek valamelyike hat hónapon belül változtatott lakóhelyet, akkor a korábbi lakóhelyén is ki kellett hirdetni a házasságot. Tehát nagyon gyakorlatias rendelkezésekkel szabályozták e kérdést. A hirdetménynek tartalmaznia kellett a jegyesek teljes nevét, a foglalkozását, a lakóhelyét, valamint a szüleik nevét is, hogy minden kétséget kizáróan beazonosíthatók legyenek, ezáltal minél kisebbre csökkentsék a személyben való

²²⁴1875. évi birodalmi törvény, 41 – 43. §.

²²⁵ Kivételesen az anyakönyvvezető elengedhette ezeknek a dokumentumoknak a bemutatását, amennyiben a tények, amelyeket ezekből lehet megállapítani, számára személyesen ismertek voltak vagy hitelesen bizonyítva voltak. Ugyanígy eltekinthetett a lényegtelen dolgok bizonyításától, pl. különbözően írt névtől, vagy a keresztnevek közti különbözőségtől, ha más módon a résztvevők személyazonossága ismert volt. 45. §.

tévedés lehetőségét.

A hirdetés időtartamát tekintve két hétig kellett kifüggeszteni a közösség tanácsában, közösségi házában, városházán vagy bármilyen olyan helyen, mely a közösség központjának számított, hogy minél többen értesülhessenek róla.

Amennyiben több helyen történt meg a hirdetés, az anyakönyvvezetőknek természetesen értesíteniük kellett egymást ennek sikerességéről és eredményéről, például, hogy nem jutott-e tudomásukra házassági akadály.

A hirdetés alól is lehetett felmentést kérni, ennek megadására szintén az állam volt feljogosítva. Kivételes esetben el lehetett tekinteni a hirdetéstől felmentés nélkül is, amennyiben életveszélyes betegségben szenvedett valamelyik fél, így a házasság halasztása nem volt lehetséges, és minderről orvosi igazolást tudtak bemutatni. Ebben az esetben az anyakönyvvezető hirdetés nélkül is eljárhatott.

Amennyiben a hirdetés végrehajtásától számítva hat hónap eltelt úgy, hogy mégsem kötötték meg a házasságot, abban az esetben a hirdetés elvesztette a jogerejét, így meg kellett ismételni az eljárást.²²⁶

Láthatjuk tehát, hogy a korabeli állapotoknak megfelelő, hasonló alapokon nyugodott a német területen bevezetett első polgári házassági törvény is, akárcsak a magyar szabályozás.

6.2. Hazánk civil házassági törvényhozása az európai jogfejlődés tükrében

Az első német polgári házasságot szabályozó törvény rövid bemutatása után nézzük meg, hogy a házassági törvényjavaslat megalkotásakor milyen alapelvek mentén dolgoztak a törvény megalkotói a külföldi jogrendszerek intézményeinek felhasználása, átültetése tekintetében. A következő – törvényjavaslat indokolásában szereplő – idézet pontosan összefoglalja ennek lényegét: „Tételes jogi fejlemények, a nemzet szükségleteinek szorgos figyelembevételére és a nemzeti életviszonyok gondos mérlegelése képezik azt a hármas tekintetet, a mely a javaslat szerkesztésénél irányadó volt. E mellett azonban figyelemmel kellett lenni azon jogfejlődésre is, melyet a nyugateurópai nemzetek codificált házassági joga magában foglal; távol maradva azonban idegenszerű tételek átültetésétől és csak azt fogadva el, a mi az európai népek erkölcsi felfogásában közös alapként jelentkezik, avagy a mi közös alaptételek mellett a művelt Európa egyik vagy másik országában törvényhozási szempontból

²²⁶HINSCHIUS 1876, 162–172. p.

helyesnek bizonyult.²²⁷

A házassági jog polgári modernizációját eredetileg az 1871-ben kezdődő magánjogi kodifikáció részeként tervezték megvalósítani. Az 1890-ben összeült szerkesztőbizottság – mint korábban láthattuk – kezdetben a szükségbeli polgári házasság és a házasság felbonthatóságának elvén állt. 1892-ben, a képviselőházi választásokat követően azonban a kormány egyházpolitikája megváltozott, már nem a magánjogi kodifikáció keretei között képzelték el az új házassági jogi szabályozást, hanem az egyházpolitikai reformok között. Grosschmid Béni ezt rendkívül rossz megoldásnak találta „a politikai töltet éle” miatt.²²⁸

Általánosságban elmondható, hogy a törvénycikk megalkotásakor – ahogy ezt Szilágyi Dezső össze is foglalta²²⁹ – először a helyi felekezeti egyházjogokat tekintették át, elemezték a jogalkotók, majd a nyugat-európai államok kodifikált házassági szabályozását, de oly módon, hogy igyekeztek távol maradni a magyar jogtól idegen intézményektől, és csak az erkölcsi felfogásban közös alapként megjelenő tételeket fogadva el. Esetleg még olyan megoldásokat a magyar viszonyokhoz igazítva, melyek helyességét az európai államokban már az idő igazolta.²³⁰

A házassági törvényjavaslatnak mind az általános, mind a részletes indokolásában, és egyéb irományokban, melyek a házassági törvény megalkotásakor születtek, nagyon sűrűn fordult elő megemlékezés a külföldi törvényekről, törvényjavaslatokról. A következőkre történik hivatkozás a dokumentumokban: 1875. febr. 6-ai német birodalmi törvény, a porosz ALR, a szász ptk., az olasz ptk., a zürichi ptk., az osztrák ptk., a hesseni javaslat, a német birodalmi polgári törvénykönyv javaslata (mivel ez éppen egy időben készült a magyar házassági jogi törvénnyel), a francia Code Civil, a belga Avant-projet de révision du Code civil, a portugál ptk. és végül a román ptk. Mondhatni tehát, hogy nagyon alapos vizsgálat alá vették Európa jogrendszerét a törvényalkotók.

Ezek közül ki kell emelni azokat, melyekre szinte minden szakasz megalkotásakor tekintettel voltak, azaz ezek gyakorolták a legnagyobb hatást: leginkább az 1875-ös német birodalmi törvényt és a készülő BGB javaslatát vették alapul hazai törvényünk megalkotói, de komolyan tekintetbe vették a francia Code Civilt is. Természetesen, ha megvizsgáljuk a

²²⁷ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai, Képviselőházi irományok, Budapest, 1894. Törvényjavaslat indokolása, 27. p.

²²⁸ HERGER Csabáné: *Jogátvétel vagy európai szintű jogalkotás. Az 1894. évi XXXI. tc. megalkotása az európai jogfejlődés tükrében*, in: Béli Gábor – Kajtár István – Szekeres Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VIII.*, Pécs, 2005, 169–171. p.; GROSSCHMID Béni: *A Házasságjogi törvény (1894. évi XXXI. t.-cz.) I-II.*, Politzer, Budapest, 1908.

²²⁹ Pl.: VIKÁR Béla (szerk.): *Szilágyi Dezső beszédei. Az egyházpolitika első fele*, II. kötet, Athenaeum, Budapest, 1909, 274–281. p.

²³⁰ HERGER 2005, 173–174. p.

konkrét törvényi rendelkezéseket, akkor is szembetűnő lehet bizonyos paragrafusoknál a hasonlóság, de az indokolásban a mélyebb összefüggéseket, hivatkozásokat, az átvétel okának alátámasztását is megtalálhatjuk.

Nézzünk néhány példát a házassági törvény országgyűlési vitáiból, valamint a törvény általános indokolásából, milyen szempontok szerint jöttek számításba a külföldi viszonyok.

Először is egy általános vezérelvet érdemes megvizsgálnunk, mely a polgári házasság hazai bevezetését az egész Európában dívó viszonyokkal kívánta alátámasztani, valamint kitért arra is, hogy a házassági jog tekintetében semmiképpen sem szerencsés elszakadni a történeti intézményektől, hanem a hagyományokban már meggyökeresedett szabályokat kell fenntartani és a mai viszonyokhoz igazítani az újtó szándék helyett. Eszerint jártak el külföldön, és ez áll mintaként a magyar törvényhozók előtt is: „A házassági jog államosítása Európa művelt államaiban bevégzett tény. Kivételeket alig találunk. Megtörtént ez Ausztriában már a múlt század folyamán. A legtöbb európai államban a jogegység is létesítve van. Ennek kiegészítő része a házasság megkötésének kötelező polgári formája. Állami és társadalmi mélyen érzett szükség vitte az államokat erre és általánosan ismert dolog, hogy a rendezés anyagi jogszabályaiba mindenütt sokkal többet vettek fel a történetileg kifejtett jogtételekből, mint a mennyi újtást bármelyik állam e jogrendezés alkalmából elfogadott.”²³¹

Az országgyűlési vita során Vaszary hivatkozott az angol viszonyokra, Gladstone-t idézte, aki szerint miután 1857-ben megszavazták az „elválás-actát”, azóta a magasabb állásúak körében a házasság, házasság élet morálitása jelentős mértékben csökkent, és megsaporodtak a botrányok.²³² Külön kiemelte Vaszary, hogy e megállapítás azért is érdekes, mivel Gladstone liberális volt, ennek ellenére jutott ezekre a következtetésekre.

Vaszary a német viszonyokra is többször hivatkozott, mindezt azzal indokolva, mivel a magyar törvényjavaslat a német birodalmi házasságjogi tervezet nyomán halad, mely ott még nem vált törvénné, ennek ellenére is nagyon sok támadás érte, sok ellenzője van, 1888 óta heves kritikák keresttüzében állt. Kiemelte, hogy Németországban behatóbban tárgyalták az egységes házasságjogról szóló törvényjavaslatot mind társadalmi, mind jogi, mind vallási, mind politikai szempontból, mivel mindezekben a területeken nagyon komoly jelentőséggel bír. Másrészt nagyon szomorú, negatív tapasztalatai vannak az 1875-ben bevezetett kötelező polgári házasságnak, így ez is komolyan gondolkodóba ejtette mind az államférfiakat, mind a polgárságot, vallásra való tekintet nélkül. Rövid visszapillantás erejéig kiemelte, hogy

²³¹ Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés nyomtatványai, Képviselőházi irományok, Budapest, 1894. Törvényjavaslat indokolása, 26. p.

²³² Főrendiházi napló, 1892. III. kötet 130. p.

Poroszországban Bismarck herceg, akkor mint képviselő, már 1849-ben a polgári házasság ellen küzdött, és elvetette, mint nemkívánatos francia intézményt. 1856-ban és 1859-ben a házassági törvényjavaslatot a törvényhozás elvetette. 1873-ban azonban újra fellángoltak a polgári házasság bevezetése iránt az indulatok, amikor Bismarck hatalma csúcsán volt, és a kultúrharc közepén járt Németország, ennek ellenére azt vallotta Bismarck, hogy nem meggyőződésből bólintott rá a kötelező polgári házasság bevezetésére.²³³ Sőt, később ő és maga a császár is megbánta annak bevezetését. Ugyanis vallásra való tekintet nélkül mindenki követelte annak eltörlését, mind a lapok hasábjain, mind a tudományos körökben, mind a szószerkeken erőteljesen támadták a polgári házasságot.²³⁴

Ezen kívül példákat is hozott Vaszary arra, hogy milyen intézkedések születtek Németországban, melyek azt támasztják alá, hogy a polgári házasságot nem tekintik valódi házasságnak, vagy nem tekintik egyenrangúnak az egyházzal. Egy 1888-as porosz egyházi törvény szerint például a polgári házasságkötés után az egyházi kötésnél a menyasszonyt ne a férje nevében szólítsák, hanem a lénykori családi nevében, Jungfrau megszólítással. Ami alátámasztja, hogy még a protestánsok sem tekintik valódi házasságnak a polgári házasságot. Továbbá kifejtette, hogy a 1875 után a statisztikai adatok alapján komoly mértékű elkereszténytelenedés mutatkozott a birodalom területén.²³⁵ Másrészt a porosz király rendeletben utasította a katonákat és az állami tisztviselőket, hogy állásuk elvesztésének terhe alatt kötelesek a házasságukat egyházzal is megkötni.

Ha a törvény részletes indokolását vesszük görcső alá, és az egyes részletszabályokban merülünk el egy kicsit, akkor a következő megfigyeléseket tehetjük.

A házasságkötést megelőző momentumról, az eljegyzésről leszögezhetjük, hogy a német felfogáshoz hasonlóan²³⁶, viszont a francia megoldással ellentétben a házassági jog

²³³ A következőt mondta Bismarck: „Ich bin entschlossen dafür einzustehen, wie für Manches, was meinen persönlichen Überzeugungen nicht immer entspricht.” Főrendiházi napló, i. m., 131. p.

²³⁴ „Csak egy-két példát akarok itt felhozni. 1880-iki okt. 27-én Lipcsében tartott evangélikus vallásúak értekezlete a kötelező polgári házasság megszüntetését sürgeti. Ugyancsak 1880-ik november 4-én Stuttgartban tartott népes értekezletnek előestéjén a választmány egy resolútiót indítványozott, melyben a kötelező polgári házasság mint »schweren Shädigung nicht nur des christlichen Volksgewissens, sondern auch des Staates« nyilvánítatik. 1881-ben Bajorországban 150.000 aláírással ellátott kérvény nyújtatott be, mely Németország különböző, főleg protestáns lakosságú vidékéről jött s a melyben a kötelező polgári házasság megszüntetését kívánják a tömeges aláírók valláskülönbség nélkül. Ennek következtében aztán a bajor országgyűlésen 1881. nov. 15-én a következő indítvány tétetett: A szövetségtanács tagjai utasítottak, hogy egész erővel oda hassanak, hogy az 1875. évi febr. 6-iki polgári házasságról szóló törvény megszüntetessék és a házassági jog a vallások alapelveire fektetessék.” Főrendiházi napló, 1892. III. kötet, 141. p.

²³⁵ A korabeli (1880) német válási statisztikákról érdekes elemzést olvashatunk: Wolf – Lüke – Hax 1959, 113–118. p.

²³⁶ vö. Joseph HOLLWECK: *Das Civileherecht des Bürgerlichen Gesetzbuchs, dargestellt im Lichte des canonischen Eherechts*, Verlag von Franz Kirchheim, Mainz, 1900, 86–95. p.

körébe foglalták, és nem a szerződések általános szabályai szerint értelmezték.²³⁷

Az illetékességi szabályok megsértése nem vonta maga után a házasság érvénytelenségét, szemben az egyházjogi és a francia szabályozással. E rendelkezések tekintetében az 1875-ös német birodalmi törvényt (42.§) vették alapul a jogalkotók.²³⁸

A házasság megkötésekor a polgári tisztviselő nyilatkozatát, mellyel a jelenlévők előtt házastársakká nyilvánította a feleket, a magyar tervezetek a kötés kiegészítő részének tekintették csak, így ezzel nem követték a főbb külföldi törvénykönyvek példáját, melyek lényeges formai elemként határozták meg e momentumot.²³⁹ Viszont a tanúzási képességre vonatkozó szabályok nagyvonalakban követték a külföldi rendelkezéseket.²⁴⁰

Az Alaptervezet a házassági akadályokat a német birodalmi törvénykönyv javaslata alapján rendezte: a bontó és a tiltó akadályokat külön csoportba szedte.²⁴¹ Emellett természetesen a magyar történeti örökségnek is kiemelt szerepe volt.²⁴²

A felekezeti jogok és a legtöbb külföldi házassági törvény nem ismerte a házasság semmissége és megtámadhatósága közötti különbségtételt. A házasságot vagy érvényesnek tekintették, vagy érvénytelennek. Nem követte ezt a megoldást a Ht., hanem a német birodalmi törvényjavaslat koncepciójához hasonlóan semmis és megtámadható házasságok között tett különbséget. Méghozzá olyan megfontolásokból, mert a jogalkotók szerint ez világosabb, jobban áttekinthető és a jogalkalmazást is megkönnyíti.²⁴³

Az abszolút és a relatív bontó okokat megvizsgálva összefoglalásképp elmondhatjuk, hogy az abszolút bontó okok esetén erős párhuzam figyelhető meg a magyar házassági törvény és a külföldi államok házassági jogalkotása között. Bár például a házasságtörés fogalmi meghatározása jelentősen eltért bizonyos államoknál, bontó okként mindegyik elismerte.²⁴⁴ A relatív bontó okok tekintetében leginkább a német birodalmi törvénykönyv javaslata volt hatással a magyar jogalkotókra, ugyanis az abszolút és a relatív okokat élesen elkülönítette, relatív bontó okként pedig a házassági viszonyt elviselhetetlenül feldúló súlyos kötelességszegést jelölte meg²⁴⁵, hasonlóan a magyar szabályozáshoz. Abban mutatkozott csak némi eltérés, hogy e kötelességszegéseket a német javaslat nem nevesítette, míg a Ht.

²³⁷HERGER 2005, 174. p.

²³⁸HERGER 2005, 177. p., továbbá vö. HINSCHIUS 1876, 172–175. p.

²³⁹Vö. LANGE 2010, 35–53. p.

²⁴⁰HERGER 2005, 177. p.

²⁴¹HOLLWECK 1900, 96–140. p.

²⁴²HERGER 2005, 175–176. p.

²⁴³GROSSCHMID 1908, 643–702. p.

²⁴⁴ Mind nálunk, mind külföldön a bíróra bízták annak eldöntését, hogy mely esetben tekinti bizonyítottnak a házasságtörést.

²⁴⁵ BGB 1444. §.

négy esetkört kiemelt.²⁴⁶

A házasság felbontása bírói ítélet által történhetett a Ht. szerint, ez szintén megfelelt a német mintának, viszont ellentétben állt a francia és a belga szabályozással, mely ezen túl megkövetelte, hogy a felbontást hatóságilag jelentsék ki és házassági anyakönyvbe is foglalják bele.²⁴⁷

A Ht. bontójogában a vétkességi elv dominált, azonban a relatív bontó okok vonatkozásában a feldúltsági elv is helyet követelt a szabályozásban.²⁴⁸

Ha a tipikusan egyházi eredetű intézményre, az ágytól-asztaltól történő elválásztásra vetünk egy pillantást, azt láthatjuk, hogy ennél szintén a BGB javaslata szolgált mintaként, mely szintén ismerte e jogintézményt.²⁴⁹

Mint láthattuk tehát, összefoglalóan elmondhatjuk, hogy törvényhozóink, honatyáink hol negatív példaként hozták fel a polgári házasság bevezetésével, vagy annak egy-egy nem túl szerencsés szabályával keletkezett külföldi viszonyokat, hol a szabályozás sikerességét emelték ki, mely hazánknak is követendő példa lehet, hol pedig pusztán összevetették a különböző szabályozásokat egy-egy házasság szempontjából jogilag releváns ténynél (például a házasságkötéshez megkívánt életkor).²⁵⁰ Azt azonban leszögezhetjük, hogy komoly vizsgálat alá vetették jogalkotóink Európa házasságjogi térképét, mély alaposággal vizsgálták végig és elemezték mind a külföldi jogszabályokat, mind azok társadalmi hatásait, valamint a közhangulatot is.

²⁴⁶HERGER 2005, 180–183. p.

²⁴⁷HERGER 2005, 179. p.; a válás részletesebb BGB-beli szabályairól ld. bővebben: WOLF – LÜKE – HAX 1959, 58–67. p.

²⁴⁸WEISS 1981, 573. p.

²⁴⁹BGB §§ 1557a, 1557b, 1566a, Michael DAMNITZ: *Bürgerliches Recht zwischen Staat und Kirche*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2001, 132–134. p.

²⁵⁰Egyébként nem csak honatyáink foglalkoztak a külföldi, elsődlegesen német, osztrák szabályozással, hanem külföldről is nyomon követték Magyarország házassági szabályozását, pl. Fritz BACK: *Das ungarische Ehegesetz*, Wien, 1906.

II. Anyagi jogi kérdések

1. A házassági akadályok

Bár – mint említettem – dolgozatom alapvetően nem anyagi jogi profilú, ennek ellenére röviden ki kell térni a házassági akadályokra, ugyanis a házasság érvénytelenségének vizsgálatakor ezek is komoly jelentőséget kaphatnak.

A természetjogi elveknek megfelelően mindenkinek jogában áll házasságot kötni, hacsak törvény kifejezetten nem tiltja ezt. E szabadságot korlátozhatja egyrészt maga a természetjog (isteni jogi akadály, pl. impotencia esetén), vagy pedig az egyházi és az állami jog. A házassági akadályoknak az első egyházjogi kódex idején a következő fogalmát adták: „Szoros értelemben házassági akadálnak nevezzük a személyhez tapadó olyan fizikai, pszichikai vagy erkölcsi körülményt, amely isteni vagy emberi jognál fogva a házasság érvényes vagy megengedett megkötését a közjó szempontjából gátolja.”²⁵¹

Házassági akadályok felállítására csakis a legfőbb egyházi hatóság jogosult, így volt ez az első kódex egyházfegyelme szerint is: a pápa és az egyetemes zsinat hirdethetett ki akadályokat.

Az első egyházi törvénykönyv hatályba lépéséig, azaz 1918-ig nem volt hivatalos „akadály-katalógus”, az egyes kánonjogászok különböző, egymástól eltérő listákat állítottak össze. Egyes korabeli szakértők 24, mások 11 akadályt soroltak fel, valamint az akadályok közé sorolták a formahiányt és a beleegyezés hiányát is. Az akadályokat versbe foglalták latinul, mely régi magyar fordításban a következőképpen hangzott:

„Tévesztés, feltét, fogadás, vérség, bűn, erőszak,
Tisztesség, papi rend, kötelék, vallási különbség,
Nősztehetetlenség, sógorság, lopva mennyegzés,
Rablott nőd ha szabad helyen nem monda igen szót,
Házasságodat elbontják vagy tiltanak attól.”²⁵²

²⁵¹ BÁNK 1963, 168. p.

²⁵² Latinul: „Error, conditio, votum, cognatio, crimen, cultus disparitas, vis, ordo, ligamen, honestas, S isis affinis, si clandestinus et impos. Si mulier sit rapta, loco nec reddita tuto, Haec fieri vetunt connubia, facta retractant.” BÁNK 1963, 168. p.

Az első egyházjogi kódex – hatályos kánonjogunktól eltérően – még különbséget tett tiltó és bontó (érvénytelenítő) házassági akadályok között. E két típus között abban állt a különbség, hogy bontó akadály fennállásakor a szóban forgó házasság érvénytelen volt, míg a tiltó akadály esetén bár törvénytelen a házasság megkötése, viszont érvényes volt a frigy. Az érvénytelen házasság akkor sem vált érvényessé, ha utóbb az akadály megszűnt.²⁵³

Az 1917-es kódex három tiltó akadályt ismert: az egyszerű fogadalmat (szerzetesek esetén), a törvényes rokonságot (mely az örökbefogadás révén keletkezett), valamint a vegyes vallás akadályát (két megkeresztelt személy között, akik közül az egyik katolikus, a másik pedig valamely nem katolikus keresztény felekezet tagja).

Érvénytelenítő akadályt jóval többet ismert az első egyházi törvénykönyv, nevezetesen tizenhárom, melyek a következők voltak: szükséges kor hiánya, impotencia (csak a házasságot megelőző és örökös), már fennálló kötelék, valláskülönbség (ahol az egyik fél katolikus, a másik pedig keresztleetlen), nagyobb egyházi rend, ünnepélyes fogadalom, nőrablás, büntény, vérrokonság, sógorság, köztisztesség, lelki rokonság, törvényes rokonság (bizonyos esetekben).

Hatályos egyházi törvénykönyvünk már nem ismer tiltó akadályokat, ezek részben megszűntek, részben érvénytelenítővé váltak, a vegyes vallás pedig nem akadályként, hanem házassági tilalomként²⁵⁴ került meghatározásra. Az érvénytelenítő akadályok pedig egy kivétellel ugyanazok, mint az 1917-es kódexben.²⁵⁵ Az egyetlen különbséget az jelenti, hogy már nem minősül érvénytelenítő akadálnak a lelki rokonság, mely fogalom azt takarta, hogy a keresztszülő a keresztyerekével, vagy a bérmaszülő a bérmagyerekével nem köthetett érvényes házasságot felmentés hiányában.

A fentebb említett akadályok részletesebb tárgyalására jelen dolgozat keretei között nem áll módunkban kitérni, viszont annyit meg kell említeni, hogy bizonyos házassági akadályok – a többség – alól lehetséges volt felmentést kérni, melynek megadása néhol az ordinárius²⁵⁶ jogkörébe tartozott, bizonyos esetekben viszont fenn volt tartva az apostoli szentszéknek. Az

²⁵³ BÁNK 1963, 169. p.

²⁵⁴ A házassági tilalmak olyan tilalmak, melyek tiltják ugyan a házasságkötést, de nem teszik érvénytelenné. A szó legszorosabb értelmében házassági tilalom a nem jogszabály, hanem közigazgatási vagy bírói intézkedés módjára kiadott, egyetlen vagy legalábbis csak néhány egyedi esetre szóló tilalom. ERDŐ 2014, 533. p.

²⁵⁵ Ld. ezekről bővebben: ERDŐ 2014, 536–551. p.

²⁵⁶ Ordináriusnak minősül az egyházjogban a rendes egyházkormányzati hatalommal rendelkezők közül a pápa, a megyéspüspök, valamint azok, akik (ha csak ideiglenesen is) valamely részegyház vagy azzal egyenrangú közösség (vö. 368.k.) élén állnak; az általános helynök, a püspöki helynök, valamint a tagok vonatkozásában a pápai jogú, klerikusi szerzetes intézmények és az apostoli élet ugyanilyen társaságai nagyobb előjárói (pl. ferences vagy piarista tartományfőnök), akik legalább rendes végrehajtói hatalommal rendelkeznek. Vö. Magyar Katolikus Lexikon.

isteni jogi eredetű akadályok alól viszont nem adhatott és adhat felmentést semmilyen egyházi hatalom (ilyen például az impotencia).²⁵⁷

2. Meghatalmazott útján való házasságkötés, időhöz kötés, a házasság feltételhez kötése

Azért kell pár gondolat erejéig a címben felvázolt témákra is kitérnünk, mert jelentősnek mondható eltérések mutatkoztak, mutatkoznak ezekben a kérdésekben a civil és az egyházi gondolkodásban és szabályozásban. Azért használhatjuk a jelen időt, mert nemcsak jogtörténetünkben, hanem hatályos szabályozásunkban is megmaradt az eltérő hozzáállás. Ez a tény önmagában is megalapozottá teszi a témában való kisebb elmélyülést.

A meghatalmazott útján való házasságkötés témaköre kapcsán kiindulópontként le kell szögeznünk, hogy érvényességi kritériumként bizonyos személyeknek jelen kell kenniük a házasság megkötésekor, és ha ezek a kötelezően előírt formaságok nem teljesülnek, akkor a házasság nem lesz érvényes. Az egyházi szabályozás szerint meg kell jelenniük a feleknek, a plébánosuknak és két tanúnak. Az állami magánjogi szabályozás szerint, melynek részleteit vizsgált korunkban a Ht. fektette le: részt kell venniük a feleknek, polgári tisztviselőnek (aki lehetett anyakönyvvezető, törvényhatóság első tisztviselője, főszolgabíró, rendezett tanácsú város polgármestere, az Osztrák-Magyar Monarchia diplomáciai képviselője, konzulja, és ezek helyettese a magyar kormánytól nyert felhatalmazás korlátain belül), és szintén két tanúnak. Tehát láthatjuk, hogy az alapokat tekintve meglehetősen hasonló módon gondolkodik a két jogrend a frigy megkötésének formáságairól. Fontos hangsúlyozni, hogy csak az alaki feltételekről, ugyanis a lényegét tekintve eltérnek egymástól, egyházi tekintetben az égben köttetik a házasság, és e szentséget egymásnak szolgáltatják ki a felek, nem pedig a pap ténykedése által jön létre a házasság, ő csak közreműködő. Ezzel szemben a polgári tisztviselő aktív szereplője a házasság létrejöttének.

Jelen témánk szempontjából azonban most azt kell alaposabban megvizsgálnunk, hogy a felek személyes jelenléte mennyire szükséges, lehetséges-e érvényes házasságot kötni esetlegesen személyes jelenlét nélkül is. Ami vizsgálódásunk magvát illeti: talán a várttal ellentétes módon, éppen az egyházi jog az, amelyik megengedi bizonyos feltételek mellett, hogy a felek valamelyike megbízottja útján vegyen részt a házasság megkötésekor. Ezzel

²⁵⁷ Ezekről ld. részletesebben: BÁNK 1963, 175–203. p.

szemben az állami magánjogi szabályozás ezt a lehetőséget nem ismeri, kizárólag személyesen mondhatják ki a felek a boldogító igent.

Fontos megemlítenünk ugyanakkor a hazai és külföldi jogtörténeti előzményeket is, melyek egy kicsit eltértek ettől. II. József császár pátense²⁵⁸ még ismerte a meghatalmazott útján való házasságkötés lehetőségét, bár ez a mód hazánkban csakis a királyi hercegeknél volt szokásban. Mint tudjuk, e hasonló szabályozás abból is adódhatott, hogy a császár pátense jelentős mértékben támaszkodott a kánonjogra, tehát nem meglepő, hogy a meghatalmazotti házasságkötést is magáévá tette.

Ha a 19. század második felének külföldi szabályozásaira vetünk egy pillantást, azt láthatjuk, hogy a német birodalmi törvény (1875. febr. 6.) a meghatalmazott útján való házasságkötést kizárólag az uralkodó ház tagjaira szorította. Tehát némileg rokonságot mutatott e szabályozás a tényleges magyar gyakorlattal. A francia jog a házasságkötés e módját nem ismerte, azt kizártnak tartotta.²⁵⁹

Vizsgált korszakunkra, a Ht. időszakára áttérve megállapíthatjuk tehát, hogy a meghatalmazott útján való házasságkötést nem ismerte a törvény, tehát e módon nem lehetett megkötni a frigyet, és ez a mentalitás megőrződött napjainkra is, a polgári szabályozás azóta sem ismeri a személyes jelenlét nélkül is érvényesen kötött házasságot. Bár szűk kivételként meg kell emlékeznünk az első világháborús időkről, akkor ugyanis a meghatalmazott útján történő házasságkötésnek kivételes megengedéséről szóló 3.984/1916. M.E. számú rendelet (életbelépett 1916. december 1-jén) lehetővé tette az ellenség hatalmában lévő hadifoglyoknak, túszoznak és internált egyéneknek, hogy házasságkötésüknél magukat meghatalmazottal képviseltessék. A névre szóló meghatalmazásban meg kellett jelölni, hogy kivel kíván az illető házasságot kötni, ennek alapján a házasságkötésnél a meghatalmazott – utalva e minőségére – a rendes házasságkötési alakságoknak megfelelően helyettesítette a meghatalmazót. A 60.300/1916. I.M. számú utasítás pedig meghatározta a meghatalmazott útján történő házasságkötésnél és az ily házasságkötés anyakönyvezésénél követendő eljárást. Született egy kiegészítő rendelet is (925/1917. M.E. számú rendelet), mely szerint meghatalmazott útján köthettek házasságot a háború ideje alatt katonai szolgálatot teljesítő olyan személyek is, „akik a hadműveleti vagy ahhoz közel eső területen levő akár katonai, akár polgári egészségügyi intézetben ápolás alatt állnak.” Végül az 5.230/1922. M.E. számú rendelet helyezte hatályon kívül a meghatalmazott útján történő házasságkötéseket

²⁵⁸ In: SZTEHLO 1885, 223–237. p.

²⁵⁹ vö.: KOVÁTS 1883, 76. p.

engedélyező jogszabályokat.²⁶⁰

Ha viszont az egyházi szabályozásra vetünk egy pillantást, megállapítható, hogy mind a régi jog, azaz a kódexek előtti kánoni szabályozás, mind pedig a két egyházi törvénykönyv, azaz a hatályos törvény is ismeri a meghatalmazott útján való házasságkötést. A régi jog szerint megkívánt feltételek a következők voltak: először is fontos oknak kellett fennállnia, amely megakadályozta az egyik felet abban, hogy személyesen tegye meg a házassági beleegyező nyilatkozatát. Meghatalmazást kellett adnia e félnek egy olyan személy részére, akinek kellően körülírta a jegyesét, akivel a házasságot meg kívánta kötni, ami magától értetődő, nehogy személyben való tévedés valósulhasson meg (amely egyébként a házasság érvénytelenségét vonta volna maga után). Végso feltételként pedig mindehhez a püspök beleegyezése is szükséges volt.²⁶¹

A hatályos egyházjog szerint pedig a következő feltételek szükségesek az érvényes házasság létrejöttéhez: különleges megbízatás egy meghatározott személlyel való házasságkötésre, a képviselőt magának a megbízónak kell kijelölnie, és a képviselő személyesen köteles eleget tenni a megbízatásának. Feltétel, hogy a megbízó a megbízást a házasság megkötése előtt ne vonja vissza, illetve ne essen elmebetegségbe. (Ha ez mégis megtörténne, akkor a házasság akkor is érvénytelen lenne, ha akár a megbízottnak, akár a másik félnek nem volt tudomása ezekről a változásokról.)²⁶²

Érdekes módon a házasság feltételhez kötése tekintetében is, talán a várakozásokkal ellentétben, a kánonjog az, amely némileg megengedőbb álláspontot képviselt és képvisel mind a mai napig. A házasság megkötéséhez bármilyen, akár a múlt, akár a jelenre, akár a jövőre vonatkozó feltétel szabása a polgári jog szerint tilalmazott volt. Már II. József pátense is ezt az álláspontot képviselte.²⁶³ Ezen kívül az 1815. június 27-én kelt királyi rendelkezés is megtiltotta a protestáns lelkészeknek, hogy közreműködjenek olyan házasságkötésben, melynél a felek feltételhez kötötték a házasság megkötését, ha viszont a rendelkezések ellenére kötötték meg feltétellel a házasságot, akkor a kondíció semmisnek tekintendő. *Kováts* szerint szerencsésebb lett volna azt kimondani, hogy ebben az esetben a házasság érvénytelen, mivel aki csak feltétel szabásával akarja a házasságot, az csak feltételesen akarja, nem mindenképpen. Ezzel az érveléssel egyet kell értenünk.²⁶⁴

A Ht. szintén kimondta, hogy a házasság megkötése sem feltételhez, sem időhöz nem

²⁶⁰Heinz Ervin: *Népesedéspolitikai intézkedések 1945 előtt*, in: *Demográfia*, 4/2000, 477–498. p.

²⁶¹BAGOSSY 1896, 35. p.

²⁶²CIC 1983, 1105. kán.

²⁶³In: SZTEHLO 1885, 223–237. p.

²⁶⁴KOVÁTS 1883, 76–78. p.

köthető, a polgári jogi hagyományoknak megfelelően.²⁶⁵

Ezzel szemben a kánonjog mind a régi jog szerint, mind a törvénykönyvek joga szerint megtúrta a házasság feltételhez kötését. A Corpus szerinti szabályozást tekintve elmondható, hogy csak akkor engedték meg feltétel tűzését, amennyiben e kikötés nem ütközött a házasság lényegébe: a házasság legfőbb javaival kapcsolatban kötött feltétel érvénytelenné tette a házasságot. Az erkölcstelen és lehetetlen feltételek pedig ki nem kötöttek, nem létezönek tekintették, a római jog mintájára. A feltételről való lemondásként értelmezték, ha a házasfelek a feltétel eldőlése előtt testileg érintkeztek.

Az 1917-es egyházi törvénykönyv 1092. kánonja különbséget tett a jövőre vonatkozó feltételek között, ismert megengedett és meg nem engedett feltételt. Ha a feltétel, melyet a leendő házasfelek kikötöttek, megengedett volt, úgy tekintette, hogy a frigy érvényességét a feltétel megvalósulásáig felfüggesztették.²⁶⁶

Ha a mai törvényeinket megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy a polgári jogi szabályozásban napjainkban sem történt változás a tekintetben, hogy a házasságot nem lehet feltételhez kötni. Ha a hatályos egyházi jogi szabályozásra vetünk egy pillantást, ott a következő képet láthatjuk: az 1917-es kódexszel ellentétben most már nem lehet érvényesen jövőre vonatkozó feltételt kötni, ha mégis megtörténik, a házasság érvénytelen lesz. Fontos azonban az érvénytelenséghez, hogy az illető a beleegyezés megadását határozottan függővé tegye a feltétel megvalósulásától, azaz jobban akarja magát a feltételt, mint a házasságot.²⁶⁷ Múltra vagy jelenre vonatkozó feltétellel azonban bizonyos esetekben lehet érvényes házasságot kötni. Akkor lesz érvényes a házasság, ha megvan a feltételként szabott dolog. Továbbá ilyen feltételt csakis a helyi ordinárius írásbeli engedélyével lehet érvényesen kikötni.²⁶⁸ Erdő Péter azonban kiemeli, hogy amennyiben valaki olyan feltételt szabna, hogy a másik fél tegyen valamilyen ígéretet a jövőbeli viselkedése tekintetében, az a jelenre vonatkozó feltételnek minősül.²⁶⁹

²⁶⁵1894. évi XXXI. tc. 39. §. A házasság akként köttetik meg, hogy a tisztében eljáró polgári tisztviselő előtt együttesen jelenlevő házasulók mindegyike két tanu jelenlétében személyesen kijelenti, hogy egymással házasságot kötnek. E kijelentés sem feltételhez, sem időhöz nem köthető.

²⁶⁶ERDŐ 2014, 566. p.

²⁶⁷ Nem teszi például érvénytelenné a házasságot az a kijelentés, hogy „Feleségül megyek hozzád, ha abbahagyod az ivást.”

²⁶⁸ CIC 1983, 1102. kán. Például ha valaki ahhoz a feltételhez köti a házasságot, hogy a másik fél nem volt még büntetve, akkor a házasság kezdettől érvénytelen lesz, ha az illető büntetett előéletű.

²⁶⁹ERDŐ 2014, 567. p.

3. Az elmebetegség megítélése a házasságkötésre való képesség tekintetében

A Corpus időszakában az elmebetegséget a beleegyezést lehetetlenné tevő akadályok között tárgyalták, mint a házasságkötésre való személyes (testi és lelki) képesség egyik hiánya, nevezetesen az ép ész hiánya (a másik hiány a kor terén mutatkozhatott).

Mivel a házasság lényege a felek szabad és kölcsönös beleegyezése, egyetértése, ebből adódik, hogy a cselekedetük teljes öntudatával kellett bírniuk ahhoz, hogy érvényes házasságot tudjanak kötni. Ebből adódóan akiről bebizonyosodott, hogy elmebetegségben szenved, hacsak nem tiszta pillanatában tette meg az akaratnyilvánítást, a házassága érvénytelen volt. Abban az esetben viszont, ha a házasság megkötése után vált valamelyik fél elmebeteggé, a házasság teljesen érvényes és felbonthatatlan volt, nem kérhette a másik fél a házasság semmissé nyilvánítását, kivéve, ha valami módon bizonyítani tudta, hogy az elmebetegség már a házasság megkötésekor is fennállt. Amennyiben az ép ész valóban hiányzott a frigy megkötésekor, nemcsak a másik fél, hanem bárki más megtámadhatta a házasságot, ugyanis ez az akadály „köztudomású eszelősökre” vonatkozóan közjogi akadály volt, tehát a közérdeket is szolgálta az ilyen kapcsolatok kiküszöbölése.²⁷⁰

Az állami bíróságok gyakorlata egy érdekes megkülönböztetést tett az elmebetegség megítélése tekintetében. A Ht. egyrészt kimondta, hogy semmis az a házasság, melyet cselekvőképtelen személy kötött,²⁷¹ tehát a cselekvőképességet kizáró elmebetegségben szenvedő egyén házassága is, és ahogy a kánonjogban már találkoztunk ezen gondolattal: a házasság megkötésekor kellett fennállnia az elmebetegségnek az érvénytelenséghez. Ugyanakkor született egy kúriai döntés, mely kimondta, hogy a gyengeelméjűség miatt gondnokság alá helyezett személy házassága a gondnok beleegyezése nélkül is teljesen érvényes, és nem támadható meg.²⁷² A gyengeelméjűség a gyámi törvény (1877. évi XX. tc. 28. §.) szerint az elmebetegség kisebb foka volt. Azonban ezt a megkülönböztetést az orvostudomány nem ismerte, sőt, inkább súlyosabb, gyógyíthatatlan betegségnek tekintette a gyengeelméjűséget, ennek ellenére a gyakorlatban a törvényben megállapított megkülönböztetéshez kellett alkalmazkodni. Kérdéses esetben azonban a bírónak szakértői véleményt kellett kérnie arra nézve, hogy a betegség mennyire korlátozta a

²⁷⁰KONEK Sándor: *Egyházjogtan kézikönyve. Különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira*, Franklin, Budapest, 1889, 477–479. p.

²⁷¹Ht. 44. §.

²⁷²K. 6365/903.

cselekvőképességet, és ennek eredménye vált a döntés alapjává.²⁷³

Összevetve tehát a kánonjogot és a civiljogi szabályozást, megállapítható, hogy van bizonyos rokonság a két rendszerben, ellenben az egyházi jog azt az álláspontot foglalta el, hogy az állam gondnokság alá helyezési eljárása, és egyéb megállapításai az elmebetegség tekintetében nem elegendőek az egyházi perben a házasság érvénytelenné nyilvánításához. Ugyanis az elmebetegek lucidum intervallum idején köthettek érvényes házasságot a kánonjog szerint, és az egyházi bíróságra bízta annak eldöntését, hogy ez fennállt-e a házasság megkötésekor. Egyébként amennyiben bár a frigy létesítésekor fennállt az elmebetegség, később azonban valamilyen módon meggyógyult az érintett fél, utólagos beleegyezéssel érvényesíthette házasságát (kivéve, ha közben a felek között más bontó akadály keletkezett). Egyébként a korabeli szakirodalomban azt az ajánlást fogalmazták meg egyes jogtudósok a szentszékek felé, hogy akiket az állami törvényhozás házasságkötésre képtelennek nyilvánít, azokat egyházi esketésben sem tanácsos részesíteni, valamint a frigyet érvényesnek elfogadni, mert az egymásnak ellentmondó gyakorlat komoly zavarokat és bajokat okozhat. Megemlítették továbbá, hogy mivel eddig is tekintettel volt az egyházi joggyakorlat az állami törvényekre, így ez ezután sem jelenthet majd problémát. Ugyanakkor más a helyzet olyankor, mikor a cselekvőképtelennek nyilvánított személy hosszabb lucidum intervallumai alatt, vagy az, akivel együtt él – jelenleg tiltott viszonyban – lelkiismerete megnyugtatása végett egyházi esküvőt szeretne kötni, mivel az együttélés a jelenben is tart, és ez a terv áll a jövőre nézve is. Ilyenkor azt tanácsos elérni, hogy cselekvőképessé nyilvánítsák a személyt, hogy ezáltal mind egyházilag, mind polgárilag érvényes házasságot köthessen.²⁷⁴

²⁷³SZTEHLO Kornél: *A házassági per kézikönyve, tekintettel a Magyar Kir. Curia gyakorlatára, a szomszéd államok házassági jogának ismertetésével*, Budapest, 1925, 11. p.

²⁷⁴BAGOSSY 1896, 155–157. p.

III. Egyes eljárásjogi jogintézmények a törvény szerint és a gyakorlatban

1. A vizsgált egyházmegyék története, fennhatósága

A veszprémi egyházmegyét a 10. század végén Géza fejedelem alapította, mely széles sávban húzódott keresztül a Dunántúlon a Drávától egészen a Dunáig. Területe a középkorban magában foglalta Fejér, Somogy, Veszprém és Zala megyéket, valamint a később megszűnt Pilis megyét. E hatalmas területen a XIV. század elejére közel félezer plébánia alakult ki, ezen kívül a kolostorok száma is meghaladta a százat.²⁷⁵

A püspökség sok szállal kötődött a magyar királynékhoz. Veszprém már Géza fejedelem felesége, Sarolt óta a „királynék városa” volt. A királynék megkoronázása az egyházmegye főpásztorának joga volt, s ők voltak a mindenkori királyné kancellárjai is.²⁷⁶

A 18. század elejétől a püspökök, főként Volkra Ottó János (1710-1720), Acsády Ádám (1725-1744) és Padányi Bíró Márton (1745-1762) nagy lendülettel láttak hozzá az újjászervezéshez, a plébániákat felújították, a papnevelést újjáélesztették és az egyházfegyelem megszilárdítására is nagy gondot fordítottak.²⁷⁷ Erre az időszakra esett az egyházmegye területének első nagy átszervezése is. Mária Terézia uralkodása alatt, 1777-ben rendezték az egyházmegyéket. A rendezés során a veszprémi egyházmegye területéből kihalították a székesfehérvári egyházmegyét, a zalaegerszegi esperesség a szombathelyi egyházmegyéhez került.²⁷⁸ Ugyanakkor a veszprémi egyházmegye megkapta Győrtől a pápai főesperesség Veszprém megyei plébániáit, és a Zágrábbal vitás Dráva-mentét.²⁷⁹

Az egyházmegye 19. századi főpásztorai közül Kopácsy József (1825-1842) 1833-ban elrendelte a magyar nyelvű anyakönyvvezetést, 1834-ben tanítóképzőt alapított, Ranolder János (1849-1875) pedig elsősorban az egyházmegye városaiban alapított iskoláival – a Ranolder-intézetekkel – tette emlékezetessé nevét.²⁸⁰

Az általam vizsgált időszak jó részében Hornig Károly volt a püspök (1888-1917), aki a magyar püspökök közül elsőként adatta ki a püspökség római okmánytárát, 1907-1910 között pedig neoromán stílusban „restauráltatta” a székesegyházat. A század második fele ismételt

²⁷⁵ http://ersekseg.veszprem.hu/vegyhm2/tortenelem_egyhazi.htm, letöltés ideje: 2015. január 12.

²⁷⁶ http://ersekseg.veszprem.hu/vegyhm2/tortenelem_egyhazi.htm

²⁷⁷ Ld. HERMANN István: *A veszprémi római katolikus egyházmegye igazgatása a 18. században*, Veszprém, 2015.

²⁷⁸ Erről ld. bővebben: BARÓTI János: *A veszprémi egyházmegye széttagolása 1777-ben*, Kézirat, örtilos, 1948.

²⁷⁹ http://ersekseg.veszprem.hu/vegyhm2/tortenelem_egyhazi.htm

²⁸⁰ http://ersekseg.veszprem.hu/vegyhm2/tortenelem_egyhazi.htm

megpróbáltatásokat hozott mind az ország, mind az egyház életébe. A második világháború alatt a veszprémi egyházmegye püspöke volt a tragikus sorsú Mindszenty József (1944-1945).²⁸¹

A Dunántúl észak-keleti részét magában foglaló székesfehérvári egyházmegye nem tartozik az ország legősibb egyházmegyéi közé. A püspökséget 1777-ben VI. Pius pápa és Mária Terézia alapította. Területe korábban a veszprémi püspökséghez tartozott, székvárosa pedig, mint királyi koronázó- és temetkezőhely, kivételezett (exempt) jogállású terület volt.²⁸² A Szent István által alapított fehérvári társaskáptalan ugyanis közvetlenül az esztergomi érsek alá volt rendelve. Középkori virágzásának a török hódítás vetett véget 1543-ban. 145 évi oszmán uralom után, a 17. század végétől a város újjáéledt, de a külföldi származású prépostok nem tudták visszaállítani a káptalan régi fényét.

Az 1770-es években Mária Terézia királynő kormányzata nagyszabású egyházigazgatási reformot kezdett Magyarországon. Ennek során 1777-ben feldarabolták a hatalmas veszprémi püspökséget, és Székesfehérvárt is püspöki székhellyé tették. Ugyanakkor a püspök mellé új székeskáptalant is szerveztek, de úgy, hogy az nem lett jogutódja a megszüntetett prépostságnak. A püspökség fennhatósága a veszprémi egyházmegye Fejér és Pilis megyei részeire terjedt ki, székvárosának plébániái pedig korábban az esztergomi érseknek voltak alárendelve. Első főpásztora Séllyei Nagy Ignác (1777–1789) lett. A püspökség gazdasági alapjait területének tizedjövedelmei, a budai tizedek, valamint a korábbi társaskáptalan és a megszünt fehérvári jezsuita kollégium birtokai jelentették, de összjövedelme a legcsekélyebb volt az ország püspökségei közül. Ennek ellenére ezen egyházmegye élére került a 20. századi katolicizmus egyik legnagyobb hatású személyisége, Prohászka Ottokár püspök (1905–1927).

A székesfehérvári egyházmegyéhez kezdetben mindössze 62 plébánia tartozott, de a hívek száma rohamosan gyarapodott. Mélyreható egyházigazgatási változások azonban csak Shvoy Lajos püspöksége (1927–1968) idején következtek be. A püspök tudatosan végiglátogatta a legkisebb filiákat is, és ennek nyomán nagyszabású templomépítési és plébánia-, illetve lelkészszékalapítási mozgalom bontakozott ki.

A püspökség területe története során egyetlen egy alkalommal változott. 1993-ban II. János Pál pápa rendelkezése nyomán az egyházmegye elveszítette – a Csepel-szigetiek kivételével – fővárosi és dunakanyari plébániáit, de megkapta Budaörsöt az esztergomi

²⁸¹ http://ersekseg.veszprem.hu/vegyhm2/tortenelem_egyhaemegye.htm

²⁸² BARÓTI 1948, 12–32. p.

főegyházmegyétől, Tatabánya és Oroszlány környékét agyóri, valamint Enying és Lepsény térségét aveszprémi egyházmegyétől.²⁸³

Bár a vizsgált két egyházmegyét nem érintette, mégsem mehetünk el szó nélkül amellet a tény mellett, hogy a trianoni szerződés nem felelt meg sem az etnikai, sem az egyházszerkezeti határoknak, a 29 magyar egyházmegyéből csupán négyet nem érintett Trianon. Bár hat egyházmegye székhelye Magyarországon maradt, de területe nagy részét elvesztette. Hét egyházmegye székhelye az utódállamokba került. A magyar egyházmegyék nem csak területi veszteségeket, hanem jelentős anyagi károkat is szenvedtek ezzel. Közvetetten tehát a veszprémi és a székesfehérvári egyházmegye is érintve volt, mivel morális és jogi kötelességük is volt az egyházmegyéknek segíteni egymást.²⁸⁴

E fejezetben a teljesség igénye nélkül, néhány érdekes pontban egy házassági eljárásjogi összevetést mutatunk be, melynek keretében a változtatásokon leginkább keresztülment intézményeket megvizsgálva szeretnénk rávilágítani, hogy miben és mennyiben módosult a házassági perekben folytatott szentszéki eljárás a kódexek előtti időszakhoz, azaz a Corpus érvényessége alatti korhoz és az 1917-es kódexhez képest hatályos egyházjogunkban.

Előljáróban ki kell emelni, hogy bizonyos általános elvek mentén zajlott az újítás, a II. vatikáni zsinat teremtette szellemi légkörnek megvoltak az elvi elvárásai, melyek mentén a hatályos eljárásjogot megreformálták. Ezeket Javier Ochoa kiválóan összefoglalta néhány pontban: kiemelkedő jelentőséggel bír az igazság és az igazságosság objektív védelme; nagyobb teret kapott az igazságszolgáltatás gyorsítása; az eljárás egyszerűsége, egyszerűsítése; a teljes eljárásjogi anyagot közölték az új kódex VII. könyvében; a helyi szokásokat és a partikuláris törvényhozást tiszteletben tartja az új kódex.²⁸⁵

²⁸³<http://leveltar.katolikus.hu/index.htm?http&&leveltar.katolikus.hu/szekesfehervar.html>, letöltés ideje: 2014. jan. 12.

²⁸⁴ADRIÁNYI 2005, 180–181. p.

²⁸⁵Javier OCHOA: *Il „De processibus” secondo il nuovo Codice*, in AAVV, *La nuova legislazione canonica. Corso sul Nuovo Codice di Diritto Canonico 14–25 febbraio 1983*, Roma, 1983, 371–377. p.

2. A kánoni peres eljárás alapelvei²⁸⁶

A peres eljárásban mára már kikristályosodott alapelvek a gyakorlatban alakultak ki az évszázadok folyamán. A kánonjog-tudomány kialakulása, azaz a kánonjog tudományos művelése már nagyon korán, a középkor során elkezdődött *Gratianus* munkájának, a *Concordantia Discordantium Canonum*nak a kommentálásával.

Már a Corpus Iuris Canonici tekintélyes mennyiségű joganyagának gyakorlatra történő átültetésénél bizonyos elvek mentén zajlott a bírászkodás, melyek mind a mai napig hol változatlan formában, hol fejlődésen, modernizálódáson keresztülmenve érvényesülnek. Ezeknek természetesen mindig a teológiai szempontoknak teljesen megfelelően, azokat érvényesítve kell történniük, ugyanis a jogalkalmazás folyamán is a lelkek üdvössége az elsődleges szempont. Az alapelveket megkülönböztethetjük aszerint, hogy az egész kánonjogra érvényesek-e, vagy csakis specifikusan az eljárásjogra. Abban viszont a kánonjog-tudomány képviselői nincsenek egyetértésben, hogy melyek a kánonjog legfontosabb alapelvei, azok azonosak-e a civiljog alapelveivel; vagy csak bizonyos átfedések vannak köztük, és vannak olyan princípiumok, melyek kizárólag a kánonjogban érvényesülnek.²⁸⁷ Mi az utóbbi álláspontot találjuk helytállóbbnak, ugyanis – mint lentebb látni fogjuk – vannak olyan sajátosan teológiai szempontokat megvalósító elvek, melyek az állami szabályozásban nem jelennek meg, legfeljebb a méltányosság szabályán keresztül szivárognak bele a jogalkalmazásba.

2.1. Az anyanyelv használatának elve

Ez az elv hatályos kánonjogunkban azt jelenti, hogy ha nem magyar anyanyelvű félről van szó, tolmácsról a bíróság köteles gondoskodni, ugyanis az állam hivatalos nyelvének nemtudása miatt senkit nem érhet hátrány.

Az 1983-as CIC nem rendelkezik az eljárás hivatalos nyelvéről, hanem a következő rendelkezéseket adja: „Ha a kihallgatandó személy a bíró vagy a felek előtt ismeretlen

²⁸⁶ Ez a fejezet HÁRSFAI Katalin: *Az egyházi eljárás alapelvei* című egyetemi előadásvázlat alapulvételével készült.

²⁸⁷ HÁRSFAI Katalin: *A kánoni eljárás princípiumai*, Szent István Társulat, Budapest, 2013, 6–7. p.

nyelven beszél, a bíró által kijelölt, felesketett tolmácsot kell alkalmazni. A kijelentéseket az eredeti nyelven kell írásba foglalni, a fordítást pedig csatolni kell hozzá.”²⁸⁸

Ezzel szemben korábban a szentszék hivatalos eljárási nyelve a magyar volt, és a félnek kellett arról gondoskodnia, hogy amennyiben a jogait érvényesíteni szeretné, a szentszék által ismert nyelven, azaz esetünkben magyarul szolgáltatson ehhez megfelelő dokumentumokat. Tehát kánonjog-történetünkben az általam vizsgált szentszék gyakorlatában ez az elv nem valósult meg teljes mértékben. Erre gyakorlati példaként szolgálhat az az eset, hogy egy horvát nyelven beadott keresetlevelet a szentszék elutasított, arra való hivatkozással, hogy a szentszék hivatalos nyelve a magyar.²⁸⁹

2.2. Pasztorális elv

Ez sajátosan kánonjogi alapelv, a civiljogban ilyennel kimondottan nem találkozunk, bár egyes elemei, mint például a békéltetés intézménye, helyet kap a világi szabályozásban is. A lényegét úgy foglalhatnánk össze, hogy lelkipásztori szempontokat kell érvényesíteni, valamint bizonyos lelkipásztori módszerek alkalmazása elengedhetetlen az eljárás során.

Többféle tevékenység beletartozik a lelkipásztori módszerek körébe: ennek tekinthetjük a békéltetést, a megbocsátásra való ösztönzést, valamint a házasság utólagos érvényesítésére irányuló eljárást is.

Jelenleg hatályos egyházi törvénykönyvünk a következőképpen fogalmaz: „Iudex, antequam causam acceptet et quotiescumque spem boni exitus perspicit, pastoralia media adhibeat, ut coniuges, si fieri potest, ad matrimonium forte convalidandum et ad coniugalem convictum restaurandum inducantur.”²⁹⁰

Ez az elv tehát, mint fentebb a békéltetésnél is bemutattam, fontos szerepet kapott már a korábbi kánonjogi gyakorlatban is, és napjainkban sem becsülhetjük le a jelentőségét.

²⁸⁸ CIC 1983, 1471. can. Si qua persona interroganda utatur lingua iudici vel partibus ignota, adhibeatur interpret iuratus a iudice designatus. Declarationes tamen scripto redigantur lingua originaria et translatio addatur.

²⁸⁹ VÉL 3/1913.

²⁹⁰ CIC 1983, 1676. kán. A bíró az ügy elfogadása előtt, és valahányszor reményt lát a sikerre, alkalmazzon lelkipásztori módszereket, hogy a feleket lehetőség szerint a házasság esetleges sikeres érvényesítésére és a házassági életközösség helyreállítására indítsa.

2.3. Rendelkezési elv – officialitás

Az officialitás, mint köztudott, a hivatalból történő eljárást jelenti. Esetünkben azt vizsgáljuk, hogy mennyiben van az ügyésznek perindítási jogosultsága (bizonyos házassági perekben, ha az ügyész terjeszt elő kereseti kérelmet, félként fog minősülni a perben), valamint a bíróság az egyes eljárási cselekmények tekintetében eljárhat-e hivatalból.

Ha a felek rendelkeznek a per tárgyáról, az ő rendelkezésük alapján indulhat csak meg a per, ebben az esetben beszélhetünk a rendelkezési elv érvényesüléséről. Továbbá a perben az egyes eljárási cselekményeket is a felek kérésére végzi el a bíróság. A rendelkezési elv folyamánként továbbá a bíróság nem nyújthat többet ítéletében, mint amennyit a fél kér. Ezen el szorosan összefügg a tárgyalási elvvel, lényegében annak egyik területként is értelmezhető.

A rendelkezési elv fogalmazódik meg a CIC 1452. kánonjának első mondatában a következőképpen: „Olyan ügyben, amely kizárólag magánérdekről folyik, a bíró csak a fél kérésére járhat el.”²⁹¹ Ehhez járul hozzá a következő mondatban az officialitás érvényesülésének köre: „Büntető ügyekben vagy az egyházi közérdeket, illetve a lelkek üdvét érintő más ügyekben, a per törvényes bevezetése után, a bíró hivatalból is eljárhat, és el is kell járnia.”²⁹²

Ez a két elv az esetek legnagyobb részében együttesen van jelen a gyakorlatban.

A 19. századi szentszékeken főszabály szerint a rendelkezési elv érvényesült, a felek kérelmére indult meg az eljárás, különösen igaz ez a házassági perekre. Emellett azonban a közérdeket érintő ügyekben a tisztii ügyész is kezdeményezhette a per megindítását. Házassági ügyekben ez elég nagy számban fordult elő a hűtlen elhagyás, vagy más néven különválás esetén. Ekkor ugyanis közérdek fűződött ahhoz, hogy a felek viszonyai tisztázottak legyenek. Ebben az esetben a tisztii ügyész volt a per felperese, a különvált házastársak pedig az alperesek. Amennyiben a peres eljárásból, és az ennek során felhozottakból azt lehetett megállapítani, hogy már nincs remény a békülésre, és arra, hogy a felek helyreállítsák az életközösséget, akkor ágytól és asztaltól elválasztották a feleket, ellenkező esetben pedig az életközösség helyreállítására szólították fel őket.

Hatályos kánonjogunkban ez az eljárás már nem figyelhető meg, amint korábban kifejtettem, megváltoztak a szeparációra vonatkozó törvényi előírások.

²⁹¹ CIC 1983, 1452. kán. 1. §. In negotio quod privatorum solummodo interest, iudex procedere potest dumtaxat ad instantiam partis.

²⁹² CIC 1983, 1452. kán. 1. §. Causa autem legitime introducta, iudex procedere potest et debet etiam ex officio in causis poenalibus aliisque, quae publicum Ecclesiae bonum aut animarum salutem respiciunt.

2.4. Tárgyalási elv – vizsgálati elv

A tárgyalási elv szerint a felek feladata, hogy a bizonyítékokat (tárgyi bizonyítási eszközöket, okiratokat, meghallgatandó tanúkat) a bíróság elé tárják. Amely bizonyítékot nem hoztak a bíróság tudomására, az nem létezik, a bíróságnak nem áll módjában figyelembe venni, még akkor sem, ha egyéb forrásból tudomást szerzett róla.²⁹³

Ezzel szemben a vizsgálati elv szerint a bíróság maga is elrendelheti, hogy bizonyítási eljárást folytassanak le, azaz hivatalból is vizsgálódhat az adott ügyben az objektív igazság kiderítése érdekében.

Természetesen ez a két elv adott esetben együtt is jelen lehet egy eljárás folyamán. Ez leggyakrabban akkor valósul meg, amikor bár magánérdekből folyik a per, az objektív igazság kiderítése közérdek, azaz közügy is egyben az adott ügy leghelyesebb tisztázása. Hatályos kódexünk leginkább a személyállapotú perekben engedélyezi a bíróság számára, hogy hivatalból rendeljen el bizonyítást.

Az egyházi törvénykönyvben mindkét elv megjelenik, leggyakrabban egymást kiegészítve, néhol önállóan. Például szolgálhat az együttes jelenlétre a kódex 1533. kánonja, mely így rendelkezik: „A felek, az ügyész és a kötelékvédő benyújthatnak a bírónak kérdőpontokat, hogy azokról a felet megkérdezze.”²⁹⁴ A két elv viszonyát kiválóan példázza az 1600. kánon is.²⁹⁵

A vizsgálati elv érvényesülése kerül előtérbe a kódex több kánonjában is, leginkább olyan esetekben, melyeknél az igazság minél pontosabb kiderítése, és ezáltal az igazságosság érvényesülése érdekében több vizsgálatra van szükség (például mert teljes bizonyító erejű bizonyíték nem áll rendelkezésre, vagy a felek gondatlansága merül fel).²⁹⁶

Ezen elvek tekintetében számottevő különbséget nem fedezhetünk fel a korábbi gyakorlathoz képest, mind a Corpus idején, mind az első törvénykönyvünk hatályossága alatt

²⁹³ BÁNK 1963, 471–472. p.

²⁹⁴ CIC 1983, 1533. kán. *Partes, promotor iustitiae et defensor vinculi possunt iudici exhibere articulos, super quibus pars interrogetur.*

²⁹⁵ CIC 1983, 1600. can. § 1. *Post conclusionem in causa iudex potest adhuc eosdem testes vel alios vocare aut alias probationes, quae antea non fuerint petita, disponere tantummodo:*

1° *in causis, in quibus agitur de solo privato partium bono, si omnes partes consentiant;*

2° *in ceteris causis, auditis partibus et dummodo gravis exstet ratio itemque quodlibet fraudis vel subornationis periculum removeatur;*

3° *in omnibus causis, quoties verisimile est, nisi probatio nova admittatur, sententiam iniustam futuram esse propter rationes, de quibus in can. 1645, § 2, nn. 1-3.*

§ 2. *Potest autem iudex iubere vel admittere ut exhibeatur documentum, quod forte antea sine culpa eius cuius interest, exhiberi non potuit.*

²⁹⁶ CIC 1983, 1452. kán. 2. §, 1530. kán., 1679. kán.

a tárgyalási elv uralkodott, a bírónak akkor sem kellett az igazságot hivatalból kutatnia, a felekre bízta a bizonyítási eszközök szolgáltatását, megnevezését.²⁹⁷

2.5. Szabad bizonyítás elve – kötött bizonyítás elve

Ennél az elvnél alapvetően azt kell megvizsgálnunk, hogy a bíró mennyire, milyen mértékben van kötve a törvényi előírásokhoz a felhozott bizonyítékok megválasztásában és értékelésében.

A szabad bizonyítás elve szerint a bíróság nincs kötve előre, törvényben meghatározott bizonyítási eszközök alkalmazásához, konkrétan előírt bizonyítási módokhoz. Bármilyen bizonyítékot felhasználhat, amelyet alkalmasnak vél a tényállás minél pontosabb és hitelesebb tisztázására. A bizonyítékoknak nincs törvényben szabályozott bizonyító ereje, a bíró jogosult eldönteni, hogy adott esetben, a konkrét perben milyen bizonyítéknak mennyi bizonyító erőt tulajdonít, csakis a saját meggyőződésére alapozva, nem pedig a törvényi előírásokat kötötten alkalmazva.

Ezzel szemben a kötött bizonyítás elvének érvényesülése esetén a bíró mozgástere jóval szűkebb, tevékenysége gyakorlatilag arra korlátozódik, hogy számba vegye a bizonyítékokat, és törvényileg szabályozott bizonyító erejük alapján hozza meg ítéletét. Tehát ebben az esetben törvény írja elő mind a felhozható és felhasználható bizonyítékok körét, mind azok bizonyító erejét, amely így a bíró mérlegelési lehetőségeit minimalizálja.

Természetesen a gyakorlatban sosem vegytisztán jelenik meg egyik vagy másik elv, hanem a bizonyítási rendszerek általában vegyesek. Főszabály a szabad bizonyítási rendszer, amely azonban tartalmaz kötöttségeket. Nincs ez másként a kánoni eljárásjogban sem, ezt több kánon is kifejezésre juttatja. Az 1527. kán. a következőket mondja: „Felhozható bármiféle bizonyíték, ami az ügy eldöntéséhez hasznosnak tűnik és megengedett.”²⁹⁸

19. századi kánonjogunkban szintén azt tapasztalhattuk az iratok tanulmányozása alapján, hogy a fentebb kifejtettek voltak az irányadók, tehát ennek tekintetében sem történt érdemi változás hatályos kánonjogunkban (a bizonyítási eljárást bemutató fejezetben erre részletesebben visszatérünk). Az 1917-es törvénykönyv is a szabad bizonyítást tekintette főszabálynak, kimondta, hogy a bírónak a bizonyítékokat a saját ítélete szerint kell

²⁹⁷ BÁNK 1963, 514. p.

²⁹⁸ CIC 1983, 1527. kán. 1. §. Probationes cuiuslibet generis, quae ad causam cognoscendam utiles videantur et sint licitae, adduci possunt.

mérlegelnie, hacsak a törvény kifejezetten nem intézkedik valamelyik bizonyíték erejéről.²⁹⁹ Természetesen a bizonyítékok szabad mérlegelése ekkor sem jelenthetett bírói önkényt.³⁰⁰

2.6. A nyilvánosság, a közvetlenség és a szóbeliség-írásbeliség elve

Azért szeretném ezen elveket egy cím alatt tárgyalni, mert szoros kapcsolatot fedezhetünk fel közöttük, a gyakorlatban hol egymást feltételezik, hol kiegészítik, különösen a közvetlenség és a szóbeliség elve áll nagyon szoros viszonyban egymással.

Ezeknél az elveknél figyelhető meg a legnagyobb különbség az állami eljárásjog és a kánonjogi szabályok között.

A kánonjog szerint ugyanis csakis a bíróság döntései voltak nyilvánosak (ez a hatályos jogra is igaz). Az eljárás folyamán nem beszélhetünk a nyilvánosság érvényesüléséről, a legtöbb esetben még a feleket és a bírósági személyzetet is szigorú, többirányú titoktartási kötelezettségek terhelik. (Beszélhetünk a természetes titoktartásról, az esküvel fogadott titoktartásról és a hivatali titokról.)³⁰¹

A közvetlenség elvének lényegét röviden úgy tudnánk összefoglalni, hogy a bíróság a döntését az általa közvetlenül észlelt tényekre és bizonyítékokra támaszkodva hozhatja meg. Azaz a bíróságnak közvetlenül magának kell meghallgatnia a feleket, a tanúkat és egyéb nyilatkozatokat, valamint személyesen kell meggyőződnie az okiratok és egyéb tárgyi bizonyítási eszközök valódiságáról, és a perben érvényesülő bizonyítási erejéről.

A kánoni perben nem érvényesül a közvetlenség, ugyanis a bizonyítékok beszerzését, a tanúk meghallgatását főszabály szerint az ügyhallgató végzi, nem pedig a perben döntést hozó bíró vagy bírák (ritkán fordul, fordult csak elő, hogy a bíró közvetlenül hallgat ki személyeket, ezt később látni fogjuk). Ennek alkalmazása mellett azt szokták érvként felhozni, hogy így a bíróság tagjai objektívebben tudnak az ügyre reflektálni, nincsenek akár tudat alatt is befolyásolva azáltal, hogy megismerik személyesen a feleket, a tanúkat, akik így bizonyos impulzusokat adhatnak, amelyek nem feltétlenül az objektív igazságosságot engedik érvényre juttatni adott esetben. Természetesen ennek ellenkezője mellett is fel lehet sorakoztatni érveket, mindenesetre hatályos és mindenkori kánonjogunk is ezen eljárás mellett tör lándzsát.

²⁹⁹ CIC 1983, 1869. kán. 3. §.

³⁰⁰ BÁNK 1963, 549. p.

³⁰¹ A titoktartásra irányuló kötelezettségeket az 1455. kánon tartalmazza.

Mint fentebb említettem, a közvetlenség elve szoros kapcsolatban áll a szóbeliséggel is. Ugyanis ahol a közvetlenség elve érvényesül, általában ott van terepe a szóbeliségnek, a bírák közvetlenül szóban hallgatják meg ebben az esetben a feleket, a tanúkat, stb.

Ahol viszont a per írásban zajlik, mint a kánoni per esetén is tapasztalhattuk, ott a közvetlenség elve korlátozva van, a bíróság csak a felek beadványaival, valamint a jegyzőkönyvekkel találkozik.

Tovább vizsgálva ezen elveket megállapítható, hogy a kánoni pert története folyamán végig az írásbeliség jellemezte³⁰², tehát a kánoni per írásban zajlik.³⁰³ Nincs ez másként napjainkban sem, a bíróság érvénytelenség terhe mellett minden eljárási cselekményről köteles dokumentumot készíteni, azaz jegyzőkönyvben rögzíteni. A főszabály alól azonban a törvény kivételt enged, ugyanis szigorú feltételek mellett engedélyezett az ún. szóbeli eljárás. Erre azonban csakis akkor van lehetőség, ha egyes bíró járhat el első fokon az adott ügyben, valamint a felek nem kérik a rendes eljárás lefolytatását. Ennek a célja az eljárás bizonyos fokú gyorsítása, amely szintén fontos érdek. Tehát csekély fajsúlyú ügyekben megengedett lehet a szóbeli eljárás, bizonyos perhatékonysági, pergazdaságossági szempontok érvényre juttatása végett.

2.7. A perhatékonyság elve

Ez az elv lényegében egy kettős kötelezettséget ró a bíróságokra: egyrészt, hogy minél gyorsabban fejeződjenek be a perek, azaz hatékony, kellő idejű legyen az igazságszolgáltatás. Azonban ez sohasem mehet az igazságosság, a törvényes, helyes eljárás rovására. A másik kötelezettség pedig abban áll, hogy minél kevesebb költséggel járjon a per a felekre nézve.

Ezeknek a követelményeknek a biztosítása leginkább a perben eljáró bírák kötelezettsége, ugyanis őket ruházta fel a törvény olyan döntési jogosultságokkal és kötelezettségekkel, amelyekkel hatást gyakorolhatnak ezen elv érvényre juttatására.

Az állami jogban ezen elvek érvényre juttatása az emberi jogok közé tartozik.

A 19. században még nem beszélhetünk arról, hogy ezen elvek maradék nélkül megvalósultak volna, ugyanis gyakoriak voltak a több évig húzódó perek, bár azért már akkor is törekedtek a minél gyorsabb befejezésre.³⁰⁴ Ellenben a perköltségek megállapításánál a

³⁰² BÁNK 1963, 415. p.

³⁰³ Az írásbeliséget szabályozzák többek között: CIC 1983 1437. kán., 1567. kán.

³⁰⁴ Akárcsak a dolgozat negyedik fejezetében vizsgált, házasság érvénytelenségének kimondását célzó per is.

méltányosság dominált, már akkor is igyekeztek a felekre nézve a lehető legkisebb anyagi terhet róni.³⁰⁵

Mint láthattuk, vannak olyan alapelvek, amelyek teljes egészében megegyeznek az akkori és a jelenleg hatályos polgári eljárásjogi alapelvekkel, erre példaként hozhatjuk fel a bírói függetlenség követelményét. Azonban van több olyan elv is, melynél a kánonjog teljesen más rendszert követ, máshogy gondolkodik, mint az állami eljárások jogalkotói. Erre eklatáns példa lehet többek között a szóbeliség és a közvetlenség elve.

Ha korábbi, 19. századi kánonjogi gyakorlatunkat, és a hatályos kánonokat vetjük össze, megfigyelhetjük, hogy bizonyos alapelveknél szinte semmilyen változás, fejlődés nem következett be, ugyanúgy szerves részei voltak az eljárásjognak már a korábbi időkben is, akárcsak ma. Ellenben vannak olyan elvek, mint például a perhatékonyság elvének egyes elemei, ahol hatályos kánonjogunk módosításokat hozott be, szigorúbb követelményeket támaszt a bírakkal és a jogalkalmazókkal szemben.

3. A bíráskodásban részt vevő személyek

Az 1917-es kódex hatályba lépése előtti időszakban a szentszékeken a tisztségek nem voltak egymástól élesen elválasztva, ugyanazok az egyházi személyek az egyik ülésen tiszti ügyészként, a másikon szegények ügyvédjeként vagy ülnökként vettek részt. Ennek a gyakorlatnak a továbbélése felfedezhető hatályos kódexünk egyik rendelkezésében is, mely így szól: „Ugyanaz a személy lehet ügyész és kötelékvédő is, de nem ugyanabban az ügyben.”³⁰⁶ Ennek a rendelkezésnek tehát egyértelműen jogtörténeti előzményei vannak.

Hatályos kódexünk a bírósági helynökkel, a bíróval, a kötelékvédővel és az ügyésszel kapcsolatban egy nagyon jelentős újítást vezetett be. Előírja ugyanis, hogy mindegyiküknek kánonjogi doktorátussal vagy legalább licenciátussal kell rendelkezniük.³⁰⁷ A régi kódex még kevésbé szigorú feltételeket támasztott velük szemben: a bírók esetén elegendő feltétel volt, hogy a kánonjogban jártas legyen, a többi tisztség esetén pedig úgy szólt a szabály, hogy kánonjogi doktor vagy legalább a kánonjogban egyébként jártas legyen az illető.³⁰⁸ Ehhez a megszorításhoz számos ellenvélemény ellenére azért ragaszkodott a törvényhozó, mert a

³⁰⁵Pl. SzfvPL. 1856/40/5., 1857/50/12.

³⁰⁶CIC 1983, 1436. kán. 1. §. Eadem persona, non autem in eadem causa, officium promotoris iustitiae et defensoris vinculi gerere potest.

³⁰⁷CIC 1983, 1420. kán. 4. §, 1421. kán. 3. §, 1435. kán.

³⁰⁸CIC 1917, 1673. kán. 4. §, 1474. kán. 1. §, 1589. kán. 1. §

bírósági személyzet képzetlensége több helyen visszaéléseket okozott, különösen Amerikában és Afrikában.³⁰⁹

3.1. A bíró

Érdemes megvizsgálni a bíraskodásban részt vevő személyeket, közülük is kiemelten a bíró személyét, valamint a bírói kollégiumot, mivel házassági köteléki perekben a társas bíraskodás törvényi kötelezettség mind a hatályos törvényünk szerint, mint a korábbi idők kánonjai szerint.

A veszprémi szentszéken 5-9 szentszéki bíró tevékenykedett, Székesfehérváron viszont több bíró vett részt, tehát ez szentszékenként a saját gyakorlattól, „szokásjogtól” függött.³¹⁰

A kódex hatályba lépését megelőzően az egyes szentszéki bíróknak, akik a bírói kollégium tagjai voltak, nem volt külön feladatkörük, ebből kifolyólag elnevezésük sem. Teljesen esetleges volt, hogy melyik bíró milyen mélyégben foglalkozott az adott ügyel. Ebben a tekintetben is változást hozott az 1917-es kódex, mely egyrészt bevezette a zsinati bíró elnevezést a bíró hivatalának elnevezésére, másrészt pontosította az egyes bírók szerepét a perben.³¹¹ 1917 után már minden ügy egy zsinati bíró kezébe került, akit előadó bírónak neveztek, ő tartotta végig a kezében a szálakat, az ő feladata volt az ügy előadása a szentszék előtt, javaslatot tett az ítéletre, és ez alapján szavazott a többi szentszéki tag, nevezetesen a másik zsinati bíró, akit szavazó bírónak neveztek, valamint az elnök. Az egy-egy egyházmegyében kinevezhető egyházmegyei bírók számának felső határát a Kódex 12-ben határozta meg.³¹²

A hatályos CIC egyértelműen ezeken az 1917-es alapokon fejlődött tovább, bár a zsinati bíró elnevezés már nem található meg a kódex szövegében, azonban az előadó bíró tisztsége külön cím alatt szerepel, meghatározva törvényi szinten is a feladatkörét, amely feladatkör megegyezik a korábban kialakult gyakorlattal: „A társas bíróság elnökének az illető testület bírái közül ki kell jelölnie egyet előadóbírónak vagy jelentéstevőnek; ennek kell a bírói tanácsban jelentést tennie az ügyről, neki kell írásba foglalnia az ítéleteket is. Személyét

³⁰⁹ ERDŐ Péter: *Újítások az egyházi perjogban*. Szent István Társulat, Budapest, 1985, 9. p.

³¹⁰ Székesfehérváron a bírók száma változó képet mutatott, nem volt egy kötelezően előírt, fix keret, 20-30 körül mozgott a számuk.

³¹¹ ERDŐ 1985, 9–10. p. A zsinati bíró elnevezés onnan eredt, hogy a Kódex előírta, hogy tízévenként egyházmegyei zsinatot kell tartani, és a bírókat ott kellett megválasztani.

³¹² CIC 1917, 1574. kán. 1. §.

az elnök megfelelő okból mással válthatja fel.”³¹³ Újítás továbbá, hogy a hatályos egyházi törvénykönyv már nem határozza meg az egy egyházmegyében kinevezhető bírák számát.

Jelentős újítása 1983-as kódexünknek a bírók tekintetében az a törvényi rendelkezés, mely megengedi, hogy világi személyek is bíróként szerepelhessenek a társas bíróságok tagjaként.³¹⁴ Ez a Corpus idején, sőt még az 1917-es kódex hatályossága alatt is elképzelhetetlen lett volna, tehát ezt hatalmas lépésnek tekinthetjük. (Bár a középkorban Európa bizonyos részein volt rá példa, hogy laikusok is részt vettek a szentszéki bíráskodásban.)

3.2. A házasságvédő (kötelékvédő) és a tiszti ügyész

Minden püspök köteles volt egyházmegyéjében már a 19. század folyamán is a szentszéki ügyésszel egyforma képesítésű, azaz kánonjogi doktorátussal, vagy a kánonjogban egyébként jártassággal rendelkező házasságvédőt kinevezni, akit mind a köteléki, mind a végre nem hajtott házasság felbontása iránti perben minden egyes bírói cselekményhez meg kellett idézni. A házasságvédő intézménye, a *defensor vinculi* a kánonjogban XIV. Benedek pápa 1741. szeptember 3-i, *Dei miseratione* kezdetű constitutioja nyomán jelent meg. Az volt a feladata, hogy ha mind a két fél kívánta a házasság megsemmisítését, a köteléket ő védje. Továbbá a házasságvédő felügyelt a házasságból származó kiskorú gyermekek érdekeire, valamint az anyagi és az eljárásjog szabályainak megtartására.³¹⁵ Ezen kívül a fentebb említett constitutio azt is a házasságvédő feladatává tette, hogy kötelezően fellebbezzon a házasság érvénytelenségét kimondó ítélet ellen. E rendelkezést megtartotta az első egyházi törvénykönyv 1986. kánonja is, viszont a hatályos kódex más irányt vett: nem a házasságvédő fellebbezését követelte meg, hanem a másodfokra hivatalból történő felterjesztést írta elő. Ezen módosított a 2015-ben kiadott, *Mitis Iudex* kezdetű motu proprio, mely eltörölte a két egybehangzó ítélet megkövetelését érvénytelenség kimondása esetén, így ha nem fellebbez senki, már az elsőfokú ítélet végrehajtható.³¹⁶

³¹³ CIC 1983, 1429. kán. *Tribunalis collegialis praeses debet unum ex iudicibus collegii ponentem seu relatores designare, qui in coetu iudicum de causa referat et sententias in scriptis redigat; in ipsius locum idem praeses alium ex iusta causa substituere potest.*

³¹⁴ CIC 1983 1421. kán. 2. §. *Episcoporum conferentia permittit potest ut etiam laici iudices constituentur, e quibus, suadente necessitate, unus assumi potest ad collegium efformandum.*

³¹⁵ HERGER 2006, 185–186. p.

³¹⁶ ERDŐ Péter: *Megjegyzések a házassági perek új szabályairól*, in: *Magyar Sion* 10., 2016/1., 35–36. p.

A házasságvédő az eljárás kezdete előtt a szentszéki elnök, illetőleg a vizsgálóbíró „kezébe” esküt tett, hogy mindent fel fog hozni a házasság érvényben tartása mellett, illetőleg felbontása ellen. Éppen ezért köteles volt jelen lenni a felek, a tanúk és a szakértők kihallgatásánál, ő szerkesztette a hozzájuk intézendő kérdéseket, melyeket zárt borítékban adott át az ügy bírójának, aki azt csak a kihallgatáskor nyitotta fel.³¹⁷

Ha a szentszék úgy határozott, hogy a házasságot érvényteleníti, vagy ágytól és asztaltól véglegesen elválasztja a feleket, a házasságvédőnek ezt minden esetben véleményeznie kellett.³¹⁸

Hatályos kódexünk a kötelékvédő feladatában, szerepkörében elég jelentős változtatást hozott, nevezetesen azt, hogy ezentúl nem neki kell összeállítania a tanúkhöz és a felekhez intézendő kérdőpontok jegyzékét, hanem annak, aki az adott személy kihallgatását kéri. Ez legtöbb esetben a felperest jelenti, aki általában nem személy szerint állítja össze a kérdéseket, hanem az ügyvédjére bízta ezt a feladatot, tehát a továbbiakban lényegében az ügyvédek szerkesztik a kérdőpontokat. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a kötelékvédőnek megszűnt a kérdésfeltevési joga, a továbbiakban is javasolhat kérdéseket a bírónak.³¹⁹

Egyebekben a kötelékvédő feladatát meglehetősen tömören összegzi hatályos kódexünk: „(...) proponendi et exponendi omnia quae rationabiliter adduci possint adversus nullitatem.”³²⁰ Ki kell emelni azonban, hogy a semmisségi perekben nagyon jelentős szerep hárul rá, ő az egyetlen ugyanis, aki a köteléket védi. Ennek fontosságát már XII. Piusz pápa is kellően hangsúlyozta 1944. október 2-ai beszédében³²¹, valamint II. János Pál pápa is beszélt kiemelt jelentőségéről 1988-ban a Római Rotán elhangzott beszédében.³²² A megfelelő kötelékvédelem hiánya ugyanis megnehezíti a bíró munkáját, mintegy eltorzítja a pert, mert a felperes kereseti kérelmével szemben, mely az érvénytelenség megállapítása érdekében hoz fel érveket, senki nem érvel az érvényesség mellett.³²³ Ezt a szerepet tölti be a kötelékvédő hatályos jogunkban, és gyakorlatilag egész kánonjog-történetünk folyamán.

Minden püspöknek ki kellett nevezni szentszéki ügyészt is az egyházmegyéjében, akinek a természeténél fogva nyilvános vagy a neki mások által jelentett akadály alapján a

³¹⁷ HUSZÁR Elemér: *A katolikus házasságjog rendszere*, Szent István Társulat, Budapest, 1928, 92. p.

³¹⁸ RADA 1918, 133. p.

³¹⁹ CIC 1983, 1533. kán.

³²⁰ CIC 1983, 1432. kán. – Az olyan ügyek számára, ahol az egyházi rend kiszolgáltatásának semmisségéről vagy a házasság semmisségéről, illetve felbontásáról van szó, nevezzenek ki az egyházmegyében kötelékvédőt, aki hivatalból köteles előterjeszteni és kifejtteni mindazt, amit a semmisség vagy a felbontás ellen ésszerűen fel lehet hozni.

³²¹ Allocuzione alla S. Romana Rota (2 oct. 1944), AAS 36 (1944) 282–190. p.

³²² Allocuzione alla Rota Romana (25 ian. 1988), AAS 80 (1988) 1178–1185. p.

³²³ HÁRSFAI Katalin: *A kötelékvédő közreműködése az objektív igazság kiderítésében a házassági semmisségi perekben*, in: *Kánonjog* 14, Budapest, 2012, 115–117. p.

házasság érvényét hivatalból meg kellett támadnia. Az ügyész, amennyiben részt vett a perben, fellebbezhetett, ha úgy tartotta, hogy az ítélet veszélyt jelent a közérdek számára, de nem támadhatta meg a házasság semmisségét megállapító ítéletet, mert a kötelék védelmének feladata a házasságvédőre tartozott.³²⁴

Hatályos egyházjogunk a következőképpen rendelkezik az ügyészről: „Az olyan egyházi peres ügyek számára, ahol a közérdek veszélybe kerülhet, valamint a büntető ügyek számára nevezzenek ki az egyházmegyében ügyészt, aki hivatalból köteles védelmezni a közérdeket.”³²⁵ Az ügyésznek a püspök utasításai szerint kell eljárnia hivatalának gyakorlása során.³²⁶ Tehát az ügyész minden büntetőügyben szerepet kap, ő készíti el a vádiratot, egyéb perekben pedig a közjó érdekében tevékenykedik. Bizonyos esetekben házassági perekben is felléphet, keresetet is beadhat, ilyenkor azonban félként vesz részt a perben.³²⁷

3.3. A szentszéki biztos, valamint az ügyhallgató (auditor)

A szentszéki vagy más néven meghallgató biztos intézményének alkalmazása bevett gyakorlat volt a veszprémi szentszéken. Ez amolyan kiküldött bírói jogkörrel felruházott „bizottságnak” tekinthető. Ha valamelyik fél kérelmezte (szegénység, betegség vagy egyéb okból), hogy meghallgató biztost rendeljen ki a szentszék, erre volt lehetőség. Ha peres ügyben kellett eljárni, akkor két bírót, ha békéltetésről volt szó, akkor két körzethez tartozó plébánost illetve esperest küldött ki a szentszék meghallgató biztosként.³²⁸

Ez, és ehhez hasonló jogintézmény az általam vizsgált időszakban mindvégig megfigyelhető volt a szentszékek gyakorlatában. 1894 előtt hívták szentszéki biztosnak, feladata a felek és a tanúk vallomásainak felvétele volt.

1917/18 után is megmaradt ez a jogintézmény, azonban akkor már bizottság néven egy jegyzőkönyvvezetővel kiegészülve, és kezdett állandósulni a bizottság tagjainak megnevezése is: mindig a bizottság tagja volt egy házassági bíró (néhol vizsgálóbíró elnevezéssel), egy házassági kötelékvédő és egy házassági jegyzőkönyvvezető. A hivatalos megnevezések

³²⁴ GROCHOLEWSKI 2000, 79. p.

³²⁵ CIC 1983, 1430. kán. Ad causas contentiosas, in quibus bonum publicum in discrimen vocari potest, et ad causas poenales constituatur in dioecesi promotor iustitiae, qui officio tenetur providendi bono publico.

³²⁶ Részletesebben vö.: Paul WIRTH: *Gerichtsverfassung und Gerichtsordnung*, in: Grundriss des nachkonziliaren Kirchenrechts, Pustet, Regensburg, 1980, 966–967. p.

³²⁷ HÁRSFAI Katalin: *Bírósági gyakorlat*, Szent István Társulat, Budapest, 2008. 26. p. Kánonjog-történetünkben erre tökéletes példa az önkéntes elválás esete, melyet egy későbbi fejezetben külön is tárgyalni fogunk.

³²⁸Pl.: VÉL 67/1883., 28/1882., 37/1913.: Két biztos és egy házasságvédő kiküldetik, 51/1913: békéltetés plébános és esperes által.

ellenére ők már kizárólag helybeli egyházi személyek voltak (ellentétben a korábbi gyakorlattal, amikor szentszéki tagokat is kiküldtek), nem hivatásos szentszéki tagok.³²⁹

Ez a tisztség, legalábbis a biztos, bizottság intézménye nem szerepel hatályos kódexünkben, ellenben az ügyhallgató személyében némi rokon vonásokat, továbbélést felfedezhetünk, ugyanis az ügyhallgató feladata lett mindazok elvégzése, mely korábban a biztos, a bizottság hatáskörébe tartozott.

1983-as kódexünk a következőképpen rendelkezik az ügyhallgatóról és feladatköréről: „A bíró vagy a társas bíróság elnöke ügyhallgatót jelölhet ki az ügy kivizsgálásának elvégzésére. Az ügyhallgató választható a bíróság bírái közül vagy azok közül a személyek közül, akiket a püspök erre a feladatra kijelölt.

Az ügyhallgatónak csak az a feladata, hogy a bíró megbízásának megfelelően összegyűjtse a bizonyítékokat és átadja őket a bírónak; ennek során azonban, hacsak a bírótól kapott megbízatása másként nem szól, eldöntheti, hogy hogyan és milyen bizonyítékokat gyűjtsön össze, ha erről támad vita tisztségének gyakorlása közben.”³³⁰

Láthatjuk tehát, hogy hatályos jogunk szerint az ügyhallgató végzi el – többek között – azokat a feladatokat, melyek korábban a biztosok feladatkörébe tartoztak. A magyarországi szentszéki házassági perekben általában nem állandó megbízással rendelkező ügyhallgatókat alkalmaznak, hanem a konkrét esetre kapják megbízatásukat. Kiemelt jelentősége van azonban, hogy az ügyhallgató kellő kánonjogi jártassággal rendelkezzen legalább a házasságjog tekintetében.³³¹ Az ügyhallgató munkája tehát a per első szakaszában zajlik, és amint a CIC rendelkezéseiből egyértelműen kiviláglik, viszonylag szabad keze van a bizonyítékok összegyűjtésében, ő maga dönti el, hogy milyen bizonyítékokat kíván felkutatni, és azokat milyen módon, hacsak a megbízatása ettől eltérően nem rendelkezik.³³²

³²⁹PI. VÉL 136/1920., 5/1922.

³³⁰ CIC 1983, 1428. kán. 1., 3. §. Iudex vel tribunalis collegialis praeses possunt auditorem designare ad causae instructionem peragendam, eum seligentes aut ex tribunalis iudicibus aut ex personis ab Episcopo ad hoc munus approbatis.

Auditoris est, secundum iudicis mandatum, probationes tantum colligere easque collectas iudici tradere; potest autem, nisi iudicis mandatum obstet, interim decidere quae et quomodo probationes colligendae sint, si forte de hac re quaestio oriatur, dum ipse munus suum exercet.

³³¹ Részletesen vö. LEFKÁNITS György: *Az ügyhallgató szerepe a házassági semmisségi perben – vázlat az egyházi bíróságok joggyakorlata számára*, in: Kánonjog 15, Budapest, 2013, 107–109. p.

³³² HÁRSFAI 2008, 26. p.

4. Illetékességi kérdések, megkeresés

Az illetékességet két aspektusból vizsgáljuk. Kánonjog-történetünkben elsődlegesen a felek vallása határozta meg az illetékességet, és csak másodsorban és eshetőlegesen – ha a házaspár vallása nem különbözött – kellett az egyéb tényezőket sorra venni.

A vallási aspektust tekintve a házaspár ügyében az a szentszék volt illetékes, ahol a katolikus vallású fél lakott. Ez szükséges és elégséges volt az illetékesség megállapításához: „Holtz-Róka Franciska r. k. balatonfőkajári lakos férje, báró Born Károly ev. ref. jelenleg bécsi lakos ellen benyújtott keresetének tekintetében, a római S. Congregatio Inquisitionis 1892. évi június hó 30-án hozott határozatára, mely szerint a vegyes házasságok ügyében a házaspár azon püspök alá tartoznak, kinek egyházmegyéjében a katolikus fél lakással bír, magát illetékesnek mondván ki.”³³³

Az 1917-es kódex hatályba lépése előtt az eljárást az előtt a szentszék előtt kellett megindítani (ha mindkét fél katolikus volt), ahol az alperes domiciliuma volt. A keresetlevelet benyújtó félnek kellett igazolnia, hogy az alperes valóban az érintett egyházmegye területén lakott. Ezt mindig nagyon komoly vizsgálat alá vette a szentszék, és amennyiben nem látta minden kétséget kizáróan bizonyítottnak, hogy az alperesnek a szentszék illetékességi területén van a tényleges lakóhelye, akkor a keresetet végzéssel elutasította. Erre jó példa Tchorzicki Henrikné esete, aki férje domiciliumát a község által kiállított bizonyítvánnyal kívánta igazolni, mely szerint ura ott helyben községi lakos, a községben földbirtoka van és adózó polgár. Mindez azonban a kánonjog értelmében vett lakás, domicilium fogalmát nem elégítette ki a római sz. kongregáció 1864. évi augusztus 25-én kelt határozata alapján. Ugyanis valamely község lakosai közé való felvétel egyedül a domiciliumot nem állapította meg. Ehhez szükséges volt, hogy az illető lakóhelyén kizárólagosan, vagy legalább az év nagyobb részében mint otthonában tartózkodjon, amennyiben pedig lakóhelyet változtatott, új lakóhelyén legalább egy hónapi folytonos tartózkodása alatt kétségtelen jelét adja azon szándékának, hogy ott kíván letelepedni. A szentszék szerint ez jelen esetben nem volt meg, ugyanis bár több mint egy hónapja ott lakott az alperes, azonban az általa birtokolt földterület nagysága nem biztosította számára a megélhetést, letelepedést, ráadásul az építkezés is függőben volt, ezekre tekintettel a szentszék nem látta megállapíthatónak a saját illetékességét.³³⁴

³³³ VÉL 2/1914.

³³⁴ VÉL 21/1914.

1917-18 után a szentszék kivétel nélkül a kódexre hivatkozott, nevezetesen annak 1964. kánonjára, mely két illetékességi címet ismert: a házassági perekben illetékes bíró annak a helynek a bírója, ahol a házasság kötött, vagy ahol az alperes lakóhelye van.³³⁵

Hatályos kódexünk is megtartotta ezeket, valamint két új esettel is bővült. A következőképpen fogalmazta meg ezeket a törvényhozó:

„Az Apostoli Szentszéknek nem fenntartott házassági semmisségi ügyekben illetékes: 1. a házasságkötés helyének bírósága; 2. az alperes lakóhelyének vagy pótlakóhelyének bírósága; 3. a felperes lakóhelyének bírósága, ha mindkét fél ugyanannak a püspöki konferenciának a területén lakik, és az alperes lakóhelyének bírósági helynöke az alperes meghallgatása után beleegyezését adja; 4. annak a helynek a bírósága, ahol a bizonyítékok többségét ténylegesen össze kell gyűjteni, feltéve, hogy az alperes lakóhelyének bírósági helynöke hozzájárulását adja; ez a helynök előbb kérdezze meg az alperest, hogy nincs-e kifogása ellene.”³³⁶

A házasságkötés helyét elsődleges hatásköri címnek is tekintik többen, ennek ellenére versengő viszonyban van a többivel. A korábbi időkben, mint bemutattam fentebb, ez nem így volt, ellenben annak a szellemiségnek a továbbélése megfigyelhető a két új hatásköri címnél, hogy az alperes lakóhelye fontos szempont. Nevezetesen abban, hogy a felperes lakóhelye szerinti (amelyet egyébként eddig csakis az Egyesült Államoknak kiadott külön eljárásjogi szabályok tettek lehetővé³³⁷), valamint a bizonyítékok többsége fellelhetőségének helye szerinti bíróság egyaránt csakis akkor járhat el, ha előtte az alperes официálisa az alperes meghallgatása után hozzájárulását adta. (Nem pedig a házasságkötés helyének официálisi hozzájárulása szükséges ehhez.)³³⁸

A szentszékek közötti megkeresés teljesen bevett gyakorlat volt, amennyiben olyan tanú vallomásának felvételére volt szükség, akinek a lakóhelye egy másik egyházmegyében volt. Ebben az esetben az eljárást folytató szentszék megkereste az illetékes szentszékot, aki a

³³⁵Pl.:VÉL 38/1922., CIC 1917 1964. can. – In aliis causis matrimonialibus iudex competens est iudex loci in quo matrimonium celebratum est aut in quo pars conventa vel, si una sit acatholica, pars catholica domicilium vel quasi-domicilium habet.

³³⁶ CIC 1983, 1673. kán. In causis de matrimonii nullitate, quae non sint Sedi Apostolicae reservatae, competentia sunt: 1° tribunal loci in quo matrimonium celebratum est; 2° tribunal loci in quo pars conventa domicilium vel quasi-domicilium habet; 3° tribunal loci in quo pars actrix domicilium habet, dummodo utraque pars in territorio eiusdem Episcoporum conferentiae degat et Vicarius iudicialis domicilii partis conventae, ipsa audita, consentiat; 4° tribunal loci in quo de facto colligendae sunt pleraeque probationes, dummodo accedat consensus Vicarii iudicialis domicilii partis conventae, qui prius ipsam interroget, num quid excipiendum habeat.

³³⁷ ERDŐ 1985, 7. p.

³³⁸ A Mitis Iudex Dominus Iesus kezdetű motu proprio, melyet Ferenc pápa 2015. augusztus 15-én adott ki, szintén változtatott kicsit a hatályos kódex szabályain. Továbbra is illetékes a házasságkötés helyének bírósága, de egyaránt illetékes bármelyik vagy mindkét fel lakóhelyének vagy pótlakóhelyének bírósága is, továbbá annak a helynek a bírósága, ahol a bizonyítékok többségét ténylegesen össze kell gyűjteni. Ez utóbbi bíróságok előtt is minden további feltétel, engedély vagy beleegyezés nélkül elkezdhető a per. ERDŐ 2016, 40. p.

kérésnek eleget téve szentszéki biztosokat küldött ki a tanú meghallgatására, majd a beérkezett vallomást haladéktalanul továbbította a megkereső szentszéknek.³³⁹

5. Eljárási határidők, az eljárás nyelve

A szentszék eljárására a 19. században nem voltak jellemzők a kötött eljárási határidők. Csak elvétve találok olyan eljárási cselekménnyel, amelynek végrehajtására szigorú határidőt szabtak meg. A kivételek közé tartozott például az iratok kiadása a házasságvédő és a képviselők részére észrevételek megtétele végett, továbbá a peres felek által a meghallgatni kért tanúk megjelölése pontos lakcímükkel, ugyanis ezekre kivétel nélkül 15 napot határozott meg a szentszék.³⁴⁰

Annak tekintetében sem volt semmilyen következetes gyakorlat, hogy egy pert mennyi idő alatt köteles befejezni a szentszék, az elválasztás jogcímétől, a perben érintett személyek számától és az ügy bonyolultságától függött, hogy mennyi idő múlva született meg a jogerős ítélet. Nagy általánosságban elmondható, hogy az esetek többségében az eljárás 1-2 év alatt fejeződött be, de kirívó esetekben előfordult az 5-6, sőt a 8 éven át húzódó per is.³⁴¹

Érdekesség, hogy a szentszék az eljárás hosszúsága tekintetében még tanácsot is adott a keresetlevelet benyújtó félnek: Mocsek Juli ösküi lakos keresetlevelében Prákker Sándorral 1919-ben kötött házasságának *ex capite vis et metus* érvénytelenítését kérte, mire a szentszék a plébánosnak a következő utasítást adta: „tekintettel arra, hogy a keresetlevél kimerítően állítja be a *matrimonium ratum sed non consummatum* fennforgását, felhivatik, figyelmeztesse Mocsek Julit, hogy keresetét ez alapon is benyújthatja, mely esetben az eljárás gyorsabb.”³⁴²

Olyanra is találtam precedenst, hogy az alperes másodszori idézésre sem jelent meg, erre válaszul a szentszék felhívta, hogy nevezzen meg egy olyan időpontot, ami neki megfelelő a vallomástételre (tehát gyakorlatilag a szentszék igazodott az alpereshez, mert akkor tartottak szentszéki ülést egyéb esetekben is, amikor szükség volt rá). Az alperes ezt

³³⁹ VÉL Szentszéki jegyzőkönyv, 1911–1925.

³⁴⁰ Pl.: VÉL 54/1912.

³⁴¹ Pl.: VÉL 41/1920.

³⁴² VÉL 81/1921.

meg is tette, így sikerült beszerezni a vallomását, tehát az egyház nagyon rugalmasan kezelte ezeket a helyzeteket.³⁴³

Áttérve a hatályos szabályozásra, az eljárás időtartamára vonatkozóan előjáróban meg kell különböztetnünk kétféle időtartamot. Az egyik fontos időtartam magára az egész perre vonatkozik, a másik pedig az egyes eljárási cselekmények időtartamára.³⁴⁴

Az eljárási határidőkhöz való viszonyulás tekintetében, mint a fejezet bevezetőjében említettem, fontos szempont lett hatályos kódexünk megalkotásakor, hogy az eljárást, amennyire lehetséges, gyorsítsák. Ennek megfelelően a bíró törvényi kötelezettsége lett ügyelni arra, hogy a per a hosszabbítások miatt ne hogy túlságosan elhúzódjon: „Caveat tamen iudex ne nimis diuturna lis fiat ex prorogatione.”³⁴⁵ Továbbá előírták, hogy amennyiben fél éven át nem végeznek semmilyen perbeli cselekményt, a per megszűnik, valamint további fontos pergyorsító előírás annak kikötése a törvényhozó részéről, hogy első fokon a perek ne húzódjának egy évnél hosszabb ideig, másodfokon pedig 6 hónapban maximálta ugyanezt.

Ezen túlmenően a hatályos egyházi törvénykönyvünk ritkán szab meg az egyes eljárási cselekményekre konkrét határidőket, megmaradt tehát az a szemlélet, hogy elsősorban a bíró, a bíróság – akár a felek meghallgatása által az ő szempontjaikat is figyelembe véve – szabad belátására bízva, hogy ésszerűen mennyi idő szükséges az egyes cselekmények végrehajtásához, amelyet akár további engedményként meg is hosszabbíthatnak, vagy a felek beleegyezésével megrövidíthetnek.³⁴⁶ Egyébként a határidő csökkentés fogalmát az 1917-es kódexünk még nem használta.³⁴⁷ Továbbá a hatályos törvénykönyv köteleességévé teszi a bírónak, hogy maga állapítson meg határidőt azokra a perbeli cselekményekre, melyeknél a jog nem szabja azt meg: „Ubi lex terminos haud statuat ad actus processuales peragendos, iudex illos praefinire debet, habita ratione naturae uniuscuiusque actus”.³⁴⁸ Tehát a határidők efféle rugalmas kezelése nem előzmények nélküli, és amennyiben a bíró helyesen kiküszöböli az elhúzódás veszélyét, mindenképpen egy rugalmas és ésszerű eljárási szabályozásnak tekinthető.

Az eljárás nyelve a magyar volt, a kereset elutasításához vezetett, ha a felperes más nyelven nyújtotta be a keresetlevelet: pl. Liska Mária novogradiskai r. k. lakos horvát nyelven

³⁴³ VÉL 19/1920.

³⁴⁴ HÁRSFAI Katalin: *Egyházi eljárásjog*, Szent István Társulat, Budapest, 2006, 134–135. p.

³⁴⁵ CIC 1983, 1465. kán. 3. §.

³⁴⁶ CIC 1983, 1465. kán. 1–2 §.

³⁴⁷ vö.: HÁRSFAI 2006, 134. p.

³⁴⁸ CIC 1983, 1466. kán.

írt keresetlevelét elutasították, mert „magyar szentszék csak magyar nyelvű kereset alapján jár el”.³⁴⁹

Természetesen amennyiben olyan felsőbb bírósághoz került az ügy, mely az iratok nyelvét – azaz jelen esetben a magyart – nem ismerte, akkor latinra kellett lefordítani a perben keletkezett iratokat mind az 1917-es kódex előtt, mind az után.³⁵⁰ Később pedig azoknál az iratoknál, melyeket az Apostoli Szentszék valamelyik bíróságához terjesztették fel, a latin, az olasz vagy pedig a francia nyelv használatát írták elő.³⁵¹

Hatályos kódexünk a következőképpen rendelkezik erről: „Ha az iratok a felsőbb bíróság számára ismeretlen nyelven keletkeztek, le kell fordítani őket egy a felsőbb bíróság számára ismert másik nyelvre, megfelelő óvintézkedések alkalmazásával, hogy a fordítás hűsége biztos legyen.”³⁵² A kódex hatályba lépése után a latin nyelv elsőbbsége megszűnt, inkább az vált szokássá, hogy olasz nyelvre fordítják le a felterjesztendő iratokat.³⁵³

6. A felek jelenléte a tárgyaláson

A mai világi eljárásjogi szabályoknál a felekre nézve lényegesen kedvezőbb – bár kétségtelenül az eljárás elhúzására lehetőséget teremtő – gyakorlat uralkodott az általam vizsgált időszakban az egyházi törvénykezésben.

Abban az esetben, ha mindkét fél negligálta a tárgyalást, teljesen egységes gyakorlat alakult ki a szentszékeken. Amennyiben egyik fél sem jelent meg a tárgyaláson, akkor ez nem vont maga után a per megszüntetését, ugyanis a szentszék újra idézte őket „ügydöntően”, és ha onnan is távol maradtak, akkor „ügyüket a szentszék félre teszi, illetve a távolmaradt fél meghallgatása nélkül fog eljárni.”³⁵⁴

Ez a gondolat visz át egy másik problémához, nevezetesen ahhoz, hogy ha a felperes nem jelent meg a tárgyaláson, egymásnak ellentmondó végzések születtek (még ugyanabban az évben is). Egy 1922-ből származó jogesetben a felperes nem jelent meg másodszori idézésre sem, erre válaszul a szentszék „elmakacsolta” őt, azaz távollétében hozta meg az

³⁴⁹ VÉL 3/1913.

³⁵⁰ ERDŐ 1985, 14. p.

³⁵¹ S. C. Sacr., Normae, 1936. aug. 15., Art. 105, 2. §: AAS 28 (1936) 335. p.

³⁵² CIC 1983, 1474. kán. 2. §. Si acta exarata fuerint lingua tribunali superiori ignota, transferantur in aliam eadem tribunali cognitam, cautelis adhibitis, ut de fidelis translatione constet.

³⁵³ ERDŐ 1985, 14. p.

³⁵⁴ VÉL 25/1914., 26/1911.

ítéletet, azt is figyelembe véve, hogy nem volt hajlandó megjelenni. Ez még nem jelentette azt, hogy számára kedvezőtlen ítélet fog születni, több esetben a keresetének így is helyt adtak.³⁵⁵ A fentebbi – 1914-ből való – idézet is ezt a variációt erősíti, mert csak távolmaradt felet említett. Ezzel szemben egy másik esetben, szintén 1922-ben más tartalmú végzés született: a felperest harmadszor is megidézték azzal, hogy az ő megjelenése nélkül a per nem kezdhető meg.³⁵⁶ Ez nem egyszer fordult elő az általam vizsgált időszakban, még jóval korábban – 1880-ban – is elutasították a felperes keresetét, mikor nem jelent meg a szentszék előtt.³⁵⁷ Ebből is látható, hogy ebben a kérdésben nem volt egységes a gyakorlat a veszprémi szentszéken sem az 1917-es CIC előtt, sem a hatályba lépése után.

E tény abból fakadhatott, hogy nehéz volt a kánonjogi jogszabályok szövevényében az eligazodás. Ez abból is kitűnik, hogy a kódex megalkotását követően pályázatot írtak ki arra, hogy valaki dolgozza fel az „új” kódex szerinti házasságjogot. Ilyen indíttatásból született meg *Sipos István* monográfiája, mely hatalmas sikert aratott, négy kiadást ért meg, mert megállapították, hogy az ő könyve nélkül a jogalkalmazás sokkal nehezkesebb, egyes kérdésekben szinte lehetetlen.³⁵⁸ Mindez abban az időben jelentkezett, amikor már volt egy mindenre kiterjedő, egységes egyházi jogi törvénykönyv. Nem csoda tehát, ha a kódex előtt, amikor még sem törvénykönyv, sem a szabályokat szépen összefoglaló és magyarázó könyv nem volt, szinte lehetetlen volt az egységes gyakorlat kialakítása.

Az alperes távolmaradása esetén követendő eljárás már sokkal tisztább képet mutatott, ekkor az ő meghallgatása nélkül járt el a szentszék. Ez azonban nem jelentette azt, hogy nem tett meg mindent a vallomása beszerzése végett: bevett szokás volt ismeretlen helyen tartózkodó alperes esetén a „hírlapi közlés útján idézés”, ismert helyen tartózkodó esetén pedig a többszöri idézés, sőt több esetben még a vallomástétel időpontját is megszabhatta az alperes.³⁵⁹

A korábbi időkben tehát azt a felet, aki nem jelent meg a tárgyaláson, makaccsá nyilvánították, amely büntető jellegű intézkedés volt. Ezzel szemben hatályos kódexünkben eltérő rendelkezések vonatkoznak az alperesre és a felperesre. Az alperest a pertől távolmaradottnak nyilvánítják, ami nem tekinthető büntetésnek, csak mintegy „tiszteletben tartják”, hogy ő nem kíván részt venni a perben, azonban ettől bármikor dönthet úgy, hogy mégis részt kíván venni a per folyamatában, sőt az ítéletet is megtámadhatja: „Etsi non

³⁵⁵ VÉL 16/1922.

³⁵⁶ VÉL 176/1922.

³⁵⁷ VÉL 106/1880.

³⁵⁸ SIPOS-GÁLOS 1960, 13. p.

³⁵⁹ VÉL 28/1914., 19/1920.

comparuerit aut responsum non dederit ante causae definitionem, impugnationibus uti potest adversus sententiam; quod si probet se legitimo impedimento fuisse detentam, quod sine sua culpa antea demonstrare non potuerit, querela nullitatis uti potest.”³⁶⁰

Eltérő szabályok érvényesülnek a felperesnél, aki ha először nem jelenik meg, újra meg kell idézni, azonban ha az ismételt idézés is sikertelen, akkor azt vélelmezik, hogy elállt a pertől.³⁶¹ Mint láthattuk, néhány esetben ezt a logikus és ügyfélbarát eljárást követték a 19. század szentszékei is.

7. A szentszék előtti ügytípusok, a perek száma és nemek szerinti megoszlása

A felek a szentszéktől sokféle okra való hivatkozással kérték a házassági együttélés megszüntetését.³⁶² Mivel 1894 előtt öt olyan év volt, 1879–1883 között, ahol a veszprémi szentszék jegyzőkönyveire is támaszkodhattam – a többi adat a levéltárban található egyéb iratokból származik – így a táblázatok az öt év adataiból készítettem, amelyek egyébként hűen tükrözik a többi év eseményeit, adatait is.

A pereket, mint említettem, többféle percím alapján indították el. A legtöbben ágytól-asztaltól való elválasztást kérelmeztek, 1860 és 1878 között a veszprémi szentszéken csak ágytól és asztaltól elválasztás iránti kérelmet találtam. Úgy gondolom, még az emberekben nem tudatosult az 1868. évi XLVIII. és LIII. tc. adta lehetőség. Később már nagyon változatos volt a paletta, szinte minden előfordult, ami a házassági perek kapcsán releváns lehetett, és a szeparációs kérelmek mellett megjelentek az érvénytelenség megállapítását célzó keresetek is. Az alábbi ügytípusok fordultak elő a veszprémi szentszéken a vizsgált időszakban:

El nem hált házasság felbontása³⁶³

Többnejűség (meglepően magas számban)³⁶⁴

Kényszer és fenyegetés hatására kötött házasság érvénytelennek nyilvánítása³⁶⁵

Tridentini forma betartása nélkül kötött házasság érvényessé kimondása iránt³⁶⁶

Nősztehetetlenség³⁶⁷

³⁶⁰ CIC 1983, 1593. kán. 2. §.

³⁶¹ CIC 1983, 1594. kán.

³⁶² Pl.: VÉL 2/1869., 3/1862., 74/1865., 40/1870., 1/1881., 13/1879., 6/1884.

³⁶³ VÉL 16/1882., 20/1883., 17/1883.

³⁶⁴ VÉL 72/1864., 89/1866., 83/1879., 1/1881.

³⁶⁵ VÉL 5/1864., 83/1866., 72/1864., 111/1865., 118/1864.

³⁶⁶ VÉL 117/1878.

Durva, kegyetlen bánásmód, részegeskedés³⁶⁸

Házasságtörés³⁶⁹

Hűtlen elhagyás³⁷⁰

Eltartási gondok³⁷¹

Börtönbüntetésre ítézés³⁷²

Megszéplősítés³⁷³

Eljegyzés megsemmisítése³⁷⁴

Illusztrációként néhány eset kicsit jobban kibontva:

Németh Julianna római katolikus felperes és Czotter József római katolikus udvarnoki lakosok esetében a nő ágytól-asztaltól való elválasztást kért. Indoka: hűtlen elhagyás, részegeskedés, pazar, dologtalan életmód és főleg durva kegyetlenkedés. A szentszéki határozat alapján „ágy- és asztaltól ideiglenesen elválasztatnak, míg Isten szent lelke által megszállva kölcsönös szeretetre nem indíttatnak.”³⁷⁵

Obersall Kálmán római katolikus keszthelyi lakos felperes és Velerics Anna római katolikus szintén keszthelyi lakos alperes ágy- és asztaltól végleg elválasztatnak. Melynek indoka: „a nő részéről könnyelmű és pazarló életmód, ledér szerelmeskedés, főleg pedig egészen a nyilvános botrányig űzött gyakori házasságtörés.”³⁷⁶

³⁶⁷ VÉL 111/1881.

³⁶⁸ VÉL 76/1864., 8/1881., 20/1881., 106/1882., 135/1882.

³⁶⁹ VÉL 94/1879., 26/1880., 77/1881., 103/1880., 72/1880., 27/1906. A házasságtörés néhány esetben azonban nem bizonyosodott be. Erre jó példa a 4/1904. sz. eset, amikor a férj egy évig folyamatosan verte, a szülőben levetköztette és kikötözte feleségét, hogy ismerje el a házasságtörést. Ő egy év után megtört, és beismerte a verések hatására, de a szentszék eljárása folytán bebizonyosodott, hogy nem történt meg.

³⁷⁰ VÉL 27/1866., 79/1866., 10/1879., 93/1880., 8/1881., 110/1882., 44/1880., 72/1879., 74/1879.

³⁷¹ VÉL 40/1870.

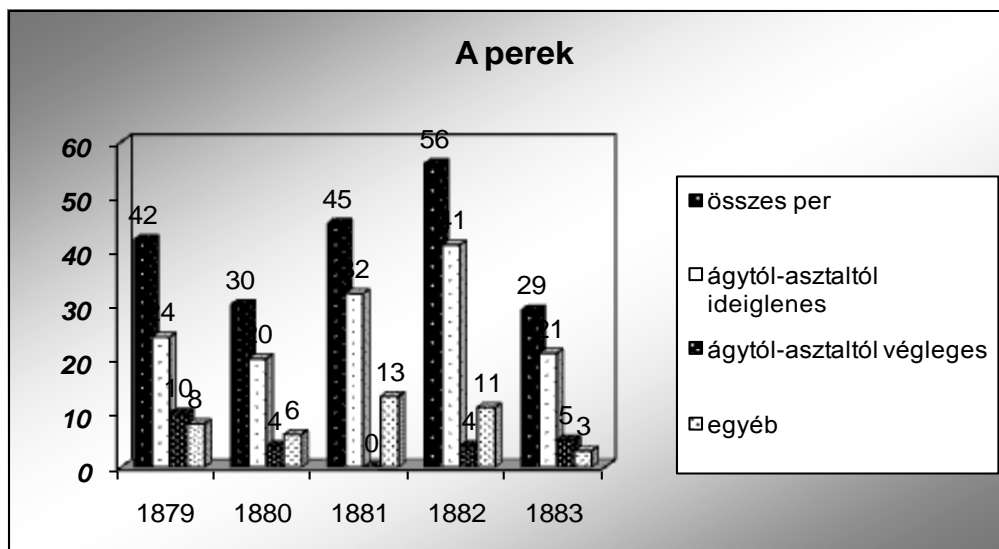
³⁷² VÉL 34/1899.

³⁷³ VÉL 74/1866., 74/1866.

³⁷⁴ VÉL 73/1881., 102/1881.

³⁷⁵ VÉL 56/1880.

³⁷⁶ VÉL 26/1880.

1. N = 202, saját kutatás

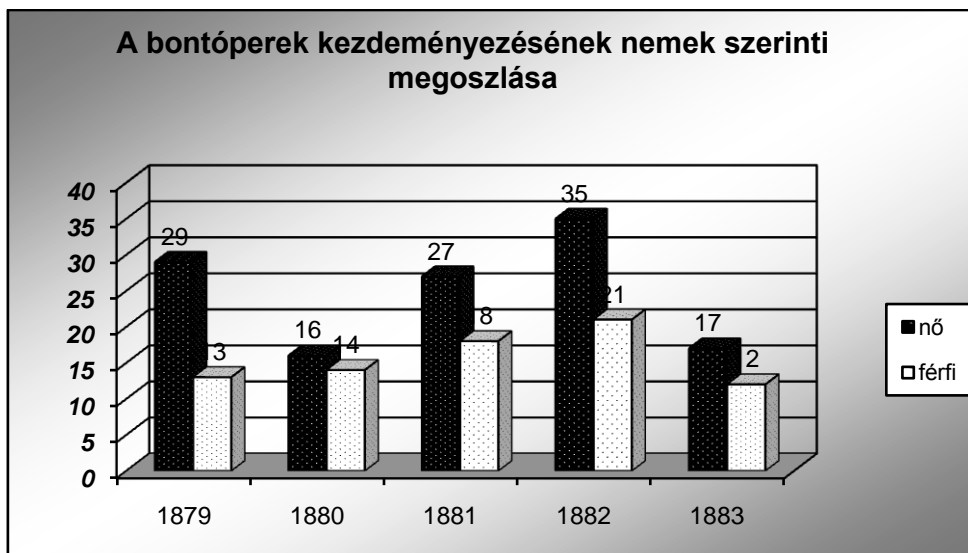
A fenti ábrából is kitűnik, hogy a perek túlnyomó többsége ágytól-asztaltól elválasztás iránti kérelem volt, és az is nagyon szembeűnő jelenség, hogy ezeknél a kérelmeknél csak nagyon kis számban született végleges elválasztás, sokkal jobban preferálta a szentszék az ideiglenes elválasztást.

A veszprémi szentszéken, (amint a lentebbi ábra is mutatja), lényegesen több nő, mint férfi kezdeményezte a válást³⁷⁷. A jegyzőkönyvek alapján ez arra vezethető vissza, hogy a férfiak több esetben italozó életmódot folytattak, és durvábbak, sok esetben kegyetlenkedők voltak. Úgy látszik, hogy ez nem csak helyi jelenség volt, sőt, nem csak országos, ugyanis a középkori Bajorországban, Regensburgban is ez a legtöbbet hivatkozott ok az ágytól-asztaltól elválasztásra.³⁷⁸ Érdekes, hogy *Herger Csabáné* 1895 utáni feldolgozásában, Baranya megyében ez a szám éppen a fordítottja a szentszékinek, ugyanis minden évben több volt a férfiak által kezdeményezett perek száma.³⁷⁹

³⁷⁷ A Ht. megszületése előtt, a kánoni házassági jog „uralma” idején válásnak nevezték az ágytól- és asztaltól történő elválasztást, mely alatt nem a mai fogalmaink szerinti kötelék-felbontást értették, mivel a házasság felbonthatatlan volt: csakis az életközösség megszüntetéséről volt szó, a kötelék fennmaradása mellett.

³⁷⁸ BALOGH Elemér: *Középkori bajor egyházi bírásokodás*, Szent István Társulat, Budapest, 2000, 233. p.

³⁷⁹ HERGER 2006, 190. p.

2. .N = 202, saját kutatás

A Ht. hatályba lépését követő pár évben drasztikusan lecsökkent a perek száma a veszprémi szentszéken. A kezdeti néhány évben még továbbra is az ágytól és asztaltól elválasztás iránti keresetek domináltak, de már sokkal kisebb számban. Ezen kívül találok el nem hálás címén a köteléket felbontani kérő keresettel, többnejűséggel, erőszak és félelem jogcímén induló perrel is.³⁸⁰

Nem tartozik a legszorosabban a tárgyhoz, de itt kíván helyet magának az a megállapítás, hogy mennyire megszorodott a válások száma a polgári házasság bevezetésével. A Ht. hatályba lépését megelőző öt évben minden évre átlagosan 1282 válás esett országos szinten, addig 1903-ra ez a szám megduplázódott, 1912-re pedig kb. hatszorosára emelkedett.³⁸¹ *Salacz Gábor* is megállapította, hogy komolyan éreztette hatását a polgári házasság bevezetése, és az ezzel együtt járó könnyebb válási lehetőség. Az ő kimutatásai szerint a törvény megalkotása előtti időben csak minden 107. házasságra jutott egy válás, azonban ez a szám a törvény hatályba lépése után jelentősen megemelkedett: 1911-ben minden 23. frigy bomlott fel. Egy 1911-es kormányjelentés szerint: „a házassági frigynek elég könnyű, gyors és olcsó felbontása mind erősebben megy át a köztudatba.” Meg kell azonban említeni, hogy ekkor még nem igazán fogadta be azokat a keresztény társadalom, akik elváltak és új házasságot kötöttek. Másrészt arról is készült korabeli statisztika, hogy a katolikusok körében volt a legalacsonyabb a válási hajlandóság, tehát még a katolikus

³⁸⁰ Pl.: VÉL 3/1896., 23/1896., 14/1907., 77/1907.

³⁸¹ SIPOS-GÁLOS 1960, 79. p. 1903-ban felbomlott 2871, 1912-ben pedig 8187 házasság.

házasságok bizonyultak a legtartósabbnak.³⁸² Bár csekély vigasz volt ez a katolikus egyháznak. Ebből is kitűnik, hogy az egyháznak milyen fontos szerepe volt a családösszetartásban, és méltán emlegetik a korabeli írók, hogy közérdek fűződött a felbonthatatlanság tanához.³⁸³

Az 1900-as évek elején a perek száma újra növekedésnek indult, azonban már nem az ágytól-asztaltól elválasztások voltak többségben, sőt, számuk nagyon visszaszorult a többi per viszonylatában. Érdekes tendencia volt megfigyelhető az 1911-es évtől kezdődően, ugyanis hirtelen jelentősen megnövekedett az erőszak és félelem címén érvényteleníteni kért házasságok száma.³⁸⁴ Ennek lehetséges okaira az erőszak és félelem című fejezetben próbáltunk rávilágítani.

Általánosságban elmondható, a Ht. bevezetését követő időkre, főként az 1910-es évektől kezdve, hogy a házasság érvénytelenségének kimondását célzó keresetek kerültek túlsúlyba az ágytól-asztaltól elválasztás terhére, ugyanis az el nem hált házasságok felbontása is szép számban képviseltette magát az erőszak és félelem mellett.³⁸⁵

Abban viszont semmi változás nem mutatkozott a Ht. hatályba lépését megelőző időszakhoz képest, hogy továbbra is több nő, mint férfi kezdeményezte az elválasztást, a fenti diagram arányai teljesen helytállóak továbbra is. Ezt alátámasztja az, hogy az erőszak és félelem címén érvényteleníteni kért házasságok számának növekedése kapcsán azt ki lehet jelenteni: a nőekkel szemben alkalmazott kényszer sokkal inkább jellemző volt.

Az 1917-es egyházi törvénykönyv hatályba lépését közvetlenül követő időszakban a Ht. bevezetése utáni mélyponthoz képest tovább emelkedett a perek száma, továbbra is a házasságot érvénytelenítő perek domináltak, de ágytól-asztaltól elválasztás iránt is nyújtottak be keresetet.

Feltűnő volt a jegyzőkönyvek tanulmányozásakor, hogy 1922-ben megugrott a veszprémi szentszéken a házassági perek száma. Ez azonban nem csak helyi jelenség volt, hanem országos viszonylatban is tetten érhető, így felkeltette a figyelmét *Sipos Istvánnak*, aki elfogadta erre nézve *Áfra Nagy János* elméletét. Szerinte az 1922 és 1925 között felbomló

³⁸² SALACZ Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918*, Aurora Könyvek, München, 1974, 101–102. p.

³⁸³ SIPOS–GÁLOS 1960, 42. p.

³⁸⁴ 1911-ben négy, 1912-ben öt, 1913-ban és 1914-ben három ilyen ügyel foglalkozott a szentszék, míg a korábbi időkben évekig egy ilyen keresetet sem adtak be, egyedül az 1895-ös év számított kivételnek, amikor két ilyen ügyben született ítélet.

³⁸⁵ Pl.: VÉL 6/1912., 19/1911.

házasságok számának erős növekedése a háború után kötött házasságok megfontolatlan, gazdaságilag, társadalmilag megalapozatlan voltából eredt.³⁸⁶

Mindezen változások ellenére az továbbra is állandó maradt, hogy még mindig a nők maradtak túlsúlyban a keresetek benyújtása tekintetében.

8. A békéltetés intézménye

Azért tartottam fontosnak külön fejezetben kiemelni a békéltetést, mert a korábbi időkben nagyon fontos szerepet játszott, mint a peres eljárást megelőző, annak elkerülését célzó jogintézmény. Ezentúl komoly múltjának, és az egyház szellemiségét tökéletesen kifejező természetének, jellegének köszönhetően mai kódexünkben sem hiányozhat, így érdekes lehet a fejlődését, változásait végigkísérnünk.

8.1. Az eljárás menete

A békéltetést a házaspár illetékes lelkésze előtt kellett először megkísérelni, tehát ott, ahol a felek a válóper megindításakor laktak. Amennyiben különböző helyen éltek, de ugyanaz volt a vallásuk, akkor a gyakorlat szerint elegendő volt bármelyikük lelkésze előtt megkísérelni a békéltetést. Elvileg ezt a házasságvédő eljárást akkor sem lehetett mellőzni, ha az elválás házasságtörés vagy hűtlen elhagyás miatt történt, utóbbi esetben csak a felperesnél volt megkísérlendő a saját lelkésze előtt; ennek ellenére a gyakorlatban előfordult, hogy ha a bíróság semmi esélyt nem látott a békülésre, eltekintett a lelkészi békéltetéstől, és közvetlenül beidézte a feleket.

A békéltetési kísérlet eredményéről a lelkész köteles volt bizonyítványt kiállítani, és a szentszékhez továbbítani, melyet a peres iratokhoz csatoltak.

A Corpus hatályossága alatti időkben törvénykezési gyakorlatunk szerint a békéltetés egy három lépcsős eljárás volt, mely a következőképpen zajlott. Ha valamelyik házaspár (vagy mindkettő) eldöntötte, hogy már különböző okok miatt nem kívánnak egymással házasságban élni, akkor felkeresték a lakóhely szerinti plébánost, és bejelentették szándékukat. Ő rövid idő elteltével (pár nap) magához rendelte a feleket, majd felhívta figyelmüket a hit, a szeretet

³⁸⁶ SIPOS-GÁLOS 1960, 80. p.

fontosságára, a házasság megkötésekor fogadott ígéreteikre, a keresztény emberhez méltó életvitelre, a gyermekeik iránti felelősségükre és felszólította őket, hogy béküljenek ki. Ha nem mutattak hajlandóságot a békülésre, akkor a plébános által készített kérdőpontok jegyzékében felvett kérdésekre a feleknek külön-külön kellett válaszolni, majd a „szabadon tett” vallomásról a plébános jegyzőkönyvet készített, és ezeket (jegyzőkönyv, kérdőpontok jegyzéke) elküldte a körzeti esperesnek, megkísérelni egy újabb békéltetést. Ha a békéltetés sikerrel járt, a plébános ezt a ténytet jelentette a szentszéknek, és ezzel a dolog elintéztét nyert. Amennyiben nem volt eredményes a békéltetés, akkor a plébános vagy esperes – a felvett jegyzőkönyv és kérdőpontok jegyzékével együtt – jelentette ezt a ténytet a szentszéknek, és kérte az „egyenetlennkedő felek” beidézését. Ezek után a szentszék beidézte őket személyes meghallgatásra.³⁸⁷

Több esetben előfordult, hogy a „veszekedő felek” levélben, az illetékes út betartása nélkül, egyenesen a szentszékhez fordultak házassági problémájuk megoldása végett. Ebben az esetben a szentszék vagy visszaküldte a levelet előzetes békéltetés céljából az illetékes plébánoshoz, és „folytonossággal” a kerületi espereshez, vagy megkísérelte a szentszék a békéltetését. Ha a békülésre a leírt adatok alapján nem volt remény (például előfordult olyan eset is, hogy a nőnek más férfitől már öt gyermeke volt, több éve külön éltek), akkor a feleket személyes meghallgatásra közvetlenül a szentszékre idézték. A meghallgatás után döntötte el a bíróság a további lépéseket. Ha a felhozott tény nem képezett bontó okot, a bíróság különélési határozat hozatala nélkül, ítéletében elutasította a keresetet, és felszólította a feleket a békülésre, illetve a házasság helyreállítására.³⁸⁸

A békéltetés célja a házassági kötelék és a felek további együttélésének fenntartása volt. A feleknek – ahogy láttuk – vagy a helyi plébánosnál, vagy a szentszék előtt kellett személyesen megjelenni. Ha a felperes nem jelent meg, a békéltetését nem lehetett megtartani. Veszprémben ennek ellenére a megjelent féllel (az alperessel) a jegyzőkönyvet felvették és félretették abban az esetben, ha nagyon távoli volt a lakóhelye. Ekkor a per szünetelt. Ha az alperes nem jelent meg, a szentszék háromszor megismételte a felszólítást. Ha harmadszorra sem jelent meg, makacssá nyilvánították, az ügyet peres eljárásra utalták, és ezt a ténytet (makacsságot) az ítélet meghozatalánál figyelembe vették. A távolmaradásról igazolásnak volt helye, ha azt a bíróság elfogadta, bármelyik fél kérhette a szentszékétől új időpont kitézését.³⁸⁹

³⁸⁷ Pl.: VÉL 60/1879., 6/1882.

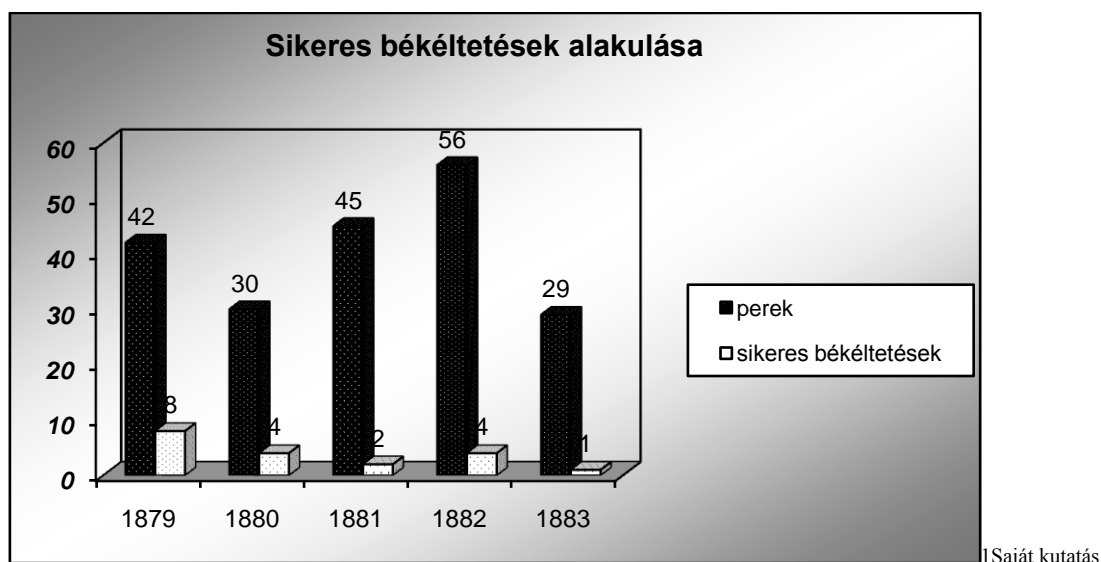
³⁸⁸ Pl.: VÉL 15/1880., 13/1882., 10/1882.

³⁸⁹ VÉL 100/1881.

Sztehlo Kornél megjegyezte egyházjogot taglaló munkájában, hogy a szokás némely helyeken úgy tartotta, hogy háromszor kell megkísérelni a lelkeszi békéltetést, ahogy ezt láthattuk a veszprémi és a székesfehérvári szentszék gyakorlatában is, azonban felhívta a figyelmet, hogy erre nincs törvényes szabály, és a törvénykezési gyakorlat is meg szokott elégedni az egyszeri békéltetéssel.³⁹⁰ Vizsgált egyházmegyéinkre ez utóbbi állítás nem volt igaz, mivel a csekély számú kivételtől eltekintve a háromlépcsős békéltetést alkalmazták. Egyébként az osztrák polgári törvénykönyv 104. §-a is megkövetelte a háromszori békéltetést.³⁹¹

8.2. Az állami házasságkötés bevezetése előtti gyakorlat tapasztalatai

Az állami békéltetésnek tulajdonképpen nem volt gyakorlati haszna a köteléki bontópereknél.³⁹² Bár a Ht. hatályba lépését követő időszakot nem lehet ilyen értelemben összehasonlítani az egy emberöltővel korábbi szentszéki adatokkal, mégis jó érzéssel konstatáltam ennek az ellenkezőjét a veszprémi szentszéken a Ht. előtti időkben. Itt ugyanis a jegyzőkönyvek tanúsága szerint a békéltetés több esetben sikeres volt. Több házasságot sikerült ily módon megmenteni, amint ezt az alábbi táblázat és esetek mutatják.

³⁹⁰ Vizsgált egyházmegyéinkben nem elégedtek meg az egyszeri békéltetéssel, mint láthattuk, Veszprémben és Székesfehérváron csak kivételes esetekben lehetett eltekinteni a háromszori békéltetéstől.

³⁹¹ SZTEHLO Kornél: *A házassági elválás joga Magyarországon és Erdélyben. Gyakorlati használatra az elválásból eredő személy- és vagyoni jogi kérdésekben és az egyházi és világi bíróságok elé tartozó válóperekben, különös tekintettel a magyar kir. curia gyakorlatára*, Franklin, Budapest, 1885, 140–142. p.

³⁹² HERGER 2006, 184. p.

Erre szolgáljon néhány példa szemléltetésül a gyakorlatból: T. Ballek János plébános jelentette a szentszéknek, hogy Simon István római katolikus és Spergel Anna róm. kat. nagyberki lakosok, „egyenetlenkedő házaspár” belátták hibáikat, és egymással kibékültek.³⁹³

Egy másik eset szerint Hubert György r. k. és Csincsik Magdolna r. k. a szentszéki békéltetésen „megtértek” és kibékültek.³⁹⁴

A Házassági törvény előtti gyakorlatot tárgyaló résznél tartom fontosnak a sikeres békéltetés eljárását egy konkrét eseten keresztül kicsit bővebben kifejteni, ugyanis ekkorra jellemző leginkább a hatékonysága. A következő esetről hűen nyomon lehet követni a szentszéki békéltető eljárás menetét a veszprémi egyházmegyében.

Hartman Vince római katolikus szabómester a következő levelet intézte a szentszékhez: „1864. februárban megnősültem Mező-Komáromban Kaufmann Teréziával, akit az ottani plébánián neveltek. Négy és fél év együttléből három évet boldogan, a többit veszekedve éltük, majd végül elzavartak. Én már többször felkértem nőmet levél által az együttlakásra, de ő levelemre nem is válaszolt. (...) Én tehát alázattal kérem a főszentszékét, tessék ügyünket kihallgatni (ezt nagyon kérem)”³⁹⁵

A szentszék Hartman Vince levelét megküldte az illetékes plébánoshoz egy szentszéki levél kíséretében. A szentszék arra kérte benne a plébánost, hogy próbáljon hatni lelkileg a felekre, amennyiben ez nem jár sikerrel, úgy az illetékes út betartását követően jelenjenek meg a szentszék előtt.³⁹⁶

A fenti levéllel egy időben a mező-komáromi község elöljáróitól ú. n. „bizonyítványt” szerzett be a szentszék mindkét fél magaviseletéről, Hartman Vince új munkahelyéről pedig „erkölcsi bizonyítványt”, amely a folyó év február 18-án megtartott békéltetésre meg is érkezett. A nő bizonyítványa kedvező volt, az igazát erősítette meg. A férfi bizonyítványa azt igazolta, hogy nem mondott igazat, ugyanakkor csatoltak neki a munkahelyéről egy erkölcsi bizonyítványt, ami viszont jó, megbízható dolgozónak írta le. Az állami hivatalból kért bizonyítványokat hét esküdt, a jelenlegi bíró és az 1867-ben hivatalban lévő bíró írta alá.³⁹⁷

Vida Antal mező-komáromi plébános a következő tartalmú válaszlevelet juttatta el a szentszékhez: „Méltóságodnak f. év jan. 12-én kelt 38. sz. Hartman Vince féle ügyre vonatkozó hivatalos megkeresése folytán fiui tiszteletteljesen válaszolok.” A levélben leírta,

³⁹³ VÉL 12/1879., egyéb pl.: 14/1860., 110/1866., 60/1879., 15/1880., 73/1880., 100/1881.

³⁹⁴ VÉL 60/1879.

³⁹⁵ VÉL 62/1870.

³⁹⁶ VÉL 64/1870., 5/1870.

³⁹⁷ VÉL 65/1870.

hogyan került Kaufman Teréz kislánként a plébániára és hogyan nevelkedett. Majd 1864. január havában az idejövő, „csinosan szivarozgató” szabóval házassági frigyre lépett. „Bizonyos férj gond nélkül füstölte el a napot, éjjeli és nappali sétáit tehette, mert három éven át nejeinek anyjától került ebéd és vacsora az asztalra. Hartman Vince nem jeleskedett a munkában, a beszerzett barátnő segítségével a nejeinek hozomány bútorait is elvitték. Miket Hartman úr barátnője házatól a helység bírójának a barátnő ellenállása következtében erőhatalommal kellett később elhoznia.”³⁹⁸ Ezen kívül kifejtette, hogy nem járt sikerrel a békéltetés terén.

Ezt követte a szentszék idézése, melyre mindketten megjelentek. Hartman Vince r. k. felperes, 34 éves szabómester „szabadvallomásában” elmondta, hogy 4 és fél évig éltek együtt, 3 évig szépen, gond nélkül, 1867-ben költöztek külön egymástól. Arra a kérdésre, hogy ki hagyta el a másikat, azt válaszolta, hogy a „nőm hagyott el engem”. Szerinte anyósa bujtogatta a feleségét, gyermekük nem született. Megpróbálkozott a béküléssel, de válasza sem méltatták. Végül kijelentette: „visszakívánom nőmet”.

Alperes, Kaufman Teréz (r. k., 22 éves), vallomásában elmondta, hogy nem ő hagyta el a férjét, hanem fordítva, 3 évig nem szépen éltek, csak megváltak, és a viszálykodás okának az alábbiakat jelölte meg: „Férjem aljas emberekkel társalkodott, szidott, káromkodott, mesterségét nem értette, abba kellett hagynia, és részest ment aratni, ezt én szégyelltem, de azért csak megvoltam vele 3 évig. Megvettem érte anyámat, nevelőimet, őket is folyton szidta, velem is mindig pörlekedett. Utána bútoraimat is elvitte s én anyámhoz menekültem.”

A házasságvédő felszólította, hogy béküljön ki a férjével, mire azt válaszolta, hogy mivel otthagya az ura, neki ő nem kell.

Ezt követte a szembesítés, ahol mindegyik fél kitartott a korábbi álláspontja mellett, a nő kijelentette, nem hajlandó békülni.

A békéltetést végző házasságvédő a békéltetés során utolsó próbálkozásként arra hivatkozott Kaufman Teréznek, hogy a férje bár nagy bűnt és hibát követett el ellene, de úgy látszik, nagyon megszenvedte, amit tett. Azóta jó munkahelye, lakása van, az erkölcsi bizonyítvány tanúsága szerint jól és becsülettel, megbízhatóan dolgozik. Elmondta továbbá, hogy Teréz a lelki üdvére gondoljon és arra, hogy a megbocsátás a legszebb emberi tulajdonságok közé tartozik, és milyen jó érzés szeretetben, megértésben élni. A lelki ráhatás

³⁹⁸ VÉL 7/1870.

végén Teréz „könnyes szemmel” kijelentette, hogy még egyszer megbocsát, de többször nem. Így megbékélve, új reményekkel távoztak.³⁹⁹

Sajnos a békéltetés sem volt minden esetben sikertörténet, amint ez kitűnik az alábbi esetekből is: Szalai Erzsébet római katolikus vallású felperes, Harsányi Imre római katolikus alperes borsos-győri lakosok voltak. „Miután a békéltetés az alperes Harsányi Imrének makacssága miatt, ki a saját beismerése szerint házánál tartózkodó ágyasát, kitől már gyermekeket is nemzett, eltávolítani vonakodik, hajótörést szenvedett”, a feleket peres útra utasították.⁴⁰⁰

Harsányi Imrét figyelmeztették, hogy a szentszéki végzés kézbesítésétől számított 15 napon belül a házánál tartózkodó Böröcz Erzsébet nevű ágyasát annál inkább is távolítsa el, mert ellenkező esetben kénytelen a szentszék a közigazgatási közügyek, illetve a Veszprémi Területi Alispáni Hivatal megkeresésével nevezett Böröcz Erzsébetet karhatalommal az alperes házából eltávolíttatni.⁴⁰¹

A következő esetben a helyi plébános igyekezett elég érdekes eszközökkel a „ledér nő” lelkére hatni – sikertelenül. A szentszék hivatalos iratot küldött a vanyolai plébánosnak, adjon lelkiismeretes tudósítást egy gecsei lakos, Forró Anna botrányosnak mondott viselkedéséről.⁴⁰²

A plébános levelében az alábbiakat válaszolta: „Szabó Józsefnek hitestársa, Forró Anna megszegte házassági hűségét, s megfélemlítve női kötelmeiről, tilos házasságtörő viszonyban egy gyermeket szült Gecsen. A hívő népnek innét származott megbotrányozását enyhíti ugyan a bűnös nő irányában tett szigorú eljárásom, ilyenek valának például: midőn őt oktattam, kérés lelke üdvére, majd abbeli fenyegetés, hogy végső esetben kénytelen leszek őt a helységről egyenesen kikorbácsolatni, majd szülei által, az előjárók közrehatása által is odahatni igyekeztem, hogy Gecsen az erkölcsi közérzületen ejtett seb némileg orvosolva legyen. De miután végső fenyegetésemre azt felelte, hogy kész magát inkább elemészteni, mint férjéhez visszaálljon. S miután a bűntársa nem a közrendből lévén, innét a fajtalan viszonyból reá nézve nem egy előny kínálkozhatik – eddig minden fáradozásom siker nélkül maradt.”⁴⁰³

Ebben az időben az emberek nagyon vallásosak voltak, és a többség igyekezett ennek megfelelően élni. Bár akkor is voltak elítélendő tettek, de a vallás erkölcsi parancsai még

³⁹⁹ Az itt ismertetett békéltetésnél csak az iratokra támaszkodtam, melyek közül nem mindegyiknek volt számozása, besorolása. VÉL Szentszéki vegyes iratok, 1830–1902.

⁴⁰⁰ VÉL 74/1882.

⁴⁰¹ VÉL 74/1882.

⁴⁰² VÉL 38/1866.

⁴⁰³ VÉL 7/1866.

nagyobb „kényszerítő erőnek” számítottak. A plébános, aki ebben a korban felelős volt a falu békéjéért, mindent elkövetett a település nyugalmanak helyreállítása érdekében. Azt azért, hogy „kikorbácsoltatni”, a mai ember számára hallani, ill. olvasni meghökkentő és elgondolkodtató, de ekkor ez egy elfogadott végső büntetési eszközként is szóba jöhetett.

8.3. A Házassági törvény és a két egyházi törvénykönyv hatályba lépését követő változások

Mint már korábban említettem, a békéltetési eljárás menete mindvégig ugyanaz maradt, azonban sajnos a hatékonysága jelentős mértékben lecsökkent.⁴⁰⁴ Hogy ennek mi lehet a magyarázata, nem lehet egyértelműen kijelenteni, csak elméleteket lehet felállítani. Egy magyarázat lehet, hogy 1894 előtt még az egyházi elválás volt a kizárólagos, minden megromlott házasságnál az egyházhoz fordultak a felek, sokszor nem is komoly válási szándékkal, csak mintegy „ráijesztve” a másik félre. Az egyháztól remélve, hogy majd erőteljesebb hatást gyakorol a házastársára, mint amelyet ő tud, és mint a korábbi gyakorlatból látható, ez sok esetben eredményre is vezetett. 1894 után azonban megszűnt az egyház házassági ügyekben való kizárólagossága, a felek a legtöbb esetben először polgárilag váltak el, amely már egy komolyabb elhatározást jelentett, és csak utána fordultak a szentszékhez, hogy egyházilag is rendezzék a kapcsolatukat.

Mindezek ellenére a szentszék végig kitartott a békéltetési eljárás mellett, egyetlen olyan esettel találkoztam 1921-ben, ahol ettől eltekintettek: „értésítettik a plébános, hogy a feleket megbékéltetni ne terheltezzék.”⁴⁰⁵

Sőt mi több, nemhogy kitartott, hanem még feddésben is részesítette a békéltetési eljárás szabályait és lépéseit be nem tartó egyházi személyeket: „Zrényi Pál és Novák Erzsébet békéltetéséről felvett jegyzőkönyv formahiány miatt újból visszaküldetik a plébánosnak, mivel békéltetésről ott szó nem lehet, ahol csak az egyik fél van jelen, továbbá az esperesnek nem azért kell elküldeni a keresetlevelet és a kihallgatás jegyzőkönyvét, hogy továbbítsa csak, hanem kísérletet is tegyen.”⁴⁰⁶

Az imént elhangzottakból kitűnik, hogy a békéltetés az egyházjogban mindig alapvető jogintézménynek számított, már az egyház szellemiségéből kifolyólag is, másrészt azon indokból, amely szerint az érvényesen megkötött és elhált házasság felbonthatatlan, így

⁴⁰⁴ Az 1919 utáni négy évben egyetlen sikeres békéltetés szerepel a jegyzőkönyvekben.

⁴⁰⁵ VÉL 81/1921.

⁴⁰⁶ VÉL 61/1922.

gyakorlatilag a békítés volt sok esetben az egyetlen mód, amellyel megkísérelhették helyrehozni a házaseletet.

A múlt fényében a hatályos egyházjogunkból sem hiányozhat a békéltetés intézménye, bár csak egy kánon emlékezik meg róla, melynek értelmében a bíró kötelezettsége, hogy ha reményt lát a békülésre, kísérelje azt meg lelkipásztori eszközökkel. Az 1695. kán. a következőképpen fogalmazza ezt meg: „Iudex, antequam causam acceptet et quotiescumque spem boni exitus perspicit, pastoralia media adhibeat, ut coniuges concilientur et ad coniugalem convictum restaurandum inducantur.”⁴⁰⁷ A törvény lakonikussága ellenére a békéltetés korunkbeli fontosságát hangsúlyozza ugyanakkor az a tény, hogy ez a kánon szinte szó szerint, de tartalmát tekintve egyezően, más helyen is szerepel a kódexben, nevezetesen a bíró feladatai között a házassági perekben: „Iudex, antequam causam acceptet et quotiescumque spem boni exitus perspicit, pastoralia media adhibeat, ut coniuges, si fieri potest, ad matrimonium forte convalidandum et ad coniugalem convictum restaurandum inducantur.”⁴⁰⁸ Ebből is láthatjuk, hogy a békéltetés olyan intézmény, mely helyet követel magának a mindenkori kánonjogi szabályozásban.

9. A szentszéki per fő jellemvonásai, menete

9.1. Bevezető gondolatok, hatásköri kérdések

A kánoni per lefolyásának vizsgálata mind a vonatkozó jogszabályok, mind a gyakorlati megvalósulás oldaláival bír: a Corpus Iuris Canonici időszakában, azaz a 20. századi egyházi törvénykönyvek megszületése előtti időben rengeteg jogszabály látott napvilágot a kánonjog és ezen belül az eljárásjog vonatkozásában.⁴⁰⁹ Ebben a szövevényes szabályozásban nem volt egyszerű megtalálni a jogalkalmazónak a megfelelő törvényhelyet, így a jogszabályok egyes rendelkezéseinek bemutatása újdonságokkal szolgálhat bizonyos esetekben. Azonban nem csak a Corpus, hanem a kódexek időszakát is érdemes górcső alá venni, bár az első, 1917-es egyházi törvénykönyv nem tűzte zászlajára egy teljesen új jog alkotását, hanem inkább a

⁴⁰⁷ CIC 1983, 1695. kán. Mielőtt a bíró az ügyet elfogadná, és valahányszor reményt lát a sikerre, alkalmazzon lelkipásztori eszközöket a házastársak kibékítésére és a házassági életközösség helyreállítása érdekében.

⁴⁰⁸ CIC 1983, 1676. kán.

⁴⁰⁹ Corpus Iuris Canonici, magyarul kánontörvénytár alatt a középkori egyházjog gyűjteményét értjük, az évszázadok folyamán megjelent pápai egyházjogi dokumentumok egységesen kiadott corpusát. 1582-83-ban állították össze, több kiadást ért meg, részei: Decretum Gratiani, IX. Gergely dekretálisai, Liber Sextus, Clementinae, Extravagantes Communes. Egészen 1917-18-ig, az első egyházi törvénykönyv megjelenéséig hatályban volt, ez számított az egyházjog fő forrásának.

meglévő jogszabályokat rendszerezte, egyszerűsítette, modernizálta. Ebből kifolyólag e dolgozat keretei között, ahol szükséges volt, említést tettünk a releváns rendelkezésekre e kódex kapcsán. Másrészt a kánonjog területén komoly szerepe volt és van a szokásjognak és a bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepének, ugyanis onnan olvasható ki leginkább, hogy egy adott földrajzi területen mi is volt pontosan a jog, miként valósították meg a gyakorlatban a jogalkalmazók az egyetemes kánonjog rendelkezéseit. Ezért munkánkban a székesfehérvári és a veszprémi szentszék 19. századi és 20. század eleji gyakorlatán keresztül mutatjuk be, hogy hazánk szentszékei milyen eljárásrendet alakítottak ki. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint kerül felvázolásra az eljárási mozzanatok megvalósulása, néhol pedig jogeseteken keresztül szemléltetjük az egyes jogi problémákat, és az arra adott szentszéki válaszokat.

Első vizsgálódási pontként vessünk egy pillantást arra, hogy a Corpus Iuris Canonici időszakában miként tekintettek az egyház bírói hatalmára, mi alapozta azt meg, mennyire volt széleskörű. A bírói hatalom egyrészt olyan magánjogi ügyekre terjedt ki, melyek tárgyalása és peres úton történő elintézése az egyház törvényhatóságához tartozott (pl. házassági ügyek), másrészt e hatalom körén belül intézték el az egyházi vétségeket és bűntényeket, valamint ezekre fenytő intézkedések kiszabását. E két ügkör szerint tehát ebben az időszakban az egyháznak peres ügybeni (azaz mai fogalmaink szerint: magánjogi) és büntető bíróságát különböztették meg. A peres ügyben eljáró bíróság lehetett rendes vagy rendkívüli, aszerint, hogy a bíró hivatalos állásánál fogva működik-e közre, vagy pedig megbízás vagy átruházás folytán gyakorolta bírói hatalmát. A püspököknek és érsekeknek rendes bírói hatalmuk van, melyet azonban az esetek túlnyomó többségében nem személyesen, hanem szentszékük útján gyakorolnak.⁴¹⁰ A gyakorlatban természetesen találkoztam olyan esetekkel is, amikor maga a püspök elnökölt a szentszéki üléseken, azaz személyesen gyakorolta hatalmát, ez nem számított ritkaságnak a székesfehérvári szentszék gyakorlatában.⁴¹¹

A peres ügyekbeni eljárást a kezdetekben csak nagyon minimálisan szabályozták. Az apostoli konstitúciók szerint a keresztények minden héten egyszer tartottak törvényszéket, ahol a püspök papjaival és diakónusaival körülvéve kihallgatta a peres feleket és tanúikat, majd a papok és diakónusok megkísérelték a békítést. Ha ez nem vezetett eredményre, akkor a püspök ítéletet hozott az ügyben. Azonban idővel a perek egyre bonyolultabbak, összetettebbek és sűrűbbek lettek, így szükséges lett részletesebben is szabályozni az eljárást. Kezdetben sokat átvett az egyház a római jogi eljárási szabályokból, valamint a germán jog

⁴¹⁰KONEK Sándor: *Egyházjogtan kézikönyve. Különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira.* Franklin, Budapest, 1889, 383. p.

⁴¹¹Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban: SzfvPL.) 1945-ös jegyzőkönyv.

intézményei is hatást gyakoroltak rá, melynek eredményeképpen, valamint a pápák ténykedésének köszönhetően kialakult egy külön kánonjogi perrendtartás.⁴¹²

A kánoni per IX. Gergely pápa gyűjteménye szabályozta részletesen, ennek első könyve 33–34. címe, valamint az egész második könyv (1–30. cím). E szabályozás – mint említettük – sokat merített a már kialakult világi eljárásjogokból, azonban a világi törvények is sokat átvettek, kölcsönöztek a kánoni per szabályaiból, így nem csoda, hogy nagyban hasonlítottak egymásra a civil és egyházi perjogi törvények. Ennek megfelelően a magyarországi szentszékek és a világi bíróságok eljárása között is sok volt a rokon vonás.⁴¹³

Az egyházjog szerint általános hatáskörű, elsőfokú bíróságnak a megyéspüspök bírósága, azaz a szentszék minősült.⁴¹⁴ E dolgozat keretei között nem vizsgálhatjuk az egész bírósági szervezetet, elemzésünk magja az elsőfokú rendes bíróság eljárása lesz. Hazánkban az egyházi bíróságok a világi bírósági rendszerrel párhuzamosan jöttek létre, és kezdetben nagyon széles körre kiterjedt a szentszékek joghatósága.⁴¹⁵ Az egyházi bíráskodási hatalmat 1462-ben Mátyás igyekezett korlátok közé szorítani oly módon, hogy pontosan meghatározta a szentszékek elé tartozó ügyek körét. A házassági kérdések már ebben az időszakban is egyértelműen e kör részei voltak.⁴¹⁶ Ez nem változott a 19. század végéig, a polgári házasságkötés bevezetéséig. Az egyház bíráskodási hatásköre egyébként a 17. századtól egyre inkább leszűkült a végrendeletek alakisági kifogásaira, a házassági, valamint az esküszegési ügyekre.⁴¹⁷

A Corpus Iuris Canonici időszaka alatt elmondható volt, hogy a kánonjog főszabály szerint a sommás eljárást preferálta (*processus iudiciarius brevis litis*), de emellett ismerte és alkalmazta természetesen a rendes vagy – más néven – ünnepélyes peres eljárást is. E kétféle eljárás között az volt a döntő különbség, hogy a sommásnál kevesebb formaságot alkalmaztak, rövidebbek voltak a határidők, egyszerűbb volt a bizonyítási eljárás, és összességében gyorsabb a perfolym. Ezzel szemben a rendes eljárásnál minden formaságot szigorúan meg kellett tartani. A különbségektől függetlenül mindkét per írásbeli volt.

Bozóky megállapította egyházjogot taglaló munkájában, hogy hazánk szentszékei a 19. század második felétől kizárólag a kánonjogi perrendtartással éltek, mivel a hazai polgári törvények, különösen az 1868. évi LIV. tc. által behozott új törvénykezési rendtartás sok ügyet elvett az

⁴¹²BOZÓKY Alajos: *Az egyházi jog tankönyve*. Heckenast, Pest, 1871, 228–229. p.

⁴¹³KONEK 1889, 387–388. p.

⁴¹⁴Ezek kialakulásáról és a bíróságok fajtáiról ld. bővebben: HÁRSFAI 2006, 56–75. p.

⁴¹⁵Az egyházi és a világi bíróságok viszonyáról ld. BALOGH 2000, 90–92. p.

⁴¹⁶Erről ld. bővebben HERGER 2006, 143–146. p.

⁴¹⁷SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Egyházi intézménytörténet*, Szent István Társulat, Budapest, 2003, 204–205. p.

egyházi bíróságoktól, és a polgári törvények és törvényhatóságok ügykörébe rendelte őket.⁴¹⁸ E pontnál azonban azt mindenképpen megjegyezzük, hogy a szentszéki ítéletekben továbbra is gyakran előfordult a „világi törvényeinkre”, főként Werbőczy Tripartitumára történő hivatkozás, továbbá Mátyás király és II. Ulászló törvényei is megjelentek a hivatkozott jogszabályok között.

Szintén ebben az időszakban – a 19. század második felében – teremtette meg hazánkban az állami törvényhozás azt a lehetőséget, hogy bárki egyszerű nyilatkozattal áttérhessen egy másik vallásra, ezáltal módja nyílt a mindenképpen válni akaró házasságban a házasságból „szabadulni”. Ez az eljárásban akképpen csapódott le, hogy a szentszék hatásköre megszűnt, ha a felek a római katolikus vallást elhagyták. Amennyiben csak egyik fél tért át egy másik vallásra, ugyanakkor a per kezdetekor még mindketten katolikusok voltak, akkor az eljárást a katolikus félre nézve le kellett folytatni, viszont utána a szentszék nem volt köteles hivatalból áttenni az ügyet a polgári bírósághoz, hogy az áttért félre nézve is szülessen ítélet. Abban az esetben pedig, ha már a per megindításakor is vegyes volt a házasság, és az eljárás közben a katolikus fél áttért egy másik vallásra, a pert hatáskör hiánya miatt meg kellett szüntetni.⁴¹⁹

9.2. Perbeli személyek, a szentszéki ülés részvevői és az ülések gyakorisága

E bevezető gondolatok után vizsgáljuk meg, hogy milyen törvényi rendelkezéseket találhatunk a perbeli személyekről a régi jog, azaz a Corpus szerint, és hogyan körvonalazódott szerepük az eljárásban. Lényeges személyek voltak a perben mindenekelőtt a bíró, aki köztekintéllyel döntést hozott az ügyben, és a perlekedő felek. Ezen kívül mind a bíró oldalán, mind a peres felek részéről voltak mellékes személyek, akik csak a per bizonyos szakaszaiban, vagy csak bizonyos nemű feladatokban, ügyekben voltak szükségesek.

A bírónak, aki rendes vagy rendkívüli hatalmánál fogva igazságszolgáltatásra volt hivatva, kötelessége először megvizsgálni, hogy illetékes-e az adott kérdésben, és csak ezután bocsátkozhatott a per tárgyalásába.⁴²⁰ Ezen kívül gondoskodott a per helyes folyamáról, a feleket kellően meg kellett hallgatnia, és a bizonyítékok alapján igazságos ítéletet kellett

⁴¹⁸BOZÓKY 1871, 229. p.

⁴¹⁹SZTEHLO 1885, 175. p.

⁴²⁰Az illetékességi kérdésekről ld.: GROCHOLEWSKI 2000, 176–179. p.

hoznia. Amennyiben fennállt a gyanú, hogy a bíró az adott ügyben különösen érdekelve van, akkor a felek visszautasíthatták őt, és ha a gyanújuk igazolást nyert, más bíró kirendelését kérhették.⁴²¹

A szentszéki bíráskodásban magas rangú és tudású egyházi méltóságok vettek részt. A veszprémi levéltárban található, 1879–1883 közötti jegyzőkönyvek tanúsága szerint ebben az öt évben mindig Pribék István felszentelt püspök, püspökhelyettes⁴²² elnökölt, a bírák és ülnökök személye is alig-alig változott. A jegyző– a feldolgozott jegyzőkönyvek szerint – végig dr. Rédey Gyula kanonok volt.⁴²³ Vizsgált időszakunkban a veszprémi szentszéken a tisztségek nem voltak egymástól élesen elválasztva, több esetben is előfordult, főképpen az ülnökök esetében, hogy az egyik ülésen tiszti ügyészként, a másikon szegények ügyvédjeként vagy éppen ülnökként szerepeltek.⁴²⁴ Az ülésen egy elnök és 5-9 szentszéki bíró, 2-3 szentszéki ülnök, egyes pereknél szentszéki tiszti ügyész, egy jegyző, esetenként – ha a per megkívánta – egy házasságvédő vett részt.

Székesfehérváron is hasonló volt a helyzet, ahol a következő számú és elnevezésű, feladatkörű tisztségviselők tevékenykedtek az egyházi bíróságon 1844-ben: 28 szentszéki bíró, ebből két egyházi jogtanár, jegyző, aljegyző, házasságvédő, tiszti ügyész, szegények ügyvédje, orvos és sebész. A bírók száma változó képet mutatott, nem volt egy kötelezően előírt, fix keret, 20-30 körül mozgott a számuk. Az orvosokra nagy szükség volt például a házasság el nem hálásának megvizsgálása szempontjából, de a felek, vagy más személyek pszichikai állapotát is többször vizsgálat alá kellett venni. 1845-ben a következő tisztségviselők szerepeltek a jegyzőkönyv szerint: elnök (aki a megyéspüspök volt), másodelnök, 28 ülnök: kanonokok, esperesek, zsinati vizsgáló, papnevelő intézet igazgatója, táblabírók, nagyváradi kanonok és cs. kir. tanácsnok, egyházi törvények doktora, teológia doktora; ezen kívül aljegyzők, házasság és szerzetes fogadás védője, ügyész, szegények ügyvédje, orvos és sebész. Természetesen az imént felsoroltak nem vettek részt minden egyes szentszéki ülésen, közülük kerültek ki az egyes üléseken résztvevő személyek. Ha a konkrét üléseket vesszük górcső alá, Székesfehérváron azt láthatjuk, hogy az elnök mellett leggyakrabban 10-11 ülnök vett részt, azonban nem volt ritka a 13 ülnökkel tevékenykedő szentszéki ülés sem. Legkevesebb 8-9 ülnök minden esetben szerepelt az általam vizsgált

⁴²¹BOZÓKY 1871, 230–232. p.

⁴²²Lorymi püspök, veszprémi püspökhelyettes.

⁴²³Ő volt az, aki egyedülként nemmel szavazott azon a városi közgyűlésen, ahol díszpolgári címet adományozott a város Wekerle Sándor miniszterelnöknek és Szilágyi Dezső igazságügy miniszternek. Ld. *Veszprémi Hirlap*, 1894. december 2., 48. szám, 5. p.; VÉL Szentszéki jegyzőkönyvek (1879–1883).

⁴²⁴Pl. Szalay Mihály Lakner Mór és Kust Anna perében ügyészként vett részt, Soós Alojzia és Veszeli Ferenc perében pedig ülnökként. VÉL 17/1883., 18/1883.

jegyzőkönyvek tanúsága szerint. Veszprémben az ülésen egy elnök és 5-9 szentszéki bíró, 2-3 szentszéki ülnök, egyes pereknél szentszéki tiszt ügyész, egy jegyző, esetenként – ha a per megkívánta – egy házasságvédő vett részt.⁴²⁵

1918. május 19. után, az első egyházi törvénykönyv hatályba lépésével csökkent az ülésen résztvevők száma, rendszerint egy elnök, két zsinati bíró, egy házasságvédő és egy szentszéki jegyző voltak az állandó tagok. Az 1917-es Codex Iuris Canonici (CIC) hatályba lépése után a szentszéki bírókat már egységesen zsinati bíróknak nevezték, a szentszéki üléseken is kezdett állandósulni a jelenlévők száma, csak különleges esetben fordult elő, hogy az általános „felálláshoz” képest többen vettek részt.⁴²⁶ Összességében elmondható, hogy a kódex jótékony hatással volt az állandóságra, az egységesebb gyakorlat kialakítására. Tette érhető ez például a már említett ülések lebonyolításában (résztvevők, ügy előadása, előterjesztés a zsinati bíró által), a kihallgatást foganatosító személyek számában és elnevezésében. Az egyházi törvénykönyv hatályba lépése után már nem szerepelt az ítéletek teljes szövege a jegyzőkönyvekben, mint korábban, csak egy tömör, tényszerű összefoglaló volt a felek személyére, a kereset jogcímére és a határozatra vonatkozóan. Ugyanakkor a CIC is meghagyta a szentszéki bíraskodási eljárás lényegét adó jogintézményeket, mint például a háromfokú békéltetést.

Veszprémben a szentszéki ülések 10-14 naponkénti gyakorisággal ismétlődtek, Székesfehérváron is hasonló volt a helyzet, bár 1853-ban (nov. 17.) hoztak egy olyan rendelkezést, miszerint minden hónap első keddjén és csütörtökén rendes szentszéki ülést kell tartani. Ezen kívül azonban többször tartottak rendkívüli ülést⁴²⁷, és arra is volt gyakran példa, hogy folytatólagos rendes szentszéki ülést hívtak össze másnapra, ahol pontosan azoknak a tagoknak kellett megjelenniük, akik előző nap is az ülés résztvevői voltak.⁴²⁸ Az 1894-es Házassági törvény hatályba lépését követően, azaz a polgári házasságkötés bevezetésével, a perek számában kezdetben nem mutatkozott jelentős változás, azonban egy év elteltével már csökkent a perek száma, így ritkábbak voltak a szentszéki ülések, ugyanakkor az ülésen résztvevők száma nem változott.⁴²⁹ Érdekes, hogy az 1900-as évek elején a perek száma újra

⁴²⁵ A szentszéki bíró és a szentszéki ülnök elnevezés váltakozott a jegyzőkönyvekben, viszont ugyanazt a feladatkört (és sok esetben személyi kört) jelentette. Ld. Székesfehérvári és veszprémi szentszéki jegyzőkönyvek.

⁴²⁶VÉL Szentszéki jegyzőkönyv alapján az 1920-as év legelső ülésén egy elnök, öt bíró, egy házasságvédő, egy szentszéki ügyész és a jegyző vett részt.

⁴²⁷ A szentszéki gyakorlatban a rendes ülések számítottak főszabálynak, viszont amennyiben valamilyen gyors intézkedést kívánó ügy vagy probléma merült fel, az ordinárius rendkívüli szentszéki ülést hívtak össze.

⁴²⁸Pl. SzfvPL. 1845. évi szentszéki jegyzőkönyv. (1845. febr. 24-25.)

⁴²⁹Pl. 1905-ben 9 ülés volt a szentszéken: jan. 7., febr. 24., márc. 23., márc. 29., ápr. 15., máj. 5., júl. 3., szept. 23., nov. 11. VÉL, Szentszéki jegyzőkönyvek.

növekedési pályára állt. Úgy tűnik, e néhány év leforgása alatt többen arra jöttek rá, hogy a lelki békéjükhöz mégiscsak szükségük van házasságuk egyházi rendezésére is, és nem elegendő a polgári hatóságok által biztosított válási lehetőség.

A bíró oldalán szereplő mellékes személyek a következők voltak: a szerzetesi fogadalom és a házassági kötelék védője, a szentszék jegyzője, a szentszék ügyésze, ahol pedig szakértői látlelet vagy vélemény szükségeltetett, ott orvost, sebészt, bábát is alkalmaztak, akik minden egyes esetben külön lettek felesketve. Ilyen személyeket a székesfehérvári szentszéken is alkalmaztak, volt egy állandó sebésze, orvosa a bíróságnak, akiket akkor alkalmazott, amennyiben az ügy jellege azt megkívánta.

A felperesnek az általános egyházi perjogi szabályok szerint perbeli jogképességgel kellett rendelkeznie, amely főszabály szerint mindenkinek megvolt, kivéve a 14 év alatti kiskorúakat, akik csak gyámjuk engedélyével szerepelhettek, valamint a szerzetesek, akiknek pedig főnökük jóváhagyását kellett kérniük ehhez. Ezen kívül az exkommunikáltak csak bizonyos esetekben állhattak perben, nevezetesen akkor, ha éppen az exkommunikációjukról folyt a per, vagy ha házassági ügyükről volt szó. Alperes lehetett exkommunikált személy is, megkötések nélkül.

Házassági perekben viszont a következőképpen alakult a perbeli jogképesség: a kódexek előtti időszakban (1917 előtt) valamely színleges házasság érvénytelenné nyilvánításának kérésére nem mindenki volt feljogosítva. Magánjogi akadály esetében csak a vétlen házasság fél léphetett fel ilyen keresettel, ezen belül a serdületlenség akadályánál pedig csakis a házasságkötéskor serdületlen korban lévő fél, a serdültség elérésekor. A közjogi akadályoknál viszont nem csak a házasság felek (bizonyos feltételek mellett), hanem bármely felnőtt korú katolikus személy felléphetett, feltéve, hogy a házasság még létezett, ugyanis ha egyik fél már meghalt, úgy nem lehetett a szentszék előtt keresetet indítani.⁴³⁰ Amennyiben a házassági akadály a felek utólagos beleegyezése által kiiktatható, úgy minden esetben kötelező volt a plébánosnak vagy más papnak ezt megkísérelni, és ha sikerrel járt ebben a ténykedésében, úgy a kölcsönös beleegyezést az illetékes plébános és két tanú előtt meg kellett ismételni.

A felek oldalán szereplő mellékszemélyek közül említést érdemelnek az esetleges meghatalmazottak és az ügyvédek. A különbség köztük az volt, hogy az előbbiek a fél teljes jogú képviselői voltak, az ügyvédek viszont csak a rájuk bízott ügyekben és a megbízás terjedelme alapján képviselték a felet. Hazai gyakorlatunk szerint csak azok az ügyvédek

⁴³⁰BOZÓKY 1871, 231–232. p.

működhetnek a szentszéken, akiknek azon túl, hogy ügyvédi oklevelük volt, ezt az egyházi bíróság előtt is kihirdették. Ellenben az nem volt szükséges, hogy katolikus vallású legyen az illető, az megszorításként szerepelt azonban, hogy 25 éven aluliak, szerzetesek vagy exkommunikált személyek nem lehettek ügyvédek.

9.3. A per megindítása

A szentszéki válóper mindaddig nem volt megindítható, amíg a felek békéltetését az illetékes lelkész előtt, az előírt formában meg nem kísérelték. Azt nem követelte meg a szentszék, hogy a protestáns felperes lelkésze előtt is kíséreljék meg a békéltetést (természetesen amennyiben vegyes házasságról volt szó). Illetékes lelkésznek mindig a római katolikus alperes lelkészét kellett tekinteni, azon elvvel fogva, hogy a felperes az alperes fórumát tartozott követni.⁴³¹

A peres eljárás rendszerint az alperes megidézésével vette kezdetét, melyre a felperes kereseti kérelme alapján került sor. A keresetet elő lehetett adni egyrészt szóban, amennyiben egyszerűbbnek tűnt az ügy, és a házasság tisztán katolikus volt, viszont jegyzőkönyvnek készülnie kellett róla; valamint írásban, ez utóbbi tekinthető főszabálynak. Egyébként az sem volt kizárt, hogy katolikus felek esetén, könnyen átlátható ügyben a lelkész által beadott jelentés alapján is meg lehessen indítani az eljárást.⁴³² A kereseti kérelemnek tartalmaznia kellett a jogalapot, melyre a felperes az alperes iránti igényét támasztotta; a keresetének alapját, tehát azt, hogy a jogalaptól részére jelen esetben valóban kereseti jog⁴³³ támadt, egyszerűbben megfogalmazva: a tényállást; és a kérelmet, azaz amit elérni kívánt a perrel. A felperesnek nem lehetett többet kérnie, mint amennyire jogosítva volt, ha ez mégis megtörtént, a bíró belátására volt bízva, hogy miként járt el: a keresetet – a felperesre nézve kedvezőbb módon – leszállíthatta, de joga volt egyszerűen visszautasítani a keresetet. Ugyanakkor egy keresetbe több kérelmet is bele lehetett foglalni, amennyiben volt alapja: mind alanyilag, azaz például a felperes - házassági perek esetén értelemszerűen csakis akkor, ha a tisztí ügyész volt a felperes - indíthatott több alperes ellen is pert; mind tárgyilag, tehát többféle keresetet is kezdeményezhetett a felperes ugyanazon alperes ellen. Ezeket a kérelmeket együtt bíralták el, amennyiben minden esetkörre illetékes volt a bíróság, ahova

⁴³¹SZTEHLO 1885, 176. p.

⁴³²SZTEHLO 1885. 176. p.

⁴³³ A kereseti jogról ld. bővebben: MÓRA Mihály: *A házassági kereseti jog eredete és kialakulása*, in: Angyal Pál – Baranyai Juszttin – Móra Mihály (szerk.): *Notter Antal Emlékkönyv, Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*, Szent István Társulat, Budapest, 1941, 778–867. p.

beérkezett a kereset, továbbá ha a perfolym zavarása nélkül egymással párhuzamosan tárgyalható volt a két vagy több ügy.⁴³⁴

Az 1917-es CIC pontosan meghatározta a keresetlevél kötelező kellékeit: a) a felperesnek meg kellett neveznie a bíróságot, melyhez a keresetet intézte, továbbá elő kellett adnia, hogy mit kér és kitől kéri, b) jeleznie kellett legalább általánosságban a jogalapot, melyre indokai és állításai bizonyításában támaszkodott, c) el kellett látnia a saját vagy képviselője aláírásával és keltezéssel, továbbá meg kellett neveznie a saját vagy képviselője lakóhelyét, hogy az iratokat kézbesíteni lehessen.⁴³⁵ Ez a három pont gyakorlatilag – némi szóhasználati eltéréstől eltekintve – megegyezik a hatályos egyházi törvénykönyvünk által előírt kötelező tartalmi elemekkel⁴³⁶, mely egyedül annyiban mutat eltérést, hogy kötelező tartalmi elemként írja elő az alperes lakóhelyének vagy pótlakóhelyének megjelölését is.

A keresetlevél kapcsán még egy fontos újdonságot meg kell említenünk, melyet hatályos kódexünk vezetett be: a keresetlevél elfogadásáról már nem az egész bírói tanácsnak kell döntenie, hanem egyedül a társas bíróság elnökének.⁴³⁷

Ha tehát a bíróság a keresetet alakilag rendben találta, megidézte az alperest a keresetlevél másolatának csatolásával, és egyúttal bizonyos határidőt tűzött ki neki a megjelenésre.⁴³⁸ Ha az alperest személyesen nem érték utol az idézéssel, akkor a háznépének kellett átadni, amennyiben pedig nem tudták a pontos tartózkodási helyét, az „egyház kapujára” kellett kifüggeszteni legalább három napra.⁴³⁹ Ha más egyházmegyében lakott az illető, akit meg kellett idézni, úgy megkereső levelet intézett a szentszék az érintett egyházmegye bíróságához, melyben kérte, hogy gondoskodjanak az idézésről.

Az idézési parancsban kitűzött napon mindkét fél köteles volt megjelenni, akár személyesen, akár meghatalmazottja útján, mégpedig azért, hogy a szabadvallomásokat kivehessék tőlük, megtörténjen a szembesítés és a bírói békéltetés. Főszabály szerint a

⁴³⁴KONEK 1889, 391. p.

⁴³⁵RADA 1918, 70. p.

⁴³⁶CIC 1983, 1504. kán. – A peralapító keresetlevélnek: 1. tartalmaznia kell, hogy mely bíró előtt kezdeményezik az ügyet, hogy mi a kérés, és kivel szemben kéri ezt; 2. jeleznie kell a felperes jogcímét és legalább általánosságban az állításai alátámasztására szolgáló tényeket és bizonyítékokat; 3. rendelkeznie kell a felperes vagy képviselője aláírásával, az év, a hónap és a nap megjelölésével, továbbá tartalmaznia kell azt a helyet, ahol a felperes vagy képviselője lakik, vagy ahová az iratokat kéri; 4. tartalmaznia kell az alperes lakóhelyét vagy pótlakóhelyét.

⁴³⁷CIC 1983. 1505. kán. 1. §.

⁴³⁸Ha ugyanabban a megyében lakott, mint a bíró, akkor 15 napot, ha szomszéd megyében, akkor 30 napot, ha haszmadik megyében, 45 napot, ha annál is messzebb, akkor 60 napot.

⁴³⁹Az idézésnek a következők voltak a joghatásai: a) a bíróság ebben az eljárásban más bíróságokat megelőzött, és illetékessége nem szűnhetett meg az alperes elköltözésével sem, b) megszakította az elévülést, c) a birtokállapotban nem történhetett változás, a per tárgyát nem idegeníthette el az alperes, d) az alperes inntól dologi keresetekben rosszhiszeművé vált, személyes keresetekben pedig késedelembe esett.

tanúknak is a tárgyaláson kellett a vallomásaikat megtenniük.⁴⁴⁰ Ha az alperes nem jelent meg, a felperes kérelmére másod- és harmadízben is meg kellett idézni, házassági ügyekben pedig akár karhatalommal is fel lehetett szólítani a megjelenésre (egy esetben a Pest megyei alispánt kereste meg a székesfehérvári szentszék ilyen kéréssel⁴⁴¹). Ha mégsem jelent meg, a távollétében is lehetett ítéletet hozni, őt pedig makacsságban elmarasztalták.⁴⁴² Amennyiben a felperes nem jelent meg, úgy a megjelent alperes felvehette a pert, és a körülményekhez képest a kereset alóli felmentését, valamint a neki okozott költségek megtérítését kérhette. Ha a felperes azonban később egy újabb idézést kért, ezt megtehetette, azonban megfelelően kezeskednie kellett arról, hogy a kitűzött új határidőre pontosan meg fog jelenni.

Amennyiben az alperes a kereset alapját képező tényekre felelt, az perbebecsátkozásnak minősült, melynek voltak bizonyos joghatásai, nevezetesen: az egyébként esetlegesen illetéktelen bíró illetékesé vált, a kereset az örökösökre is átszállt, és innentől fogva az alperes perhalasztó kifogásokat nem hozhatott fel.

Az alperes védelmére szolgáltak a kifogások, melyek lehettek egyrészt perszúntetők, másrészt perhalasztók. Az előbbieket esetén az alperes kétségbe vonta azt, hogy a felperes az általa igényelt joggal valaha is bírt volna. A második esetben viszont nem tagadja a felperesi igény létezését, viszont olyan tényeket hoz fel, melyek az igény érvényesítését vagy a saját elmarasztalását kizárják. Egyébként a bírói érdekeltség kifogása ugyanazokból az okokból volt felhozható, mint a polgári perben.⁴⁴³ Természetesen viszonykeresetet is benyújthatott az alperes, ha nem csak a felperesi kérelem elutasítását, hanem a felperes elmarasztalását is kérte. Ezt köteles volt ugyanaz a bíróság elbírálni, még akkor is, ha egyébként nem volt illetékes az adott ügyben.⁴⁴⁴

Ha a bíró a felek első kihallgatása után tisztázottnak látta a perkérdést, akkor berekesztette az első tárgyalást, és új határidőt tűzött ki, hogy a felperes az alperes észrevételeire válasszal élhessen. Ezután még egy viszontválasszal élhetett az alperes, mely után rendszerint a bíró meghozta a határozatát. Ellenben hazai szentszékeinknél bevett gyakorlat volt, hogy a feleknek további szóváltásokra is lehetőséget adtak abban az esetben, ha a bíró szükségesnek érezte az erkölcsi bizonyosságra jutás tekintetében, vagy ha a felek olyan új körülményeket, tényeket tudtak felhozni, melyek az ítélet meghozatalában

⁴⁴⁰RADA 1918, 84. p. Azonban gyakorlatilag mivel hatalmas területű egyházmegyéről volt szó a Veszprémi Egyházmegye esetén, az ügyek többségében szentszéki biztosokat küldtek ki.

⁴⁴¹SzfVPL. 1853.

⁴⁴²Ez hátrányos jogkövetkezményekkel járt, például nem élhetett az ítélet elleni fellebbezéssel az alperes, amennyiben makacsságból elmarasztaltott.

⁴⁴³SZTEHLO 1885, 174. p.

⁴⁴⁴BOZÓKY 1871, 236–238. p.

relevanciával bírtak. A házassági ügyek tisztázása közérdeket érintett, így sok esetben a bíró nem érthette be a felek perbeszédeiben előadottakkal, hanem az anyagi igazság kiderítése érdekében a fentebb említett személyes meghallgatás, vallatás, szembesítés eszközével is élt. Amennyiben valamelyik félnek a személyes körülményei miatt, menthető okból (pl. betegség, szegénység) terhére lett volna az utazás, a szentszék megengedte, hogy az általa megkeresett helybeli lelkész és bírósági kiküldöttek által foganatosítsák a meghallgatást. Bírósági küldötteként általában egy vagy két szentszéki ülnök és a szentszéki jegyző szerepelt.⁴⁴⁵

Az imént vázolt rendelkezések a veszprémi és székesfehérvári bírósági gyakorlatban a következőképpen valósultak meg. Az eljárás minden esetben a felperes keresetlevelével indult, a szentszék megvizsgálta a keresetlevelet, és amennyiben az nem tartalmazott minden szükséges információt, akkor elutasították: „a keresetlevél Viseket Károly tabi tanítónak visszaadatik, eljárás alapjául el nem fogadtatik.”⁴⁴⁶ Azonban ez még nem zárta ki, hogy a felperes később újból beadja a keresetlevelet ugyanarra a jogcímre hivatkozással. A szentszéki gyakorlat ismerte ugyan a hiánypótlás intézményét is mind az 1917-es kódex előtt, mind az után, – amennyiben a szükséges dokumentumokat utólag csatolta a fél, a keresetlevelet elfogadták bizonyos esetekben – de annak alkalmazásától sok esetben eltekintett.⁴⁴⁷ Hogy mely esetekben találták arra érdemesnek a keresetlevelet, hogy ne utasítsák el, hanem visszaadják hiánypótlásra, nem fedezhető fel semmilyen vezérlő elv. Volt lehetősége a felperesnek új, szabályszerű keresetlevél benyújtására, ugyanahhoz a bíróhoz címezve, ha kijavítható hiba miatt utasították el a keresetét.⁴⁴⁸

Amennyiben mindent rendben talált a szentszék, vagy a hiánypótlás eredményes volt, akkor következhetett a békéltetési eljárás, melyet a korábbiakban említettünk. Ez az általam vizsgált időszakban mindvégig megmaradt, ráadásul teljesen változatlan formában, bár később már vesztett az eredményességéből.⁴⁴⁹ Amennyiben a békéltetés eredményes volt, úgy a peres eljárás meg sem kezdődött, a szentszéki jegyző egy bejegyzést írt a jegyzőkönyvbe, hogy a keresetet visszavonták, az egyenetlenkedő házaspárok kibékültek.⁴⁵⁰

Ha sem a plébánosi és esperesi, sem a szentszéki, azaz „bírói” békéltetés nem járt sikerrel, úgy peres útra utasított az ügy. Innentől kétféleképpen folytatódhatott az eljárás. Az egyik verzió az volt, hogy szentszéki biztosokat küldött ki a szentszék. Az ő feladatuk volt a felek szabadvallomásának és a tanúk vallomásainak felvétele. A másik esetben a szentszék

⁴⁴⁵SZTEHLO 1885, 179–180. p.

⁴⁴⁶VÉL. 23/1913. Hiányzott a házasságlevél, továbbá az „alperesnő” jelenlegi tartózkodási helyéről a tájékoztatás.

⁴⁴⁷VÉL. 123/1921.

⁴⁴⁸BÁNK József: *Kánoni jog II.*, Szent István Társulat, Budapest, 1960–1962., 506–507. p.

⁴⁴⁹VÉL. Szentszéki iratok 1880–1907., 33/1883., 60/1913.

⁴⁵⁰VÉL. Szentszéki jegyzőkönyv 1894–1911., 73/1880.

beidézte a feleket és a tanúkat személyes meghallgatásra.⁴⁵¹

Ezt követően a bíróság kinevezte az adott ügyben eljáró szentszéki házasságvédőt, majd felszólította a feleket, hogy nevezzék meg képviselőiket. Nagyon gyakran került sor szegények ügyvédje kirendelésére, ugyanis a felek ritkán engedhették meg maguknak, hogy védőt fogadjanak.⁴⁵² Az ügyvédvállásra 15 nap állt a felek rendelkezésére. Házassági perekben a házasságvédő távollétében történt bármely bírói cselekmény semmisnek és érvénytelennek minősült. Később, a 20. század folyamán a kötelékvédő szerepe az eljárásban egyre inkább lecsökkent, sőt, sokszor részvétele már formálissá vált.⁴⁵³

A per tényleges folyamata az idézéssel kezdődött, és a jogerős ítélettel zárult.

A perkérdés tisztázása után a peres iratokat kiadták a felek képviselőinek és a házasságvédőnek, hogy megtehessék észrevételeiket és megszerkeszthessék a kérdőpontok jegyzékét, amit a peres feleknek és a tanúknak szántak.⁴⁵⁴ Sok olyan esettel találkoztam, ahol az ügyvéd a szentszéki szabályok ellenére, mely csak 15 napot engedett, ennél tovább tartotta magánál a peres iratokat. Ebben az esetben először felszólították őt a szabályszerű eljárásra. Az ügyvéd több ízben intést kapott emiatt, és figyelmeztették, hogy amennyiben nem hozza be az iratokat, akkor minden szentszéki ügytől el fogják tiltani. A jegyzői hivatal hivatalból nem figyelt erre a mulasztásra, hanem beadványok által értesült róla, abban hívták fel erre a figyelmét.⁴⁵⁵

9.4. A bizonyítás

A bizonyítási eljárás az egyházjog terén csak lassan, a bírósági gyakorlat útján fejlődött ki. A nevesített bizonyítékok a következők voltak: tanúk, bírói szemle, szakértői vélemény, okiratok és eskü, de ezeken kívül – vegyes bizonyítási rendszer lévén – bármi olyan dolog bizonyítéknak minősülhetett, melyből releváns információhoz juthatott a bíróság az ügyre vonatkozóan. Teljes bizonyítást képeztek a hiteles okiratok, valamint minimum két kifogástalan tanú egybehangzó állításai. A bizonyítás tekintetében voltak olyan tények és körülmények, melyeket nem volt szükséges bizonyítani. Ilyenek voltak a Corpus szerint az

⁴⁵¹VÉL. 14/1881., 48/1883., 43/1883., 67/1883.: biztos küldés, 57/1883.: szentszékre való berendelés.

⁴⁵²Pl.: VÉL 12/1882., 44/1882., 66/1883., 63/1881. A fél jogosultságát szegénységi bizonyítvánnyal igazolhatta, sőt, kellett is igazolnia, ebben az esetben hivatalból kirendeltek neki szegények ügyvédjét. Csakis a katolikus fél kérhette szegények ügyvédje kirendelését.

⁴⁵³HÁRSFAI Katalin: *Bírósági gyakorlat*, Szent István Társulat, Budapest, 2008. 26. p.

⁴⁵⁴VÉL. 62/1883., 35/1883., 2/1883., 43/1913.

⁴⁵⁵SzfvPL. 1856/39/6.

ellenérdekű fél által beismert tények vagy önvallomások, a köztudomású tények⁴⁵⁶, valamint a jogilag vélelmezett tények.⁴⁵⁷ Ezzel majdnem egyező módon szabályozta ezt a kérdést az első egyházi törvénykönyv is 1917-ben.⁴⁵⁸

A székesfehérvári szentszék is ennek megfelelően a rendelkezésre álló bizonyítékokból: a felek eskü alatt tett vallomásaiból, a tanúvallomásokból, időnként, ha az ügy megkívánta, szakértők véleménye vagy tárgyi bizonyítási eszközök alapján hozta meg ítéletét. Természetesen mindig a vonatkozó kánonjogi szabályra, jogszabályra hivatkozva. Az átvizsgált szentszéki dokumentumok alapján többféle bizonyítási eszköz is mindennaposnak volt mondható a törvénykezési gyakorlatban. A legalapvetőbb információkat a felek nyilatkozatai és a tanúvallomások adták. Ezen kívül a következő bizonyítékokat is felhasználták a peres felek vagy a bírák hivatalból: lelkipásztori értesítés; a városi, falusi tanács igazolása; orvosi látlelet, civil bírósági ítélet, sőt, egy esetben találkoztam városkapitányi bizonyítvánnyal is.⁴⁵⁹ A lelkipásztori jelentés hivatalos egyházi okiratnak minősült, ezt nem volt szabad megtámadni, vagy az abban foglaltakat bármilyen módon kétségbe vonni. Ezt a jelentést a felek plébánosa készítette el, amennyiben jól ismerte a felek körülményeit. Ebben kötelessége volt leírni mindent, amit tudott, és a bíró ítéletének meghozatalában ez döntő jelentőséggel bírt. Értékes bizonyítéknak számított az orvosi látlelet is, mellyel a bántalmazás súlyosságát lehetett minden kétséget kizáróan bizonyítani. Az imént felsorolt bizonyítási eszközök mellett a gyakorlatban fontos bizonyíték volt a közvélemény is. Szeplősítési ügyeknél például mindig vizsgálták, hogy kit tartanak a gyermek apjának, nyomós érv volt ugyanis a falubeliek, az érintettek kisebb közösségének a véleménye.⁴⁶⁰

Főszabály szerint tanú mindenki lehetett, csakis azok képeztek kivételt, akiket maga a törvény vagy a „természet” kizárt ebből. Nélkülözhetetlenek voltak azonban a tanúskodáshoz a következő kellékek: szabadság, azaz mentesség mindenféle félelemtől és erőszaktól; kellő életkor betöltése (14 év); jó hírnév; valamiféle közvetlen ismeret a kiderítendő ügygel, tényekkel kapcsolatban; valamint felesketés. Ezek közül valamelyik hiánya vagy teljesen lehetetlenné tette a tanúskodást, vagy pedig gyanússá tette az illetőt. Házassági perekben a tanúk általi bizonyításnak volt a legnagyobb szerepe és relevanciája.⁴⁶¹

⁴⁵⁶A bírói gyakorlat szerint csak azok a tények tartoztak ide, melyeket minden épeszű ember könnyen megtudhat, és azok, melyeket a bíró akár a fennforgó perben, akár más perben hivatalos eljárása közben megtudott.

⁴⁵⁷Voltak megdönthető és megdönthetetlen vélelmek egyaránt.

⁴⁵⁸Az 1917-es CIC részletesen szabályozta, hogy mik nem szorulnak bizonyításra: a) a közismert tények (*facta notoria*), b) amit maga a törvény feltételez (*ipsa lege praesumuntur*), c) amit az egyik fél állít és a másik elfogad, ha csak a bíró vagy a törvény mégis bizonyítást nem követel. RADA 1918, 78–79. p.

⁴⁵⁹Lásd pl. SzfvPL 1856/25. p. 7., SzfvPL 1846. 67/10.

⁴⁶⁰SzfvPL. 1870. 286–287/8.

⁴⁶¹KONEK 1889, 395–396. p.

Fontos alapelvnek minősült már a *Corpus* időszakában is, hogy a vélelem mindig a házasság érvényessége mellett szólt, azaz ha nem bizonyosodott be minden kétséget kizáróan a házasság érvénytelensége, akkor érvényesnek kellett nyilvánítani a szent frigyét. A bíró semmiben nem volt kötve a felek állításaihoz és bizonyításaihoz, joga és kötelessége volt egyben, hogy hivatalból mindent kipuhatojon, ami az igazság bizonyításához és az erkölcsi bizonyosság eléréséhez szükséges. Tehát a házassági ügyek jellegéből adódott, hogy olyan személyek is alkalmas tanúk voltak, akik a felekkel szoros rokoni vagy baráti kapcsolatban álltak. Ez azért volt fontos kitétel, mivel a házasságról általában a felekhez közel álló személyeknek volt igazán, érdemben tudomásuk. A Veszprémben és Székesfehérváron vizsgált ügyek nagy részében is eszerint jártak el, tanúkként általában a közeli hozzátartozókat idézték be, mivel ők rendelkeztek a legtöbb érdemleges információval. Székesfehérváron ezt deklarálták is, hogy házassági perekben „törvényes gyakorlatnál fogva” a rokonokat ki kell hallgatni.⁴⁶²

9.5. Az ítélet

A bírói döntés lehetett végítélet vagy közbenszóló végzés. Az utóbbira akkor kerülhetett sor, ha a felek között valamely érdemleges körülmény még vitás volt, vagy ha a bíró nem volt teljesen meggyőződve a tények valóságáról, melyekre a törvényt alkalmaznia kellett. Egyébként a gyakorlatban erősen keveredett e két fogalom – az ítélet és a végzés – használata, leginkább az ítélet kifejezést szerették használni, abban az esetben is, ha valójában végzésről volt szó.

Az ítéletet szentszéki gyakorlat szerint a kihirdetése (felolvasása) előtt a szentszéki bírák között köröztetni kellett.⁴⁶³ Ellenben 1846-ban Fehérváron hoztak egy olyan rendelkezést, miszerint az olyan csekélyebb jelentőségű ügyeket, melyek első hallásra és olvasásra is könnyen „felfoghatók”, ne köröztessék a bírák között, hanem ha valamelyikük el szeretné olvasni a peres iratokat, a jegyzőnél tehet erre vonatkozó bejelentést, aki tértivevény mellett kiadta azokat.⁴⁶⁴ Egyébként e rendelkezés azért születhetett, mert a szentszéki jegyző egy előterjesztésében azt sérelmezte, hogy a köröztetések alkalmával gyakran elvesztek a peres iratok. Így kérte, hogy erősítsék meg azt a gyakorlatot, amely szerint az utolsó ülnök a

⁴⁶²SzfvPL. 1856, 32/5.

⁴⁶³SzfvPL. 1845/8.

⁴⁶⁴SzfvPL. 1846/87/2.

periratok átvételekor kiállít róla egy tértivevényt, ezáltal a jegyző biztos lehetett abban, hogy a per eljutott ahhoz, akit illet. Továbbá a túl hosszúra nyúló köröztetés azért sem volt praktikus, mert a perek így jelentősen elhúzódtak.⁴⁶⁵

Az ügydöntő ítélet érvényességéhez szükséges volt, hogy az illetékes bíró mellett kellő számú ülnök jelenlétében hozzák, világos legyen, és a felek előadásain, valamint a fennálló törvényeken alapuljon, továbbá az előírt formaságok és szertartások betartása mellett szülessen.⁴⁶⁶ Ez utóbbi a következőt jelentette: a bíróság, a felek és két tanú jelenlétében, égő gyertyák között álló feszület előtt ünnepélyesen felolvassák. Az ítélet indokolását az egyházzog nem kívánta meg, ennek ellenére hazai szentszékeinknél ez bevett gyakorlat volt, a világi perekhez hasonlóan, valamint az 1836. évi 16. tc. is megkövetelte.⁴⁶⁷ Több esetben, mondhatni gyakran találtam példát arra, hogy a szentszék világi törvényekre is hivatkozott: legtöbbször ítéletében, de egyéb, alátámasztásra szoruló esetekben is.

Fontos szabálya volt a köteléki pereknek, hogy az ilyen ügyben hozott ítélet soha nem emelkedett jogerőre, ugyanis bármikor hiteles bizonyíték merült fel az ítélettel ellentétes valóságra, akkor pert lehetett indítani a megfelelő döntés elérése érdekében. A felek az ítélet ellen addig élhettek fellebbezéssel, ameddig két egybehangzó ítélet nem született. Házassági perekben szükség is volt a két egybehangzó ítéletre.⁴⁶⁸ A házasságvédő köteles volt fellebbezni, amennyiben érvénytelennek nyilvánították a házasságot, továbbá érdekes módon, ha a másodfokú bíróság is az érvénytelenség mellett foglalt állást, úgy harmadfokra is vihette az ügyet, különösen amennyiben az érvénytelenség mellett felhozott bizonyítékok nem voltak minden kétséget kizáróak. Abban az esetben, ha az első- és harmadfokú egyházi bíróság a házasságot érvénytelennek, a másodfokú pedig érvényesnek mondta ki, a házasságvédő még negyedfokra is vihette a pert.⁴⁶⁹

Az ítélet kihirdetésénél erre a célra felkért két papnövendék vett részt tanúként az ülésen.⁴⁷⁰ 1917-18 után már minden ügy egy zsinati bíróhoz került, akit előadó bírónak neveztek, ő tartotta végig a kezében a szálakat, az ő feladata volt az ügy előadása a szentszék előtt, javaslatot is tett az ítéletre, és ez alapján szavazott a többi szentszéki tag, nevezetesen a másik zsinati bíró (akit szavazó bírónak neveztek) és az elnök. Rendszerint mindig az az ítélet született végül, amire az előadó bíró javaslatot tett. Ezzel az eljárással a szentszéken teljesen

⁴⁶⁵Erre utaltak: SzfvPL 1846/85/14.

⁴⁶⁶BOZÓKY 1871, 244. p.

⁴⁶⁷1836. évi 16. tc. a bírói ítéleteknek okokkal leendő támogatásáról: Minden Bíróságok és Itélőszékek a polgári perekben hozandó ítéleteket jövőre okokkal támogatni kötelesek lesznek. Magyar Törvénytár, 1836–1868. évi törvénycikkek, Franklin-Társulat, Budapest, 1896, 58. p.

⁴⁶⁸A két egybehangzó ítélet szükségessége (köteléki perekben) egészen 2015-ig volt követelmény az egyházzogban.

⁴⁶⁹BOZÓKY 1871, 413–415. p.

⁴⁷⁰Pl.: VÉL. 64/1911., 40/1914.

megfeleltek a kódex által támasztott követelményeknek, mely előírta, hogy a házassági köteléki pereket hármás bíróság előtt kell tárgyalni.⁴⁷¹

Az ítélet meghozatala többféle jogkövetkezéssel bírt. Egyrészt ugyanaz a bíró nem vonhatta vissza az érvényes és minden formai kelléknek megfelelő, azaz teljesen jogszerű ítéletet, továbbá nem másíthatta azt meg, kivéve, ha felsőbb bíró visszaküldte hozzá az ügyet. Másrészt, amennyiben mindkét fél belenyugodott az ítéletbe, nem fellebbezett, úgy a pernek vége lett az ítélet meghozatalával, az ügy ítélt dologgá vált. Kivételt képeztek ez alól – ahogy említettük – a köteléki perek, melyek soha nem váltak *res iudicata*-vá.

Az eljárás következő lépése a felek értesítése volt, azaz az ítélet közlése az érintettekkel. Ez különösen fontos szerepet töltött be, ugyanis amíg ez nem történt meg szabályszerűen, addig a felek fellebbezésre nyitva álló határideje nem kezdődött meg. Erre jó példa a veszprémi szentszék gyakorlatából, hogy 1920-ban fellebbezés érkezett egy olyan ügy vonatkozásában, amelynél még 1913-ban született ítélet, és mivel az iratokból nem volt megállapítható, hogy a közlés szabályszerűen megtörtént, így a szentszék elfogadta a fellebbezést.⁴⁷² A határozatokat mindig annak a szentszéknek továbbították, amelyhez a felek lakóhelyük szerint tartoztak, a kézbesítést az illetékes szentszék végezte.⁴⁷³ Tehát az ítélet ellen fellebbezéssel lehetett élni, melyet az ítéletet hozó bíróhoz kellett benyújtani, valamint az alakilag semmis ítéletet is meg lehetett támadni semmisségi panasszal.

9.6. A perorvoslatok és a végrehajtás

Áttérve a perorvoslatokra, egy érdekes rendszert figyelhetünk meg a kánonjogban. A régi jog szerinti hazai praxisunk a perorvoslatok tekintetében két csoportot különböztetett meg: ítélethárítót és ítéletsemmisítőt. A különbség a kettő között abban állt, hogy az ítélet meghozatala előtt, vagy az után lehetett élni velük. Az előbbiekhöz tartozott az elmellőző parancs, a perletétel, az ügyvédi szó visszavonása, mely hazai világi törvényeken (Werböczy Hármaskönyvének rendelkezésein) alapult, és a peralku. Az utóbbi csoport részét pedig a

⁴⁷¹ERDŐ 1985, 11. p. és VÉL 80/1921.

⁴⁷²VÉL. 41/1920. „Miótan az iratok tanúsága szerint a szentszéki ítélet kézbesítve nem volt, csak 1920. évi március hó 10-én elküldhető, és tekintve, hogy az 1881. Can. rendelkezésének megfelelőleg a fellebbezés beérkezett, további eljárás céljából a fellebbezés az összes ügyiratokkal együtt az Érseki Főszentszékhez áttétetni rendeltetik.”

⁴⁷³Pl.: VÉL. 20/1881.

következők képezték: a fellebbezés,⁴⁷⁴ a semmisségi panasz, az előbbi állapotba való visszahelyezés és a perújítás. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy hazánk szentszéki gyakorlatában a semmisségi panasz és az előbbi állapotba való visszahelyezés ismeretlen volt.⁴⁷⁵ Az ügyvédszó visszavonása tehát ismét egy ékes bizonyítéka annak, hogy a két jogrendszer, a polgári és az egyházi törvénykezés és törvényhozás hatott egymásra, egymással párhuzamosan fejlődtek, alakultak. Így a kettő együttes vizsgálata értékes megállapításokkal gazdagíthatja a jogtudományt. Vizsgált szentszékeink gyakorlatában a perorvoslatok közül kettő fordult elő a leggyakrabban: a fellebbezés és a perújítás. A fellebbezés, mint rendes perorvoslat gyakorlatilag mindennaposnak volt mondható, gyakran élt vele az a fél, aki az ítéletet magára nézve sérelmesnek érezte. Perújítást némileg ritkábban, de több esetben is kérelmeztek az általam vizsgált időszakban, általában új körülményekre hivatkozva, vagy pedig újabb okmányok bemutatása révén.⁴⁷⁶

Amennyiben az ítélet jogerőre emelkedett, de ennek ellenére az elmarasztalt fél nem volt hajlandó az annak megfelelő magatartás tanúsítására, akkor a perben győztes fél kérhette az ítélet kényszer útján való végrehajtását. Erre az egyházjog általánosságban négyhavi határidőt szabott, melyet a bíró megrövidíthetett, ha az adott ügyben úgy találta helyénvalónak. Egyébként addig nem volt lehetőség a perújításra, ameddig a felek a szentszék ítéletét nem hajtották végre, ennek jogszabályi alapja a székesfehérvári szentszék gyakorlatában az 1613. évi 23. tc. volt, tehát egy civiljogi törvény, amely ismét jól bizonyítja, hogy nem csak az egyházjog rendelkezéseit tartották kötelezőnek a szentszék bírái, hanem hazánk magánjogi törvényeit is alkalmazták.⁴⁷⁷

Hazánk egyházi bírósági gyakorlatában, nagyon ritka esetekben, a szentszékek maguk hajtották végre az ítéletet, általában csakis akkor, ha egyházi személyek ügyében kellett intézkedni. Azonban az esetek túlnyomó többségében a világi bíróságoktól vagy valamilyen világi szervtől, törvényhatóságtól kértek segítséget egy megkereső levél kíséretében. A világi

⁴⁷⁴Fellebbezéssel az ítélet kihirdetésének napjától számított 10 napon belül lehetett élni, pontosabban e határidőn belül kellett kijelenteni az ez iránti igényt, 30 napon belül pedig átküldő levelet kellett kérni, melynek alapján átküldték a peres iratokat a felsőbb bírósághoz. Mindkét mozzanatnak meg kellett történnie az érvényes fellebbezéshez.

⁴⁷⁵Ezen kívül másféle csoportosítás is létezett ebben a korszakban, például bevett felosztásnak számított a jogirodalomban a rendes és a rendkívüli perorvoslatok megkülönböztetése. A rendes perorvoslatokat az ítélet kihirdetésétől számított 10–14 napon belül lehetett alkalmazni, a rendkívüliekkel viszont csak bizonyos feltételek megléte esetén lehetett élni, viszont ha a feltételek fennálltak, akkor a határidő lejártá után, akár évek elteltével is.

⁴⁷⁶Pl.: SzfVPL. 1856, 44/3.

⁴⁷⁷SzfVPL. 1857, 57/7. P. János martonvásári lakos és hitvestársa kérelmére megengedték a perújítást, mivel a végrehajtó bíró értesítéséből azt lehetett kikövetkeztetni, hogy a felek „hódolva a szentszék ítéletének”, az együttélést folytatták. Azonban a periratok tárgyalásakor kitűnt a felek vallomásaiból, hogy nem teljesítették a szentszék ítéletét, és egy óráig sem éltek együtt. Mivel pedig az 1613. évi 23-as törvény szerint a pert csak a hozott ítélet teljesítése után lehet megújítani, így „a felek házassági pere leszállítatik, s így a felek az 1856. év ápr. 8-án hozott ítélet teljesítésére, valamint annak végrehajtására a cs. kir. törvényszék hivatalosan megkerestetik.”

hatóság köteles is volt e kérésnek eleget tenni. Bár egyes korabeli jogtudósok kívánatosnak tartották volna, hogy a házassági perekben hozott ítéletek végrehajtásánál legalább egy szentszéki küldött is jelen legyen.⁴⁷⁸ Az ítéletek végrehajtásáról a törvényszék mindig értesítette hivatalosan a szentszéket, e tényt pedig belefoglalták a szentszéki jegyzőkönyvbe.⁴⁷⁹

Az egyházi végrehajtási jog jellemzője volt a megfelelő lelki eszközök beállítása a lelki ügyekhez, a szigort enyhítő méltányosság, a lelkek üdvösségének szem előtt tartása és természetesen az etikai háttér erősségének hangsúlyozása. Másik fontos alaptétel a végrehajtás terén, hogy mivel az ügyek nagy része közérdekű, így a bíró nincs kötve a felek végrehajtás iránti kérelméhez.⁴⁸⁰

Már a klasszikus kánonjog korszakában is, mikor az egyház bírászkodási tevékenysége a leginkább virágkorát élte, az ítéleten túleső mozzanatok kevésbé érdekelték, a végrehajtás részletes szabályozását és foganatosítását nem tűzte ki célul az egyházjog, hanem a világi hatalomnak tulajdonított nagy szerepet e tekintetben. Ez a helyzet az újkorban még inkább erősödött.⁴⁸¹ Az 1917-es kódex az ítélet végrehajtásának tárgyalásakor nem említette a világi hatalom segítségét, hanem a büntetőjog területén tért ki erre. Ettől függetlenül bevett gyakorlat volt a kereszténység elismerése óta, hogy az egyház rendelkezésére állt a világi hatalom segítségnyújtása az egyes államok külön joga és a különböző korok szerinti terjedelemben. Ahol viszont az újkorban az egyházat és az államot teljesen különválasztották, ott ezt az eszközt az állam nem adta meg többé az egyháznak. Ha azonban az állam elismerte közjogi testületnek az egyházat, úgy bizonyos állami segélynek nem volt akadálya.⁴⁸²

Természetesen azokban az ügyekben, melyekben az egyházi bíróságok illetékességét az állam elismerte, ahogy ez történt hazánkban is házassági ügyekben 1894 előtt, karhatalmat is adott az ítélet végrehajtására. Régi törvényeink szóltak a szentszékeknek adott jogsegélyről, amely nem kizárólag a végrehajtási eljárásra vonatkozott, hanem más esetekben is kérhető volt. Például a makacs alperes vagy a meg nem jelenő, vallani nem akaró tanú ellen a polgári hatóságot megkereshette a szentszék. Erre gyakran akadt is példa a székesfehérvári szentszék gyakorlatában. Továbbá olyan eset is volt például, melynél az alperes (feleség) hozományának – a per lefolytatásának idejére történő – biztosítására kereste meg a szentszék

⁴⁷⁸BOZÓKY 1871, 228–248. p.

⁴⁷⁹Pl. SzfvPL. 1853/150.

⁴⁸⁰MÓRA Mihály: *Az ítélet végrehajtásával kapcsolatos főbb kérdések : a Codex Iuris Canonici alapján, figyelemmel a régi jogra is*, Pallas, Budapest, 1934, 21. p.

⁴⁸¹MÓRA 1934, 27–28. p.

⁴⁸²MÓRA 1934, 64–65. p.

Fejér megye alispánját.⁴⁸³ Azonban 1894 után, a polgári házasság bevezetését követően is a bevett egyházak pozitív állami támogatást kaptak, mely azt jelentette, hogy az állam az egyház jogainak érvényesítésére tehetett intézkedéseket kényszereszközökkel, és ezeket állami hatóságok útján foganatosította. Hazánkban egyébként a bevett egyházak általánosan elismert fegyelmi joghatóságot gyakoroltak, így a közigazgatási szervek segítségét igénybe vehették.⁴⁸⁴

Összefoglalásképp elmondhatjuk, hogy az egyetemes kánonjogi rendelkezéseknek hazánk vizsgált szentszékei eleget tettek, annak megfelelően végezték törvénykezési tevékenységüket. Azonban jelentősen gazdagították, színesítették a képet az egyes szentszékek szokásjog útján kialakult gyakorlati rendelkezései, melyek által pontosabb képet kaphatunk arról, hogy mi volt a jog valójában. Azt is megfigyelhettük, hogy a szentszékek nem csak a kánonjog rendelkezéseit tartották irányadónak, hanem hazai törvényeinket is messzemenően figyelembe vették és kötelezőnek tekintették magukra nézve, mind az ítéletek jogalapját tekintve, mind az egyes eljárási cselekmények vonatkozásában.

A kánonjog perjogi normáinak fejlődését tekintve elmondható, hogy a korabeli és a hatályos egyházjog szerinti eljárás vonatkozásában bár némely részletszabály tekintetében történtek jelentősnek mondható változtatások, az eljárás alapvető mozzanataiban, a felhasználható bizonyítékokban, a kánoni per menetében lényegi változtatások nem történtek napjainkig sem.

9.7. A sommás eljárás

A szembesítés és a bírói békéltetés után – amennyiben a békéltetés nem járt eredménnyel – a felektől megkérdezte a szentszék, hogy a sommás vagy a rendes peres eljárást választják-e. Erről természetesen nem csak ők dönthettek, amennyiben ugyanis a bíróság úgy ítélte meg, hogy szükséges a rendes eljárás lefolytatása, akkor a felek akaratától függetlenül ezen útra terelte az ügyet.

Tehát amennyiben a sommás eljárás lefolytatása mellett szülelt döntés, a sikertelen békéltetés után a felek szabadvallomásából felvett jegyzőkönyvet az előiratokhoz csatolták, és minden további szóváltás mellőzésével a bíróság végzéssel bizonyítást rendelt el. Ezentúl 15

⁴⁸³ SzfVPL 1845/49/5.

⁴⁸⁴ KÉRÉSZY Zoltán: *Az egyházjog tankönyve*, Politzer, Budapest, 1903, 247–249. p.

napos határidővel előírták a feleknek, hogy nevezzék meg a tanúikat, azok lakhelyét, állását és a hozzájuk intézendő kérdőpontokat⁴⁸⁵ állítsák össze.

Miután beérkezett a felek tanúkihallgatás iránti kérelme, esetleges szakértői szemle-kérelme, a tanúk lakóhelye szerinti plébániahivatalt megkeresték ezek fogantatása végett, a felvett tanúvallomásra készült jegyzőkönyvet pedig be kellett terjesztenie a szentszékhez. Ezután az egyházi bíróság végzésében meghagyta a feleknek, hogy 15 napon belül írásban nyújtsák be esetleges észrevételeiket a felvett jegyzőkönyvek kapcsán. Ezt követően – ha nyújtottak be a felek észrevételeket, ha nem – az ügyet a per összes anyagát egybegyűjtve ítéletre bocsátották, és erről a feleket is értesítették.

Tehát a lényegi különbség a rendes és a sommás eljárás között abban volt, hogy az eljárás gyorsítása végett a felek közötti válasz- és viszonzóválasz-váltásokat kiiktatták. A rendes eljárásnál ugyanis a békéltetés meghiúsulása után a felperes keresetében foglaltakra az alperes elleniratot adhatott be 15 napos határidővel, írásban, majd ennek másolatát megküldték a felperesnek, hogy választ adhasson rá, ezután erre az alperes viszonzóválasszal élhetett. Végül a viszonzóválaszt olyan meghagyással kézbesítették a felperesnek, hogy végirattal élhet, 15 napos határidővel. Amennyiben a felperes élt ezzel a lehetőséggel, akkor azt megküldték az alperesnek, hogy hasonló feltételekkel ellenvégiratot nyújthasson be a bíróságnak. Ezt az eljárási szakaszt követte a bizonyítási eljárás, abban a formában, ahogy a sommás eljárásnál is láthattuk.

A feleknek volt olyan lehetőségük, hogy a peres iratok benyújtására nyitva álló határidőn belül halasztást kérjenek, amennyiben úgy ítélték meg, hogy ez az idő nem lesz elegendő számukra, és valami oknál fogva kicsúsznának az időbeni benyújtásból. Ezt a halasztást az első esetben mindig meg kellett adni, a második halasztási kérelemnél azonban már mérlegelni kellett, ugyanis amennyiben a bíróság úgy ítélte meg, hogy a kérvény csak az ellenérdekű fél bosszantására vagy az eljárás elhúzására irányult, akkor meg kellett tagadni.

Az 1917-es kódex lényegesnek mondható változásokat hozott az eljárásjog tekintetében, ugyanis sok panasz merült fel az eljárás hosszadalmisságát, bonyolultságát illetően. Emiatt e területen volt leginkább szükség a régi jog megreformálására. Ennek megfelelően az első egyházi kódex újításaiban az eljárás egységességét, egyszerűsítését, megrövidítését, áttekinthetőségét, gyorsabb lebonyolítását tűzte ki zászlajára. Az V. Kelemen-féle, azaz régi jog szerinti sommás eljárás eltűnt, olyan formában, hogy a szabályai a kódex hatályba lépésétől kezdve a rendes peres eljárás törvényi tételeinek feleltek meg, tehát akként tovább

⁴⁸⁵ Annyiszor két példányban, ahány különböző plébánia területén laktak a tanúk.

éltek, de már nem ez számított a rövidített eljárásnak. Sommás eljárást ismert azonban az új kódex is, méghozzá a sommás házassági eljárást, melyet az 1990–1992. kánonokban szabályozott röviden. Azonban ez csak kivételes jelleggel volt alkalmazható. „Ha biztos és hiteles okmányokból világos, melyek ellentmondáson vagy kétségen felül állnak, az akadály fennforgása a valláskülönbség, a papi-rend, az ünnepélyes szüzességi fogadalom, házassági kötelék, vérrokonság vagy sógorság, vagy lelki rokonság miatt, úgyszintén hasonló bizonyossággal az tűnik elő, hogy ez akadályok miatt nem történt felmentés, ez esetekben, mellőzve az eddig ismertetett ünnepélyes formásokat, az ordinárius, beidézve a feleket, kijelentheti a házasság semmisségét, de a kötelékvédő jelenlétében.⁴⁸⁶ E kijelentés ellen a kötelékvédő, ha úgy véli bölcsen, hogy az akadályok, melyekről az 1990. kánon szól, nem biztosak, vagy valószínűleg megvan a felmentés is rájuk, köteles a másodfokú bíróhoz fellebbezni, akihez az aktákat el kell küldeni s írásban figyelmeztetni, hogy kivételes esetről van szó.⁴⁸⁷ A másodfokú bíró, a kötelékvédő egyedüli jelenlétében, döntse el ugyanoly módon, mint amelyről az 1990. kánon szól, vajon az ítélet megerősítendő-e, vagy inkább az ügyet a jog rendes szabályai szerint kell lefolytatni, ez esetben küldje vissza azt az elsőfokú törvényszékhez.”⁴⁸⁸ Egyébként a kódex perjogi része számított a 20. század eleji legátfogóbb európai perjogi kodifikációnak, így nagy figyelemmel fordultak feléje a világi kútfők is.

Összefoglalásképp elmondhatjuk, hogy az egyetemes kánonjogi rendelkezéseknek hazánk vizsgált szentszékei eleget tettek, annak megfelelően végezték törvénykezési tevékenységüket. Azonban jelentősen gazdagították, színesítették a képet az egyes szentszékek szokásjog útján kialakult gyakorlati rendelkezései, melyek által pontosabb képet kaphatunk arról, hogy mi volt a jog valójában. Azt is megfigyelhettük, hogy a szentszékek nem csak a kánonjog rendelkezéseit tartották irányadónak, hanem hazai törvényeinket is messzemenően figyelembe vették és kötelezőnek tekintették magukra nézve, mind az ítéletek jogalapját tekintve, mind az egyes eljárási cselekmények vonatkozásában.

A kánonjog perjogi normáinak fejlődését tekintve elmondható, hogy a korabeli és a hatályos egyházjog szerinti eljárás vonatkozásában bár némely részletszabály tekintetében történtek jelentősnek mondható változtatások, az eljárás alapvető mozzanataiban, a felhasználható bizonyítékokban, a kánoni per menetében lényegi változtatások nem történtek napjainkig sem.

⁴⁸⁶ CIC 1917, 1991. kán.

⁴⁸⁷ CIC 1917, 1992. kán.

⁴⁸⁸ MÓRA 1934, 6–8. p.

10. Az egyházi és a polgári per viszonya, változások a Ht. hatályba lépése után

A házassági perekben ítélező két hatóság közötti viszony kapcsán érdekes „fejlődéstörténet” figyelhető meg. Pontosítva a kérdést, az egyház polgári hatóságok irányába tanúsított magatartása mutat némi változást az idő előrehaladtával. Már közvetlenül a Házassági törvény hatályba lépését követően is megtalálhatók voltak a polgári hatóságok által hozott döntések a szentszéki iratok között, azonban ekkor még semmiféle utalás nem történt rájuk, nem vették figyelembe az ítélethozatal során (sőt, néhol még ki is nyilvánították, hogy a szentszéket nem köti a polgári hatóság döntése). A plébánost kötelezték, hogy küldje be a polgári házassági okmányokat.⁴⁸⁹

Később kezdett megszűnni az egyház távolságtartása a polgári döntések, eljárás iránt, ugyanis már arra is akadt példa, hogy polgári hatóság által lefolytatott bizonyítási cselekményt fogadott el, tett magáévá a szentszék: a nagyatádi királyi járásbíróóság polgári osztálya által eskü alatt kihallgatott tanúk vallomását a szentszék elfogadta, arra hivatkozott ítéletében.⁴⁹⁰ Ugyancsak ez figyelhető meg a világháború utáni holtta nyilvánítások tekintetében is, mikor a feleség kérte, hogy új házasságra léphessen, ugyanis a járásbíróósági végzésben felhozott indokok figyelembe vételével a szentszék megállapította a *moralis certitudot*.⁴⁹¹

A szentszék figyelemmel kísérte a polgári hatóság döntését olyan esetekben is, amikor nem történt azokra konkrét hivatkozás sem. Erre például szolgálhat Pfeiffer Terezia kérelme, melyben urától való elválását kérte, azonban a szentszék a holtta nyilvánítás kérelmezését ajánlotta, miután az a polgári hatóságnál lefolytatást nyert.⁴⁹²

Az 1920-as évekre odáig jutott ez a folyamat, hogy már a szentszék javasolta a feleknek a polgári házasság megkötését. „Lerman György r. k. és Idanova Pelágia görög keleti állítólagos házastársak 1921-ben a katolikus pap előtt kötött házassága formahiány miatt érvénytelen, azonban polgárilag is új házasság kötendő, mivel ezen állítólagos házastársak semmiféle okmányt nem tudnak felmutatni.”⁴⁹³

Talán a fentebb kifejtetteknek is köszönhető, hogy néhányak szemében kezdtek elmosódni a határok a polgári és az egyházi elválás között, ugyanis arra is akadt példa,

⁴⁸⁹ PI. VÉL 19/1920. „Gosztonyi László zalacsányi plébános a polgári házassági felbontási okmány beküldésére felhívatik.”

⁴⁹⁰ VÉL 64/1911.

⁴⁹¹ VÉL 102/1922.

⁴⁹² VÉL 102/1922.

⁴⁹³ VÉL 137/1922.

hogy a felperes polgárilag kötött házassága érvénytelenné nyilvánítását kérte a szentszéktől. Erre természetesen a várható végzés született: a keresetlevelet elutasították, miután a házasság egyháziilag kezdettől fogva érvénytelen volt.⁴⁹⁴

Az állami perjog⁴⁹⁵ és az egyházi bíráskodás közötti összefüggéseket pedig az értekezés egy korábbi fejezetében már részletesebben kifejtettük, így csak összefoglaló jelleggel állapítjuk meg, hogy több egyházi eljárási momentum is helyett kapott a Házasság törvény megszületése utáni magánjogi eljárásban a házassági perek tekintetében.

Az egyházjog befolyása a magánjogi viszonyokra

Az egyház humanitárius felfogása nagy hatást gyakorolt az egyének személyállapotának a fejlődésére, ugyanis az egyház a nem szabad állapotúakat, a rabszolgákat is egyenjogú, teljes jogú tagjainak tekintette, így a keresztény házasság minden jogelvében részesítette. Ezzel hozzájárult ahhoz, hogy a később kialakult, és napjainkban is a társadalom alapját képező jogegyenlőség kialakuljon.

Az elévüléshez és az elbirtokláshoz az egyházjog a szigorú lelkiismeretesség parancsa szerint mindig jóhiszeműséget követel meg, az elévülés egész időszaka alatt, nem csak a kezdetén. A szerződések megkötésekor a kánonjog nem a formásokra helyezte a hangsúlyt, hanem a jogszerű keletkezésük kötelező természetére, így azok megtartása szintén jobban megvalósulhatott.

Az örökösödési jog területén is befolyást gyakorolt a kánonjog a világi jogra. Mivel hosszú időn keresztül az egyház kezében volt ezen ügyek intézése, így ez alatt az idő alatt olyan szabályokat dolgozott ki mind a külalakra, mind a végrendelet tartalmára és kötelező elemeire vonatkozóan, melyek beszivárogtak a polgári jogba is, és ennek fontos részeit képezték.⁴⁹⁶

⁴⁹⁴ VÉL 16/1919.

⁴⁹⁵ Az újabbkori perjogról ld. ECKHART 1946, 409–411. p.

⁴⁹⁶ KONEK 1889, 589–590. p., BÓNIS György: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*, Budapest, 1972, 69–89. p.

11. Eljárás házassági perekben a Házassági törvény hatályba lépését követően

A Ht. rendelkezett arról, hogy házassági ügyekben az illetékes fórumok a királyi bíróságok, továbbá a folyamatban lévő eljegyzési és házassági pereket az illetékes királyi bírósághoz kellett áttenni.⁴⁹⁷ Viszont magáról az eljárásról semmit nem mondott a törvény, és más jogszabályok sem születtek ez ügyben, így a bírák a korábbi eljárási szokásokra támaszkodtak.⁴⁹⁸ *Sztehlo Kornél* a következő jogszabályokat jelölte meg a házassági ügyek eljárása tekintetében: a Házassági törvényt, az akkor hatályos polgári perrendtartást (1868. évi LIV. tc.), az 1840. évi XV. tc. második részében szabályozott és az ITSZ (1861) által módosított rendes szóbeli eljárást, amennyiben ezt a törvényes gyakorlat nem módosította, az 1796. december 13-án és az 1803. december 20-án kelt királyi rendeletet a házasságvédő kirendeléséről, az 1822. augusztus 6-ai, 19435. sz. a kelt rendeletet a királyi táblához való felvitelről, békéltetésről, felek szembesítéséről, valamint a legfelsőbb bíróságok állandó gyakorlatát.⁴⁹⁹

Az eljárás három szintű volt, a királyi törvényszék ítélkezett első fokon, majd innen került az ügy a királyi ítélőtábla elé, majd a királyi kúria is felülvizsgálta az ítéleteket.

Az eljárást a felek állandó és utolsó együttlakása szerint illetékes bíróság előtt kellett megindítani, mely alól egyetlen kivétel a hűtlen elhagyás esetköre volt, ugyanis ebben az esetben az elhagyott fél lakása szerinti törvényszék volt az illetékes.

A kereset első elbírálásakor a tárgyaláson részt vett a feleken kívül a házasságvédő is, akit az adott törvényszék rendelt ki a helybeli ügyvédek közül. Feladata az egyházi kötelékvédőkhöz hasonlóan az volt, hogy mindent megtegyen a házasság fennmaradása érdekében. Köteles volt a tárgyalásokon megjelenni, észrevételeit a felek előadására megtenni, a felbontás, ágytól-asztaltól elválasztás ellen fellebbezéssel élni, továbbá felügyelt a házasságból származó kiskorú gyermekek érdekeire, valamint az anyagi és eljárási jogszabályok megtartására. A Ht. hatályba lépését követően kiemelt szerepet töltött be a házasságvédő intézménye az ítélkezési gyakorlatban, annak ellenére, hogy sem a Ht., sem a vonatkozó végrehajtási rendeletek nem szóltak róla. Egyébként a „közérdeket” képviselő

⁴⁹⁷ Ht. 136-137. §.

⁴⁹⁸ KÖBLÖS Adél: *A házassági törvény a bírói joggyakorlatban*, kézirat (évfolyamdolgozat), József Attila Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1996, 12–13. p.; vö.: FODOR Ármin – MÁRKUS Dezső: *A polgári törvénykezési rendtartás kézikönyve*, Singer és Wolfner, Budapest, 1894, 12–15. p.

⁴⁹⁹ vö. SZTEHLO Kornél: *Eljárás a házassági perekben*, Budapest, 1896, 26. p. A házassági perekben alkalmazandó eljárás teljes körű törvényi szabályozására először az 1911. évi I. tc.-ben, azaz a Pp. 639–686. szakaszaiban került sor. HERGER Csabáné: *A házassági kötelék védelmét szolgáló eszközök az 1911. évi I. tc.-ben különös tekintettel a békéltetésre*, in: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon: V. Szegedi Jogtörténeti Napok*, Szeged, 2013, 71. p.

tisztviselő a protestáns bontóperekben is megjelent viszonylag korán, már a 18-19. század fordulóján.⁵⁰⁰

A bontó- és válóperekben, valamint az olyan megtámadási perekben, ahol az egyik házaspár támadta meg a házasság érvényességét, a bíróság békéltető tárgyalást tűzött ki a kereset beadását követően. Itt a feleknek személyesen meg kellett jelenniük. Amennyiben az alperes távolmaradt, azt úgy értékelték, hogy nem kíván békülni, azonban ha a felperes nem jelent meg, abban az esetben a pert megszüntették. Egy alkalommal kimenthették magukat a házaspár, akkor a bíróság új határnapot jelölt meg. Általában a békéltető tárgyalás napjára tűzték ki a rendes tárgyalást is, viszont ezen már a feleknek nem kellett személyesen jelen lenniük.⁵⁰¹

Az elsőfokú bíróság ítélete ellen a felek, valamint a házasságvédő is fellebbezhetett, viszont ha senki nem támadta meg az ítéletet, akkor is hivatalból fel kellett terjeszteni a királyi ítélőtáblához. Viszont ekkor az ítélőtábla az ítélet csupán azon részét vizsgálta felül, amely a kötelék felbontásáról, illetve a kiskorú gyermekek elhelyezéséről és tartásáról rendelkezett.⁵⁰²

E szabályok vizsgálatakor szembetűnő jelenség, hogy több rendelkezés az egyházi bíróságok eljárásának mintáját követi, azaz lényegében a kánonjogi szabályokhoz rendkívül hasonló megoldások születtek. Gondolhatunk itt a kötelékvédő szereplésére és feladatkörére, a békéltetés intézményére, valamint a fellebbezés hiányában is kötelező felterjesztésre. A házassági köteléki perek (legalább) két fokon történő vizsgálata komoly hagyományokra tekint vissza az egyházi bíraskodásban, érdekesség, hogy ez napjainkig fennállt, viszont e perek gyorsabb elbírálása érdekében, tehát a felekkel szembeni méltányosabb és gyorsabb eljárás jegyében 2015-ben eltörölték ezt a szabályt. Tehát az érvénytelenséget kimondó egyetlen ítélet végrehajtható, nem kell kötelező jelleggel a másodfokú bíróság elé felterjeszteni.⁵⁰³

Tehát összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy bizonyos, az egyházi bíraskodásban kialakult intézmények tovább éltek az állami bíraskodásban.

⁵⁰⁰ HERGER Csabáné: *A házasság védelmének eszközei az 1894. évi XXXI. tc.-ben*, in: *Jogtörténeti Szemle*, 2003/4., 30. p.

⁵⁰¹ SZTEHLO 1896, 27–28. p.

⁵⁰² E rendelkezést megszüntették az 1907.évi XVII. tc. 6-7. §-ai, melyek a kúria tehermentesítése érdekében kiiktatták az iratok felülvizsgálatát végett hivatalból való felterjesztését.

⁵⁰³ Ld. Ferenc pápa *Mitis Iudex* kezdetű motu proprio-ja.

12. Kiemelt specialitások az 1917-es CIC hatályba lépése után

A régi egyházi törvénykönyv ahhoz, hogy a házasság formailag érvényes legyen, a korábbiakhoz képest⁵⁰⁴ szigorúbb feltételeket támasztott. Bevezette a *parochus territorialis* fogalmát, ezen kívül megtartotta a korábbi követelményeket, nevezetesen a katolikus szertartású pap és a két tanú jelenlétét. Ezzel az új szabállyal sokan nem voltak tisztában, ennek köszönhető, hogy 1922-ben nagyon megszorodtak a formahiány miatt érvénytelen házasságok. Ezeknél rendszerint az egyik fél nem magyar volt, és Oroszországban kötöttek (ezek természetesen még nem a formahiány okai) „a katolikus” – például görög keleti lelkész – pap előtt, de leggyakrabban a *parochus territorialis* követelményének nem felelt meg a felek házassága.⁵⁰⁵ Arra is volt példa, hogy a tanúk száma sem felelt meg az előírtaknak, ugyanis csak egy tanú vett részt az esketésen. Ezen eset kapcsán külön kiemelendő, hogy itt találkoztam egyedül azzal, hogy a házassági kötelékvédő nem fellebbezett, hanem „az ítéletben megnyugodott.”⁵⁰⁶ Megfigyelhető volt még ezeknél a pereknél, hogy a jegyző előterjesztésére indultak. Az ítéletben hol semmisnek, hol érvénytelennek mondták ki a házasságot.

Egy eset szemléltetésül a sok közül: Kavanagh Margit görög keleti vallású Breyer Józseffel 1920-ban Oroszországban görög keleti pap előtt kötött házasságát érvénytelennek mondta ki a szentszék, ugyanis minden olyan házasság, amely 1918. május óta nem a *parochus territorialis* előtt kötött, formahiány miatt érvénytelen volt.⁵⁰⁷

Arra is akadt példa, hogy bár fennállt a gyanúja a formahiány miatti érvénytelenségnek, a szentszék mégis a házasság érvényessége mellett tette le a voksát. „Jegyző előterjesztése után Schönher Jenőnek Oroszországban Nakarjachova Anna görög kath. nővel 1919-ben kötött házasságát a szentszék érvényesnek nyilvánítja, mivel csak a formahiány esete forogna fenn, azonban a férj vallomása szerint ezen házasságot római katolikus szertartású pap, *parochus territorialis* és két tanú előtt kötötte.” Ebből az esetből is tisztán látható, hogy ekkor még az eskünek, pontosabban az eskü alatt tett vallomásnak milyen nagy szerepe volt, ugyanis iratok bemutatása nélkül is, pusztán a férj eskü alatt tett vallomására hivatkozva érvényesnek mondták ki a házasságot.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ vö. KÉRÉSZY Zoltán: *A „Ne temere” decretum, tekintettel a jogtörténeti előzményekre*, Budapest, 1909, 90–92. p.

⁵⁰⁵ Egyes esetekben ezeket a házasságokat tisztán szovjet házasságnak is nevezte a szentszék.

⁵⁰⁶ VÉL 8/1922.

⁵⁰⁷ VÉL 191/1922.

⁵⁰⁸ VÉL 114/1922.

A specialitások közé tartoznak a holtta nyilvánítási eljárást és az új házasságra lépést kérelmező özvegyek beadványai, amelyek 1921-ben szaporodtak meg drasztikus módon. A világháború után özvegyen maradt asszonyok tömegesen kérelmezték férjük holtta nyilvánítását, és amennyiben megállapították a *moralis certitudot* (erkölcsi bizonyosság) a halál megtörténtéről, engedélyezték az új házasságra lépést. Ebből is kitűnik, hogy az embereknek még mindig mennyire számított egyházilag is rendezni a kapcsolatukat, ugyanis ezeknél az eseteknél kivétel nélkül lefolytatta már a járásbíró a holtta nyilvánítási eljárást, mégis kérelmezték ugyanezt, továbbá az újra házasodás engedélyezését is.

Az ügyel megbízott zsinati bíró terjesztette elő, hogy adjanak engedélyt a feleségnek új házasság megkötésére, amennyiben férje „megszűnt élni.” A szentszék bizonyítási eljárást folytatott le a halál megtörténtének megállapítására, melynek keretében felvette a feleség vallomását, tanúkat hallgatott meg, tárgyi bizonyítási eszközöket – például a házastársak levelezését; katonatárs levelét, melyben leírta társa halálát – használt fel a szentszék. Néhol egyes bizonyítási cselekményeket mellőzött a járásbírósi végzésben felhozott indokokat elfogadva és magáévá téve.⁵⁰⁹

Ezt követően az ügyel megbízott zsinati bíró terjesztette elő a szentszék ülésén, hogy engedélyezzék a feleségnek az új házasságra lépést, melyről az ülésen részt vevő zsinati bírók és az elnök szavazott, és – majdnem minden esetben – egyhangúan elfogadta, hozzájárult. Egyetlen olyan esettel találkoztam, ahol a szentszék nem találta bizonyítottnak a férj halálát. Az ilyen kérvények nagymértékű megszorodása után már egy bíró több ügyel is meg lett bízva egyszerre, és egy ülésen a szentszék „tömegesen” járult hozzá az új házasságra lépésekhez.⁵¹⁰

⁵⁰⁹ VÉL 48/1921.

⁵¹⁰ VÉL Szentszéki jegyzőkönyv 1911–1925., VÉL 48/1922.

IV. A leggyakoribb eljárások

E fejezetben mindazon eljárásokat szeretném bemutatni, melyeket a köznyelvben „válásként” volt szokás emlegetni. Sőt, megállapíthatjuk, hogy nem csak a köznyelvben, hanem nagyon gyakran a szentszéki peres dokumentumokban is válás címszóval illették ezen eljárásokat, holott köztudott, hogy a katolikus egyház joga szerint nem létezik válás, hanem két eset fordulhat elő. A kötelék fenntartása melletti különélés, azaz az ágytól és asztaltól történő elválasztás, valamint a házasság érvénytelenné történő kimondása, ebben az esetben azonban létre sem jött a házasság, így lényegében válásról sem beszélhetünk.

1. A *separatio* (ágytól-asztaltól való elválasztás)

1.1. A *separatio* a civiljogban és a kánonjog-történetben

A szeparáció, azaz ágytól és asztaltól történő elválasztás ismert volt mind a kánonjogban, mind a korábbi magánjogunkban. Bár tény, hogy a Házassági törvény a hazánkban is több évszázados joggyakorlati múltra visszatekintő egyházjogból vette át ezt az intézményt, lényegében azért, hogy tekintettel legyen azokra a katolikus vallású polgárookra, akik egyházuk tanítása szerint a házasságot felbonthatatlannak tekintették, tehát egy gesztusnak is minősíthetjük a polgári házasság bevezetésekor a katolikus egyház felé. Ezen túl házasságrendező szerepet is szántak neki, ugyanis ahol remény mutatkozott még a házasság megmentésére, ott éltek ezzel a lehetőséggel, hátha ennek ideje alatt sikerül a feleknek helyrehozni a házasságukat.

Az ágytól és asztaltól elválasztás tehát a Ht. új megvilágításában kétféle jogintézményt is takart. Egyrészt egy békéltetési eszközzé tették, ugyanis amennyiben a bíró még reményt látott a házaspár békülésére, a házasság felbontása előtt a törvényben meghatározott intervallumon belüli időre elrendelte a felek ágytól és asztaltól való különélését. Csakis akkor mellőzhették ezt a momentumot, ha semmi reményt nem láttak arra, hogy a felek rendbehozzák házasságukat, kibékülnek.⁵¹¹

Ez az intézmény hűen megfelelt a törvény szellemiségének, amely azt fejezte ki, hogy a felek elválasztása csak végső eszköz lehet, a bíró csak ultima ratioként fordulhat e

⁵¹¹ Ht, 99. §.

megoldáshoz, mikor már a házasság helyrehozhatatlanul megromlott. Ilyen esetben már értelmetlen lenne egyébként is az ágytól-asztaltól elválasztás, mert csak az eljárás céltalan meghosszabbodását eredményezné. Ez utóbbi szempontot egyébként akkor is figyelembe kell venni, mikor a különélést elrendeli a bíró: olyan időt kell megszabni, amelytől joggal várható, hogy a felek higgadtan végig tudják gondolni a szándékaikat, és esetleg békítőleg hat rájuk a különlét, viszont az eljárást ne nyújtsa szükségtelenül. Abban az esetben viszont, amennyiben a felek maguk kérik a különélés idejének meghosszabbítását, ezt a bíróságnak mindenképpen engedélyeznie kell, mert ez komoly békülési szándékra utalhat, és az a mindenekelőtti célja a szabályozásnak, hogy a felek rendbehozzák házasságukat.⁵¹²

A fentebb vázoltak mellett az ágytól és asztaltól elválást a Ht. önálló jogintézménnyé is tette, mégpedig abból a célból, hogy fontos alapelvének megfelelően az állami érdekek mellett az egyéni érdekeknek, a lelkiismereti szabadságnak is teret engedjen. Így kívánt megoldást nyújtani a törvény azon házaspároknak, akiknek a házassága tönkrement, viszont lelkiismereti meggyőződésük sérelme nélkül nem kérhetnék frigyük felbontását. Másrészt akkor is megoldást nyújthat e jogintézmény, ha a felek egyike vagy mindkettő titkon még reményt lát a házasság helyrehozására, így nem kívánja a felbontást, viszont a közös élet is tarthatatlanná vált pillanatnyilag, továbbá kereseti jogát érvényesíteni szeretné, nehogy az elévülés miatt elenyésszen (tekintettel a Ht. 83. §-ára, mely kimondta, hogy bizonyos esetekben csak hat hónapon belül lehetett pert indítani), viszont kereseti kérelmét csak a különélésre korlátozza egyelőre.

Elválasztás előtt egyébként a bíró éppúgy köteles volt a bontó ok meglétét vizsgálni, mint a kötelék felbontására irányuló kérelemnél, és amennyiben nem bizonyosodott be annak valósága, a különélés iránti kérelmet éppúgy el kellett utasítani, mint a házasság felbontására irányuló keresetet.

A Ht. szerint az ágytól és asztaltól elválasztásnak ugyanazok voltak a feltételei, mint a kötelék felbontásának. A két intézmény (kötelék felbontása és ágy- asztaltól elválasztás) egyébként párhuzamosan is alkalmazható volt. A felperes bármikor átváltoztathatta az elválasztásra irányuló keresetét felbontó keresetre, ugyanis mindkét eljárás tárgyalási módja egyenlő volt, ugyanazokkal a kifogásokkal lehetett élni mindkettő esetén. Ezzel a választási jogával a felperes célszerűségi megfontolásokból az elsőfokú ítélet meghozataláig élhetett, hogy ne lehessen indokolatlanul elhúzni az eljárást. Amennyiben olyan ügyről volt szó, ahol az alperesnek viszontkereseti jogot állapítottak meg, ő – függetlenül a felperes kereseti

⁵¹² MÁRKUS 1895, 134. p.

kérelmétől – kérhette akár a kötelék felbontását, akár ágytól és asztaltól történő elválást. Amennyiben az egyik fél felbontást kért, a másik pedig szeparációt, a bíróság – amennyiben bebizonyosodott a minkét eljárásához szükséges bontó ok megléte – minden esetben felbontotta a köteléket.⁵¹³

A Ht. az állami magánjogban a következőképpen rendezte e jogintézmény alkalmazásának vagyoni jogi hatásait. Az ágytól-asztaltól elválasztott felek elvesztették hitvestársi örökösödési jogukat, a feleségnek az özvegyi joga és az özvegyi örökösödése szintén megszűnt, viszont a közszerzemény megosztását kérhette. Egyébként ez a szabályozás a Ht. előtt sem volt másként az örökösödés tekintetében: a Kúria egy 1886-ös döntése szintén kimondta, hogy a hitvestársi örökösödés nem illeti meg az elválasztott feleket.⁵¹⁴ Így csak az osztrák polgári törvénykönyvet használó jogterületeken állt be új szabályozás a Ht. hatályba lépésével, ugyanis aszerint a vétlen házafél megtartotta törvényes öröklési jogát.⁵¹⁵ Az özvegyi jog a Ht. előtti joggyakorlat szerint még megillette a feleséget, amennyiben nem az ő hibájából következett be az elválasztás, azonban ez az új szabályozás, miszerint a Ht. mind az elválasztásnál, mind a felbontásnál megszüntette ezt, a nő vagyoni helyzetében nem hozott gyakorlati változást, mivel a vétlen nőt férjével szemben tartás illette meg. Ez a férj örököseire is átszállt, tehát terjedelem tekintetében lényegében megfelelt az özvegyi jognak.⁵¹⁶

A Ht. nem bontja különböző fajtákra a szeparációt, ezzel szemben a kánonjog két fajtáját is ismeri, egyrészt az örököszt vagy életfogytiglanit, másrészt az ideiglenest. Az első változat két esetben volt lehetséges a Corpus Iuris Canonici érvényessége alatti századokban: ha a házaspár egyikike vagy mindkettő szerzetbe lépett, vagy ha a férfi felvette a felsőbb egyházi rendet (diakonátus, áldozópapság, püspökség); továbbá ha a házaspár egyikike házasságtörést követett el (bizonyos feltételek megléte szükségeltetett még ezen belül).⁵¹⁷ Bár itt kell megjegyeznünk, hogy nem volt ez teljesen egyértelmű az évszázadok alatt kiadott, néha egymásnak ellentmondó törvények szövevényében. Ennek megfelelően a korabeli szerzők álláspontja sem egyezett, bizonyos kánonjogászok szerint már ebben az időszakban is csak a házasságtörés⁵¹⁸ (korábbi évszázadokban csak a nő házasságtörése, később mindkét

⁵¹³ MÁRKUS 1985, 140–142. p.

⁵¹⁴ A Curia 1886. évi május 5-én 125/p. sz. a. kelt döntése.

⁵¹⁵ OPTK 759. §.

⁵¹⁶ MÁRKUS 1895, 142–143. p.

⁵¹⁷ BAGOSSY Bertalan: *Feladatunk a polgári házassággal szemben*, Szatmár, 1896, 220–221. p.

⁵¹⁸ E tett büntetőjog-történeti vonatkozásairól ld. VÁMBÉRY Rusztem: *A házasság védelme a büntetőjogban*, 1. köt., Politzer, Budapest, 1901, 278–361. p.

házasság⁵¹⁹) szolgáltatott alapot az élethosszig tartó elválásra, esetleg még – főként a régebbi jogban – a hitehagyás lehetett erre megfelelő ok, de azt az egyházi joggyakorlat a 19. századra már az ideiglenes elválás jogcímei között ítélte meg.⁵²⁰ 1917 után, az első egyházi törvénykönyv megszületésétől kezdve már egyértelműen csak egy esetre szűkült a végleges elválás lehetősége: a házasságtörésre. Az ideiglenes elválás esetei nem voltak taxatív felsorolva, lényegét tekintve akkor lehetett kiszabni, ha a házaspár egyikének (vagy akár mindkettőnek) a lelki üdvössége, élete, egészsége veszélyeztetve volt. A 19. század közepén keletkezett Rauscher-féle *instructio* a következőket hozza rá példaként: ha az egyik házaspár a keresztény hittől elpártol, ha házastársát hitehagyásra, vétkekre vagy büntetésekre csábítja, ha rossz bánásmóddal életét és egészségét veszélyezteti, ha hosszabb időn át érzékenyen keseríti, vagy ha hosszasan ragályos betegségben szenvedne. *Bozóky* egyházi jogi tankönyve szerint pedig az életközösség ideiglenes felbontását akkor kérhette az egyik házaspár, ha a másik fél őt a kereszténységtől és a katolikus hittől való elpártolásra próbálta rábírnival, büntetést próbálta rávenni, folytonos elkeserítések áldozata volt, vagy kegyetlenkedéseket, élete elleni törekvéseket követett el, vagy könnyelmű, pazarló életmódot folytatott, és ezek által a lelki üdvét, az egészségét, testi épségét vagy a becsületét veszélyeztette.⁵²¹ Az 1917-es CIC ehhez nagyon hasonló, bár némileg eltérő esetköröket hozott fel az ideiglenes elválásra⁵²², de abban mindkét szabályozás megegyezik, hogy külön is nevesíti az általunk vizsgált ideiglenes szeparációs okot, a durva, kegyetlen bánásmódot vagy más néven kegyetlenkedést. Melyet aztán a bírói gyakorlat is alaposan kimunkált, megállapításának feltételeit kikristályosította.

Az időleges elválást egyébként az egyházi bíróságok mindig határozatlan időre mondták ki, sem a törvény nem nevesített fix határidőket, sem a gyakorlatban nem találok olyan esettel, ahol az elválás pontosan meghatározott időtartamra szólt volna.⁵²³ Fontos kiemelni, hogy sem az élethosszig tartó, sem az időleges különélés nem valósulhatott meg pusztán a felek akaratából, akár kölcsönös megegyezéséből, csakis bírósági eljárás folytán.⁵²⁴

⁵¹⁹ ROSZNER Ervin: *Régi magyar házassági jog*, Budapest, 1887, 303–304. p.

⁵²⁰ KONEK 1889, 543–544. p., SCHERMANN 1913, 89–90. p.

⁵²¹ BOZÓKY 1871, 416–417. p.

⁵²² Ezen okok a következők az 1131. kán. szerint: ha a másik fél nemkatolikus szervezethez csatlakozott, ha a gyermeket nemkatolikus módon nevelte, ha vétke és gyalázatos életet él, ha súlyos testi vagy lelki veszedelmet okoz a másik félnek, ha vadságával a közös életet túl nehezíti. S minden más hasonló: mindmennyi törvényes ok a másik fél szétválására, a helyi ordinárius tekintélyével, vagy saját elhatározásával, ha biztos a dolgok felől, és veszedelmes volna a halogatás.

⁵²³ Ld. erről bővebben: KONEK 1889, 543–547. p.

⁵²⁴ Hatályos kánonjogunkban már a jogalkotó szakított ezzel a gyakorlattal, új szabályozást nyert a szeparáció.

A *separatio* eljárását tekintve a következő fontosabb elvek voltak lefektetve a Corpus időszakában. Peres útra csakis a plébános által megkísérlett békítés eredménytelensége esetén kerülhetett sor.

Ha a felperes bizonyítani tudta, hogy az életközösség folytatása rá nézve veszélyekkel járna, akkor mind a per megindításakor, mind az eljárás alatt bármikor ideiglenes, elkülönített lakást kérhetett.

Ha a pert megindították, az volt elsődlegesen a cél, hogy előzetes vizsgálat által be lehessen fejezni a pert, és lehetőleg ne kerüljön sor formális bizonyítási eljárásra (kihallgatás, szembesítés, tanúk kikérdezése útján). Amennyiben ez nem sikerült, akkor formális bizonyítási eljárást kellett lefolytatni, mely a bíróság által kirendelt nyomozó biztos vezetése alatt állt. A bizonyítás ebben az esetben az általános kánoni eljárásjogi normák szerint zajlott le, azzal a kitételrel, hogy a felek egyikének az esküt csak nagy óvatosság mellett szabadott odaítélni. Fellebbezésnek ebben az esetben csak perdöntő ítélet vagy ilyennek minősülő közbenszóló végzés ellen lehetett helye, viszont két egybehangzó ítélet ellen semmilyen esetben sem. (Ebben is különbözik tehát az érvénytelenítő perekétől.)⁵²⁵

1.2. A *separatio* a gyakorlatban és hatályos egyházjogunkban

Az ágytól-asztaltól elválasztást, mint terminus technikumot a szentszéki gyakorlat honosította meg hazánkban, mely hatályos egyházjogunkban már különválás, azaz szeparáció néven ismert. Azért is megkerülhetetlen, hogy e téma részletesebben is e munka részét képezze, mivel korábban évszázadokon át magasan ez volt a leggyakoribb a szentszékek előtti eljárásokat tekintve. Mára ez már nem mondható el, nagyon megritkult ezen esetek száma, és az eljárás is teljesen megváltozott. Ennek megfelelően hatályos kódexünk már csak néhány kánon erejéig emlékezik meg erről a korábban mindennapos jogintézményről.

Előjáróban, a törvénybeli szabályozást tekintve, azt mindenképpen ki kell emelni, hogy a *separatio* tekintetében újdonságnak tekinthető, hogy a hatályos Egyházi Törvénykönyvben helyet kapott a szabályozása, azaz az eljárás menetének a kódexben való rögzítése, ugyanis a régi kódex erre nem tért ki. Ez első látásra kicsit paradoxnak tűnik amiatt, hogy korábban sokkal nagyobb jelentőséggel rendelkezett ezen intézmény.

⁵²⁵ BOZÓKY 1871, 416–417. p.

A házassági életközösség megszüntetése lehetett részleges, ekkor csak az ágyra nézve történt az elválás, és teljes, ha ágyra és asztalra nézve is. A veszprémi szentszéken ennek a megkülönböztetésnek nem volt nagy gyakorlati relevanciája, egyetlen esettel találkoztam, ahol csakis az ágyra nézve választották el a feleket. A másik csoportosítási szempont az elválás örökösége vagy ideiglenessége, melynek kapcsán már lehet vizsgálni, hogy mikor melyiket részesítette előnyben a szentszék. Az örökös elválásra sokkal ritkábban került sor, csak végső esetben, ultima ratio jelleggel alkalmazta a szentszék, általában csak a házasságtörés szolgáltatott megfelelő alapot a kimondására.⁵²⁶ Minden más esetben az ideiglenes vagy határozatlan időre (ami szintén ideiglenesnek minősült) történő elválás volt a per végkimenetele.⁵²⁷

Az ágytól és asztaltól elválások száma az 1894-es Házassági törvény előtt magas arányt képviselt az összes perhez képest, amit az adott évben lefolytatott a szentszék. Ez igaznak mondható a Ht. hatályba lépését közvetlenül követő évre is, ugyanis nem csökkent lényegesen az ilyen irányú perek száma. Ugyanez nem mondható el a századfordulóhoz közeledve, és utána, ugyanis a házassági perek, köztük az ágytól-asztaltól való kérelmek is megfogyatkoztak.⁵²⁸ Ez a tendencia igaz volt az 1910-es évekre is, jól mutatja ezt az a tény, hogy 1912-ben és 1914-ben egyetlen ilyen ügyel sem foglalkozott a szentszék.⁵²⁹

Azonban ezt nem lehet egyértelműen arra fogni, hogy a Ht. is ismerte ezt a jogintézményt, és a házastársak inkább a polgári utat választották, és nem tartották fontosnak egyháziilag is rendezni a kapcsolatukat, mert a világháború utáni években újra emelkedett a száma az ilyen irányú kereseteknek, bár arányában már messze nem érte el azt a szintet, amit a Ht. előtti időkben „produkált”.⁵³⁰

A hivatkozott okok tekintetében az idő előrehaladtával nem volt változás az elválások tekintetében, továbbra is leggyakrabban a durva, kegyetlen, szeretetlen bánásmód, a hűtlen elhagyás, a vagyon és becsület veszélyeztetése szerepelt jogcímként az ideiglenes elválásoknál.⁵³¹

⁵²⁶ VÉL 27/1906. Takács Endre és Fatér Magdolna házassági ügyében az alperes házasságtörést követett el, a zalaegerszegi királyi törvényszék felbontotta a házasságot, ennek ellenére kérte a felperes, hogy a szentszék mondja ki az ágytól-asztaltól való örökös elválást, mert mint híven vallásához ragaszkodó egyén, súlyt helyezett a szentszék ítéletére és csak annak megnyerése után érezte magát lelkiismeretében is egészen nyugodtan.

⁵²⁷ SIPOS–GÁLOS 1960, 576. p.

⁵²⁸ VÉL Szentszéki jegyzőkönyv, 1894–1911.

⁵²⁹ Ennek kapcsán az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy 1914-ben összesen 4 ügy volt terítéken a szentszéken, ebből három erőszak és félelem címén történő érvénytelennek nyilvánítás volt.

⁵³⁰ VÉL Szentszéki jegyzőkönyv, 1911-1925.

⁵³¹ VÉL 78/1903. Egy példa a szeretetlen bánásmódra: „*alperes felperest soha házához nem vezette, hanem otthon, anyjánál hagyta, őt semmiféle pénzbeli vagy egyéb anyagi segélyben nem részesítette, az eltartásáról nem gondoskodott, hanem erre vonatkozó kérelmeit ridegen és gorombán visszautasította.*”

A szentszék elválasztást kimondó ítéleteiben kivétel nélkül a trienti szent zsinat XXIV. ülésének 8. szabályára hivatkozott.⁵³²

Az 1917-es CIC-re áttérve, a különválás jogosságát tekintve 1129–1130. kánonja még csak azt hangsúlyozta, hogy az ártatlan félnek joga van a különváláshoz. A hatályos CIC 1152.k. 1.§-a elismeri ugyan a különválás jogát, de kijelenti: „nagyon ajánlatos, hogy a házaspár keresztényi szeretettől vezetve és a család érdekében a bocsánatot ne tagadja meg a házasságtörő féltől, és a házastársi életet ne szakítsa meg”. Ennek a szemléletbeli változásnak az alapját nagyrészt az újabb katolikus morálteológia megállapításai képezték, melyek szerint még a házasságtörés sem igazolja teljesen erkölcsileg a különválást. Az új CIC a házasságtörés megbocsátására nem csupán a feleket buzdítja, hanem az egyházi hatóságot is felszólítja a megbocsátás elősegítésére.⁵³³

Érdekes egy rövid vizsgálódás erejéig arra is kitérni, hogy a két kódex szerint az ideiglenes elválasztásra mely cselekmények adhattak okot. Azt elöljáróban le kell szögezni, hogy egyik kódex sem taxatív módon határozza meg az eseteket: az 1917-es Kódex példálózó jelleggel felsorol több esetkört is, nevezetesen ha a házastárs a római katolikus felekezet tagja lett, ha gyermekét nem katolikus módon neveli, ha büntetésre méltó vagy gyalázatos életmódot folytat, ha a másik felet súlyos testi vagy lelki veszedelemnek teszi ki, valamint ha kegyetlenségével igen nehezzé teszi az együttélést. Ezen kívül hozzáteszi, hogy ezek és ilyesféle okok szükségeltetnek az ideiglenes elváláshoz.⁵³⁴ Egyébként talán nem véletlen, hogy ezeket az okokat nevesíti a törvénykönyv, ugyanis a gyakorlatban is ezek voltak – különösen is az egyik fél kegyetlenkedése, valamint a „durva, szeretetlen bánásmód” – a felperes által leggyakrabban hivatkozott elválasztásra okot adó cselekmények.

Hatályos egyházi törvénykönyvünk ezzel szemben már sokkal rövidebben, lényegre törőbben fogalmaz: „Aki házastársának vagy gyermekének súlyos lelki vagy testi veszedelmet okoz, vagy másképpen nehezíti meg mértéken felül a közös életet⁵³⁵, az a másik félnek törvényes okot szolgáltat a különválásra.”⁵³⁶ A rövidítés oka több okból is célszerűbbnek tűnik, ugyanis a korábban nevesítettek mind beleilleszthetők az új megfogalmazásba is, azaz a rövidítés által nem a felek joga lett szűkebb körű a kereset megindítására, hanem a törvényszöveg lett rövidebb, áttekinthetőbb. Emellett természetesen az is fontos szempont

⁵³² Pl.: VÉL 64/1911.

⁵³³ Magyar Katolikus Lexikon, VII. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 574. p., *különválás* szócikk.

⁵³⁴ CIC 1917, 1131. kán. 1. §.

⁵³⁵ v.ö. HÁRSFAI Katalin: *Az alkoholizáló életmód hatásának figyelembe vétele a házassági beleegyezés vizsgálatánál*, in: Kánonjog 9, Budapest, 2007, 132–134. p.

⁵³⁶ CIC 1983, 1153. kán. 1. §.

lehet, hogy a gyakorlatban már elenyésző a jelentősége ennek a rendelkezésnek, ellentétben a korábbi időkkel.

A különválás hatósági kimondása történhet közigazgatási úton a megyéspüspök határozatával, vagy bonyolult esetben bírói úton. Régen ez csakis bírói úton volt elképzelhető.

Említettem, hogy jelenleg már nem nagyon jellemző, hogy peres eljárást folytatnak le a különválás tekintetében. Ennek több oka is van azon túl, hogy ma már sokan megelégednek az államilag történő elválasztással, míg régen teljesen az Egyház „kezeben” volt a házassági ügyek intézése. Egyrészt az, hogy amennyiben a vétkes fél (akinek ehhez egyébként nincs joga) szakítja meg az életközösséget, a másik félnek semmilyen külön, törvény által előírt kötelezettsége nincs; másrészt ha az ártatlan fél úgy ítéli meg, hogy a késlekedés veszéllyel járna, ebből kifolyólag külön engedély nélkül ideiglenesen különválnak, ezt sehol sem kell jelentenie, jogosan marad ebben az állapotban, amíg a különválás oka fennáll.

Az imént felvázoltak is egy hatalmas – a korról jövő – változás egyházjogunk történetében, ugyanis a Corpus idején a tiszti ügyésznek még akkor is kötelessége volt a közérdek védelme érdekében pert indítani, amennyiben a tudomására jutott, hogy valamely házaspár bírói ítélet nélkül külön élnek. Ebben az esetben mindkét fél alperes volt a perben, a tiszti ügyész felperessége mellett. Ez is elég gyakori eljárásnak számított az egyházi bíróság gyakorlatában, mely elsődleges feladatának a felek kibékítését tekintette, azonban ha erre nem mutatkozott remény, akkor kimondták az ideiglenes (vagy ritka esetben) a végleges elválasztást, hogy a kapcsolatok tisztázottak legyenek.

Fontos kiegészítésként meg kell jegyezni, hogy a szentszéki iratokban egységesen minden ügyet válópernek neveztek, függetlenül attól, hogy a házasság érvénytelennek nyilvánítása volt-e a per tárgya, vagy csak ágytól és asztaltól elválasztás történt, melynél a kötelék épségben maradt.

1.3. A kegyetlenkedés, mint szeparációs ok az egyházi bíróságok gyakorlatában, kitekintéssel a világi bíróságok gyakorlatára

Kánonjog-történeti kutatásaink egyik legérdekesebb vizsgálódási területe a házassági ügyekben történt szentszéki bíraskodás vizsgálata, a bírói gyakorlatban megfigyelhető tendenciák vizsgálata. A polgári házasságkötés 1895-ös bevezetését megelőzően ugyanis az egyházi bíróságok kezében volt a házasságokkal kapcsolatos jogviták elbírálása, rendezése. Elmondható, hogy mivel a katolikus egyház felfogása szerint az érvényesen megkötött és

elhált házasság felbonthatatlan, így a szentszékek előtti házassági perek nagy része a szeparáció, vagy más elnevezéssel ágytól és asztaltól történő elválásztás kimondására irányult. Ezen kívül jóval csekélyebb számban előfordultak a házasság érvénytelenségének megállapítását célzó keresetek is, de az egyházi bíróság ügykörét döntően a szeparációs perek tették ki. E cím alatt a szeparáción belül is a leggyakrabban előforduló esetkörrel, a durva, kegyetlen bánásmóddal, kegyetlenkedéssel foglalkozom, azt vizsgálom, hogy ez miként jelent meg az egyházi bíróságok gyakorlatában.

A kutatás fő témáját tehát a kánonjogi szempontok, az egyházi törvénykezési gyakorlat vizsgálata teszi ki a 19. század folyamán és a századfordulón. E gyakorlat jogszabályi hátterének részletesebb bemutatása az értekezés első fejezetének negyedik pontjában már megtörtént, így arra itt nem térek ki mélyebben az ismétlések elkerülése végett. Csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy a jogalkalmazóknak nem volt egyszerű dolguk a jogszabályok közötti eligazodásban, mivel a kánonjog forrásait több helyről, eltérő szintű jogszabályok halmazából kellett kiválogatniuk: hatályos volt egyrészt a Corpus Iuris Canonici tekintélyes mennyiségű joganyaga, több pápai konstitúció született a témában, ezen kívül egyetemes, nemzeti és egyházmegyei zsinatok szabályozták az eljárási kérdéseket, továbbá a helyi gyakorlatra is figyelemmel kellett lenniük a szentszék jogalkalmazóinak. Mivel azonban nem egyedül a szentszékek előtt találkozhatunk a fentebb említett ügyekkel, hanem a világi bíróságok előtt is, ezért ahol releváns, röviden kitérünk a korabeli állami magánjogi szabályozásra, és a világi bíróságok gyakorlatára is.

A kegyetlenkedés, kegyetlen bánásmód és a hűtlen elhagyás egyébként szoros kapcsolatban volt egymással, ugyanis nagyon gyakran előfordult mind a szentszéki bíraskodási gyakorlatban, mind a világi bíróságok előtt (akár a Kúriáig jutott ügyekben is), hogy a kegyetlen bánásmód szolgáltatott alapot az elhagyásra. Ennek tisztázása azért is volt kiemelkedő jelentőségű, mert fontos szempont volt az ítélet meghozatalakor, hogy melyik fél hibájából mondták ki az ágytól és asztaltól történő elválásztást, vagy éppen a válást állami bíróságok előtt.⁵³⁷

Tehát kánoni gyakorlatunkban sok esetben az egyik fél a kegyetlenkedés meglétekor nem fordult a szentszékhez, hanem önkéntesen elvált a házastársától, azonban amint ez az egyházi hatóság tudomására jutott, az ügyésznek hivatalból pert kellett indítania önkéntes elválás címén, hogy a házastársak joghelyzete rendezve legyen. Ebben az esetben mindkét

⁵³⁷ Erre ld. több civiljogi jogesetet: RÉVAY Bódog: *A hűtlen elhagyás*, Budapest, 1921., 15. és 24. p., valamint a hűtlen elhagyás eljárásjogi kérdéseiről: RÉVAY Bódog: *Az elhagyásos per, házasságjogi tanulmány*, Budapest, 1920.

házasfél a per alperese volt, az ügyész felperessége mellett. Ekkor a sértett házasfél (általában a feleség) gyakran bebizonyította a kegyetlenség meglétét, és amennyiben a bíróság megalapozottnak találta, ugyanúgy ezen a címen mondták ki a szeparációt.⁵³⁸

Ugyanakkor a kegyetlenség gyakran nem járt egyedül, hanem más percímekekkel együtt sorolták fel, mint például a pazarlással, tékozló életvitellel.⁵³⁹

Hogy e percím fontosságát alátámasszuk, szemléltetésképp néhány adatot mindenképpen érdemes megvizsgálni. Az 1850-60-as években, szűk tíz év leforgása alatt 54 esetben szerepelt a perekben a kegyetlenkedés, mint szeparációra okot adó percím. Természetesen nem minden esetben látták megalapozottnak, de erre még alább részletesebben kitérek. E szám nagysága akkor tűnik ki igazán, ha összevetjük azzal az adattal, miszerint 1855 és 1871 között 83 szeparációs pert tárgyaltak a székesfehérvári egyházi bíróságon. Tehát megállapíthatjuk, hogy az ügyek túlnyomó többségében szerepelt, akár önmagában, akár más percímekekkel együtt, az esetek nagyon nagy százalékában a házastárs kegyetlenkedésére, durva bánásmódjára hivatkozva adták be a keresetlevelet, azaz ez volt a szeparáció kérésének fő oka.⁵⁴⁰

Az ügyek döntő többségében felperesként a feleséggel találkozhatunk, ellenben arra is volt több példa, hogy a férj vádolta kegyetlenkedéssel házastársát. Például egy 1856-os ügyben a férjet találjuk felperesként, aki a feleségétől annak egészen a bántalmazásokig terjedő durva bánásmódja miatt szeretne különválni, mely kegyetlenkedés egyszer odáig fajult, hogy a feleség megkísérelte felgyújtani férjét.⁵⁴¹

A kegyetlenkedés, mint szeparációs ok, tehát csakis az ideiglenes elválasztásra szolgáltatatható alapot, az örökös elválasztásra nem. Viszont az ideiglenes elválasztásnál egyik fő hivatkozási ok lévén, a tankönyvek általában első helyen hozták példaként. Így volt ez már a Corpus időszakában is, és nem változott az 1917-es egyházi törvénykönyv bevezetésével sem.⁵⁴²

Ezen bevezető gondolatok után, hogy a gyakorlatban is megismerkedhessünk a fentebb elméletben kifejtett gondolatokkal, térjünk át egy érdekes, és vitatható szeparációs per vizsgálatára, melyet kegyetlenkedés címen nyújtottak be a székesfehérvári püspöki szentszéken. Azért választottam többek között egy együttélésre utasító pert, mert többségben

⁵³⁸ Pl. SzfvPL. 1845/30/1., SzfvPL 1846/52/6., SzfvPL 1846/55/4., SzfvPL 1846/49/3., SzfvPL 1845/22/5., SzfvPL 1857/54/9., SzfvPL 1855/3/5.

⁵³⁹ Pl. SzfvPL 1859. 91. p.

⁵⁴⁰ SzfvPL Szentszéki jegyzőkönyvek adatai alapján.

⁵⁴¹ SzfvPL 1856/54.

⁵⁴² Ld. erre példaként és bővebben: BOZÓKY 1871, 416–418 p.

volt a gyakorlatban azon ítéletek száma, ahol nem találták megalapozottnak a kegyetlenkedést, azaz együttélésre szólították fel a házaspárokat.

Mielőtt a per részleteibe bocsátkoznánk, a kegyetlenkedésről, mint terminus technikusról annyit feltétlenül meg kell jegyezni, hogy ez jogi tartalmat nyert a szentszéki bírászkodásban, bizonyítottsága esetén okot adott az ideiglenes szeparáció kimondására. Ennek pontos kritériumai is kikristályosodtak a bírói gyakorlatban. Nem volt elég ugyanis például az egyszeri – akár durva – bántalmazás, mint ahogy nem alapozta meg a többszöri, de nyomokat nem hagyó, enyhébb bántalmazás sem.⁵⁴³ A bírói gyakorlat következetesen csakis akkor látta bizonyítottnak a kegyetlenkedést, amennyiben többszöri, rendszeres bántalmazást igazolt a felperes, valamint az életveszély megléte is szükségeltetett ezen felül. Az életveszélynek azonban szintén tartósnak kellett lennie, nem volt elegendő egyetlen szituáció, melyben a sértett fél élete veszélyben forgott. Példaként szolgálhat erre Laűg Teréz és Gőbel Sándor szigetűfalusi lakosok esete 1856-ból, melynél a tanúk azt bizonyították, hogy a férj egyszer kést dobott felesége után, mely kimerítheti az életveszély fogalmát, de mivel csak egy ilyen esetről számoltak be, és több bántalmazást, életveszélyes helyzetet nem tudott bizonyítani a sértett házaspár, így nem látták megalapozottnak a szeparációt.⁵⁴⁴ Egy másik esetben, Lánccos Anna és Pereszteghi Nagy István székesfehérvári lakosok ügyében a férj annyira megverte feleségét, hogy e tettéért börtönbe került, és megállapították (a saját vallomásából, tanúk állításából, valamint a lelkész nyilatkozatából), hogy a szabadulása után is fennáll a veszély, hogy súlyosabban kezdet emelne feleségére, így a szeparáció mellett döntött a szentszék.⁵⁴⁵ Tehát a tények fennállását a bíróság mindig az adott esetben mérlegelte a felhozott bizonyítékok alapján.

Összefoglalva tehát, hogy mely esetekben látták megvalósulni a bántalmazást, azt mindenképpen le kell szögezni a téves következtetések elkerülése végett, hogy a durva bánásmódot, kegyetlenkedést nem a mai mércénkkel mérve kell elképzelni. Vizsgált korszakunkban még a házastárs megverése nem merítette ki e fogalmat, többször is kifejtették ítéletükben a bírók, hogy a minimum többszöri, és egy bizonyos mértéket túllépő verést lehet csak bántalmazásnak, kegyetlenségnek tekinteni. Példaként szolgálhat erre a következő

⁵⁴³ Pl. SzfvPL 1857. 47. p. 3. ügy, melynél több tanú is látta a bántalmazást, melyet nagyon súlyosnak írtak le, ennek ellenére nem látta bizonyítottnak a bíróság a kegyetlenkedést. Egy másik esetben pedig orvosi bizonyítványok is igazolták az ütéseket, viszont nem ítélték „veszedelmesnek” azokat. SzfvPL 1845/31/1.

⁵⁴⁴ SzfvPL 1856. 38. p. 14. ügy. Egyébként ennél az ügynél érdekes módon mindkét fél úgy nyilatkozott, hogy a történetek ellenére mégis együtt szeretnének élni, azaz a per folyamán rendeződött a viszonyuk, ez is érvként szolgálhatott a bíróság döntésénél.

⁵⁴⁵ SzfvPL 1846/54/2.

érvelés is, melynél nem állapították meg a durva bánásmódot: „szájás feleségét csak önvédelemből bántotta, és néha ittas állapotában, midőn neje felbosszantotta.”⁵⁴⁶

A bántalmazás elkövetési magatartásai igen változatosak lehettek. A „klasszikusnak” mondható pofon, felpofozás, durvább verés, „megtagolás” (akár puszta kézzel, akár bottal vagy egyéb eszközzel) volt a leggyakoribb,⁵⁴⁷ de ezen kívül az emberi kreativitás e téren és ebben a korban sem ismert határokat. Ennek érzékeltetésére álljon itt néhány példa a jegyzőkönyvekből. Előfordult, hogy kést, egyéb vágóeszközt dobott a férj felesége után; más esetben a férj erős szorongatásokkal próbálta nejét „jobb belátásra bírni”, melyek komoly (orvosilag is igazolt) kék foltokat eredményeztek; ezenkívül előfordult még a férj felgyújtása, mérgezési kísérlet, ostorral verés is a bíróság gyakorlatában.⁵⁴⁸ Továbbá volt példa olyanra, hogy a férj „szelíd természetű” feleségét annyira megverte, hogy utána napokig betegeskedett, és ez a „vérengzésig terjedő” durvasága a tanúk szerint nem egyedi eset volt.⁵⁴⁹ E magatartásokat természetesen nem minden esetben találta a bíróság minden kétséget kizáróan bizonyítottnak.

Mint láthattuk tehát, azt sem jelenthetjük ki, hogy e tettek elkövetői kizárólag a férjek voltak, bár az esetek túlnyomó többségében azért megállja helyét e feltételezés, de mint bemutattuk, néhol a feleség is – hol puszta agresszivitásból, hol valamilyen aljas cél érdekében – a férje testi épsége ellen fordult.

Egyébként a súlyos bántalmazással és annak a ténynek a megkövetelésével, hogy a bántalmazások többszöriek és súlyosak legyenek, melyek az együttélést már lehetetlenné teszik, a későbbi magánjogunkban is találkozhatunk, ott is megkövetelték ezen tények meglétét a házasság felbontásának megengedéséhez. Jó példa erre az a Kúrián tárgyalt eset, melynél egy vasúti őr a feleségével összeveszett és megverte. Ezt nem ítélte a bíróság elegendőnek az elváltatáshoz, azzal érvelt, hogy a házaspár olyan kisebb bántalmazásait, melyek a házasság további fenntartását nem teszik lehetetlenné, el kell nézniük egymásnak, és meg kell bocsátani. Nem ért teljes mértékben egyet ezzel az érveléssel *Sztehlo Kornél*, aki szerint individualizálni kellene a döntéseket, nem szerencsés ilyen általános klauzulát lefektetni, mert minden egyes esetben vizsgálni kell a házaspár egyéniségét, és életviszonyaikat szintén gondosan figyelembe kell venni.⁵⁵⁰ Inkább *Sztehloval* kell

⁵⁴⁶ SzfvPL 1859/93.

⁵⁴⁷ Pl. SZfvPL 1857. 47/3., SzfvPL 1855. 3/5.

⁵⁴⁸ Pl. SzfvPL 1856. 38/14., SzfvPL 1856. 35/6., SzfvPL 1857. 58/9.

⁵⁴⁹ SzfvPL 1845/40/4.

⁵⁵⁰ Ahogy ezt a Ht. 80. §-a meg is követeli, azt tartaná a 78. §-nál is követendőnek *Sztehlo Kornél*: *A házassági per kézikönyve, tekintettel a Magyar Kir. Curia gyakorlatára, a szomszéd államok házassági jogának ismertetésével*, Budapest, 1925, 20–21. p.

egyétértenünk érvelésében, és megállapíthatjuk, hogy a szentszéki gyakorlat is inkább ezen elvet követi, ugyanis minden egyes pernél nagyon komoly bizonyítási eljárást folytattak le, ugyanakkor tény, hogy megkövetelték a többszöri és súlyos bántalmazást, tehát összességében a Kúriai gyakorlattal hozhatjuk inkább párhuzamba a szentszéken kikristályosodott gyakorlatot.

Vizsgált szentszéki perünkben az ítélet 1857-ben született meg. Vessünk egy pillantást először is a legfontosabb tényekre, vázoljuk fel röviden a történeti tényállást. A keresetet a feleség nyújtotta be férje ellen, mindketten dunapentelei lakosok voltak. Az ügy *causa petendi*je, azaz a percím, amelyre hivatkozva az elválasztást kérte, a kegyetlenkedés volt. Ennek alátámasztására a következő állításokat hozta fel a felperes: férje őt éjjel nappal üldözte, elűzte a háztól, szüntelen ütötte-verte, sőt, a bántalmazások odáig fajultak, hogy azok következtében szellemileg visszamaradott lett a verések ideje alatt született gyermekük. Továbbá felhozta a felperes, hogy férje mérget tart a házban, méghozzá azzal a céllal, hogy az ő életére törjön, így nem maradhat nála, mert az élete veszélyben forog. Itt fontos ismételten hangsúlyozni, hogy az életveszély fennforgását megkövetelték a kegyetlenkedés megállapításához, így ennek bizonyítása döntő jelentőségű volt. A felperes több tanúval kívánta igazolni a bántalmazásokat, azonban csak az egyik tanú nyilatkozta azt, hogy szemtanúja volt a bántalmazásnak, de ő is csak egyszer.

Fontos tény, hogy az alperes is elismerte, hogy nejét néha „arcul csapta”, azonban ezt azzal indokolta, hogy „ilyen fenytésre mintegy kényszerítette őt” a felesége, ugyanis nem látta el a legalapvetőbb háziasszonyi és házastársi kötelezettségeket sem. Továbbá azt is felhozta felesége ellen, hogy nem törődik a gyermekeikkel, kegyetlenül bánik velük, nem ápolja őket még betegségükben sem, mely tényeket tanúkkal is bizonyított.

A bíróság a tanúk és a felek vallomásai alapján hozta meg ítéletét, melyben a felperes kérelmét elutasította, és a Decretum Gregorii (együttélésre utasító rendelkezések: Decretal. Gregorii II. XXIV. tit. 24. fejezet; elválasztó rendelkezések: II. könyv. 13. cím, 13. fejezet, vagy 2. és 13. cím, 10. fej. és 8. fej.) rendelkezéseire, a Trentói zsinat 24. ülés 8. fejezetében foglaltakra, valamint Pál apostol Kor. VII. 10., róm. VII. 3. leveleire hivatkozva a feleket együtt lakásra- és élésre szólították fel.⁵⁵¹ Abban a korban ezt a szentszék végre is tudta hajtatni úgymond „karhatalommal” is, ugyanis a cs. kir. törvényszék nyújtott ebben segítséget az egyházi bíróságnak.

⁵⁵¹ Elválasztó rendelkezések pl.: SzfvPL 1845. 22. p. 5. ügy, SzfvPL 1846. 49/3., SzfvPL 1857. 58/9. SzfvPL 1856. 24/9., SzfvPL 1857/54/9., SzfvPL 1856/29/2., SzfvPL 1856/34/12., SzfvPL 1856/42/9., SzfvPL 1856/44/6.

A bíróság ítéletében azzal érvelt, hogy bár a felperes valóban bizonyítani tudta, hogy férje kezét emelt rá, a tanúvallomásokból nem látta bizonyítottnak, hogy ez rendszeresen történt, amint ítéletében fogalmaz: „tehát fölperesnő alperes férje ellen semmi mást, csak egy pár bántalmazást bizonyított be, mely kegyetlenségnek éppen nem mondható”. Ami az életveszélyt illeti, a feleség ennek fennálltát férje méregtartásával próbálta igazolni, azonban a bíróság ezt sem látta megalapozottnak, ugyanis az alperes tanúinak vallomásából kellő bizonyossággal állítható, hogy a mérget a rágcsálók irtására használta az alperes, semmilyen ölési szándék nem vezérelte. A koraszülést, melynek következtében a gyermek betegen született, a felperes szintén nem tudta kellően alátámasztani, ugyanis az egyik tanú csak azt bizonyította, hogy a felperes a kezei között szült, a többi tanú pedig egyenesen azt állította, hogy valószínűleg az asszony véletlen és súlyos elesésének volt a következménye. Tehát világosan kiolvasható az ítéletből, hogy a kegyetlenkedés megállapításához két konjunktív feltétel fennállása szükséges: egyrészt a bántalmazás rendszeressége, másrészt a bántalmazások olyan mértéke, amely életveszélyt idéz elő. Azt, hogy az életveszélyt mikor látták megvalósulni, mindig az egyes esetekben, a körülmények alapos mérlegelésével a bíró diszkrecionális joga volt eldönteni.

Fontos követelmény volt a bíró számára, hogy erkölcsi bizonyosságra jusson az ítélet meghozatala előtt, mely bizonyosság nem jelent tévedhetetlenséget, de az igazság valószínűségét. Jelen perben a bíró nem látta megvalósulni a kegyetlenkedés meglétét, ezért nem hozta meg az elválasztó ítéletet. Ellenben érdemes végiggondolni, hogy ennyire megromlott kapcsolatnál, ami a periratokból egyértelműen kitűnik, a felekre nézve kedvező ítélet született-e.

Pár szóban össze kell foglalni a kánoni perben, és konkrétan a kegyetlenkedés címén indult perekben használt bizonyítékokat, melyek alapján a bírák erkölcsi bizonyosságra juthattak és meghozhatták ítéletüket. Általánosságban elmondható, hogy a kánonjog a vegyes bizonyítási rendszert alkalmazza (mind vizsgált korszakunkban, mind a jelenleg hatályos egyházjogunkban), azaz alapvetően bármi felhasználható bizonyítékként az adott perben, amely valamilyen tekintetben igazolja a fél által állított tényeket, viszont egyes bizonyítékokat külön is nevesít, és néhol megszabja, hogy adott esetben mennyire vehetők figyelembe (pl. vádlott beismerő vallomása). Továbbá főszabály szerint a bizonyítékoknak nincs előre meghatározott bizonyító ereje, a bíró joga eldönteni, hogy az adott esetben mennyire veszi figyelembe az egyes bizonyítékokat ítélete meghozatalakor. Vizsgált

korszakunkban a nevesített bizonyítékok következők voltak: tanúvallomások, bírói szemle, szakértői vélemény, okiratok, eskü.⁵⁵²

Az átvizsgált szentszéki dokumentumok alapján többféle bizonyítási eszköz is mindennaposnak volt mondható a törvénykezési gyakorlatban a kegyetlenység igazolására. Ahogy a pereknél általában, a kegyetlenkedési eseteknél is a legalapvetőbb információszerzési formák a felek nyilatkozatai és a tanúvallomások voltak. Ezekből sok esetben minden kétséget kizáróan le lehetett szűrni a durva bánásmód meglétét vagy hiányát. Ezen kívül a következőkkel is gyakran éltek a peres felek vagy a bírák hivatalból: lelkipásztori értesítés; a városi, falusi tanács igazolása; orvosi látlelet, sőt, egy esetben találkoztam városkapitányi bizonyítvánnyal is.⁵⁵³

Vizsgált perünkben csak tanúvallomások és a felek önvallomásai álltak a bíró rendelkezésére, ellenben – ahogy említettük – a kegyetlenkedés címén indult szeparációs perekben vannak egyéb tipikus bizonyítási eszközök is, melyeket az esetek nagy többségében alkalmazni szoktak. Az egyik a már említett tanúvallomás, ugyanis jó eséllyel voltak tanúi rokonok, barátok, ismerősök, szomszédok a bántalmazásoknak. Ezen kívül nagy szerepe volt a lelkipásztori jelentésnek, mely hivatalos egyházi okiratnak minősült, ezt nem szabadott megtámadni, vagy az abban foglaltakat bármilyen módon kétségbe vonni. Ezt a jelentést a felek plébánosa készítette el, amennyiben jól ismerte a felek körülményeit, ugyanis ekkor kötelessége volt leírni mindent, amit tud, és a bírónak döntése meghozatalában ez döntő jelentőséggel bírt.

Ezen kívül értékes bizonyítéknak számított az orvosi látlelet, mellyel a bántalmazás súlyosságát lehetett minden kétséget kizáróan bizonyítani. A bírói gyakorlatot vizsgálva ugyanis abban az esetben, ha a sértett fél olyan jellegű sérüléseket szenvedett, hogy huzamosabb ideig kórházi kezelésre szorult, akkor az esetek döntő többségében a bíróság megállapította az életveszély fennálltát.

Bizonyítékként értékelték a felek szembesítés során tett nyilatkozatait is, mely bár a kánoni perben nem volt jellemző eljárás, ugyanis az írásbeliség volt a főszabály, ennek ellenére több esettel is találkoztam, melyeknél a feleket személyesen is meghallgatták egymás jelenlétében, ahol reflektálhattak egymás kijelentéseire.

Érdekes szempont a kegyetlenkedés vizsgálatakor annak szemügyre vétele, hogy a kegyetlenkedő fél milyen indokokat hoz fel a durva bánásmód mentségéül. Ugyanis a bíróság abban az esetben, ha a bántalmazás bár megvalósult, de úgy ítélte meg, hogy menthető okból

⁵⁵² BOZÓKY 1871, 240–241. p.

⁵⁵³ Lásd pl. SzfvPL 1856/25. p. 7., SzfvPL 1846. 67/10.

tette a házastárs, akkor nem mondta ki az ágytól és asztaltól elválasztást, hanem a feleket az egymás iránti keresztényi szeretetre intette, és felszólította őket, hogy változzanak meg, és éljenek békében egymással. Egy szélsőséges alperesi védekezés így hangzott: „szájas feleségemet csak önvédelemből bántottam, és néha ittas állapotomban, midőn nejem nagy szájával felbosszantott”. Természetesen ez nem szolgálhatott mentségül a kegyetlen bánásmódra, ellenben például a feleség házasságtörése, vagy az asszonyi kötelezettségek súlyos elhanyagolása adott esetben annak minősülhetett. A vizsgált perben is menti magát az alperes felesége gyermekeikkel és vele szemben tanúsított nem megfelelő magatartásával, melyet tanúkkal is bizonyított. Továbbá azokban az esetekben, amikor a kegyetlenkedés bár megvalósult, de régebben történt, és a feleség továbbra is együtt élt férjével, ezt megbocsátásként értékelte a bíróság, és így nem szolgálhatott az elválasztás alapjául. Azaz hasonló elbírálás alá esett, mint a házasságtörés, melynél a további, bizonyos ideig (hat hónapig) tartó együttélést szintén a megbocsátás jeleként értelmezték. Ahogy ez törvényi szabályozást is nyert.⁵⁵⁴

Érdeemes egy rövid kitekintés erejéig azt is megvizsgálni, hogy miként viszonyultak a kegyetlenkedéshez a kánonjogon kívüli házasságjogok a polgári házasság bevezetése előtt, abban az időszakban, mikor még mindenre azon eljárás volt az irányadó, amely alá a vallása szerint tartozott.

Fontos leszögezünk, hogy a házasság intézményének szabályozása, és a házassági jogvitákban való törvénykezés a középkortól kezdve, évszázadokon át a katolikus egyház és annak intézményei hatáskörébe tartozott. Abban az esetben is, ha nem katolikus vallású személyek házasságáról volt szó. Ez az elv kezdett megtörni a 18. században, ugyanis a protestánsok és más vallásúak házassága kezdett kikerülni a szentszékek illetékességéből, és vagy más egyházak bíróságai elé kerültek ezen ügyek, vagy az állami törvényszékek elé.⁵⁵⁵ Amennyiben vegyes házasságról volt szó, tehát az egyik fél a katolikus vallást követte, azokban az ügyekben megmaradt a szentszékek illetékessége, bár később, a 19. század folyamán ez a helyzet is bonyolódni kezdett.

1786-ban, II. József uralkodása alatt született egy nyílt parancs, házassági pátens, melyben a házassági kötelék felbontását szabályozták azokra nézve, akik nem a katolikus vallást követik. E parancs négy esetkört nevezett meg, melyek teljesülése esetén

⁵⁵⁴ CIC 1917. 1129. kán.; SzfvPL 1857/48. esetről szintén elnézték a kegyetlenséget, mert volt rá oka az alperesnek; továbbá megbocsátásra példa: SzfvPL 1856/27/7.

⁵⁵⁵ Erről ld. bővebben MÓRA Mihály: *Az egri püspöknek adott két intrukció (1794–1795) és a sommás házassági köteléki per*, Budapest, 1942, 383–387. p.

megengedhető a házassági kötelék felbontása.⁵⁵⁶ E négy esetkör egyike a „halálos gyűlölet vagy levívhatatlan ellenszenv (*capitolare odium aut insuperabilis aversio*)”, mely kicsit tágra nyitotta a bíróságok döntési szabadságát, ugyanis a levívhatatlan ellenszenv alá elég sok magatartást be lehetett sorolni. Kimondottan tehát maga a kegyetlenkedés nem volt bontó okként megnevezve, ugyanis a pátens próbálta szűkre szabni az elvásztás lehetőségeit, azonban a fentebb említett esetkör keretein belül váló okká nőtte ki magát a gyakorlatban a kegyetlenkedés. Lényegében egyrészt e bontó ok egyik esetköreként kezdett elterjedni a gyakorlatban a kegyetlenség, tehát amikor bebizonyosodott a többszöri bántalmazás, engesztelhetetlen gyűlölség címén elvásztották a feleket.

A kegyetlenkedés azonban egy másik elvásztási esetkörnél is relevanciával bírt, nevezetesen a házastárs élete elleni törés esetében. A kegyetlenkedést ugyanis gyakran minősítették élet elleni törésnek, amennyiben kellően súlyos volt az egyik házastárs cselekedete.⁵⁵⁷ Másrészt az osztrák polgári törvénykönyv is kimondta a 115. §-ban, hogy nem csak az élet elleni törés, hanem az egészség elleni veszedelmes cselekedetek is okai lehetnek a házasság felbontásának. Hasonlóképpen szabályozta ezt a kérdéskört az 1894-es Ht. is.⁵⁵⁸ Fontos leszögezünk, hogy itt valódi elvásztásról beszélünk, nem pedig a kötelék fennmaradása melletti szeparációról, ugyanis csak a katolikus egyház tanítása szerint minősült a házasság felbonthatatlannak.

Érdeemes megállni néhány gondolat erejéig azon kérdés mellett, mivel elég gyakran előfordult a gyakorlatban, hogy vajon életet vagy egészséget sértő magatartásnak minősülhet-e, ha a férj, tudva, hogy súlyos nemi betegségben szenved, mégis közösült a feleségével, aki nem tudott a ragályos kórról. Született ez ügyben a Kúriának is egy döntése, mely nem tekintette a fentebb leírt magatartást súlyos bántalmazásnak. A bántalmazást klasszikus értelmében nem is fedi le e magatartás, azonban véleményünk szerint hatásaiban kimeríti e cselekményt, ezért csak akkor mentesülhetne a férj a felelősség alól, ha megalapozottan gondolta azt, hogy a betegségének a fertőző volta már megszűnt, vagy nem is létezett.⁵⁵⁹

Egyébként a protestáns egyházakra vonatkozó jog is ismerte az ágy- és asztaltól történő elvásztást, amely élethosszig nem tarthatott, lévén hogy a házasság maga felbontható volt, így nem lett volna értelme, tehát csakis időleges elvásztás fordulhatott elő, a házassági nyílt

⁵⁵⁶ Ezen esetkörök: 1. a házastárs egyikike a másiknak az életére tört, 2. házasságtörés, 3. hűtlen elhagyás, 4. halálos gyűlölet vagy levívhatatlan ellenszenv. SZTEHLO 1885, 223–237. p.

⁵⁵⁷ Egyébként az élet elleni törés megállapításához a Kúria megkövetelte, hogy a házastárs élete ellen törő házastárs a Btk. valamelyik, az ember élete ellen irányuló, büntetést megkísérelje vagy legalább erre előkészületet tegyen. Hajnal Henrik: A m. kir. Kuria legújabb gyakorlata köteléki és nőtartási perekben, Budapest, 1936. 73. p.

⁵⁵⁸ Ht. 78. §. Felbontható a házasság, ha másik házastárs a házastársnak élete ellen tört vagy azt testi épségét vagy egészségét veszélyeztető módon szándékosan súlyosan bántalmazta.

⁵⁵⁹ Ld. erről SZTEHO 1925, 20–21. p.

parancs 49–53. szakaszai szabályozták ezt. E szabályozás csakis az ideiglenes elválasztást ismerte, és többek között akkor volt helye, ha az egyik házastársat a másik durva bánásmódban részesítette. A nyílt parancs tehát ismerte ezt az intézményt, azonban a gyakorlatban nem folytak olyan perek, melyeknél a törvényszék előtt csakis az ágy- és asztaltól történő elválasztást kérték. Mégsem volt teljesen cél nélküli ez a szabályozás, ugyanis alkalmazni kellett az ideiglenes elválasztást olyan esetben, amikor engesztelhetetlen gyűlölségre alapítva végleges elválasztás iránt folyt a per, de még reményt láttak arra, hogy a felek egy kis meggondolási időt nyerve kibékülhetnek. Amennyiben más ok volt a válóper tárgya, nem az engesztelhetetlen gyűlölet, nem követelte meg a nyílt parancs az ideiglenes elválasztást, ebben az esetben viszont a gyakorlat is, a parancsnak teljes mértékben eleget téve, mindig először az ideiglenes elválasztást szabta ki. Ennek az időtartamára nem volt kötelező törvényi előírás, a bíró szabad belátására volt bízva a körülmények alapos mérlegelésével. A bírósági gyakorlatban a három havi időszak terjedt el, mely a körülmények változásával ismételtető volt.⁵⁶⁰

Vizsgálódásainkban a kánonjogra fókuszálva próbáltuk meg bemutatni a szentszéki gyakorlatban oly gyakran előforduló szeparációs okot, a kegyetlenkedést, valamint ahol relevanciával bírnak a korabeli magánjogi törvények, ill. a polgári hatóságok eljárásának bemutatása, vagy párhuzamot tudunk vonni a kánonjogi szabályozással, ott az állami törvények és bírósági gyakorlat is említésre került, a teljesség igénye nélkül. A civiljogi *jurisdictio* teljességre törekvő bemutatása majd egy másik munka keretein belül fog megtörténni.

Megfigyelhettük, hogy a szentszék egységes jogi elveket dolgozott ki, melyek mentén a döntéseit meghozta, és amelyekhez következetesen ragaszkodott is. Erre eklatáns példa a kegyetlenkedés megvalósulásához és megállapításához szükséges egységes feltételrendszer kialakítása, mely elég szigorúnak tűnhet mai szemmel nézve, azonban nem árt ismételten hangsúlyoznunk, hogy vizsgált korszakunkban még más volt a társadalmi mérce. A házasságon belüli viszonyok kevésbé voltak jogilag szabályozva, ezáltal igaz a házaspárok kevesebb jogvédelmet kaphattak bántalmazások esetén, bár a társadalom is elnézőbb volt az ilyen ügyekben a vétkes féllel szemben.

Láthattuk, hogy a bizonyítási eljárás nagyon alapos és teljességre törekvő volt az egyes esetekben, a bíróság igyekezett minden releváns bizonyítékot megszerezni, a felek teljes viszonyrendszerét feltérképezni, hogy erkölcsi bizonyosságra juthasson az ítélet

⁵⁶⁰ SZTEHLO 1885, 43–61. p.

meghozatalakor. Ebben párhuzamot vonhatunk az állami bíróságok gyakorlatával is, amely szintén alapos mérlegelés alá vetette az ügy minden mozzanatát.

Fontos leszögeznünk, hogy abban is megegyezik mind a magánjogi, mind a kánonjogi álláspont az ágytól és asztaltól elválasztott felek esetén, hogy a különélés folyamán is – természetesen az együttélés kötelességétől eltekintve – kötelezve voltak a felek a házasságból származó kötelességek egymás iránti teljesítésére. Ezt az álláspontot teljes egészében magáévá tette a Kúria gyakorlata is. Leszögezték ugyanis, hogy amennyiben ez nem valósulna meg, és a feleknek úgymond bizonyos szabadság lenne engedélyezve, az táptalajt szolgáltatna az erkölcstelenségnek, és a házaspáraknak az egymással való kiengesztelődés még nehezebbé válna.⁵⁶¹

Több hasonlóságot, rokon vonást felfedezhetünk tehát az egyházi és az állami bírászkodás összevetésekor, valamint a törvényi szabályozásban is. Ez nem véletlen, mivel hazánk jogfejlődését nem törte ketté a kötelező polgári házasság bevezetése, és az állami bíróságok szerepének felértékelődése a házassági ügyekben. A két jogrend egymás mellett élt a továbbiakban (ahogy szűkített körben korábban is), egymásra hatást gyakoroltak, néhol egymás ítéleteit tekintetbe is vették. (Természetesen nem a kánonjogi szabályok sérelmével, azok félretételével, hanem ahol arra lehetőség volt). Továbbá a polgári házasságkötést bevezető Ht. nem a semmiből került megalkotásra, hanem az addigi hazai hagyományokat, tapasztalatokat, elvárásokat is figyelembe véve.

Összességében elmondható, hogy a bírói gyakorlat a kegyetlenkedés címén indított szeparációs perekben meglehetősen következetesen alkalmazta azokat a szempontokat, amelyeket kialakított, melyek alapján döntéseit meghozta. Ezekkel lehet vitatkozni, hogy a felekre nézve mennyire kedvezőek, ellenben azt hangsúlyozzuk, hogy az egyház igyekezett mindent megtenni azért, hogy a házasságok helyrejöjjenek, a még menthető kapcsolatok ne bomoljanak fel, mely végső soron a lelkek üdvösségét szolgálja, mely az egyház minden ténykedésének, így a bírászkodásnak is fő célja.

1.4. Önkéntes (hűtlen) elhagyás egyházi és polgári szempontból

Az elhagyás esetköre szintén egy nagyon fontos bontó ok (egyházi szempontból szeparációs ok), melynél kiemelt jelentősége van az egyházi és a polgári szempontból történő

⁵⁶¹HAJNAL Henrik: *A m. kir. Kuria legújabb gyakorlata köteléki és nőtartási perekben*, Budapest, 1936, 45. p.

összevetésnek, mivel meglehetősen hasonló, rokon intézményekről van szó. Másrészt az állami törvényhozás nagyrészt az egyházi gyakorlati előzményekre tekintettel vette fel esetkörei közé e bontó okot, és mint látni fogjuk, nagyon sok hasonlóság is mutatkozik a szabályozásban. Továbbá komoly gyakorlati relevanciája is indokolja, hogy külön fejezetben foglalkozunk vele, mivel nagyon gyakran szerepelt a bíróságok gyakorlatában (mind az egyházi, mind a világi fórum előtt) az e bontó okra hivatkozással indított házasság per. Meg kell azonban emlékeznünk arról is, hogy nem csupán az egyház kánonjogi szabályozásában találkozhatunk e jogintézménnyel, ugyanis II. József 1786-os házassági pátensében is szerepelt a „gonosz elhagyás”, mint bontó ok, mely a protestánsokra nézve kötelező jog volt már a Házassági törvény megszületése előtt is. Persze azt fontos hangsúlyoznunk, hogy II. József is a kánonjogi rendelkezésekből indult ki pátense megalkotásakor. A gyökerek egyébként egészen Szent Istvánig nyúlnak vissza, ugyanis már mind ő, mind Könyves Kálmán szabályozták a hűtlen elhagyás bizonyos esetköreit, bár tény, hogy egészen másképpen, mint a 19. század folyamán tették.⁵⁶²

Vizsgáljuk meg először a terminus technikusokat, tegyük rendbe az egyházi bírósági gyakorlatban néhol kissé keveredő szóhasználatot. Azt leszögezhetjük, hogy a világi jogi szóhasználatban egyértelműen a hűtlen elhagyás szerepelt minden esetben, köszönhető ez természetesen annak, hogy magyar nyelvű törvénnyel, pontosan lefektették a törvénykezés és a jogtudomány számára az alkalmazandó fogalmakat. Egyébként nem a Ht.-ben jelent meg először a hűtlen elhagyás fogalma, már ezt használta a polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868. évi LIV. tc. is. Korabeli jogtudósok kifejtették, hogy az elhagyáshoz hozzáillesztett 'hűtlen' kifejezés jogi tartalommal bír, jogi minősítés, kifejezi ugyanis az egyik házafél által elkövetett cselekmény vétkes mivoltát. (Arról nem is beszélve, hogy nem minden elhagyás tekinthető hűtlen elhagyásnak.) A hűtlen kifejezés egyébként arra utal, hogy mivel a házasság egy állandó és osztatlan közösség, ezt szegi meg a vétkes fél, ezáltal a házasság mibenlétéhez is hűtlenné válik. Tehát az elhagyásnak minden esetben szándékosnak

⁵⁶² Szent István Király Dekrétoimainak Második Könyve, 28. Fejezet, Azokról, a kik az országon kívül szöknek az ő feleségöktől: Hogy mind a két nemen valók bizonyos törvény alatt és bosszuvalás nélkül éljenek és gyarapodjanak, ezen királyi végzéssel rendeltetett: ha valaki szilaj gerjedelmében az ő felesége utálása miá elhagyja hazáját, minden a mit a férj bir vala, legyen az asszonyé, valameddig férjére várakozni akar, és senki ötet más házasságra kényszeríteni ne merje.

1. §. De ha kedve tartja, magával vivén hozzá illendő ruháit, egyéb javakat pedig kibocsátván kezéből, szabad legyen házasságra mennie. És ha férje, hallván ezt, visszatérend, ne legyen szabad neki mást feleségül venni az ő vétkeért, hanem csak a püspök engedelmével. *Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek*, Franklin, Budapest, 1899, 33. p.

Kálmán Király Dekrétoimainak Második Könyve, 7. Fejezet, Az urokat elhagyó asszonyokról: Ha valamely asszony elhagyja urát, adják vissza neki, és valahányszor elhagyja, vigyék vissza hozzá; mert meg vagyon irva: *Kiket Isten egybekötött, ember el ne válaszsza. Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek*, Franklin, Budapest, 1899, 123. p.

és jogos ok nélkülinek kellett lennie, ugyanis amennyiben e konjunktív feltételek közül valamelyik nem teljesült, már nem beszélhetünk hűtlen elhagyásról.⁵⁶³

Az egyházi szóhasználat már nem volt ennyire következetes és egyértelmű. Ugyanis más jogintézményeket takartak az egyes megfogalmazások, melyeknek az elnevezése nem mindig volt egybehangzó. A bíraskodási gyakorlat során a legelterjedtebb szóhasználat az önkéntes (vagy ritkábban önkényes) elválás volt, mely arra utalt, hogy a felek együttes elhatározással (akár úgy, hogy az egyik házastárs csak belenyugodott az elválásba), önkéntesen szakították meg az életközösséget, mely ellen így természetesen egyikük sem emelt kifogást. Előfordult azonban a gyakorlatban a hűtlen elhagyás is, ezzel a kifejezéssel szintén operált az egyházi törvénykezés: ekkor valamelyik fél hagyta el házastársát a törvények megszegésével, bár némely esetben az önkéntes elválás szinonimájaként használták.⁵⁶⁴

Vizsgáljuk meg kicsit alaposabban, hogy miként szabályozták anyagi jogi szempontból a hűtlen elhagyást korbéli jogalkotóink. Ha az egyházi szabályozást alaposabban szemügyre vesszük, megállapíthatjuk, hogy a Corpus Iuris Canoniceben, valamint az első egyházi törvénykönyvben (1917) nem volt külön szabályozva a hűtlen elhagyás. Az ágytól és asztaltól történő ideiglenes elválasztás esetkörei között tarthatjuk számon, melynél ugyan nincs nevesítve, de a jogalkotó egy generálklauzulával utalt arra, hogy minden olyan dolog, ami lehetetlenné teszi az együttélést, az e szakasz szerint ítélandó meg. E kánon a következőképpen hangzik: „Ha a másik fél nemkatolikus felekezethez csatlakozott; ha a gyermeket nemkatolikus módon nevelte; ha vétkes és gyalázatos életet él; ha súlyos testi, vagy lelki veszedelmet okoz a másik félnek; ha vadságával a közös életet túl nehezzé teszi s más hasonló, mindmegannyi törvényes ok a másik fél szétválására, a helyi ordinárius tekintélyével, vagy saját elhatározásával, ha biztos a dolgok felől és veszedelmes volna a halogatás.”⁵⁶⁵

Az egyházjogászok ennek megfelelően a szeparáció nem nevesített, a gyakorlat által kimunkált esetkörei között hozták fel – szinte kivétel nélkül első helyen – a hűtlen elhagyást.⁵⁶⁶

Ezzel szemben az állami törvények szerint részletesen szabályozva volt e bontó ok, az 1894-es Házassági törvényben, pontos definícióját adták a hűtlen elhagyásnak, mely a következőképpen hangzott:

⁵⁶³ Pl.: RÉVAY 1921, SZTEHLO 1925, VIRÁG 1904.

⁵⁶⁴ Pl. SzfvPL 1846/52/6.

⁵⁶⁵ CIC 1917, 1131. kánon 1. §.

⁵⁶⁶ Lásd pl. SIPOS–GÁLOS 1960, 581. p.

77. § A házasság felbontását kérheti az a házaspár, kit házastársa szándékosan és jogos ok nélkül elhagyott:

a) ha a házassági életközösséget megbontó házaspár a házastársának elhagyásától számított hat hónap elteltével bírói határozattal az életközösség visszaállítására lett kötelezve, és e határozatnak a bíróság megszabott határidő alatt igazolatlanul eleget nem tesz;

b) ha a házassági életközösséget megbontó házaspár, kinek tartózkodási helye legalább egy év óta ismeretlen, az életközösségnek egy év alatt leendő visszaállítására bírói hirdetmény útján felhívott és e felhívásnak igazolatlanul eleget nem tesz.

Mint láthatjuk, itt már komolyan kimunkált szabályozással találkozhatunk, mely a kánoni eljárásjognak is köszönhető, a korábbi gyakorlatból kiindulva határozták meg az állami jogalkotók a releváns esetköröket, a szabályozás mikéntjét.

A hat hónap megkövetelése eredetileg a törvényjavaslatban még nem szerepelt, az Igazságügyi Bizottság szerkesztette át ilyen formára a szabályozást, ugyanis teljesen jogosan azzal érveltek, hogy nem volna éppen célszerű, ha nem elég fontos okból a másik házastárs azonnal eszközölhetné az életközösség visszaállítására felszólító bírósági végzést. Ezzel mélyen egyet kell érteni, mert a bíróságokra is felesleges terhet rótt volna, ha akár kisebb családi perpatvarok után már ilyen ügyekkel kellett volna foglalkoznia, másrészt érzelmi síkon sem a célzott hatást érte volna el a szabályozás, lehet, hogy éppen az állt volna a békülés útjába, ha a másik házaspár azonnal a bíróságra sietett volna, és ilyen formában erőltette volna rá a másik félre akarát.⁵⁶⁷

Az elhagyás ténye az állami magánjogban kétféle formában szerepelhetett bontóperben: egyrészt az eddig tárgyalt hűtlen, azaz szándékos és jogos ok nélküli elhagyás esetében, melynek esetköreit a Ht. 77. §-a szabályozta. Az itt megfogalmazottak az un. feltétlen bontó okok közé tartoztak. Másrészt az elhagyás ténye a Ht. 80. szakaszába is ütközhetett, mint a szándékos és súlyos házastársi köteleességsértés elkövetési magatartása.

Vizsgáljuk meg kicsit alaposabban az elhagyást, mint magatartást: milyen tevékenységgel valósulhatott ez meg, és mely magatartások voltak azok, melyek nem merítették ki e fogalmat. Egyrészt mindenképpen egyoldalú (tehát a másik házaspár beleegyezése nélküli) és szándékos tettek kellett lennie. Tehát ha – példaként felhozva egy jogesetet – az egyik házaspár elutazott 1914-ben egy francia fürdőbe, azonban a háború miatt évekig nem tudott hazatérni, hiába valósult meg a 6 hónap különélés, az eltávozás nem azzal a

⁵⁶⁷ RÉVAY 1921, 13. p.

szándékkal történt, hogy a társát elhagyja, így nem is beszélhetünk sem szándékosságról, sem elhagyásról. Ezzel szemben amennyiben például a férj hadifogságba került hosszú időre, és leveleiben (melyeknek hitelességéhez nem fér kétség) kifejtette, hogy szabadulása után sem kíván visszatérni a feleségéhez, hanem az életközösséget örökre megszüntetnek tekinti, ez már kimerítheti a hűtlen elhagyás fogalmát, függetlenül attól, hogy eredetileg nem ezzel a szándékkal távozott el. Ebben az esetben a kijelentések tudomásra jutásától kezdve tekintendő az életközösség megszakítottnak.⁵⁶⁸

A szándékosságon túl a másik fontos fogalmi eleme az elhagyásnak a jogos ok hiánya. Hogy mi számíthat az elhagyás jogos okának, azt minden egyes esetben a bírónak kellett mérlegelnie a körülmények alapos feltérképezésével és vizsgálatával. Az elbírálás során zsinórmértékül az szolgált, hogy általában az egyik házastárs bontó vagy érvénytelenítő okot megvalósító magatartást követett el, ezáltal jogos okot szolgáltatott a másik házastársnak az életközösség megszüntetésére.

Az imént felsoroltak tekinthetők az elhagyás legfontosabb elemeinek. Emellett azonban a bontóper kezdeményezéséhez a másik oldalról is teljesülniük kellett bizonyos kitételeknek, azaz az elhagyott félnek a megfelelő módon kellett eljárnia. Ezt kicsit jobban megvilágítva: „őszinte célzattal” kellett eljárnia az életközösség visszaállítására irányuló kérelmekor. Ez pedig kicsit kibontva azt jelenti, hogy az elhagyott házastársnak – amennyiben ilyen kérelmet adott be – meg kellett bocsátania a házasságukban addig esetlegesen felmerült bontó okokat, valamint komolynak és őszintének kellett lennie a visszahívásnak. Ezt a kitételezt bírói gyakorlatunk fejlesztette ki. *Virágh* kitűnő megfogalmazásában: „mert arra, akivel hajlandók vagyunk együtt élni, többé józan ésszel nem haragudhatunk annyira, hogy ezen haragunkból kifolyólag a házasság felbontását is készek legyünk kérni.”⁵⁶⁹ Tehát a Ht. 80. §. a) pontjára hivatkozás, azaz az elhagyás mint súlyos házastársi kötelességsértés nem állhatta meg a helyét, amennyiben a visszahívás megtörtént, ugyanis az feltételezi a bontó okok (azaz a kötelességsértés) megbocsátását. Azért is szükséges ezt az elsőre magától értetődőnek tűnő alapvetést kiemelni, mivel nagyon gyakran előfordult a gyakorlatban, hogy az elhagyott házastárs a visszahívás mellett valamilyen bontó okot is felhozott keresetében, melyre alapozva a házasság felbontását kérte. A bírói gyakorlat egyébként azért követelte meg a visszahívás őszinteségét és komolyságát, mert el akarta kerülni, hogy egy hazug visszahívás alapja lehessen a házasság felbontása kérvényezésének (amennyiben ugyanis a visszahívás megtörténik, és annak nem tett eleget a másik házastárs, akkor az elhagyott fél kérhette a

⁵⁶⁸ RÉVAY 1921, 19–21. p.

⁵⁶⁹ RÉVAY 1921, 28–29. P.

házasság felbontását hűtlen elhagyás címén). Tehát a Ht. 77. §. a) pontja alapján csakis az kérhette a házasság felbontását, aki az együttélést őszintén és komolyan akarta.⁵⁷⁰

Ha tovább vizsgáljuk a törvény és a törvénykezési gyakorlat által megkövetelt feltételeket, meg kell emlékeznünk arról is, hogy a visszahívást kérőnek milyen egyéb kötelességei vannak a fentebb említetteken kívül, és hogy ezeknek meddig tartozik eleget tenni. A visszahívó fél magától értetődő kötelessége volt, hogy visszafogadja a házastársát, amennyiben jelentkezik. Azonban nem szabhatott ennek kapcsán feltételeket, nem hívhatta vissza saját tetszése szerinti helyre a házastársát, hanem a korábbi rendes lakóhelyükön kellett az életközösséget helyreállítani, és ott kellett tartózkodnia, hogy az esetlegesen visszatérő házastársát fogadni tudja (vagy jogos távolléte esetén gondolkodni arról, hogy a visszatérő fél rendelkezésére álljon a közös lakás). Visszafogadási kötelezettségének azonban csakis a megszabott határidő leteltéig kellett eleget tenni. Ennek hossza a 77. §. első esetkörében bíróilag volt megszabva, a második esetkörnél pedig egy évig tartott. Amennyiben ez a határidő eredménytelenül telt el, a visszahívó házastárs kötelezettsége megszűnt, azaz ha a házastársa mégis jelentkezett, de ő már nem kívánt vele tovább együtt élni, akkor nem volt köteles helyreállítani az életközösséget, hanem beadhatta a válási keresetet. A most fejtegetettek kapcsán gyakori eset volt a bírósági gyakorlatban, hogy a visszahívott alperes, aki határidőn túl tett eleget a visszahívásnak, erősen hangoztatta, hogy kész békülni, helyreállítani az életközösséget, és megvádolta a felperest, hogy nem volt őszinte és komoly a visszahívása, mivel nem fogadta el a visszatérést határidőn túl. Ez az érvelés azonban nem volt helytálló a bíróság gyakorlata szerint. Fontos volt azonban, hogy a visszahívó határozatnak igazolatlanul ne tegyen eleget az elhagyó fél. Amennyiben ugyanis valami akadályba ütközött a házastársához való visszatérése, legyen szó akár betegségről, akár valamilyen más körülményről, ha ezt a tényt igazolni tudta, akkor a bontó ok nem állt fenn. Ebbe az elbírálási körbe tartozott az is, amennyiben a visszahívó félnek nem volt lakása, hanem valamelyik rokonánál szívességből tartózkodott, és ezt nem találta alkalmas helynek az életközösség visszaállítására az elhagyó fél. Továbbá ha például a felhívó fél közös háztartásban (ágyasságban) élt valakivel, akkor is jogosan mentette ki magát az elhagyó fél a visszatérés kötelezettsége alól.⁵⁷¹

Az élet hozta kényes helyzeteket megoldani próbáló bírói gyakorlat kialakított a visszahívással–visszatéréssel kapcsolatban egy olyan eljárási módozatot is, amely első látásra a 77. §. szellemiségével ellenkezőnek tűnt, azonban a gyakorlati helyzetek megkövetelték az

⁵⁷⁰ RÉVAY 1921, 28–33. p.

⁵⁷¹ RÉVAY 1921, 16. p.

esetek szenzitív kezelését, a mindkét fél érzelmi állapotára tekintettel lévő helyzetmegoldást, mely sokszor nem kis nehézségek elé állította a szövevényes ügyekben jó döntésre jutni próbáló bírakat. Ugyanis kialakult egy olyan kiterjesztő gyakorlat is, amely bizonyos körülmények fennállása esetén megengedte az életközösséget megbontó házasság felbontásának is, hogy a 77. §-ra hivatkozva kérje a házasság felbontását. Vizsgáljuk meg kicsit alaposabban, ez milyen feltételek esetén fordulhatott elő. Az élet nem kevés példát hozott arra, hogy az elhagyó házasság hosszabb-rövidebb idő után megbánta tettét, és az általa megszakított életközösség helyreállítására törekedett, azaz békülő szándékkal lépett fel házastársánál. Ő azonban az elhagyásból eredő megbántottságánál fogva, vagy más okok miatt erre nem volt nyitott, elzárkózott a béküléstől. Ez az eset a szerepek felcserélődéséhez vezethetett, ugyanis a bírói gyakorlat kialakította, hogy ha az eredetileg elhagyó házasság minden tőle telhetőt (ezt minden egyes esetben a körülmények alapos vizsgálatával lehetett eldönteni) megtett a békülés és az életközösség helyrehozatala érdekében, a másik fél vált jogi értelemben véve az életközösség megbontójává. Fontos volt tehát a komoly és őszintén megbékülő célzattal végrehajtott békülő tevékenység. Viszont ennek sikertelensége esetén az eredetileg hibás házasság is élhetett a 77. §-ban lefektetett bontó okra való hivatkozással.⁵⁷²

Egyébként a hűtlen elhagyást gyakran felhasználták a válni kívánó házasságok arra, hogy elérjék kötelékük felbontását. A tényállás „kijátszását” oly módon valósították meg, hogy mintegy eljátszották a hűtlen elhagyást, azaz előzetes közös megállapodásuk alapján azt vallották a bíróságon, hogy egyikük (általában a férj) elhagyta a társát, és így elérték a házasság felbontását. Ugyanis vizsgált korunkban kölcsönös megegyezéssel még nem lehetett elválni, hanem ahhoz szigorú feltételeknek kellett teljesülni. Ehhez természetesen annak a tényleges állapotnak fenn kellett állnia, hogy a házasságok külön élnek, de ez nem okozott problémát, mivel a házasság megromlásával a felek ténylegesen külön költöztek, azonban ez nem egyoldalú cselekedet volt valamelyik házasság részéről, hanem a felek közös megegyezésével történt. Leggyakrabban e színlelt perben a nő szerepelt felperesként, mégpedig olyan célszerűségi okok folytán, hogy ne veszítse el a névviselés jogát, a nőtartáshoz való jogát vagy éppen a nyugdíjjogosultságát. Ha ugyanis ő lenne a hűtlen elhagyó, ezekre nem tarthatna igényt. Ritkább esetekben a férjjel találkozhattunk alperesként, amennyiben a feleség derogálónak érezte, hogy a külvilág előtt olyan színben tűnjön fel, mint akit elhagyott a házastársa. Esetleg olyan esetekben, ha a férj még hajlott volna a békülésre, így fennállt a „veszély”, hogy amennyiben ő kap alperesként a feleségéhez visszautasító

⁵⁷²RÉVAY 1921, uo.

végzést, annak valóban eleget tett volna.⁵⁷³ Ezeknél a pereknél tehát jogtalan különélés tulajdonképpen egyik fél részéről sem forgott fenn. Ennek kapcsán a bírói gyakorlat kialakította, hogy a 77. §. a) pontjában megfogalmazott bontó ok csakis abban az esetben froghatott fenn a megegyezésszerűen bekövetkezett különélés esetében, ha az életközösség visszaállítására irányuló kérvény beadása előtt a házaspár egyike társához békítőleg közeledett. Tehát megkérte az életközösség visszaállítására, melyre aztán a másik fél nem volt hajlandó, és ettől kezdve tartott a különélés legalább hat hónapig.

Egyébként a közös megegyezéssel történő különélés esetén sem kizárt, hogy egyik fél később meggondolja magát, és mégis a házasság folytatását szorgalmazza, ilyenkor megengedetten adta be a házastársát visszahívásra felszólító kérvényt. Továbbá a házaspár, amikor a bíróságot a visszatérésre, azaz az életközösség helyreállítására kötelező végzés kibocsátására kérte, nem volt köteles az elhagyás szándékos és jogos ok nélküli voltát bizonyítani, csakis annyit kellett megemlítenie, hogy őt a másik fél elhagyta. Ennek megfelelően a bíróság sem volt jogosult kutatni a kért végzés kibocsátása előtt, hogy jogos ok nélkül történt-e az elhagyás, mivel ennek vizsgálata a peres eljárásra tartozott.⁵⁷⁴

Sztehlo Kornél 1925-ben megállapította, hogy a hűtlen elhagyás, vagy más néven jogos ok nélküli elhagyás a válóperek 90%-ában szerepelt, mint bontó ok. Az esetek döntő többségében erre való hivatkozással kérték a felek a házasság felbontását, mivel egyéb bontó okot vagy nem tudtak felmutatni, vagy nehezebb lett volna a bizonyítása. A hűtlen elhagyásos válóperek viszont lényegében a felek közötti megegyezés volt az alapja, és mivel megegyezés alapján nem lehetett a házasság felbontását kérni, ezért – ahogy az imént láthattuk – elhagyásnak színlelve igyekeztek elérni a felek, hogy a bíróság véget vessen frigyüknek. Ezt a Kúria is felismerte, ezért próbálta kezdetben megnehezíteni az ilyen eljárás alapján kért bontást. Azonban rájöttek, hogy a teljesen tönkrement házasságban élő feleknek nem tesz jót, ha a válás eléréséhez mindenáron valamilyen vétkeiséget kell a másikra bizonyítaniuk, hanem a békés rendezés inkább mindenkinek az érdeke. Így később nem gördítettek már akadályt a hűtlen elhagyásos esetek elé a törvénykezési gyakorlatban.⁵⁷⁵

A Ht. előtti időszakban is felmerült a kérdés, hogy ha gyermekek voltak, az elvált házaspár esetén melyik szülőnél kerüljenek elhelyezésre, és melyik felet kötelezzék a gyerektartás és nevelés költségeinek kifizetésére. Erre az esetre az 1877. évi XX. tc. adott eligazítást, mely kimondta, hogy ebben a kérdésben a bíróság határoz, addig azonban, amíg a

⁵⁷³ RÉVAY 1921, 16–17. p.

⁵⁷⁴ VIRÁG Gyula: *A házasság felbontásának joga Magyarországon. Gyakorlati kézikönyv a jogász és laikus közönség számára*, Athenaeum, Budapest, 1904, 14–15. p.

⁵⁷⁵ SZTEHLO 1925, 17. p.

határozata jogerőre emelkedik, a gyámhatóság kötelessége az ügyet megfelelően rendezni. Abban az esetben is a gyámhatóság feladata a gyermekek helyzetének rendezéséről gondoskodni, ha a szülők anélkül, hogy törvényesen elváltak volna, külön éltek, és gyermekeik ellátásáról nem gondoskodtak. Az említett törvény a gyámhatóságnak azt az iránymutatást adta, hogy a hét éven aluli gyermekek, valamint a lányok a 7. életév betöltése után is rendszerint az anyánál helyezendők el, kivéve ha fontos oknál fogva ezt a gyámhatóság nem tartja megfelelőnek.⁵⁷⁶

Ha megvizsgáljuk e civiljogi fejtegetések után az egyházjogot, megállapíthatjuk, hogy az is alapelvként tekintett (és tekint) arra, hogy a házaspár közös akarattal semmiképpen sem kezdeményezhetnek köteléki pert. A házasság felbontásáról természetesen szó sem lehetett a házasság felbonthatatlansága miatt, de még ágytól és asztaltól történő elválást sem kezdeményezhettek közös megegyezéssel (kivéve a régi jog szerint az egyházi rendek felvételét), hanem csakis az egyik fél bizonyos vétkes magatartásai szolgáltathattak alapot arra, hogy a másik fél kezdeményezze az elválást. Ettől függetlenül természetesen az élet produkált sok olyan helyzetet, amit az állami házassági jogi normák vizsgálatakor láttunk, ahol már egyik fél sem szerette volna az életközösséget fenntartani, és emiatt különváltak önhatalmúlag. Ami természetesen nem volt megengedett cselekedet az egyházjog szerint. Ebben az esetben a tiszti ügyész kötelessége volt benyújtani a keresetet a házaspár ellen, így ő volt a per felperese, míg az önként elvált felek az alperesek. Erre azért volt szükség, hogy a családi kapcsolatok a közvetlen környezet, a társadalom számára is világosak és követhetők legyenek (például a bigámia megelőzése végett), tehát közérdek fűződött a tiszti ügyész beavatkozásához.

A régi egyházjog szerint az önkéntes vagy – ahogy *Konek Sándor* fogalmazott – gonosz elhagyásnál a távollévőnek méltányos határidőt kellett kitűzni a megjelenésre, amennyiben pedig nincs információ a hollétéről, hírlapok útján volt értesítendő. Az egyház tehát az önkéntes elválást nem ismerte el jogszerűnek, kivéve abban az esetben, ha az együttélésből életveszély származna az egyik félre. Érdekes megjegyezni, hogy a „merő testi, ha mindjárt undort gerjesztő nyavalya” nem lehetett elegendő ok az elválásra, maximum a testi közösülés megtagadására. Ahogy említettük, nem volt az elválás jogszerű, azonban oly érvek tekintette az egyházjog, melynél fogva minden formaszerelesség mellőzésével az ágytól- és asztaltól történő elválástási eljárás leegyszerűsíthető volt, főként ha a felek az elválási okot kellőképpen elismerték, és nyomós okok voltak az elválásra, valamint az ügy lehető legjobb

⁵⁷⁶KONEK 1889, 545–546. p.

történő titokban tartására.⁵⁷⁷

Egyébként sokáig kérdéses volt, hogy tisztí kereset indítható-e az önként elvált házaspár esetében, mivel az 1868. évi LIV. tc. erről nem szólt.⁵⁷⁸ Ennek ellenére az általam vizsgált szentszékek gyakorlatában szép számmal indultak ilyen keresetek a házaspár különélése esetén. Nézzük meg kissé alaposabban, hogy az egyházi bírósági gyakorlatot megvizsgálva milyen következtetéseket vonhatunk le.

Vizsgált jogintézményünk – ahogy fentebb említettük – a szentszéki dokumentumokban többféle néven is megjelent, nem feltétlenül szinonimaként használva az egyes elnevezéseket. Néhol hűtlen elhagyásnak nevezték,⁵⁷⁹ ritkán önkényes elválásnak,⁵⁸⁰ a leggyakrabban azonban az önkéntes elválás kifejezést használták. Olyan szóhasználattal is találkoztam, ahol a perben magát az elhagyási aktust nevezték hűtlen elhagyásnak, és az így kialakult joghelyzetre már – mivel a másik fél nem tett kifogást az elhagyás ellen – az önkéntes elválás terminust alkalmazták.⁵⁸¹

A szentszéki dokumentumok alapján kétféle végkimenetele volt az önként elvált házaspár ellen indított tisztí pernek. Ha valamelyik fél fel tudott hozni olyan indokokat házastársa ellen – és természetesen ezeket bizonyítani is tudta – amelyek indokul szolgálhattak az ágytól-asztaltól elválasztáshoz, akkor a bíróság a felhozott okok alapján elválasztotta a feleket. Például Haszenfrantz György és Fischer Mária vörösvári lakosok perében a férj panasza az volt, hogy felesége elűzte őt a háztól, a feleség pedig kegyetlenséggel, részegességgel vádolta urát, valamint azzal, hogy rossz gazda. Az utóbbi vádak a tanúvallomások alapján bizonyítást nyertek, így ágytól és asztaltól ideiglenesen elválasztották őket.⁵⁸²

Az esetek túlnyomó többségében mindkét fél a másikat vádolta a házasság megromlásáért, a feleség leginkább férje kegyetlenkedését szokta felhozni vádként, a férj pedig a vizsgált dokumentumok alapján leggyakrabban házasságtörésre hivatkozott.⁵⁸³ Például Lügner Lipót és Fresz Mária tisztí ügyész által perbefogott alperesek esetén a férj vádja az volt, hogy felesége házasságtörést követett el, és ezen túl még a vagyonukat is „elprédálja szeretőjével”. Erre válaszul a feleség azt hozta fel, hogy férje kegyetlenkedett vele, valamint szintén hűtlen volt, és gyermeket nemzett egy másik nővel. Mivel a férj úgy

⁵⁷⁷ KONEK 1889, 545. p.

⁵⁷⁸ Ld. KONEK 1889, 546. p.

⁵⁷⁹ Pl. SzfvPL. 1845/23/1.

⁵⁸⁰ Pl. SzfvPL. 1856/40/5.

⁵⁸¹ SzfvPL 1846/52/6.

⁵⁸² SzfvPL 1856/44/6.

⁵⁸³ Pl. SzfvPL 1856/40/5., SzfvPL 1856/31/3., SzfvPL 1856/26/11.

nyilatkozott, hogy bár a hűtlensége valóban megtörtént, de csakis a felesége tette után, és mindezek ellenére helyre szeretné hozni házasságát, így a szentszék „együttlakás- és élésre” kötelezte a feleket.⁵⁸⁴

Természetesen olyanra is volt példa, igaz ritkán, amikor az egyik fél semmit nem hozott fel házastársa ellen, sőt, inkább azt hangsúlyozta, hogy szeretné visszakapni a társát.⁵⁸⁵ Sőt, olyanra is találtam példát, ahol egyik fél sem vádolta házastársát semmivel. Nyikos Ferenc és Tőke Erzsébet alperesek, fehérvári lakosok ügyében bár a feleség elhagyta minden ok nélkül férjét, azt nyilatkozta, hogy szereti urát és nem vádolja semmivel, csak apja bízta a különköltözésre. Így a szentszék az életközösség helyreállítására kötelezte őket.⁵⁸⁶

Nem véletlen, hogy a legtöbb esetben mindkét fél hozott fel elválasztási okokat házastársa ellen, ugyanis az önkéntes elválások esetén általában már nagyon megromlott házasságokról volt szó, melynél már egyik fél sem erőltette az együttélést. Amennyiben ugyanis valamelyik házaspár még fontos volt a házasság megmentése, úgy általában a szentszékhez fordult, hogy házastársát annak segítségével, tekintélyével próbálja visszaszerezni. Ebben az esetben néhol „visszakövetelő pernek” szokták nevezni az eljárást (vagy hűtlen elhagyásnak), és a felperes nem a tiszti ügyész volt, hanem a házastársát visszahívó fél. Egy ilyen ügyben Takács Ferencz inotai kovácsmester szeretne volna feleségét, Szabó Borbálát visszaszerezni: a szentszék előtt feleségét „perbe idéztetni és bíróilag visszarendeltetni” kérte. A következő szentszéki ülésre beidéztek a feleket,⁵⁸⁷ ahol mindketten vallomást tettek és szembesítették is őket. Ez azonban nem vezetett eredményre, mivel a feleknek nem sikerült kibékülni.⁵⁸⁸ Természetesen voltak ettől függetlenül olyan esetek, ahol bár az egyik fél önkényesen döntött a különélés mellett, házastársa ebbe belenyugodott, és így mindketten alperesként szerepeltek a perben, melyet a tiszti ügyész indított.⁵⁸⁹

Ha a bizonyítási eljárás lefolytatása után a szentszék nem találta megalapozottnak egyik felhozott okot sem az ágytól-asztaltól elválasztás kimondására, úgy „együttélésre és lakásra” kötelezték a feleket és a perköltséget közösen kellett viselniük. Például Purnhauser Joannis és Moncz Julianna martonvásári lakosok ügyében a tanúvallomások nem bizonyították a feleség hűtlenségét, a férj kegyetlenkedésére pedig neje csak egy esetet tudott felhozni, melyet nem

⁵⁸⁴ SzfVPL 1856/40/5.

⁵⁸⁵ Pl. SzfVPL 1855/13/4.

⁵⁸⁶ SzfVPL 1857/50/12.

⁵⁸⁷ SzfVPL 1845/35/6.

⁵⁸⁸ SzfVPL 1845/34/7.

⁵⁸⁹ Pl. SzfVPL 1846/61/7., SzfVPL 1846/52/6.

talált elegendőnek a szentszék, így az életközösség helyreállítására kötelezték őket.⁵⁹⁰ Amennyiben viszont az egyik fél vádjai bebizonyosodtak, de úgy nyilatkozott, hogy kész megbocsátani a házastársának, úgy a perköltséget a vétkes fél viselte. Például Vucsics István és Vohl Erzsébet érdi lakosok perében a férj hűtlen elhagyással vádolta feleségét, valamint azzal, hogy „másokkal összeadta magát” és „rossz, tékozló gazdaasszony”. Ezzel szemben a feleség azt nyilatkozta, hogy férje megcsalta őt, ami be is bizonyosodott, ellentétben a férj vádjaival, melyeket nem talált megalapozottnak a szentszék. A felhozottak ellenére a feleség hajlandó volt megbocsátani urának.⁵⁹¹

Önkéntes elválás iránti perekben előfordult többször közbeszóló ítélet is, mely azt célozta, hogy a felek helyrehozzák az együttélést. Ennek során – 30 napos határidővel – arra utasították a feleket, hogy állítsák helyre az életközösséget. A történetek felügyeletére az illetékes plébánost kérték fel, akinek lelkipásztori értesítés formájában kellett jeleznie az eredményt a szentszék felé.⁵⁹²

Mint láthattuk, leginkább ágytól és asztaltól elválasztás iránt folytak az önkéntes elválás kapcsán indult perek, azonban olyan is előfordult a székesfehérvári szentszék gyakorlatában, hogy a házasság érvénytelenné nyilvánítását célzó eljárás alakult át a per, erőszak és félelem címén. Ez néhol be is bizonyosodott, például volt olyan eset, melynél a feleség édesapja önként bevallotta, hogy ő kényszerítette lányát a házasság megkötésére „lenyűgöző hatalommal”.⁵⁹³ Némely esetben azonban nem nyert bizonyítást a vis et metus: Schnitt András és Gaulauth Theresia önként elvált házastársak perében például csak azt állapították meg, hogy a feleség kezdetektől fogva idegenkedett a házasságtól, de azt, hogy kényszerítették volna a házasság megkötésére, ő maga is tagadta. Így azt az ítéletet hozta a szentszék, hogy a feleket három évre elválasztották ágytól-asztaltól, azzal a kitételrel, hogy a lelkipásztor kísérelje meg többször a felek kibékítését.⁵⁹⁴

Ha ítéletében együttélésre szólította fel a bíróság a házaspárt, különböző jogszabályi hivatkozásokkal szoktak élni. Leggyakrabban az alábbi formulát alkalmazták: „egyházi és hazai törvényeink szerint”, valamint ezután Szent Pál különböző leveleit szokták citálni. Ezek közül is a két leggyakoribb hivatkozás a következő volt: a rómaiakhoz írt levél VII. fej. 2., valamint a korinthusiakhoz írt I. levelének VII. fe

jezete. Biblián kívüli kánoni forrásként IX. Gergely Liber Extrájának II. könyv, XIII. cz.

⁵⁹⁰ SzfvPL 1856/26/11.; további példák: Pl. SzfvPL 1845/21/3., SzfvPL 1845/23/1., SzfvPL 1855/13/4., perköltség-viselésre példa: SzfvPL 1856/40/5., SzfvPL 1857/50/12.

⁵⁹¹ SzfvPL 1856/31/3.

⁵⁹² Pl. SzfvPL. 1855/13/4.

⁵⁹³ SzfvPL. 1845/17/3, ilyen per még pl.: 1855/9/3.

⁵⁹⁴ SzfvPL 1855/9/3.

13. fejezetét hozták fel mint jogszabályi alapot. Az elv拉斯ztó ítéletben pedig az ágytól-asztaltól elv拉斯ztás témakörében citált jogszabályokat alkalmazta a szentszék.

2. A házassági kötelék felbontására irányuló perek

2.1. Az el nem hált házasságokkal kapcsolatos perek

Az el nem hált házasságokkal kapcsolatos perek nem mentek ritkaságszámba a szentszék gyakorlatában, bizonyos tendenciák is megfigyelhetők ezek kapcsán, melyekből le lehet vonni következtetéseket.

Az eljárás menete a következő volt. Ha a felek egyike kérte a házasság alóli felmentést (itt őt nem felperesnek, hanem kérelmezőnek nevezték), a pápához intézett kérvényt kellett beadni a lakóhelye szerint illetékes megyéspüspökhöz. Alsóbb fokú bíró nem indíthatta meg az eljárást ilyen ügyekben, hanem arra engedélyt kellett kérnie Rómától (az Apostoli Szentszéktől).⁵⁹⁵ Mihelyt megérkezett az engedély, a püspök az ügy kivizsgálását az egyházmegyei bíróságra bízta. A vizsgálatnak tisztáznia kellett, hogy valóban elhátatlan-e a házasság. A bizonyítási eljárás végeztével az iratokat a házassági kötelékvédő észrevételeivel együtt a megyéspüspök felterjesztette az illetékes római kongregációhoz. A Rota Romana az ügyet megvizsgálta, s ha a kérést megalapozottnak találta, javaslatával együtt felterjesztette a pápához. Ő ezután szabadon döntött a felmentés megadásáról. Ha a pápa a felmentést megadta, azt a kongregáció megküldte a megyéspüspöknek. Ezek után a felek új házasságot köthettek, hacsak a felmentő levél valamelyikük számára ezt nem tiltotta meg (pl. impotencia miatt), vagy nem kötötte püspöki engedélyhez.

Az eljárásban házasságvédő részvétele kötelező volt, aki azzal a feladattal volt megbízva, hogy ne csatlakozzon a felmentést kérő félhez, hanem a peres eljárásra és az ügy érdemére vonatkozó nehézségeket hozzon fel.⁵⁹⁶

A kánonjogban két nézet alakult ki az el nem háltas kapcsán. Az egyik szerint már a konszenzussal létrejött a házasság és felbonthatatlan, az elhátás nem szükséges; míg a másik nézőpont szerint csakis az elhátással válik felbonthatatlanná. I. Miklós pápa a házasság létrejöttéhez szükségesnek és elégségesnek tartotta a felek beleegyezését: *consensus facit*

⁵⁹⁵ Pl.: VÉL 28/1912.

⁵⁹⁶ SIPOS-GÁLOS 1960, 561. p.

nuptias. A 12. századi bolognai iskola, sőt maga Gratianus szerint is a házasság létrejöttének folyamata a *desponsatio*val kezdődött el, és a testi egyesüléssel vált teljessé. Petrus Lombardus olyan különbségtételt vezetett be, mely hosszú évszázadokon át meghatározó maradt. Megkülönböztette a házassági akarat jelen idejű szavak által való kifejezését (*per verba de praesenti*) ugyanannak jövő időben való kimondásától (*per verba de futuro*), melyet testi kapcsolat követett.⁵⁹⁷ III. Sándor pápa dekretálisaiban ezeknek a szintézise rajzolódott ki.⁵⁹⁸ Ez a kettősség a veszprémi törvénykezési gyakorlatban is tetten érhető volt, e kérdés kapcsán nem beszélhetünk egységességről, bár a második nézőpont szerinti ítélezés tekinthető „főszabálynak”. Ebben a témában két pert mutatok be: mindegyiknél más lett a per kimenetele a kísértetiesen hasonló tényállások ellenére.

Az első esetben Bizse József római katolikus igali lakos nyújtott be keresetet Matisa Anna ellen. Két bírósági ítélet által beigazolt mérgezési kísérlet alapján a házasságot kötelékileg feloldatni kérte, emellett a házasság elhálása sem történt meg. A szentszék részéről az alábbi végzés született: „[...] az egyszer érvényesen megkötött házasságot semmi később bekövetkezett ok érvénytelenné nem változtathatja, s az egyházilag törvényszerű, bár el nem hált házasság (*matrimonium ratum*) az elnemhálás alapján fel nem oldható.”⁵⁹⁹

A következő esetben ellenben bonyolult bizonyítási eljárást folytattak le annak tekintetében, hogy valóban elhátatlan-e a házasság. Három orvosszakértőt is kirendeltek az elhátatlanság megállapítására (érdekesség, hogy nem egyezett mindhármuk véleménye ennek tekintetében, de 2:1 arányban az elhálás meg nem történte „nyert”), és miután ez bebizonyosodott, a következőképpen alakult az ügy:

Két szentszéki bíró kiküldését kérték a Gaál János római katolikus berhidai lakos és Perczelman Mária római katolikus szentgróti lakos között kötött, de elhálással nem „teljesített” házasság alóli felmentés ügyében, öszentsége XIII. Leó pápához kérvény intézése végett, valamint a mellékleteknek az eredeti iratokkal történő összehasonlítására. Ez meg is történt.⁶⁰⁰

Az említett kérvényt felterjesztették a bécsi apostoli „nuncziátushoz”, XIII. Leó pápához való továbbítás végett. Ő felmentési okmányt adott a feleknek, a házasságot kötelékileg feloldotta és engedélyezte az új házasságra lépést.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Egyházi intézménytörténet*, Szent István Társulat, Budapest, 2003, 140. p.

⁵⁹⁸ ERDŐ 2001, 229–231. p.

⁵⁹⁹ VÉL 90/1880.

⁶⁰⁰ VÉL 18/1882.

⁶⁰¹ VÉL 20/1883.

A házasság alóli felmentés bizonyos anyagi teherrel is járt, amely alól azonban – kivételes esetben – adható volt felmentés. „A felmentési okmány hiteles másolatában Skuller Ignác zala-szentgróti plébános, mint a felek eskető lelkészének azzal rendeltetik megküldeni, hogy a felek házasságára vonatkozó anyakönyvi rovatba vezesse be, miszerint a kérdéses el nem hált házasság XIII. Leó pápa Őszentségének 1883. évi márczius hó 7-éről kelt határozata, illetve felmentési okmánya alapján kötelékileg feloldatott, s a feleknek az új házasságra lépés megengedett. Miről mindkét fél végzésileg azon hozzáadással értesítendő, hogy úgy a felmentési okmányért Rómában fűzetendő 355 libella (a mi pénzértékünkben 177 forint 50 krajcár) valamint a kérvény és a mellékleteinek elkészítéséért a szentszék által a tisztii ügyésznek megítélt 100 forint, továbbá a szentszéki jegyzőnek megítélt 30 forint egyenlő arányban a felek vagy egyik félnek teljes szegénysége esetére a másik fűzetőképes fél által készpénzben a szentszék jegyzői hivatalánál leteendő.”⁶⁰²

Gaál János jelezte, hogy a pápai felmentés díját s a szentszék által megítélt tiszteletdíjat fele részben Perczelman Máriával „kéri megvétetni”. Azonban mivel a nő a periratokhoz csatolt szegénységi bizonyítvánnyal igazolta fizetéseképtelenségét, ezért a felmerült költségeket Gaál Jánosnak kell teljes egészében megfizetni.⁶⁰³

Ez a kettősség az 1900-as évekre megszűnt, a gyakorlat egységesedett. Bár továbbra is alapos bizonyítási eljárást folytattak le arra nézve, hogy valóban nem történt-e meg az elhálás, de ha ez bebizonyosodott, a szentszék az elvásztás mellett tette le a voksát, és a pápa sem döntött ezzel ellenkezően. Talán ez arra vezethető vissza, hogy a szentszék ítéleteiben megjelentek a megelőző bírói gyakorlatra történő hivatkozások, és mivel korábban is a főszabály a kötelék felbonthatósága volt (azaz a házasság alóli felmentés megadása), így a bírói gyakorlat egységesítette ezt.

2.2. Erőszak és félelem (vis et metus)

E cím alatt is egy olyan bontó okkal találkozhatunk, mely a bíraskodási gyakorlatban jogtörténetünk folyamán jelentős szerepet játszott, és hatályos jogunkban is megtalálhatjuk.

Mint a bevezetőmben említést tettem róla, egy különleges esetre is bukkantam. Egyrészt azért szentelek külön fejezetet a későbbiekben egy ilyen per részletezésére, végigkövetésére,

⁶⁰² VÉL 20/1883.

⁶⁰³ VÉL 26/1883.

mert a negyedfokon tárgyalt nem volt hétköznapi eset a magyar szentszékek gyakorlatában⁶⁰⁴. Továbbá az erőszak és félelem címén lefolytatott eljárást, döntési szempontokat híven nyomon lehet követni benne, ugyanis úgy gondolom, hogy összefüggés lehet e nagy port kavart ügy, és a jelentős mértékben megszorodott érvénytelenné nyilvánítást célzó perek között, melyeket az erőszak és félelem jogcímére hivatkozva indítottak meg a veszprémi szentszéken. Mivel nem lehet véletlen, hogy attól az évtől kezdve ugrott meg az e jogcím alapján érvényteleníteni kért perek száma, amikor kimondták az említett perben az elválasztást.

A házasságot erőszak és félelem alapján érvényteleníteni kért keresetek száma a 19. században és a századfordulón elenyésző volt, több évig egyel sem találkoztam, 1895-ben volt kettő.⁶⁰⁵ Az 1910-es években ehhez képest megugrott a száma az erre a jogcímre hivatkozóknak.⁶⁰⁶ Az 1917-es CIC hatályba lépése utáni időszakban kicsit visszaesett a számuk, de még mindig jelentős maradt az összes per számához viszonyítva.

Érdekesség, hogy az ilyen perek számának emelkedése nem csak helyi jelenség volt: „a legtöbb (sajnos kelleténél több) köteléki per az erőszak és félelem címén folyik” az 1910-es években országos szinten is.⁶⁰⁷ Mindez annak ellenére történt, hogy a szentszéki bírói gyakorlat következetesen az el nem hálás (*matrimonium ratum sed non consummatum*) megállapítása mellett tört lándzsát abban az esetben, amennyiben mindkettő bontó ok fennállt.

Nyilván a perek nagy számának is köszönhető, hogy kimerítő elemzéseket találhatunk a korabeli szakirodalomban az erőszak és félelem fogalmára, megállapíthatóságára, bírói gyakorlatára. Ezekben kifejtették, hogy az akarat elhatározás szabadságának gátlója az erőszak és félelem. Ezek egymást feltételező fogalmak voltak, ugyanis az erőszak a félelem oka a legtöbb esetben.⁶⁰⁸

Az erőszak két fajtája a testi és a lelki erőszak volt. A testi (fizikai, abszolút) erőszak alkalmazásával kikényszerített házasság a beleegyezés hiánya miatt nem tekinthető házasságnak, mivel a testi erőszak az akaratot teljesen kizárta, és az így kikényszerített külső cselekvés az akarat teljes ellenkezésével jött létre. Ennek azonban a gyakorlati valószínűsége nem nagy az alaki követelmények miatt. Annál is inkább volt gyakorlati relevanciája a lelki erőszaknak, amely alatt valamilyen rosszal való fenyegetés által előidézett lelki szorongást értettek. Az ész használatát kizáró lelki kényszer minden kétséget kizáróan érvénytelenítette a házasságot. A lelki kényszer és félelem lehetett belső vagy külső ok által előidézett, jogszerű

⁶⁰⁴ JANCÓS 1901. 1. p.

⁶⁰⁵ VÉL 50/1895. és 150/1895.

⁶⁰⁶ Pl.: VÉL 38/1913., 39/1913., 53/1913., 37/1914.

⁶⁰⁷ SIPOS-GÁLOS 1960, 448. p.

⁶⁰⁸ SIPOS-GÁLOS 1960, 442. p.

vagy jogellenes, súlyos mindenkire nézve vagy viszonylagosan súlyos, amikor csak a megfélemlített körülményeire irányult. A lelki kényszer és félelem akkor érvénytelenítette a házasságot, ha súlyos, kívülről előidézett, jogellenes volt és olyan, hogy a megfélemlített kényszerítve érezte magát a házasságkötésre, hogy tőle megszabaduljon.⁶⁰⁹ Ezt az 1917-es kódex ki is mondta 1087. kánonjában, de a bírói gyakorlat már korábban is következetesen ezen elvek szerint hozta meg ítéleteit, az egyik ítélet indokolásából idézve: „az egyház csak olyan házasságokat jelent ki bíróilag érvényteleneknek, melyek megkötésére a feleket, vagy azok egyikét külső, jogtalan és erős erőszakból származó súlyos és beszámíthatóságot kizáró erőszakkal vagy megfélemlítéssel kényszerítették.”⁶¹⁰

A szentszék két dolgot vizsgált annak tekintetében, hogy valóban érvénytelen-e a házasság. Egyrészt elsődlegesen az erőszak és félelem fennállását, másodsorban pedig azt, hogy az erőszak alól teljesen felszabadulva nem adta-e meg a házassági beleegyezést utólag és azzal a tudattal a kényszerített fél, hogy ez által az érvénytelen házassága érvényessé válik. Fontos kitétel volt, hogy a kényszerített fél azzal a tudattal hajtotta-e végre a beleegyezésnek minősülő cselekményt, hogy azzal beleegyezését adja a házasságba, ugyanis ha ez nem volt minden kétséget kizáróan bizonyítva, akkor a szentszék nem állapította meg az utólagos beleegyezést, az úgynevezett *novus consensus*. Ilyen utólagos beleegyezésnek minősülhetett adott esetben a házasság elhálása, bár ezt mindig nagyon alapos vizsgálatnak vetette alá a szentszék, mert gyakran előfordult, hogy az elhálás még a kényszer és félelem hatására történt meg. Sokszor azonban elmaradt az elhálás, így fordulhatott elő a két bontó ok konkurálása, melynél a szentszék az el nem hálásra való hivatkozást részesítette előnyben, valószínűleg azért, mert azt valamivel könnyebb volt bizonyítani orvosszakértők által, így az eljárás időtartama is rövidebb volt. (Bár arra is akadt példa, hogy az orvosszakértők sem tudtak egységes álláspontot képviselni.)⁶¹¹

A bizonyítás eszközei voltak a felek eskü alatt tett vallomásai és a tanúvallomások. A legközelebbi hozzátartozókat is meg lehetett idézni vallomástételre. Az ítéletek indokolásának tanúsága szerint szinte minden esetben a birtok egyben tartása és az eladósodottság orvoslása

⁶⁰⁹ SIPOS–GÁLOS 1960, 442–446. p.

⁶¹⁰ VÉL 40/1911. „Az erőszakot és a megfélemlítést rendszerint a házasságot megtámadó családja, szülei, néhol nagyszülei alkalmazták. „Bevett szokás” volt a családokban a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyüktől függetlenül, ugyanúgy előfordult a grófi, bárói családoknál, akárcsak a földműveseknél.

⁶¹¹ VÉL 36/1911. „A fentebb elősorolt bizonyítékok bőségesen bizonyítják, hogy a per alatti házasság elhálását *affectus maritalis* nem kísérte. Sőt ha a dologi beleegyezés megtörtént a per adatok meg is engednék, a házasság utólagos érvényesítéséhez hiányzott a felperesnél azon tudat, hogy e jelek gyakorlása által érvénytelen házassága érvényessé válik. Ezen tudatot az egyházi joggyakorlat multhatatlanul megkivánja.”

szolgált indokul a kényszer alkalmazására, melyet a tanúvallomások minden kétséget kizáróan bizonyítottak.⁶¹²

Érdekesség, hogy a szentszék több ítéletében hivatkozott az érvénytelenség megállapításánál a bírói gyakorlatra, vagy más néven egyházi joggyakorlatra, amely szintén alátámasztani látszik azt a gondolatot, hogy a nagy visszhangot keltő Andrássy-Széchenyi pernek is köze volt az efféle perek megszorodásához.

Az érvénytelenséget kimondó ítéletek kánonjogi jogalapja a C. 14. X. de spons. et matr. IV. 1. és a tridenti szent zsinat XXIV. ülésének XII. kánonja (12. szabálya) volt a régi kódex hatályba lépése előtt.⁶¹³

⁶¹² Pl. VÉL 36/1911. „Báró Bornné házassága a periratok világos tanúsága szerint pusztán kényszerből elfogadott eszköz volt eladósodott atyja katonai rangjának, vagyoni helyzetének és életének megmentésére.”

⁶¹³ Pl.: VÉL 38/1913.

V. Vis et metus a gyakorlatban – egy példa alapján

Azért vállalkoztam egy erőszak és félelem címén indított köteléki per külön fejezetben történő, részletesebb bemutatására, mert egy konkrét ügy menetén keresztül követhetjük végig legjobban az egyes eljárási cselekményeket, perbeli momentumokat, másrészt ez a per azért kiemelten jelentős, mert egészen a negyedfokig bezárólag Magyarországon tárgyalták, amely egyházi méltóságok szerint is példátlan a katolikus egyházi törvénykezésben. Továbbá olyan érdekes tendenciák figyelhetők meg e per kapcsán, amelyek mellett nem lehet elmenni szó nélkül. Felmerül a kérdés ugyanis, hogy mi okozhatta azt a jelenséget, hogy egy nagy visszhangot keltett per után annyira megszorodott az erőszak és félelem címén felbontani kért házassági perek száma mind a veszprémi szentszéken, mind országos viszonylatban.

Annyit szeretnék a perrel kapcsolatban megjegyezni, hogy több, általam fontosnak tartott perirat hiányzik a Veszprémi Érseki Levéltárból. Az eset minél hitelesebb feltárása érdekében kutatást végeztem a Szombathelyi Püspöki Levéltárban is, ahol szerencsére nagyon sok, a perrel kapcsolatos iratra bukkantam, melyet a dolgozatban feldolgoztam. Sajnos az esztergomi Prímási és Főkáptalani Levéltárban nem kaptam engedélyt a kutatásra. Ezenkívül e per kapcsán jobbára csak különböző dobozokban elhelyezett iratok alapján tudtam rekonstruálni a per menetét, az iratok nagy része nem volt ellátva iktatószámmal, így sok helyen csak a doboz megnevezésére tudtam hivatkozni.

1. Előzmények

Nézzük meg röviden a tényállást. A peres felek története akkor kezdődött, amikor a gróf édesapa mindent elkövetett, hogy lányát a nagy vagyon gyarapítása végett a már gyermekkorában neki szánt férfihez adja. Megjegyzendő, hogy nem volt könnyű dolga, miután lánya makacs természetű volt, ráadásul egy német származású grófba volt szerelmes. Atya és lánya között megkezdődött a harc, bár abban a korban a végeredményhez nem férhetett kétség. Az atya a „nevelés” módszerének hosszú skáláját vonultatta fel: a „klozettba zárástól”, a zárdába küldés fenyegetésétől, a tébolydába zárás rémétől a verésig minden belefért az atyai meggyőzés módszereibe.⁶¹⁴ Sok-sok atyjától elszenvedett, Natáliára (a

⁶¹⁴ VÉL Szentszéki iratok 1830–1902.

későbbi felperes) nézve bántó és megalázó helyzet után 1884-ben, Budapesten megtörtént a házasságkötés.⁶¹⁵

A tanúk elmondása szerint, bár gyermekeik születtek, mégis végig veszekedésben, egymást nem szeretve, boldogtalanul éltek. Az atya verései után a férj verései következtek, ezt a tényt még az édesapa is elismerte. A házasság megkötése után néhány évvel a következő kijelentést tette: „Látja Specián, Aladár rodhattul bánik a feleségével, mint a maga utolsó bérence sem bánik úgy a feleségével. A hajánál fogja, és úgy veri. Sajnálom, hogy kényszerítettem hozzá, de én jót akartam, és azt hittem, ha együtt lesznek, megszokják egymást.”⁶¹⁶

Natália sokszor adott hangot válási szándékának, de csak a külön hálósobáig jutottak el. Társaságban csak akkor mutatkoztak együtt, ha nagyon muszáj volt. Natália első végleges válási szándéka apja halála után, 1891-ben fordult meg a fejében, de anyja súlyos betegsége eltántorította ettől. A későbbi években egyrészt a gyerekeire tekintettel nem kezdeményezte az eljárást, továbbá abban a hitben volt, hogy a házassága a kényszer ellenére is érvényes. Egy baráti beszélgetés alkalmával Sztehlo Kornél akkori „sztárügyvédől” és jogtudóstól kapta azt az információt, hogy az atya részéről gyakorolt kényszer és megfélemlítés címén a katolikus egyháztól is kérelmezheti egyházi házasságának semmissé nyilvánítását. Így a Veszprémi Püspöki Szentszék előtt, mint elsőfokon illetékes bíróságnál 1906-ban beadta keresetét házasságának kezdettől fogva érvénytelené nyilvánítása végett.⁶¹⁷

2. Első-, másod- és harmadfokú ítélet

A Veszprémi Püspöki Szentszék, mint illetékes elsőfokú egyházi bíróság a házasságot érvényesnek mondta ki. A felperesnek a per folyamán nem sikerült bizonyítania azt, hogy férjével külső, jogtalan és erős megfélemlítés folytán kötött házasságot, sem azt, hogy a megkötés idején érvénytelennek bizonyult házasság házaséletük hosszú tartama alatt érvénytelen is maradt.⁶¹⁸

⁶¹⁵ VÉL Szentszéki iratok 1830–1902.

⁶¹⁶ VÉL Szentszéki iratok 1880–1907. Kihallgatási jegyzőkönyv.

⁶¹⁷ VÉL Szentszéki iratok 1880–1907.

⁶¹⁸ VÉL 80/907.

A felperes, illetőleg a szentszéki házasságvédő fellebbezése folytán az ügy az Esztergomi Érseki Főszentszékhez, mint másodfokon eljáró bírósághoz, illetve harmadfokon az Esztergomi Prímási Bírósághoz került elbírálásra.⁶¹⁹

A veszprémi ítélet a házasságot érvényesnek mondta ki, ám a szentszéki házasságvédő mégis fellebbezést nyújtott be. Ez abból kifolyólag történhetett, mert két egybehangzó ítéletre volt szükség ahhoz, hogy az ítélet érvényes legyen. Így az elsőfokú ítélet után másodfokon vagy egy rövidített eljárással megerősítették az ítéletet, vagy másodfokú peres eljárásra utasították.⁶²⁰ A házasságvédő a per kezdete előtt a szentszéki elnök, illetőleg a vizsgálóbíró „kezébe” esküt tett, hogy mindent fel fog hozni a házasság érvényben tartása mellett, illetőleg felbontása ellen. Éppen ezért köteles volt jelen lenni a felek, a tanúk és a szakértők kihallgatásánál, ő szerkesztette a hozzájuk intézendő kérdéseket, melyeket zárt borítékban adott át az ügy bírójának, aki azt csak a kihallgatáskor nyitotta fel.⁶²¹ Ha a szentszék úgy határozott, hogy a házasságot érvényteleníti, illetve ágytól és asztaltól véglegesen elválasztja a feleket, a házasságvédőnek minden esetben véleményeznie kellett.⁶²²

Az esztergomi Érseki- illetőleg Prímási Főszentszék az elsőfokú bírósági ítéletet megváltoztatta, és a peres házasságot már „gyökerében” érvénytelennek nyilvánította. A másod- és harmadfokú ítélet ellen a szentszéki házasságvédő az Apostoli Szentszékhez, mint illetékes negyedfokú bírósághoz fellebbezett, mert nem értett egyet a házasság semmissé nyilvánításával. A prímási bíróság házasságvédője a szombathelyi negyedfokú bíróság házasságvédőjének erről így írt:

„A perben amiket a Prímási Szentszék ítélete elleni föllebbezésben kifejtetek, azt mind teljes meggyőződésemből mondom és írom, most is csak azt mondanám. Appelláltam, bár szokatlan a Pápához appellálni, mert lelkiismeretem nem hagyott nyugtot, akármennyit kapacitáltak. Kérem, nemde az ítélelhozatalnál egyöntetű eljárásról csak akkor lehet szó, ha az ügy ugyanaz és az érvek e körben, a tanuvallomások arra az időre, míg a kényszerítő apa élt, talán kielégítőek, de nagyon-nagyon elégtelenek az apa halála utáni 8 – 9 évre. Erre voltaképpen csak egy tanuvallomás van, és ennek a vallomása is, mint kifejtettem, nagyon bizonytalan és általános. Véleményem szerint feltétlenül új tanukihallgatásra van szükség, a szereplő tanúk nem elégségesek.”⁶²³

⁶¹⁹ Szombathelyi Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SzPL) 4994/1908., 40/1908., 19/1908.

⁶²⁰ GROCHOLEWSKI 2000, 76. p. A gyakorlat szerint ez a szabály érvényesült a Codex előtt is.

⁶²¹ HUSZÁR 1928, 92. p.

⁶²² RADA 1918, 133. p.

⁶²³ Hommer György házasságvédő kézzel írt levele, Kelt: 1909. máj. 23.

3. A per negyedfokra kerül

A fellebbezés nyomán a *Sacra Congregatio Concilii*, 1908. június 20-án kelt határozatával a Natália grófnőnek Aladár gróf elleni köteléki perében az Apostoli Szentszék nevében történő negyedfokú végérvényes ítélethozatal céljából István Vilmos szombathelyi megyéspüspököt bízta meg.⁶²⁴

Ezt követően a szentszéki bíróság vezetője, István Vilmos kinevezte az elnöksége alatt eljárni hivatott házassági bírakat és ülnököket, összesen hat főt, egy házasságvédőt és egy jegyzőt.⁶²⁵

A következő szentszéki ülésre 1908. november 13-án került sor, melyen megtárgyalták a válópert, és ennek negyedfokon történő felülbíráásával kapcsolatban a következő végzést hozták. A IV. fokú házassági bíróság báró Fischer Gusztávné, Csobot János, Schuscha Olga, Vágner Lajos és Jeznik Jánosné felperesi tanúknak az elsőfokú bíróság által eszközölt tanúkihallgatását, illetőleg tanúvallomásaikat részint formailag „perrendszerűtlennek” találta, és így bíróság előtti bizonyítás erejével nem bírónak, részint tartalmilag: a házasság megkötésére és a házas együttélésnek a kényszer alkalmazó atya haláláig s az ő halálától a tényleges különválásig fenntartására irányuló kényszer és megfélemlítés bebizonyítására nézve. Kérte a bíróság a fent említett felperesi tanúk újbóli, szabályszerű kihallgatását, valamint Natália édesanyjának, testvéreinek és a felperes által esetleg újból felállítandó tanúknak megidézését és tanúkihallgatását.⁶²⁶

Továbbá új tanúkat kért megnevezni a bíróság Natália azon állításának bizonyítására, hogy a kényszerítő atya halálától fogva egészen a második fiúgyermek születéséig házasságilag csak egyszer éltek együtt, melynél a felperes „mint véletlen s bepezsgőzött állapotban való együttlakás” következményére hivatkozott, továbbá ezen együttélés helyének, idejének, összefüggésének bizonyítására. Továbbá felhívta a grófnőt, hogy a fent nevezett, és az újból megnevezett tanúinak tartózkodási helyét jelentse a szentszéki bíróságnak.⁶²⁷

A szentszéki bíróság a tanúk meghallgatását azzal indokolta, hogy a S. Congr. Inquis. 1883. június 20. kelt Instructioja és a Rauscher féle Instructio előírta, hogy a házassági köteléki válóperekben kihallgatandó tanúk tanúvallomásaik letétele előtt meg legyenek

⁶²⁴ VÉL 2647/1908.

⁶²⁵ SzPL 40735/908.

⁶²⁶ SzPL 4994/1908.

⁶²⁷ SzPL 4994/1908.

esketve. Márpedig báró Fischer Gusztávné, Csobot János és Schuscha Olga tanúvallomásaiból Veszprémben felvett jegyzőkönyvekből perrendszerűen nem tűnt ki, hogy vallomásaik előtt a megkívánt esküt letették volna. Vágner Lajos és özv. Jeznik Jánosné pedig 1907. január 28-án tett tanúvallomásaikra csak utólag, 1907. április 24-én tették le az esküt. Továbbá a fent nevezett tanúk vallomásairól felvett jegyzőkönyvek nem igazolták azokat a felperes által felhozott tényeket, amelyekből az atya által alkalmazott kényszer megállapítható lett volna.⁶²⁸

A fenti 1883-as egyházi instructiok előírták, hogy a kényszer és megfélemlítés címén megtámadott házasságokra nézve elsősorban megidézendők és meghallgatandók a perben álló felek, azok szülei, rokonai és a házbeliek. Márpedig jelen házassági perben a felperes édesanyját és testvéreit, akik pedig a felperes állítása szerint szintén tudtak az atya által alkalmazott kényszerről, az alsóbb bíróságok nem hallgatták ki. Ezért a már kihallgatott, továbbá az itt felsorolt tanúknak megidézését és újbóli kihallgatását rendelték el.⁶²⁹

Az eddigi tanúvallomásokból csak az tűnt ki, hogy a házaspár kezdettől fogva és folyamatosan békétlenségben éltek, de mivel emellett mégis gyermekeket nemzettek, nem egyértelmű, hogy a békétlenség és folytonosság oly természetű lett volna, hogy a házassági beleegyezést a grófnő részéről az atya haláláig és az azután következő időben, a házaspár végleges különválásáig kizárta volna, és a második fiúgyermek nemzése valóban annak az egyszeri bevezetésnek volt az eredménye.⁶³⁰

4. Tanúkihallgatások

Minden kánoni perre jellemző volt, hogy a tanúkhöz intézendő kérdéseket (kérdőpontok jegyzéke) két csoportra osztották. Voltak ún. általános és különös kérdések. Az általános kérdések – nevéből is következően – általában alapvető személyes adatokra vonatkoztak, és igen hasonlóak voltak a különböző perekben. A különös kérdések viszont már az adott per specifikumaira kérdeztek rá, az ügy minél alaposabb feltérképezése és a releváns információk lehető legpontosabb beszerzése végett.

Vizsgált perünkben a következő kérdéseket intézték a tanúkhöz:

Általános kérdések:

1. Mi a tanú neve? Vallása? Életkora?

⁶²⁸ SzPL 4994/1908.

⁶²⁹ SzPL 4994/1908.

⁶³⁰ VÉL 4994/908.

2. Van-e a tanú és a peres felek között rokonság vagy sógorság?
3. Jó vagy rossz viszonyban van-e a tanú a perben álló felekkel?
4. Nem háramlik-e jelen perből a tanúra valamilyen kár vagy haszon?
5. Nincs-e utasítva a tanú vagy rábeszélve a teendő vallomására nézve?

Különös kérdések:

1. Ismeri-e a tanú, és ha igen, honnét és mióta a peres feleket?
2. Van-e tudomása arról, hogy a felperes grófnőt atyja kényszerítette a gróffal kötendő házasságra?
3. Minő fenyegetésekkel történt a kényszerítés? Nevezetesen: van-e tudomása a tanúnak arról, hogy a felperes grófnőt atyja kitagadással, kolostorba záratással fenyegette, és hogy tébolydába csukolja, ha Aladár gróffal nem lép házasságra?
4. Tud-e a tanú arról, hogy a felperes grófnőt atyja tényleg a szobába zárta, s addig ki nem bocsátotta, míg akaratát meg nem törte, s színleg bele nem egyezett a házasságba? Kitől tudja ezt?
5. Tud-e a tanú arról, hogy a felperest atyja tettelesen is bántalmazta, és így kényszerítette a szóban lévő házasságra?
6. Mikor történtek ezek? Eljegyzés előtt vagy az után?
7. Minő magatartást tanúsított a felperes ezekkel szemben? Milyen volt a lelkiállapota?
8. Minő ellenállást fejtett ki a felperes, hogy e házasságot megakadályozza?
9. Tud-e a tanú arról, hogy a felperes kijelentette, miszerint ha kényszerítik a házasságra, az esketésnél „nemet” fog mondani?
10. Érintkezett-e a tanú ezen idő alatt a peres felekkel és azok családjával, s van-e tudomása arról, milyen volt a felperes grófnő viselkedése az eljegyzésnél s azon idő alatt, míg Aladár gróffal jegyben járt?
11. Tud-e nevezetesen arról, hogy az esküvőt „nagy jelenetek” előzték meg? Miben álltak ezek?
12. Tudja-e azt, hogy a felperes az esküvő előtt sírt és sokat szenvedett atyja hajthatatlansága miatt?
13. Mi volt az oka, hogy a felperest atyja kényszerítette az Aladárral kötendő házasságra?
14. Tud-e a tanú arról, hogy az atya csak addig akarta a házasságot és házasságot, míg ebből egészséges fiúgyermek születik?
15. A házasságkötés után is kényszerítette-e a felperest atyja és mivel a házasság

együttélésre?

16. Milyen magatartást tanúsított a felperes akkor? Akart-e szabadulni a házasságból?

17. Tud-e a tanú arról, hogy a peres felek folytonos békétlenségben éltek? Mi volt az oka?

18. Miben nyilvánult meg a kényszer az atya halála után a második fiúgyermek születéséig?

19. Miként akart szabadulni a felperes ekkor a házasságból?

20. Igaz-e, hogy a felperes grófnő már rég távozott volna, illetőleg válópert indított volna, ha tudja, hogy ezen házasság érvénytelen? Honnan és miből tudja ezt?

21. Igaz-e, hogy a felperes csak azért nem indított mindjárt atyja halála után válópert, mert házasságukat érvényesnek tartotta?

22. Mióta szakították meg a házaspár a kölcsönös érintkezést egymással?

23. Tud-e a tanú arról, mikor váltak külön ágytól?

24. Milyen volt a felek közt az érintkezés ezen idő alatt a közös étkezésnél, látogatások s egyéb alkalmakkor? Hogyan viselkedtek egymással szemben? Beszéltek-e, társalogtak-e pl. az asztalnál? Érintkeztek-e napközben?

25. Tettek-e vagy fogadtak-e közösen látogatásokat?

26. Részt vettek-e közösen ünnepélyeken, vadászatokon, stb?

27. Mikor szakították meg minden érintkezést egymással?

28. Meddig s hogyan lakott az alperes a grófnő házában azután, hogy asztaltól is külön váltak? S mikor váltak el teljesen?

29. Tud-e a tanú arról, mi okból tagadott meg az alperes gróf többszörös megidéztetése dacára is minden, a felpereshez való viszonyára, házasságukra s általában a szóban lévő ügyre vonatkozó felvilágosítást és vallomást?

30. Tud-e a tanú s akar-e még az ügyre vonatkozólag valamit mondani?

Tehát láthatjuk, hogy a különös kérdések által részletekbe menően próbáltak választ találni minden lényeges körülményre, információra. Ez minden szentszéki pernél, a csekélyebb súlyú szeparációs ügyeknél is hasonlóképpen zajlott, nemcsak vizsgált perünk sajátossága volt.

A fentebb említett, negyedfokú szentszéki ülés végzésének megfelelően az új és ismételt tanúmeghallgatásokra Budapesten, 1909. április 30-án és május 1-én került sor a negyedfokú

szombathelyi bíróság megkeresésére, és az Esztergomi Érseki Főszentszék által kiadott „vallatóparancs” alapján.⁶³¹

A felperes új tanúja Szentmiklóssy Lászlóné grófnő volt. A házasságvédő kérdéseire elmondta, hogy az „őszinte vallomásból” rá nézve inkább kár háramlik, de ő inkább a lelkiismerete szerint megvall mindent, bármilyen következményei lesznek. Arra a kérdésre, hogy Manó gróf kényszerítette-e lányát a házasságra, azt vallotta: „Közvetlen tudomásom van erről, mert igen bizalmas rokoni viszonyban voltam Manó gróffal, és ő nekem örömmel beszélt el, hogy végre sikerült leányát Aladár grófhhoz erőszakolni, és örült, hogy ekként a majorátus egy kézben marad. Azt is mondta Manó, sőt kijelentette: kitekerem a nyakát annak a lánynak, hogy ilyen szerencsét mer elszalasztani, meg is verte lányát, láttam. Kijelentette előttem Manó, hogy kész mindenre, ha a lánya ellen mer szegülni. Maga a gróf mondotta nekem, hogy iszonyú, mennyi küzdelem volt a lányával, hogy a lánya megtérjen.”⁶³²

A következő tanú a felperes bátyja volt, aki Budapesten személyesen megjelent, míg a veszprémi elsőfokú tárgyaláson édesanyjával egyetemben csak egy levéllel képviseltették magukat.

A házasságvédő 5 általános kérdést és 29 különös kérdést tett fel. A feltett kérdésekre többek között az alábbiakat válaszolta: „Én azok közé tartoztam, aki rajta volt, hogy e házasság létrejőjön, hogy a majorátust gyermekei bírják. Az öreg nagyon erőszakos természetű volt, és okvetlenül kívánta, hogy Natália Aladárhoz menjen férjhez. Azt tudom az anyámtól, hogy ő maga bement apámhoz, miután a leány folyton sírt, hogy szóvá tegye a házasságot, apám azonban kidobta őt, s azzal, hogy ő fogja kiházasítani a leányát, nem pedig az anyám.”⁶³³

A házasságvédő azon kérdésére, hogy a házasság megkötése után is kényszerítette-e az apa a házas együttélésre, a következőt válaszolta: „Kényszerítette, mert volt is módja apámnak őt kényszeríteni, mert hisz az apja adta az apanázst, más vagyona Natáliának nem volt, mint csak amit az apja adott neki.”⁶³⁴

Specián Gusztáv gazdatiszt vallomásában elmondta, hogy „egy veszekedési jelenet után a kegyelmes úr a kastélyban jött velem lefelé a lépcsőn és akkor azt mondotta: látja Naxi, a fejességével ez a lány a legszebb tervemet tönkre akarja tenni, hisz tudja, hogy Aladár A. Dénes birtokának várományosa, és mindenütt szomszéd birtokosok vagyunk.”⁶³⁵

⁶³¹ SzPL 1725/1909., SzPL 75/1909.

⁶³² VÉL Szentszéki iratok 1880–1907. Kihallgatási jegyzőkönyv, kérdőpontok jegyzéke.

⁶³³ VÉL Szentszéki iratok 1880–1907. Kihallgatási jegyzőkönyv, kérdőpontok jegyzéke.

⁶³⁴ VÉL Szentszéki iratok 1880–1907. Kihallgatási jegyzőkönyv, kérdőpontok jegyzéke.

⁶³⁵ VÉL Szentszéki iratok 1880–1907. Kihallgatási jegyzőkönyv, kérdőpontok jegyzéke.

A következő tanú, Jeznik Jánosné olyan jelenetnek volt tanúja, amikor Manó gróf a lányának ezt mondta: „majd elfelejted azt a másikat, ha nem, majd kiverem belőled azt a szeszélyt, hogy mást szeretsz. Ha nem teljesíted azt, amit én parancsolok a te érdekedben, tőlem egy krajcár hozományra sem számíthatsz.” Elmondta, hogy az apa kényszerítette lányát, és ezt a házban mindenki tudta. Egyszer később az öreg gróf azt mondta előtte: „jaj, hogy én a lányomat ehhez kényszerítettem, most ilyen kellemetlen az életem, síromban sem lesz nyugtom emiatt.”⁶³⁶

Schuscha Olga Natália grófnőnél 1895 és 1907 között mint nevelőnő dolgozott. Elmondása szerint a grófi házaspár hálósobái külön voltak, véglegesen 1899-ben váltak el (asztaltól is), és néhány hónap elteltével véglegesen elköltözött Aladár gróf.⁶³⁷

Az uradalom vadásza, Vágner Lajos Manó grófnál dolgozott 1879 és 1891 között. Az öreg gróf több ízben kijelentette előtte, hogy semmi szín alatt nem engedi máshoz: „én téged egy magyar gróffal akarlak boldoggá tenni, nem pedig avval a némettel.” Erre Natália azt válaszolta: „én pedig nem megyek hozzá, én ki nem állhatom azt az embert.”⁶³⁸

Majd a szomszéd birtokosnő, báró Fischer Gusztávné következett meghallgatásra, aki a felekkel jó viszonyban volt. Manó gróf egyik alkalommal átment hozzá, és bejelentette lánya eljegyzését. A bárónő nagyon meglepődött, és megkérdezte, mit szolt Natália. A gróf azt felelte, hogy „azt tőle nem kértem, ezt a házasságot kívánom A. Dénes majorátusa végett, majd később megszereti. Szép, szolid, okos fiatalember. Ez a két leányom úgy fog táncolni, ahogy én füttyülök.” A tanú elmondta azt is, hogy egyik beszélgetés alkalmával, amikor Natália panaszkodott a tarthatatlan sorsa miatt, azt mondta, hogy igen ritkán érintkeztek házasságilag egymással, s hogy csodálkozik, hogy honnan vannak mégis a gyermekek.⁶³⁹

Az elsőfokú veszprémi tárgyaláson részt vett tanúk közül csak Csobot János nem jelent meg személyesen. Helyette egy levelet küldött, melyben kérte, hogy a tanúként való kihallgatásától tekintsenek el, mivel ő a felperes házához csak a házasság megkötése után került, tehát a házasságot megelőző dolgokról nem tud semmi érdemi információval szolgálni. Egyébként az első alkalommal történt kihallgatáskor már részletes vallomást tett eskü alatt.⁶⁴⁰

Ezzel a negyedfokon elrendelt régi és új tanúk kihallgatása megtörtént.

A negyedfokon bíraskodó szentszékeknek is nagy meglepetést okozott, hogy Bécsből, 1909. május 30-án a Nunziatura Apostolicától. István Vilmos püspöknek címzett levélben

⁶³⁶ VÉL Szentszéki iratok 1880–1907. Kihallgatási jegyzőkönyv, kérdőpontok jegyzéke

⁶³⁷ VÉL Szentszéki iratok 1880–1907. Kihallgatási jegyzőkönyv, kérdőpontok jegyzéke

⁶³⁸ VÉL Szentszéki iratok 1880–1907. Kihallgatási jegyzőkönyv, kérdőpontok jegyzéke

⁶³⁹ VÉL Szentszéki iratok 1880–1907. Kihallgatási jegyzőkönyv, kérdőpontok jegyzéke

⁶⁴⁰ VÉL Szentszéki iratok 1880–1907. Kézírt levél.

közölték, hogy a perrel kapcsolatban új tanúkihallgatásokra van szükség. A levélben szerepelt az újabb tanúk névsora, összesen 11 fő.⁶⁴¹

A szombathelyi, negyedfokon ítélkező szentszéki bíróság a fenti levélben foglaltak miatt nagyon nehéz helyzetbe került, egyrészt, mert a tanúkihallgatások már befejeződtek, másrészt az újonnan megnevezett tanúk – három osztrák lakóhelyű személyen kívül – Magyarország területén szétszórva laktak Kassától Erdélyig, és a pontos címük ismeretlen volt. Ezeken túlmenően az is problémát jelentett, hogy e tanúk kihallgatása nem lett volna szabályszerű, melynek okát a következő szentszéki ülésen alaposan megvitatták. Az ülésre 1909. június 3-án került sor, ahol a megyéspüspök jelentette, hogy magas helyről *ins secreto* értesítés érkezett, mely szerint a jelen köteléki válóperben hozandó ítélet előtt tanúként ki kell hallgatni 11 új főt.⁶⁴²

Az ülést követően – 1909. június 9-én – az esztergomi szentszéken keresztül megérkezett Őszentsége államtitkárának levele, melyben az volt a kifejezett akarata, hogy „a Méltóságod (dr. István Vilmos püspök) által a fenti perben hozandó ítélet sem utolsónak, sem végérvényesnek ne tekintessék, miután a Szentséges Atya ezen ítéleten felül egy újabb ítéletet kíván hozatni.”⁶⁴³

1909. június 17-én megérkezett Rómából is ugyanaz a kihallgatandó tanúi névsor, melynél még a nevek sorrendje is megegyezett a bécsivel. A Rómából érkezett sürgönyben az is szerepelt, hogy a perben a további eljárásokat haladéktalanul függesszék fel.

5. Jogkérdések az új tanúkihallgatásokkal kapcsolatban

Az új tanúk kihallgatása kapcsán a szentszék felvette a kapcsolatot a felperessel abból a célból, hogy kérje az új tanúkkal kapcsolatos észrevételeit és lakóhelyük pontos megjelölését. Natália válaszlevelében bár tudomásul vette – mert nem tehetett mást – a tényeket, de megfogalmazta kifogásait.⁶⁴⁴

1909. július 9-én levelet kapott István Vilmos püspök egy magas rangú egyházi méltóságtól, melyben sok megfontolandó dologra hívta fel a figyelmét. Például, hogy amennyiben az új tanúvallomások a fellebbezett per aktáihoz lesznek csatolva, és

⁶⁴¹ Sub secreto értesítés, szombathelyi szentszéki iratok.

⁶⁴² SzPL Szentszéki jegyzőkönyv.

⁶⁴³ VÉL 37849/1909.

⁶⁴⁴ VÉL 13/1909.

módosíthatják a per megítélését, akkor *materia causae nova* lévén a per már nem ugyanaz lesz, és ha a szombathelyi szentszék e bővített matéria felett fog ítélni, akkor az nem negyedfokú ítéletnek fog minősülni, mert ez a pert nem fellebbezték, hanem alaphíroság által hozott ítéletnek, melynél azonban a *competentia fori* merül fel, hacsak külön delegálással nem pótolják a hibát. Nézete szerint úgy lehetne megoldani ezt a problémát, ha a szombathelyi szentszék feloldaná a veszprémi szentszék per megvizsgálása befejezését kimondó rendeletét vagy ítéletét, és utasítaná, hogy az új tanúkat hallgassa ki, s ezen kihallgatások után és alapján hozzon ítéletet. Ugyanis ha olyan vallomások lennének, melyek alapján a veszprémi szentszék is semmisnek mondaná ki a házasságot, akkor aligha kerülne negyedfokra a per, vagy fordított esetben olyan vallomások hozhatók még fel, amelyek alapján az érseki szentszék is fennállónak mondaná ki, akkor szintén kérdéses lenne a fellebbezés.⁶⁴⁵

Annak kapcsán is csodálkozását fejezte ki, hogy az apostoli szentszék az ügy befejezése előtt beleszólt a perbe. Szerinte azért sem szerencsés ez az eljárás, mert akár a szombathelyi szentszék ezután hozandó ítéletét vesszük, akár *quia definitiva sententia non erit* a Római Curia fogja tárgyalni, *cassatio causae* iránti kereset fennmarad mindkét peres fél számára, mert nem azt a pert tárgyalják, melyet a felperes beadott. Ennek megfelelően a levél írója mindenképpen perújítást kezdeményezne.⁶⁴⁶

Nem tudni, hogy az alperes információi honnan, kitől származtak, de egy kemény hangú levéllel kereste meg István Vilmos püspököt, melyben visszautasította a perrel kapcsolatban családtagjai zaklatását.⁶⁴⁷

A felperes, Natália 1909. július 20-án küldött levelében – ügyvédje által megfogalmazva – leírta észrevételeit a 11 új tanúról, kifejtette, hogy tudomásul veszi a határozatot, de csodálkozását fejezte ki a szokatlan eljárás miatt, mely szerint olyan tanúk kihallgatását rendelték el, akikre sem az alperes, sem a felperes, sem a házasságvédő nem hivatkozott. Ebből ő azt feltételezte, hogy az említett tanúk vagy maguk jelentkeztek, vagy olyanok jelentették be őket, akiknek a perbe nincs joguk beleszólni, de mindenképpen ellene irányuló ellenséges indulatból tették ezt. Ennek kapcsán kifejtette Natália, hogy a vele ellenséges viszonyban álló tanúknak az egyházi bíró nem adhat hitelt, „mert az 1883. június 30-án kelt *Instructio ad Patriarchas Archiepiscopos, Episcopos rituum Orientalium in causis matrimonialibus adhibenda probata in Congr. Generali Emniorum et Revorum P. P. in Rebus fidei Inquisitorum Generalium Pars II. tit. VII. art. IV. 42. pontjában az foglaltatik: Anim*

⁶⁴⁵ VÉL Szentszéki iratok 1880-1907. Kézzel írt levél.

⁶⁴⁶ VÉL Szentszéki iratok 1880-1907. Kézzel írt levél.

⁶⁴⁷ Sz. Aladár kézzel írt levele.

advertat iudex, ne admittat eos, qui sponte ad examen accesserint, quia mendaces praesumuntur.”⁶⁴⁸

A perben a S. Congregatio Concilii által utólagosan megidézett tanúk a kihallgatáson nem jelentek meg, és az idézéssel együtt kézbesített kérdőpontok jegyzékét kitöltetlenül visszaküldték a szentszéknek mentegető levél kíséretében, melyben különböző okokat vagy inkább kifogásokat hoztak fel távolmaradásuk igazolására.⁶⁴⁹

Natália édesanyja ismét levélben válaszolt, hogy nem tud személyesen megjelenni, 77 éves és beteg (ezt orvosi bizonyítvánnyal is igazolta).

Pereira Dóra bárónő jelent meg egyedül, aki az ügyel kapcsolatban a szentszék szerint lényegtelen vallomást tett.⁶⁵⁰

6. A negyedfokú ítélet

A. István Vilmos megyéspüspök elnökletével eljáró negyedfokú házassági bíróság az elsőfokú ítéletet megváltoztató, s a peres házasságot kezdettől fogva érvénytelenítő másod- és harmadfokú ítéletet az alább felsorolt okok alapján helybenhagyta.⁶⁵¹

A negyedfokú házassági bíróság a szentszéki végzéssel elrendelt, és az 1909. ápr. 30-án, valamint május 1-én Budapesten, az esztergomi főegyházmegye hatóság rendeletére foganatosított tanúkihallgatásokról felvett jegyzőkönyvek adatai nyomán beigazoltnak látta azt, hogy Natália grófnőt jogtalan, erős fenyegetésekkel, sőt tetteles bántalmazásokkal is kényszerítették, hogy az alperessel házasságot kössön, s így beigazoltnak látta azt, hogy a házasságuk *vis et metus* okából „gyökerében” érvénytelen volt.⁶⁵²

Azt, hogy a házaselet hosszú időtartama alatt is érvénytelen maradt a házasság, a tanúvallomásokból beigazoltnak látta a bíróság. Megállapította, hogy a házasság együttlés és testi érintkezés által utólagosan nem lett érvényesítve a házasság, vagyis az eredetileg hiányzott házassági beleegyezést a beigazolt testi érintkezés nem pótolta. Ez abból következett, hogy a felperes addig, amíg jogi tanácsadója fel nem hívta figyelmét házassága érvénytelenségére, nem is tudta, hogy eredeti beleegyezése s így házassága is érvénytelen

⁶⁴⁸ VÉL Szentszéki iratok 1880–1907.

⁶⁴⁹ Például Széchenyi Rezső többek közt a következőket írta: „Ezer bocsánat, hogy felhívásának tanúvallomásra nem jelenek meg, de végre a csallányba is beleütött a mennykő, alig tudok mászni.” Továbbá leírja, hogy a házasságot megelőző időről nem tud semmit. VÉL Szentszéki iratok 1880–1907.

⁶⁵⁰ VÉL Szentszéki iratok 1880–1907.

⁶⁵¹ SzPL 4994/908.

⁶⁵² SzPL 4994/908.

volt. Ennélfogva a vélt házastársával való testi egyesülésre irányuló szándékát nem kísérelhette az a cél, hogy az addig hiányzó házassági beleegyezést ezáltal pótolja. Ezt a „*novus consensus*” a felperes grófnő nem adta meg a házaselet hosszú tartama alatt sem, mert a *novus consensus*hoz szükséges lett volna, hogy tudja, az eredetileg kényszer alatt adott konszenzusa érvénytelen és valódi házasságkötéséhez elégtelen volt. Amikor pedig a felperes tudomást szerzett arról, hogy házassága érvénytelen, válási szándékát rögtön kifejezte.⁶⁵³

Az ítéletében a szentszéki bíróság kitért Merry del Val bíboros államtitkár sürgönyére is, melyben azt kérték, hogy a bíróság által hozandó ítélet sem utolsó, sem végérvényes ne legyen („*sententiam istam neque ultimam, neque definitivam retinendam esse*”); mert Őszentsége X. Pius pápa még egy újabb bírói eljárást fog elrendelni.⁶⁵⁴

A negyedfokú bíróság ítéletében leírta, hogy lelkiismerete az ítélettel kapcsolatban tiszta, „ugyanakkor szükségesnek tartja a legfelsőbb egyházi bíróság magas figyelmét a periratokból aktaszerűleg beigazolható két ténykörményre felhívni, annál is inkább, mert jelen IV. fokú házassági bíróság a per folyamán nem egyszer érezte e kettős ténykörményeknek a peres házassággal összefüggő egyéb tények teljes felderítésére nézve bénító és zavaró hatását.” Szóvá tette a bíróság az ítéletében, hogy az alperes többszöri szabályszerű idézésre, továbbá a negyedfokú házassági bíróság elnöke előtt tett szóbeli ígérete ellenére sem működött közre, bár a perben mind maga, mind a peres házasságból származott gyermekei révén elsősorban érdekelt fél volt, ennek ellenére makacsul vonakodott vallomást tenni. A levélben kézbesített, hozzá intézett részletes kérdésekre a választ egyenesen megtagadta, sőt testvéreinek és rokonainak a S. Congr. Concilii 1909. június 17-én kelt leiratával elrendelt kihallgatása ellen 1909. július 5-én kelt levelében erélyesen tiltakozott. A negyedfokú házassági bíróság csak azért tekintett el egyházi fenyték alkalmazásától, mert azt az adott körmények között nem találta célravezetőnek.⁶⁵⁵

A S. Congr. Concilii X. Pius pápa Őszentsége parancsára a per bővebb tárgyalása céljából a 11 új tanú kihallgatását rendelte el. Ám az új tanúk kihallgatására irányuló igyekezet teljesen meddő és eredménytelen volt, mert a szabályszerűen megidézett tanúk – Pereira Dóra bárónő különben érdemileg jelentéktelen vallomása kivételével – egyáltalán nem tettek vallomást, és a felkért esztergomi, kalocsai, bécsi, kassai valamint a jelen szentszék által intézett levelekre a tanúskodást megtagadták. Ezek után a negyedfokú házassági

⁶⁵³ SzPL 5567. sz. jegyzőkönyv, kelt Szombathely, 1909. december 13-án, kihirdetve dec. 15-én.

⁶⁵⁴ SzPL 37849/909.

⁶⁵⁵ SzPL 4994/908.

bíróságnak feltűnő jelenség volt, hogy az újonnan megnevezett tanúk, míg korábban mindent megmozgattak, hogy kihallgassák őket, most a tanúvallomást megtagadták.⁶⁵⁶

A házasságvédő azzal az indokolással, hogy a negyedfokú bírói eljárás újabb felülvizsgálás tárgyává lesz téve, az ítélet ellen sem szóban, sem írásban nem fellebbezett.

A negyedfokú ítéletet – X. Pius pápa államtitkárának leirata értelmében – István Vilmos megyéspüspök az összes perirattal együtt felterjesztette. Vaszary Kolos bíboros, hercegprímásnak.⁶⁵⁷

A veszprémi szentszék 1911 augusztusában kapta meg a hercegprímás leiratát, melyben közölte, hogy a Rota Romana érvénytelenné nyilvánította a házasságot.⁶⁵⁸

Az ítélet kihirdetését követően mindkét fél új életet kezdett.

⁶⁵⁶ SzPL 4994/908.

⁶⁵⁷ SzPL. 37849/909.

⁶⁵⁸ VÉL 88/1911. 5140. sz. leirat.

Összegzés

Dolgozatomban arra törekedtem, hogy minél hitelesebben mutassam be a veszprémi, valamint a székesfehérvári szentszéken zajló házassági bíraskodási gyakorlatot, annak eszközeit, alkalmazásának speciális módszereit 1850-től 1922-ig a fellelhető jegyzőkönyvek, szentszéki iratok alapján. A katolikus egyház életében ez egy fájó, nehézségekkel, változásokkal teli, küzdelmes időszak volt a liberális eszmék térhódításának következtében, mely leginkább az 1894-es Házassági törvény bevezetésével érte el tetőpontját. A polgári házasság bevezetése mind a mai napig ható relevanciával bír, és a szentszékek bíraskodására is komoly hatást gyakorolt.

Megállapítható, hogy a Ht. hatályba lépése után jelentősen csökkent a szentszéken folyó házassági perek száma, amely nem meglepő jelenség. Ebben az ágytól és asztaltól elváltások száma csökkenésének is szerepe volt, bár később helyébe léptek a házasság érvénytelenségének kimondása iránti perek, különösen az erőszak és félelem jogcímére alapozott keresetek száma szaporodott meg látványosan, de az el nem hált házasság kapcsán folyó perek iratai is sok helyet követeltek maguknak a szentszéki aktákban. Ettől eltekintve, a kezdeti jelentős csappanás után némileg növekedett a szeparációs perek száma is, vélhetően azért, mert – ahogy a szentszéki jegyzőkönyvekben gyakran megörökítették – ekkor még az emberekben nagyon élt a vallási tudat, fontosnak tartották „lelkiismeretük megnyugtatása végett” egyháziilag is rendezni házasságukat. Arról nem is beszélve, hogy a polgárilag már elvált házastársak több esetben az egyháztól várták, hogy a segítségével, lelki ráhatással sikerül visszaszerezni házastársukat, ezért több olyan kérvény érkezett a szentszékre, melyben arra kérték a bíróságot, hogy utasítsa volt házastársukat a hozzájuk történő visszatérésre. Ebből is kitűnik, hogy az egyház családösszetartó ereje elvitathatatlan.

A szeparációs perek esetén a szentszékek gyakorlatában a kegyetlenkedés volt a leggyakrabban felhozott percím, melyre alapozva az elváltást kérte valamelyik házaspár. Ezen kívül kiemelkedően jelentős volt az olyan, tisztai ügyész által indított keresetek száma, melyeket önkéntes elválás miatt kért lefolytatni.

Megjegyezhetjük továbbá, hogy a két jogrendszer, a hazai partikuláris kánonjog és az állami magánjog házassági szabályozása messzemenően figyelembe vette egymást, ezt láthattuk az egymástól átvett jogintézményeknél, mint például a szeparáció szabályozásánál, a békéltetésnél, vagy a bíraskodási gyakorlatot tekintve az önkéntes elválás (hűtlen elhagyás) esetkörénél.

Továbbá a polgári bíróságok ítéleteit figyelembe vették a kánoni ítélkezés során, valamint az ítéletekben hivatkozott jogszabályok között is rendre felbukkantak a magánjogi törvényhelyek, szokásjogi gyűjtemények, leggyakrabban Werbőczy Tripartituma, valamint Mátyás király törvényei, de ezeken kívül számos más törvénycikk hivatkozásra került. Ezen túl bizonyos eljárási cselekményeknél szerves együttműködés volt megfigyelhető az egyházi és állami intézmények között, többször fordult a szentszék állami hatóságokhoz az eljárás sikere vagy a perben szereplő felek érdekében (pl. bizonyos tanúk kihallgatása, hozomány biztosítása érdekében, stb.)

A dolgozat elején felvetett másik vizsgálódási kérdésre, miszerint megfigyelhető-e fejlődés egyes eljárásjogi intézmények vonatkozásában, ha igen, akkor ez milyen mértékű, és milyen formában ment végbe, megállapítható, hogy több esetben a már jogtörténetünkben jól működő, kikristályosodott intézményekhez nyúltak vissza a hatályos egyházi törvénykönyv megalkotói. Azokat néhol változatlan formában, más esetekben pedig bizonyos módosításokkal, némileg – a gyakorlatban szerzett tapasztalatok beleépítésével – átalakítva, fejlesztve ma is megtalálhatjuk hatályos kánonjogunkban. Természetesen jelentős újításokat is végrehajtottak a jogalkotók, melyek úgymond a „korral jártak”, vagy a II. Vatikáni Zsinat szellemiségéből következtek.

Azért láttam relevanciát a Corpus szerinti gyakorlat és a későbbi szabályozások összevetésében, mert manapság már kijelenthető, hogy az egyszerűbb törvényi szabályozásnak köszönhetően az egyházi bíróságok teljes mértékben meg tudják valósítani a kódex szerinti előírásokat, eljárást, míg a korábbi időszakban a gyakorlatban alkalmazott, élő jog leginkább a szentszékek eljárásában volt nyomon követhető. Ugyanis a bonyolult törvényi szabályozást mindenhol kicsit másként vitték át a gyakorlatba az egyházi bíróságok, természetesen nem ellentmondva a törvényi klauzuláknak, a kógens szabályoknak, az egyház teológiai elvárásainak, csak kicsit másként átültetve a mindennapi törvénykezésre. Így fontos szerepet kell kapnia e terület vizsgálatának.

Elmondható, hogy az 1917-es CIC hatályba lépése jótékonyan hatott a szentszék bíráskodási gyakorlatára olyan értelemben, hogy az eljárás kezdett állandóságot mutatni, kikristályosodni, azonos fogalmakat használtak, a szentszéki ülésen részt vevők száma, elnevezése, feladatköre letisztult. A jogcselekményeknél következetesen mindig a kódex kánonjaira hivatkoztak, az egyházi törvénykönyv hatályba lépése jelentősen megkönnyítette a jogalkalmazást, nem különböző korokból és helyekről származó intézményes kavalkádjából kellett megtalálnia a szentszéknek az alkalmazandó jogot. Érdekesség, hogy a perek száma újból emelkedést mutatott az 1917-es kódex hatályba lépése után.

Mint láthattuk, az Alaptörvény mentalitása is alátámasztja a jogtörténeti vizsgálatok időszerűségét és aktualitását. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy miként az európai alkotmányok általában alapértékként védik mind a házasságot, mind a családot, úgy igaz ez az állítás hazánk alkotmányos gyakorlatára is. Megfigyelhettük továbbá, hogy nem előzmények nélküli a mai alkotmányi szintű szabályozás, a jogtörténeti hagyományok talaján kifejlődött, kifejlesztett normákat láthatunk, melyek megfelelnek a történelem folyamán végig uralkodó házasság-szemléletnek. Bár azt nem lehet kétségbe vonni, hogy nagy változás megy végbe napjainkban az ezzel kapcsolatos társadalmi normákban, ennek ellenére kiemelt fontosságú a házasság intézménye napjainkban is, ahogy ez hangsúlyt kap az Alaptörvény kiemelt védelmi rendszerében.

Arra az értekezés elején felvetett vizsgálódási kérdésre, mely a külföldi jog magyar jogalkotásra gyakorolt esetleges hatásait kereste, kijelenthető a legjelentősebb külföldi (főként német), polgári házasságot bevezető jogszabályok és az országgyűlési vitaanyag vizsgálata után, hogy hazai jogalkotóink messzemenően figyelembe vették a Házassági törvény megalkotásakor a külföldi módszereket, jogintézményeket, sőt, még a bevezetést követő gyakorlat tapasztalatait is. Bár a jogalkotás során elsődleges szempontként tekintettek a hazánkban már ismert és bevált intézmények alkalmazására, továbbfejlesztésére, ezek mellett a külföldön eredményes példákat szintén igyekeztek beépíteni.

Jelenkorunk polgári jogi vonatkozásai mellett e téma aktualitása egyébként abban is megragadható, hogy a házasság egyházi jogi szabályozása máig viták, szinódusok, pápai *motu proprio* tárgyat képezi. Tehát a katolikus egyházon belül is nézőpontok ütköznek például a felbonthatatlanságból származó feszültségek kezelésére, az elvált újrَاهázasodottak egyházon belüli megítélése tekintetében, az ő szentségekhöz járulásuk kérdésében, valamint az elhúzódo eljárások miatt. E problémák orvoslására tett kísérletet Ferenc pápa a házasságok érvénytelenségének kimondása tárgyában folyó perek egyszerűsítésével, például a két egybehangzó ítélet megkövetelésének eltörlésével. Bár a katolikus egyházfő hangsúlyozta apostoli levelében, hogy nem az érvénytelenség kinyilvánítását kívánta ezzel egyszerűsíteni, hanem a perek gyorsítása és méltányos egyszerűsítése volt a cél.

A szentszéki ítélkezésben nyomon követhető a törvényesség, a humánus, az együttérzés, az elkötelezettség és nem utolsósorban a nagy tudással párosuló felkészültség. A szentszéki dokumentumok vizsgálata után kijelenthető, hogy a rendelkezésre álló minden törvényes eszközt felhasználták arra, hogy a nem működő házasságokat helyrehozzák, illetve ha volt esély rá, megmentésük, erről tanúskodik például a Veszprémben és Székesfehérváron jól bevált háromlépcsős békéltetés.

Ha az egyházi peres eljárás egészét nézzük, megállapíthatjuk a szentszéki iratok alapján, hogy bár a per írásbeli volt, mégis előfordult gyakran, hogy a feleknek személyesen meg kellett jelenniük a bíróság előtt, akár szembesítés, akár tárgyalás, akár más eljárási cselekmény elvégzése céljából. Így, ugyan írásbeli perről kell beszélnünk, de a szóbeli eljárás egyes elemei is megjelentek a törvénykezési gyakorlatban.

Az értekezés ötödik fejezetében bemutatott, egyházi bíróság előtt zajló, *vis ac metus* címén indított, érvénytelenség megállapítását célzó – hazánkban egészen negyedfokig jutó – per kapcsán kialakult bíraskodási gyakorlatot, annak eszközeit, speciális módszereit tekintve a következő észrevételeket szűrhetjük le a fellelhető jegyzőkönyvek, iratok alapján. Megállapíthatjuk, hogy igazságos ítélet született a bemutatott per alkalmával. A veszprémi szentszéknek nem állt rendelkezésére olyan bizonyíték, amely kétséget kizáróan alátámasztotta volna a kényszert, így a házasságot érvényesnek mondta ki. A másod-, harmad- és negyedfok alkalmával azonban a Budapesten kihallgatott tanúk hitelt érdemlően igazolták az atya részéről az erőszakot és a fenyegetést. A lelkiismeretes döntéstől a negyedfokon ítélező szentszék még az sem tántorította el, hogy igen nagy nyomás nehezedett rá. E per azért is kiemelkedő jelentőségű az egyházi bíraskodásban, mivel rendkívül egyedi esetnek számított, hogy hazai szentszék negyedfokon tárgyalta egy pert, és negyedfokú ítéletet hozott. Össességében elmondható, hogy a szentszék abban a nehéz időben, a megnyirbált katolikus egyházi jogosítványok ellenére is bátor kiállással hozta meg ítéletét. Olyan döntés született, amely hűen tükrözi az egyház középkor óta létező álláspontját, miszerint a konszenzus áll mindenekfelett, nem pedig a családok – anyagi vonzattal járó – döntése.

A kutatás során nagyon sokat tanultam a feltártakból, például hogy a jog és az „emberséges ítélet” milyen vékony mezsgyén egyensúlyoz, és nem könnyű megtalálni azt a pontot, amikor a jog és az emberség nem ütközik, hanem találkoznak és kiegészítik egymást.

Forrás- és irodalomjegyzék

IRODALOM

A

- ADRIÁNYI 2001 = Adriányi Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*, Szent István Társulat, Budapest, 2001.
- ADRIÁNYI 2005 = Adriányi Gábor: *A katolikus egyház története a 20. században Kelet-, Közép-kelet- és Dél-Európában*, Kairosz Kiadó, Győr, 2005.
- ADRIÁNYI 2009 = Adriányi Gábor: *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája 1849 – 1859*, Kairosz Kiadó, Győr, 2009.
- ANGYAL – BARANYAY – MÓRA 1941 = Angyal Pál – Baranyay Jusztin – Móra Mihály (szerk.): *Notter Antal Emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*, Szent István Társulat, Budapest, 1941.
- ANTAL 2005 = Antal Tamás: *Szilágyi Dezső igazságügyi reformjairól (1890–1900)*, in: Béli Gábor – Kajtár István – Szekeres Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VIII.*, Pécs, 2005, 9–28. p.
- ANTAL 2006 = Antal Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900): Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtszék*, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2006.
- ANTAL 2016 = Antal Tamás: *Szilágyi Dezső és műve*, Iurisperitus, Szeged, 2016.
- Arbeitsgemeinschaft Österreichische Rechtsgeschichte (Hg.): *Rechts- und Verfassungsgeschichte*, 3. Auflage, Facultas, Wien, 2014.

B

- BACK 1906 = Fritz Back: *Das ungarische Ehegesetz*, Wien, 1906.
- BAGOSSY 1896 = Bagossy Bertalan: *Feladatunk a polgári házassággal szemben*, Szatmár, 1896.
- BALOGH 2000 = Balogh Elemér: *Középkori bajor egyházi bírászkodás*, Szent István Társulat, Budapest, 2000.
- BALOGH 2010 = Balogh Elemér: *Egyházi bírászkodás a középkori Erdélyben*, in: *Iustum Aequum Salutare VI*, 2010/1., 57–64. p.

- BÁNK 1960 = Bánk József: *Kánoni jog I-II.* Szent István Társulat, Budapest, 1960–1962.
- BÁNK 1963 = Bánk József: *Kánoni jog II.*, Szent István Társulat, Budapest, 1962.
- BARÓTI 1948 = Baróti János: *A veszprémi egyházmegye szétagolása 1777-ben*, Kézirat, örtilos, 1948.
- BARTA 1890 = Barta Béla: *A katolikus egyház és a keresztény vallásfelekezetek közötti viszonyosság*, Buzárovits Ny., Budapest, 1890.
- BENEDEK 2000 = Benedek Elek: *Nagy magyarok élete*, Anno Kiadó, Budapest, 2000.
- BERZEVICZY 1922 = Berzeviczy Albert: *Az absolutismus kora Magyarországon: 1849–1865*, 1. köt., 1922.
- BORNHAK 1933 = Otto Bornhak: *Staatskirchenliche Anschauungen und Handlungen am Hofe Kaiser Ludwigs des Bayern*, in: *Quellen und Studien zur Verfassungsgeschichte des Deutschen Reiches in Mittelalter und Neuzeit*, K. Zeumer, VII. kötet, 1. füzet, Weimar, 1933.
- BÓNIS 1936 = Bónis György: *Házassági törvényjavaslatok a XIII. század elején*, Regnum, 1936. évf., Különlenyomat, 10 p.
- BÓNIS 1972 = Bónis György: *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*, Budapest, 1972.
- BÓNIS 1997 = Bónis György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon* (Jogtörténeti Tár 1/1), Püski Kiadó, Budapest, 1997.
- BÓNIS – DEGRÉ – VARGA 1961 = Bónis György – Degré Alajos – Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*, Levéltárak Országos Központja, Budapest, 1961.
- BOZÓKY 1871 = Bozóky Alajos: *Az egyházi jog tankönyve*. Heckenast, Pest, 1871.
- BUCHHOLZ 1981 = Stephan Buchholz: *Eherecht zwischen Staat und Kirche, Preußische Reformversuche in den Jahren 1854 bis 1861*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1981.
- BUDAY 1901 = Buday Dezső: *A házasságjog bölcselete*, Politzer, Budapest, 1901.
- BUKOVSZKY 1907 = Bukovszky Viktor: *Útmutató anyakönyvi és házassági ügyekben az új módosítási törvény felöléléseivel*, Budapest, 1907.

C, CS

- CERBERUS 1894 = Cerberus: *Polgári házasság és a papok*, Pécs, 1894.
- CHIMPAN 2012 = Chimpan (Kovács) Noémi-Emese: *A polgári házasság bevezetése körüli ellentétek*, in: IX: RODOSZ Konferenciakötet, Kolozsvár, 2012.

- CSIKY 1873 = Csiky Gergely: *Az egyházjog tankönyve, különös tekintettel a Vatikáni Zsinatra és a magyarországi jogviszonyokra*, Csanád-egyházmegyei Nyomda, Temesvár, 1873.
- CSIZMADIA 1983 = Csizmadia Andor: *A házasság a feudális korban és a tridenti zsinat rendelkezéseinek végrehajtása Magyarországon*, in: *Jogtudományi Közlöny*, 1983/3. 174–179. p.
- CSIZMADIA 1976 = Csizmadia Andor: *Deák Ferenc egyházpolitikája*, in: *Tanulmányok Deák Ferencről*, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1976.
- CSORDÁS É. N. = Csordás Eörs M.: *A katolikus kánoni jog*, in: Rácz Lajos (szerk.): *Felekezeti egyházjog Magyarországon, Unió, é. n.*

D

- DAEMPF 1877 = Daempff Sándor: *A magánjog és tárgya különös tekintettel a magyar általános magánjog codificatiójára*, Pécs, 1877.
- DAMNITZ 2001 = Michael Damnitz: *Bürgerliches Recht zwischen Staat und Kirche*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2001.
- DÁRDAY 1885 = Dárday Sándor: *A polgári házasság*, in: *Szabadelvűpárti Naptár*, 1885., 44–51. p.
- DEGRÉ 1941 = Degré Alajos: *A magyarországi szentszékek gyakorlata a protestánsok köteléki pereiben 1786-ig*, in: Angyal Pál – Baranyai Jusztin – Móra Mihály (szerk.): *Notter Antal Emlékkönyv, Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*, Szent István Társulat, Budapest, 1941, 159–171. p.
- DEGRÉ 1983 = Degré Alajos: *A polgári házasság kialakulása Magyarországon*, in: *Jogtudományi Közlöny*, 1983/1., 36–42. p.
- Dignitas Connubii*, Instrukció, Az egyházmegyei és egyházmegyeközi bíróságok által a házassági semmisségi ügyek elintézése során megtartandó szabályokról, Szent István Társulat, Budapest, 2005.
- DÖLLE 1964 = Hans Dölle: *Familienrecht. Darstellung des deutschen Familienrechts mit rechtsvergleichenden Hinweisen*, I. kötet, C. F. Müller, Karlsruhe, 1964.

E

- ECKHART 1946 = Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Politzer Zsigmond és Fia, Budapest, 1946.

- EICHMANN 1921 = Eduard Eichmann: *Das Prozeßrecht des Codex Iuris Canonici*, Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1921.
- ERDŐ 1985 = Erdő Péter: *Újítások az egyházi perjogban*, Szent István Társulat, Budapest, 1985.
- ERDŐ 1989 = Erdő Péter: *Egyházzogi alapismeretek. Általános szabályok*, Budapest, 1989.
- ERDŐ 1995 = Erdő Péter: *Az egyházjog teológiája, intézménytörténeti megközelítésben*, Szent István Társulat, Budapest, 1995.
- ERDŐ 2001 = Erdő Péter: *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Szent István Társulat, Budapest, 2001.
- ERDŐ 2005 = Erdő Péter: *Egyházjog*, Szent István Társulat, Budapest, 2005.
- ERDŐ 2014 = Erdő Péter: *Egyházjog*, Szent István Társulat, Budapest, 2014.
- ERDŐ 2016 = Erdő Péter: *Megjegyzések a házassági perek új szabályairól*, in: Magyar Sion 10., 2016/1., 33–57. p.

F, G

- FODOR É. N. = FODOR Ármin (szerk.): *Magyar magánjog IV., Családjog*, Singer és Wolfner, Budapest, é. n.
- FODOR – MÁRKUS 1894 = Fodor Ármin – Márkus Dezső: *A polgári törvénykezési rendtartás kézikönyve*, Singer és Wolfner, Budapest, 1894.
- FRIEDBERG 1865 = Emil Friedberg: *Das Recht der Eheschliessung in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Leipzig, 1865.
- FRIEDBERG 1876 = Emil Friedberg: *Verlobung und Trauung*, Verlag von Bernhard Tauchnitz, Leipzig, 1876.
- FRIEDBERG, Aemilius (ed.): *Corpus Iuris Canonici*, Pars I., 2. Nachdruck, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1995.
- FRIEDBERG, Aemilius (ed.): *Corpus Iuris Canonici*, Pars II., Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1955.
- FUHRMANN 1998 = Inken Fuhrmann: *Die Diskussion über die Einführung der fakultativen Zivilehe in Deutschland und Österreich seit mitte des 19. Jahrhunderts*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1998.
- GERGELY 2001 = Gergely Jenő: *A történelmi keresztény egyházak autonómia-szervezete a dualizmus éveiben*, in: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Állam- és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*, Budapest, 2001, 131–143. p.

Gaudium et Spes, Lelkipásztori konstitúció az Egyházzól a mai világban, in: A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai, Budapest, 2000.

GROCHOLEWSKI 2000 = Zenon Grocholewski: *Tanulmányok az egyházi házasság- és perjogról*. Szent István Társulat, Budapest, 2000.

GROSSCHMID 1908 = Grosschmid Béni: *A Házasságjogi törvény (1894. évi XXXI. t.-cz.) I-II.*, Politzer, Budapest, 1908.

H

HAJNAL 1936 = Hajnal Henrik: *A m. kir. Kuria legujabb gyakorlata köteléki és nőtartási perekben*, Budapest, 1936.

HALMAI ET AL. 2009 = Halmai Gábor – Polgári Eszter – Sólyom Péter – Uitz Renáta – Verman Martin: *Távol Európától. Kiemelt védelem alacsony színvonalon*, in: *Fundamentum*, 2009. 1. szám, 89–108. p.

HANÁK 1986 = Hanák László: *Ágytól asztaltól...?*, Kossuth Könyvkiadó, 1986.

HARING 1929 = Johann Haring: *Der kirchliche Eheprozess, Eine praktische Anleitung für kirchliche Richter*, Ulrich Mosers Verlag, Graz, 1929.

HÁRSFAI 2006 = Hársfai Katalin: *Egyházi eljárásjog*. Szent István társulat, Budapest, 2006.

HÁRSFAI 2007 = Hársfai Katalin: *Az alkoholizáló életmód hatásának figyelembe vétele a házassági beleegyezés vizsgálatánál*, in: *Kánonjog 9*, Budapest, 2007.

HÁRSFAI 2008 = Hársfai Katalin: *Bírósági gyakorlat*, Szent István Társulat, Budapest, 2008.

HÁRSFAI 2013 = Hársfai Katalin: *A kánoni eljárás princípiumai*, Szent István Társulat, Budapest, 2013.

HÁRSFAI 2012 = Hársfai Katalin, *A kötelékvédő közreműködése az objektív igazság kiderítésében a házassági semmisségi perekben*, in: *Kánonjog 14*, Budapest, 2012.

HÁRSFAI Katalin: *Az egyházi eljárás alapelvei c. előadásvázlat*

HEINER 1908 = Franz Heiner: *Das neue Verlöbniß- und Eheschließungsrecht in der katholischen Kirche, Für die Praxis dargestellt*, Verlag von Heinrich Schöningh, Münster, 1908.

HEINZ 2000 = Heinz Ervin: *Népesedéspolitikai intézkedések 1945 előtt*, in: *Demográfia*, 2000/4., 477–498. p.

HERCZEGH 1885 = Herczegh Mihály: *Magyar családi és öröklési jog : a vonatkozó újabb törvények-, felsőbb rendeletek és egy döntvényfüggelékkel, mely a M. Kir. curiának, úgylis mint hétszemélyes, úgylis mint legfőbb ítélőszéknek elvi határozatait tartalmazza,*

- Eggenberger, Budapest, 1885.
- HERCZEGH 1902 = Herczegh Mihály: *Magyar jogtörténet. Kapcsolatosan az európai jogtörténettel*, Politzer, Budapest, 1902.
- HERGER 2000 = Herger Csabáné: *A házassági jogalkotási és jogalkalmazási hatáskör helye az állam és az egyház közötti kapcsolatban*, in: *Jogelméleti Szemle* 3/2000.
- HERGER 2003 = Herger Csabáné: *A házasság védelmének eszközei az 1894. évi XXXI. tc.-ben*, in: *Jogtörténeti Szemle*, 2003/4., 27–35. p.
- HERGER 2004 = Herger Csabáné: *A házassági kötelék felbontásának történeti fejlődése és modelljei*, in: *Jogtörténeti Szemle*, 2004/4., 20–26. p.
- HERGER 2005 = Herger Csabáné: *Jogátvétel vagy európai szintű jogalkotás. Az 1894. évi XXXI. tc. megalkotása az európai jogfejlődés tükrében*, in: Béli Gábor – Kajtár István – Szekeres Róbert (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok VIII.*, Pécs, 2005.
- HERGER 2006 = Herger Csabáné: *A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2006.
- HERGER 2008 = Herger Csabáné: „*Szabad egyház szabad államban*”- *A katolikus autonómia-mozgalom a 19. századi Magyarországon*, in: *Jura* 1/2008, 22–35. p.
- HERGER 2009 = Herger Csabáné: *A vilmosi Németország és az osztrák Császárság egyházpolitikája*, in: *Miskolci Jogi Szemle: A Miskolci Egyetem Állam- És Jogtudományi Karának Folyóirata* 2, 2009, 75–95. p.
- HERGER 2013 = Herger Csabáné: *A házassági kötelék védelmét szolgáló eszközök az 1911. évi I. tc-ben különös tekintettel a békéltetésre*, in: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon: V. Szegedi Jogtörténeti Napok*, Szeged, 2013, 71–94. p.
- HERGER 2016 = Herger Csabáné: *Az összehasonlító jogtörténeti kutatások határai a házassági vagyoni jog területén*, in: Béli Gábor – Korsósne Delacasse Krisztina – Herger Csabáné (szerk.): *Út juris ordo exigit. Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére*, Pécs, 2016.
- HERMANN 2015 = Hermann István: *A veszprémi római katolikus egyházmegye igazgatása a 18. században*, Veszprém, 2015.
- HILLING 1916 = Nikolaus Hilling: *Der kanonische Eheprozess*, Peter Hanstein, Bonn, 1916.
- HINSCHIUS 1876 = Paul Hinschius: *Das Rechtsgesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Eheschließung*, Verlag von J. Guttentag, Berlin, 1876.
- HOGYA 1990 = Hogya György: *Veszprém város szervezett tűzvédelme 1875-1948*, Megyei

- Tűzoltóparancsnokság, Veszprém, 1990.
- HOLLWECK 1900 = Joseph Hollweck: *Das Civileherecht des Bürgerlichen Gesetzbuchs, dargestellt im Lichte des canonischen Eherechts*, Verlag von Franz Kirchheim, Mainz, 1900.
- HOMOKI-NAGY 2005 = Homoki Nagy Mária: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*, Jatepress, Szeged, 2005.
- HOMOKI-NAGY 2004 = Homoki-Nagy Mária: *A magyar magánjog kodifikációja a 19. században*, in: *Jogtörténeti Szemle*, 2004/1., 4–7. p.
- HOMOKI-NAGY 2013 = Homoki-Nagy Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon*, Szeged, 2013.
- HÜBNER 1928 = Hübner Emil: *Egyházjog és jogtörténet*, Simon és Garab Könyvnyomdája, Cegléd, 1928.
- HUSZÁR 1928 = Huszár Elemér: *A katolikus házasságjog rendszere*, Szent István Társulat, Budapest, 1928.

I, J

- IMLING 1899 = Imling Konrád: *Családjog*, 4. kötet, 1899.
- JANCSÓ 1901 = Jancsó György: *A magyar házassági és házastársi öröklési jog*, Politzer Zsigmond és fia kiadása, Budapest, 1901.

K

- Katolikus pedagógia*, Egyházatyák írásai házasságról, családról, nevelésről, 1/2011, 2. szám.
- KATONA 1904 = Katona Mór: *A mai érvényű magyar magánjog vezérfonala*, 2. kiadás, Stampfel, Pozsony–Budapest, 1904.
- KATONÁNÉ 1978 = Katonáné Soltész Mária: *A házasság jogi intézményének sorsfordulatai a kapitalista társadalomban (A franciaországi tapasztalatok)*, in: *Jogtudományi Közlöny*, 1978/3., 130–138. p.
- KATONÁNÉ 1985 = Katonáné Soltész Mária: *A válás intézményének története*, in: *Jogtudományi Közlöny*, 1985/2., 57–64. p.
- KAZALY 1882 = KAZALY Imre: *A katolikus egyházjogtan kézikönyve, különös tekintettel Magyarországi jogi viszonyaira*, I. kötet, 3. kiadás, Serédy Könyvnyomdája, Vác, 1882.
- KEMÉNYFY 1898 = Keményfy Kálmán Dániel: *Ötven év alkotmányos egyházpolitikája (1848–*

- 1898), Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, Esztergom, 1898.
- KEMÉNYFY 1905 = Keményfy Kálmán Dániel: *A modern keresztény politika érvényesülésének akadályai*, Stephaneum Nyomda Rt., Budapest, 1905.
- KÉRÉSZY 1903 = Kérészy Zoltán: *Az egyházjog tankönyve*, Politzer, Budapest, 1903.
- KÉRÉSZY 1909 = Kérészy Zoltán, *A „Ne temere” decretum, tekintettel a jogtörténeti előzményekre*, Budapest, 1909.
- KÉRÉSZY 1941 = Kérészy Zoltán: *Újabb egyházrendezési feladatok Magyarországon*, in: Angyal Pál – Baranyai Jusztin – Móra Mihály (szerk.): Notter Antal Emlékkönyv, Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről, Szent István Társulat, Budapest, 1941, 650–670. p.
- KMOSKÓ 1911 = Kmoskó Mihály: *Hammurabi törvényei*, Kolozsvár, 1911.
- KOLOSVÁRY 1941 = Kolosváry Bálint: *Széljegyzetek a református egyházi törvénykezéshez*, in: Angyal Pál – Baranyai Jusztin – Móra Mihály (szerk.): Notter Antal Emlékkönyv, Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről, Szent István Társulat, Budapest, 1941, 671–683. p.
- KONEK 1889 = Konek Sándor: *Egyházjogtan kézikönyve. Különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira*, Franklin, Budapest, 1889.
- KOVÁTS 1883 = Kováts Gyula: *A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint, tekintettel törvényhozásunk feladatára*, Budapest, 1883.
- KOWAL 2004 = Janusz Kowal SJ: *A házasság felbontása a hit javára*, Szent István Társulat, Budapest, 2004.
- KÖBLÖS 1996 = Köblös Adél: *A házassági törvény a bírói joggyakorlatban*, kézirat (évfolyamdolgozat), József Attila Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1996.
- KUMINETZ 2002 = Kuminetz Géza: *Katolikus házasságjog, Különös tekintettel a latin egyház jogára*, Szent István Társulat, Budapest, 2002.

L

- LANGE 2010 = David Lange: *Der Staatsakt als konstitutives Element für Begründung und Auflösung der Ehe*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2010.
- LAURAN 1890 = Lauran Ágoston: *Mivé lett a katolikus Magyarország, vagyis a magyarországi katholicizmus jelenlegi egyházpolitikai helyzetét ábrázoló napi kérdések*, Ifj. Berger S. Könyvnyomdája, Nagyvárad, 1890.

- LEFKÁNITS 2013 = Lefkánits György, *Az ügyhallgató szerepe a házassági semmisségi perben – vázlat az egyházi bíróságok joggyakorlata számára*, in: Kánonjog 15, Budapest, 2013.
- LINK 2000 = Christoph Link: *Staat und Kirche in der neueren deutschen Geschichte*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2000.

M

- MADARÁSZ 1938 = Madarász István: *A vallásváltoztatás magyar közjogi szempontból*, Szerző kiadása, Budapest, 1938.
- Magyar Katolikus Lexikon*, Szent István Társulat, 2002, 2004.
- Magyar Törvénytár*, 1740-1835. évi törvénycikkek, Franklin-Társulat, Budapest, 1901.
- MÁRKUS 1895 = Márkus Dezső: *A házassági jog és az anyakönyvi törvény kézikönyve, az 1894. XXXI., XXXII. és XXXIII. törvénycikkek és az azokra vonatkozó összes rendeletek és utasítások*, Budapest, 1895.
- MELICHÁR 1907 = Melichár Kálmán: *A katolikus autonomia Magyarországon*, Kilián Frigyes utóda, Budapest, 1907.
- MESZLÉNYI 1927 = Meszlényi Zoltán: *Házassági köteléki perek az egyházi bírásokban*, Esztergom, 1927.
- MIKLÓS 2015 = Miklós Péter: *Az emlékezés világi. Művelődéstörténeti tanulmányok*, Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged, 2015.
- MÓRA 1934 = MÓRA MIHÁLY: *Az ítélet végrehajtásával kapcsolatos főbb kérdések: a Codex Iuris Canonici alapján, figyelemmel a régi jogra is*. Pallas, Budapest, 1934.
- MÓRA 1941 = Móra Mihály: *A házassági kereseti jog eredete és kialakulása*, in: Angyal Pál – Baranyai Jusztin – Móra Mihály (szerk.): *Notter Antal Emlékkönyv, Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*, Szent István Társulat, Budapest, 1941, 778–867. p.
- MÓRA 1942 = Móra Mihály: *Az egri püspöknek adott két intrukció (1794–1795) és a sommás házassági köteléki per*, Budapest, 1942.
- MOREL 2007 = Julius Morel: *Radikális egyházreform, A katolikus egyház válsága az 1950-től napjainkig tartó időszakban, megújulásra ösztönző tények és vallásszociológiai elemzések*, Budapest, 2007.

N, O, P

- NAGY 2007 = Nagy Andrea: *A házasság intézménye a dualizmus utolsó két évtizedében*, in: *Belvedere Meridionale*, 2007. febr.-márc. XIX. évf. 1–2. szám., 17–33. p.
- NOTTER 1904 = Notter Antal: *Az egyház törvényhozó joga a házasság kötelékére vonatkozólag*, Szent István Társulat, Budapest, 1904.
- OCHOA 1983 = Javier Ochoa: *Il „De processibus” secondo il nuovo Codice*, in AAVV, *La nuova legislazione canonica. Corso sul Nuovo Codice di Diritto Canonico* 14–25 febbraio 1983, Roma, 1983.
- OERTZEN-LEPPIN 1882 = Oertzen-Leppin: *Zeugnisse wider die obligatorische Zivilehe und für die Freiheit christlicher Eheschließung*, Gütersloh, 1882.
- POLGÁRTÁRS 1894 = Polgártárs: *Uj magyar házasságjog*, Budapest, 1894.
- PORUBSZKY 1868 = Porubszky József: *Értekezés a polgári házasságról*, Eger, 1868.
- PUCHTA 1843 = Georg Friedrich Puchta: *Die Ehescheidungsfrage*, in: *Fliegende Blätter für Fragen des Tags*, Berlin, 1843.

R

- RÁCZ 1972 = Rác Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*, Budapest, 1972.
- RADA 1918 = Rada István: *Egyházi perrendtartás*. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1918.
- RÉVAY 1920 = Révay Bódog: *Az elhagyásos per, házasságjogi tanulmány*, Budapest, 1920.
- RÉVAY 1921 = Révay Bódog: *A hűtlen elhagyás*, Budapest, 1921.
- ROSZNER 1887 = Roszner Ervin: *Régi magyar házassági jog*, Budapest, 1887.
- RUSZOLY 2001 = Ruszoly József: *Európa jogtörténete*, Püski, Budapest, 2001.
- RUSZOLY 2013 = Ruszoly József: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2013.

S, Sz

- SALACZ 1938 = Salacz Gábor: *A magyar kultúrharc története: 1890 – 1895*, Pécsi Egyetemi Kiadó, Bács, 1938.
- SALACZ 1974 = Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában 1867 –*

- 1918, Aurora Könyvek, München, 1974.
- SARNYAI 2001 = Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon: 1848–1918*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2001.
- SARNYAI 2002 = Sarnyai Csaba Máté: *Polgári állam és katolikus egyház: 1848. március–december: a katolikus autonómia-törekvések megjelenése*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2002.
- SAVIGNY 1850 = Friedrich Karl von Savigny: *Darstellung der in den preußischen Gesetzen über die Eheschließung unternommenen Reform*, in: Savigny: *Vermischte Schriften*, Berlin, 1850.
- SCHANDA 2008 = Schanda Balázs: *A házasság intézményének a védelme a magyar alkotmányban*, in: *Iustum – Aequum – Salutare*, 2008. 3. szám, 65–73. p.
- SCHERMANN 1913 = Schermann Egyed: *A házasság jogi és erkölcsi szempontból*, Budapest, 1913.
- SCHLAUCH 1893 = Schlauch Lőrincz: *Fölterjesztése az „egységes polgári házasságjogról” szóló törvényjavaslatra és indoklására*, Franklin, Budapest, 1893.
- SCHWAB 1967 = Dieter Schwab: *Grundlagen und Gestalt der staatlichen Ehegesetzgebung in der Neuzeit bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*, Bielefeld, 1967.
- SCHWARZ 1901 = Schwarz Gusztáv: *Ujabb magánjogi fejtegetések*, Politzer, Budapest, 1901.
- SIPOS 1941 = Sipos István: *A házasságkötés rendkívüli formája halálos veszedelmen kívül*, in: *Angyal Pál – Baranyay Jusztin – Móra Mihály (szerk.): Notter Antal emlékkönyv. Dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*, Szent István Társulat, Budapest, 1941.
- SIPOS – GÁLOS 1960 = Sipos István–Gálos László: *A katolikus házasságjog rendszere a Codex Iuris Canonici szerint*, Szent István Társulat, Budapest, 1960.
- SOHM: 1876 = Rudolph Sohm: *Trauung und Verlobung*, Hermann Böhlau, Weimar, 1876.
- SZEIBERT 2006 = SZEIBERT Orsolya: *Házasság – házasságon kívüli partnerkapcsolat – család a nemzetközi emberi jogi egyezmények, az Alkotmány és az alkotmánybírósági gyakorlat tükrében*, in: *Sajó András (szerk.): Alkotmányosság a magánjogban*, Budapest: Complex, 2006.
- SZIKLAY 1899 = Sziklay János: *Negyven év a katholicizmus történetéből: a „Magyar Állam” negyvenéves jubileuma: 1859–1899*, Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest, 1899.
- SZLADITS 1937 = Szladits Károly: *A magyar magánjog vázlatja*, II. rész (Kötelmi jog, családi jog, öröklési jog), Grill, Budapest, 1937.

- SZTEHLO 1885 = Sztehlo Kornél: *A házassági elválás joga Magyarországon és Erdélyben. Gyakorlati használatra az elválásból eredő személy- és vagyoni jogi kérdésekben és az egyházi és világi bíróságok elé tartozó válóperekben, különös tekintettel a magyar kir. curia gyakorlatára.* Franklin, Budapest, 1885.
- SZTHELO 1896 = Sztehlo Kornél: *Eljárás a házassági perekben,* Budapest, 1896.
- SZTEHLO 1925 = Szteho Kornél: *A házassági per kézikönyve, tekintettel a Magyar Kir. Curia gyakorlatára, a szomszéd államok házassági jogának ismertetésével,* Budapest, 1925.
- SZUROMI 2002 = Szuromi Szabolcs Anzelm: *Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a 12. században,* in: Erdő Péter (szerk.), *Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről,* Budapest, 2002.
- SZUROMI 2003 = Szuromi Szabolcs Anzelm: *Egyházi intézménytörténet,* Szent István Társulat, Budapest, 2003.
- SZUROMI 2008 = Szuromi Szabolcs Anzelm: *Kánonjogtudomány és kodifikáció, Megjegyzések a latin egyházjog kodifikációjához,* in: *Iustum Aequum Salutare* IV. évf. 2008/2.
- SZUROMI 2010 = Szuromi Szabolcs Anzelm: *Szemponatok a katolikus egyház jogrendjének működéséhez,* Szent István Társulat, Budapest, 2010.

T, V, W, Z

- TANCIK 2012 = Tanczik Balázs: *Egyházjogi változások és azok civiljogi hatásai Magyarországon a XIX. század második felében,* Budapest, 2012.
- TÓTH 1985 = Tóth Gáspár: *A szentszéki válóperek,* in: *Jogtudományi Közlöny* 36/1895, 281–282. p.
- TÓTH 1896 = Tóth Gáspár: *A magyar házassági jog rendszeres kézikönyve,* Budapest, 1896.
- VÁMBÉRY 1901 = Vámbéry Rusztem: *A házasság védelme a büntetőjogban,* 1. köt., Politzer, Budapest, 1901.
- VIKÁR 1909 = Vikár Béla (szerk.): *Szilágyi Dezső beszédei. Az egyházpolitika első fele,* II. kötet, Athenaeum, Budapest, 1909.
- VIRÁG 1904 = Virág Gyula: *A házasság felbontásának joga Magyarországon. Gyakorlati kézikönyv a jogász és laikus közönség számára,* Athenaeum, Budapest, 1904.
- VISEK 1884 = Anton Visek: *Die Civilehe vor dem Forum des Rechtes und des Gewissens,* Druck und Verlag der Cyrillo-Methodisches Buchdruckerei, Prag, 1884.

- VÖLGYESI 2013 = Völgyesi Levente: *A polgári peres eljárásjogi fellebbezés jogintézményének modernkori fejlődéstörténete*, in: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon: V. Szegedi Jogtörténeti Napok*, Szeged, 2013, 239–245. p.
- WEISS 1981 = Weiss Emília: *Vétkesség, feldúltság és a házasfelek közös megegyezése a múlt és a ma magyar házassági bontójogában*, in: *Jogtudományi Közlöny*, 1981/7., 571–583. p.
- WIRTH 1980 = Paul Wirth: *Gerichtsverfassung und Gerichtsordnung*, in: *Grundriss des nachkonziliaren Kirchenrechts*, Pustet, Regensburg, 1980, 784–793. p.
- WOLF – LÜKE – HAX 1959 = Ernst Wolf – Gerhard Lüke – Herbert Hax: *Scheidung und Scheidungsrecht. Grundfragen der Ehescheidung in Deutschland*, J. C. B. Mohr, Tübingen, 1959.
- ZELLER 1894 = Zeller Árpád: *A magyar egyházpolitika 1847–1894*. A vallásszabadság, a polgári házasság, a katolikus autonomia, az alapok és alapítványok s egyéb egyházpolitikai kérdések történelmi fejlődése hazánkban, Boruth E. kny., Budapest, 1894.

EGYÉB FORRÁSOK

Munkámban a *Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár*, a *Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár*, valamint a *Szombathelyi Püspöki Levéltár* jegyzőkönyveire és szentszéki irataira támaszkodva végeztem kutatásaimat.

Dolgozatomban a levéltári kútfőkre az alábbi módon hivatkozom: VÉL 564/1907, SzfvPL 234/43, SzPL 24/1906.

Belvedere Meridionale, Főszerkesztő: Kiss Gábor Ferenc, Szeged, 2007.

Iustum Aequum Salutare, Szerkesztő: Bándi Gyula, Budapest, 2008.

Századunk, Szerkesztő: Klapka György, Budapest, 1868.

Veszprémi Hirlap, Szerkesztő: Cholnoky Viktor, Veszprém, 1894.

Magyar Törvénytár, 1836 – 1868. évi törvénycikkek, Franklin-Társulat, Budapest, 1896.

Magyar Törvénytár, 1894 – 1895. évi törvénycikkek, Franklin-Társulat, Budapest, 1897.

A Szapáry- és a Wekerle kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei, 1890. március 16. – 1895. január 13., Budapest, 1999, Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Lakos János.

Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai, Képviselőház irományok, XV. kötet, Budapest, 1894.

Országgyűlés Képviselőházának naplója, XIII. kötet, Pesti Könyvnyomda-Részvény Társaság, Budapest, 1893.

Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés Főrendiházának naplója, III. kötet, Budapest, 1894.

Allocuzione alla Rota Romana (25 ian. 1988), AAS 80 (1988)

Allocuzione alla S. Romana Rota (2 oct. 1944), AAS 36 (1944)

Allgemeines Landrecht, 1794.

Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, 1811.

Bürgerliches Gesetzbuch, 1896.

Codex Iuris Canonici 1917.

Codex Iuris Canonici 1983.

Felhasznált jogszabályok jegyzéke

1613. évi 23. tc az erőszakosságokról és a jószágelfoglalásokról a korábbi országgyűléseken kelt törvénycikkelyeknek világosabb megmagyarázása

1790/91. évi 26. tc. a vallás ügyéről

1836. évi 16. tc. a bírói ítéleteknek okokkal leendő támogatásáról

1868. évi LXVIII. tc. a vegyes házassági válóperekről

1868. évi LIII. tc., mely a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról

1868. évi LIV. tc. a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában

1877. évi XX. tc. 28. §. – gyámi törvény

1894. évi XXXI tc. a házassági jogról

1949. évi XX. törvény – a Magyar Köztársaság Alkotmánya

1952. évi IV. törvény – a házasságról, a családról és a gyámságról

2011. évi CCXI. törvény – a családok védelméről

Magyarország Alaptörvénye

Alkotmánybírósági határozatok

154/2008. (XII. 17.) AB határozat

14/1995 (III. 13.) AB határozat

11/2014. (IV. 4.) AB határozat

4/1990. (III. 4.) AB határozat

995/B/1990. AB határozat

22/1992. (IV. 10.) AB határozat

23/1993. (IV. 15.) AB határozat

32/2010. (III. 25.) AB határozat

43/2012. (XII. 20.) AB határozat

Internetes hivatkozások

http://ersekseg.veszprem.hu/vegym2/tortenelem_egyhazmegye.htm, 2013. február 17.

<http://genealogy.euweb.cz/hung/szechenyi8.html>, 2013. február 17.

<http://leveltar.katolikus.hu/index.htm?http&&leveltar.katolikus.hu/szekesfehervar.html>,
2014. január 12.

<http://www.ugyvedvilag.hu/rovatok/szakma/egyutteleles-hazassag-csalad-mit-ved-a-jog>,
Letöltés időpontja: 2015. augusztus 31.

http://jesz.ajk.elte.hu/herger3.html#_ftn14, letöltés ideje: 2016. október 27.